

S
S
F
S
S
F
S
S

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

Social Science Forum

ДРУЖБОВНЫЕ РАЗПРАВЫ

Navodila avtorjem

1. Prispevke za rubriki Znanstveni članki in Kratki znanstveni prispevki avtorji /avtorice pošljajo na elektronski naslov: editorDR_SSF@sociolosko-drustvo.si, prispevke za rubriko Recenzije knjig pa na naslov: rok.smrdelj@ff.uni-lj.si. Članki so lahko v slovenskem ali angleškem jeziku.
2. Prispevki naj imajo dvojni medvrstični razmik, tip črk Times New Roman, velikost črk 12 in levo poravnava. Strani v prispevku naj bodo zapo redno oštevilčene.
3. Uredništvo obravnava tako krajše znanstvene prispevke kot članke standardne dolžine. Krajši znanstveni prispevki naj obsegajo največ 4,000 besed (gl. tudi podrobnejše smernice spodaj). Članek naj obseg od 5.000 do 8.000 besed, vključno z opombami, seznamom literature in grafičnimi prikazi, recenzija ali prikaz knjige pa od 1.000 do 1.200 besed. Navodila, kako upoštevati grafične prikaze pri štejtu besed, so zapisana v točki 12.
4. Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo meritom knjižne slovenščine (ali angleščine, če je članek oddan v angleščini, upošteva se britanska angleščina – British English; za več napotkov glej angleško različico navodil za avtorice/avtorje), ne sprejme v recenzentski postopek.
5. Z rezultatom postopka kolegialnega recenziranja članka bo avtor/avtorica seznanjen/seznanjena v dveh mesecih od oddaje članka. Neobjavljeni prispevki uredništvo avtorjem/avtoricam ne vraca. Pregledi in recenzije knjig se ne recenzirajo.
6. Če je prispevek že bil ali pa bo v kratkem objavljen v drugi reviji, mora avtor/avtorica to izrecno nавesti.
7. Na posebnem listu naj avtor/avtorica poleg naslova znanstvenega članka navede svoje ime in priimek, akademski naslov in/ali profesionalni naslov, naslov elektronske pošte in telefonske številke. Hkrati naj predlaže uvrstitev svojega članka v eno od naslednjih treh kategorij: izvirni znanstveni članek, pregledni znanstveni članek, kratek znanstveni prispevek.
8. Prva stran besedila naj vsebuje le naslov in morebitna podnaslov članka brez oznak avtorstva.
9. Podnaslov, ki naj obsegajo največ dve ravnici, naj bodo oštevilčeni desetiško in levo poravnani. Uvod oštevilčite kot prvo poglavje.
10. Članek je treba priložiti izvleček (abstract), ki mora biti napisan v slovenščini in angleščini ter mora vsebovati naslednje informacije: námen článka, metoda dela, rezultati in sklepi prispevka. Izvleček naj ne vsebuje komentarijov in pripomočkov. Izvleček mora biti izpisani na posebni strani pred uvodom. Skupna dolžina izvlečkov v obeh jezikih ne sme presegati 250 besed. Izvlečku je treba dodati do pet ključnih besed tako v slovenščini kot v angleščini. Pred angleškim izvlečkom napišite naslov članka v angleščini, če je članek v angleščini, pa pred slovenskim izvlečkom naslov članka v slovenščini.
11. Članku, ki je napisan v slovenščini, je treba priložiti tudi povzetek (summary) v angleščini v obsegu od 600 do 800 besed. Povzetek mora vsebovati opis námena in metod dela ter povzetvo analózi oziroma interpretacijo rezultátov. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo (članek) ne vsebuje. Za jezikovno korektnost povzetka v angleščini poskrbi avtor/avtorica. Upošteva naj se britanska angleščina (British English – za več napotkov glej angleško različico navodil za avtorice/avtorje). Povzetek (summary) naj bo umesen za razdelek »Zaključek« in pred razdelek »Literatura« in »viri«.
12. Avtor/avtorica naj v besedilu označi najprimernejša mesta za grafične elemente (tabele, skice, grafikone itd.) po zgledu: [Tabela 1 približno tujka]. V dokončni obliki naj bodo ti izdelki priloženi na koncu besedila. Naslov tabele, grafa ipd. je nad grafičnim elementom. Naslov tabel, grafov, skic ipd. se zaključi s piko. Avtor/avtorica naj prostor, ki ga grafični izdelek v prispevku zasede, šteje v obseg besedila bodisi kot 250 besed (pol strani) ali 500 besed (cela stran). Uredništvo ima pravico, da grafične izdelke umesti v besedilo glede na najustrenejši prelom strani. Vseh prikazov naj ne bo več kot osem.
13. Število in dolžina opomb naj bosta omejena le na najnajvečje. Opombe naj bodo izpisane kot sprotne opombe (footnotes) in zaporedno oštevilčene. Avtor/avtorica lahko v objavni različici članka priloži kratko zahvalo, ki bo objavljena na koncu prispevka pred opombami oziroma seznamom literature.
14. Sklic na vir v besedilu naj vsebuje priimek avtorja/avtorice in letnico izida: (Szłomka 1993). Stran, na kateri se navedek v delu nahaja, se napiše za dvopojtem: (Wallace 1988: 577). Če sta avtorja/avtorici navedenega dela dva/dve, navedete oba/obe: (Adorno in Horkheimer 1990), pri večjem številu avtorjev/avtoric izpišete le prvo ime: (Stanković in dr 1999). Dela enega/ene avtorja/avtorice, ki so izšla istega leta, ločite z zaporednim dodajanjem malih črk (a, b, c itn.) stočno ob letnici izida: (Bourdieu 1990a). Dela različnih avtorjev/avtoric, ki se vsa nanašajo na isto vsebino, naštejte po abecednem redu, med njimi je podpiše: (D'Andrade 1995; DiMaggio 1997; Zerubavel 1997).
15. V članku uporabljenata dela, raziskave, raziskovalna poročila, baze podatkov, spletni strani ipd. morajo biti v abecednem seznamu navedeni na koncu prispevka v poglavjih z naslovoma Literatura (za knjige, članke ipd.) in Viri (za uporabljene baze podatkov ipd.). Pri navedbi spletnih strani se v oklepaju dopyše datum dostopa. Povezave DOI navajamo na način DOI: <http://doi.org/10.5772/35098>. Vsaka enota v teh seznamih zaključuje pik. Način navedbe enot v poglavjih Literatura in Viri je naslednji:
  - Rus, Veljko (1999): Vrednote zaposlenih do dela in do družbe. Družboslovne razprave, XV (30–31): 113–133.
  - D'Andrade, Roy (1995): A Folk Model of the Mind. V D. Holland in N. Quinn (ur.): Cultural Models in Language and Thought: 112–151. Cambridge: Cambridge University Press.
  - Lamont, Michele, in Fournier, Marcel (ur.) (1992): Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality. Chicago, London: The University of Chicago Press.
  - Le Goff, Jacques (1999): Medieval Civilization. Oxford, Cambridge: Blackwell.
  - Garton, Luis, in dr. (1997): Studying Online Social Networks. Journal of Computer-Mediated Communication, 3 (1). Dostopno prek: <http://jcmc.huji.ac.il/vol3/issue1/> (20. 5. 2001).
  - Laurenti, Jeffery (1998): The New U. N. Assessment Scale and Analysis of the Rate Revisions Adopted by the 52nd United Nations General Assembly. Dostopno prek: <http://www.unausa.org/newindex.asp?place=http://www.unausa.org/programs/scale.asp> (9. 12. 2004).
  - Aratani, Lauren (2020): "Tsunami of Untruths": Trump Has Made 20,000 False or Misleading Claims. Report. The Guardian, 13. 7. 2020. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/us-news/2020/jul/13/donald-trump-20000-false-or-misleading-claims> (10. 10. 2020).
  - United Nations peacekeeping. Dostopno prek: <http://www.un.org/Depts/dpkp/dpkp/index.asp> (28. 2. 2006).
  - Colbert, Stephen (2005): The Word – Truthiness. The Colbert Report. Comedy Central, 17. 10. 2005. Dostopno prek: <http://www.cc.com/video-clips/63it2/the-colbert-report-the-word--truthiness> (13. 10. 2020).
  - McAuliffe, Cameron (2015): Graffiti Sessions: The Art and Justice of Sociable Cities. Graffiti Dialogues. YouTube, 15. 1. 2015. Dostopno prek: <https://www.youtube.com/watch?v=dfugmQrNya8&list=PLAUgzWv9IVJnZ2teo0Tq7JSjD3b6BFyg1> (13. 10. 2020).
  - Če ima referenca več kot dva/dve avtorja/avtorici, v glavnem besedilu navedemo samo prvega/provo avtorja/avtorico, npr. (Stanković in dr. 1999), v razdelku Literatura in viri pa navedemo vse avtorje/avtorice, če ima delo do vključno pet (5) avtorjev/avtoric. Če ima delo več kot pet (5) avtorjev/avtoric, navedemo samo prvega/provo, npr.:
  - Hlebec, Valentina, in dr. (2012): Medgeneracijska solidarnost v Sloveniji. Ljubljana: Založba FDV.
16. Če je članek napisan na osnovi raziskave ali arhivskih podatkov, naj avtor/avtorica to eksplicitno napiše.
17. Če je članek napisan v slovenščini, se pri citiranju uporabljajo slovenske »dvojne navednice« (ne „takšne“, ne „takšne“). Pri citiranju znotraj citata se uporabijo ‚enojne navednice‘. Za napotke pri pisani angleškega članka glej angleška navodila za avtorice/avtorje.
18. Daljši navedki (več kot 40 besed) naj bodo postavljeni v samostojen odstavek, z zamaknjениmi robovi, v manjšem fisku in brez narekovajev.
19. Avtor/avtorica je dolzan/dolžna za gradiva, ki jih uporablja v prispevku, pridobiti dovoljenje lastnika avtorskih pravic. Za tako dovoljenje se v prispevku na ustrezen način zahvali.
20. Kratki znanstveni prispevki je izvirni znanstveni članek, pri katerem so nekateri elementi sheme IMRAD lahko izpuščeni. Na kratko povzema izsledke končnega izvirnega raziskovalnega dela ali dela, ki je še v teku. Sem uvрščamo tudi kratke preglede (mini review) in predhodne objave, če imajo značaj znanstvenega prispevka. Podrobnejša navodila za pisanje kratkih znanstvenih prispevkov za Družboslovne razprave so dostopna preko povezave: <https://www.sociolosko-drustvo.si/navodila-avtorjem/>.
21. Avtor/avtorica prenese materialne avtorske pravice za objavljeni prispevek na izdajatelja revije.
22. Ob izidu prejme vsak/vsaka avtor/avtorica članka izvod revije. Članki niso honorirani, prevodi in recenzije pa le po predhodnem dogovoru. Prosimo, preberite tudi: **Izjava o etiki objavljanja in zlorabah pri objavljanju**.

S
S
F
S
S
F
S
F

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

Social Science Forum

ДРУЖБОСЛОВНЫЕ РАЗПРАВЫ

XL / 105-106 / 2024

Glavni urednici / Main editors

Natalija Majsova in Tanja Oblak Črnčič

Uredniški odbor / Editorial board

Milica Antić Gaber (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Hajdeja Iglič (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Andreja Vezovnik (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Marko Lovc (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Marina Lukšić-Hacin (Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti / Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts)
Mateja Sedmak (Znanstveno-raziskovalno središče Koper / Science and Research Centre Koper)
Ksenija Šabec (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Iztok Šori (Mirovni inštitut / Peace Institute)
Veronika Tašner (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Andreja Trdina (Univeza v Mariboru / University of Maribor)

Mednarodni uredniški odbor/International editorial board

Maria Teresa Consoli (Univerza v Catani / University of Catania)
Jasmina Petrović (Univerza v Nišu / University of Niš)
Caroline Roth-Ebner (Univerza v Celovcu / University of Klagenfurt)
Boris Ružič (Univerza na Reki / University of Rijeka)
Julija Sardelić Winikoff (Univerza Victoria, Wellington / Victoria University, Wellington)
Irina Souch (Univerza v Amsterdamu / University of Amsterdam)
Marta Soler-Gallart (Univerza v Barceloni / University of Barcelona)
Andelina Svirčić Gotovac (Institut za družbene raziskave Zagreb / Institute for Social Research in Zagreb)
Liza Tsaliki (Univerza v Atenah / University of Athens)

Uredniški svet/ Editorial council

Nina Bandelj (Univerza Kalifornije / University of California)
Chiara Bertone (Univerza vzhodnega Piemonta / University of East Piemont)
Marjan Hočevar (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Jana Javornik (Univerza v Leedsu / University of Leeds)
Matic Kavčič (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Tina Kogovšek (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Roman Kuhar (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Miran Lavrič (Univeza v Mariboru / University of Maribor)
Blaž Lenarčič (Znanstveno-raziskovalno središče Koper / Science and Research Centre Koper)
Vesna Leskošek (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)
Sabina Mihelj (Univerza v Loughborough / Loughborough University)
Brina Malnar (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)

Revijo sofinancira / The Journal is sponsored by:

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz naslova razpisa za sofinanciranje strokovnih in znanstvenih publikacij / The Slovenian Research and Innovation Agency's scheme for funding expert and scientific publications.

Letna naročina (3 številke) / Annual subscription (3 issues):

individualna naročina / individual rate: 25 EUR; za organizacije / institutional rate: 50 EUR; za študente in brezposelne / students and unemployed discount rate: 16 EUR; cena posameznega izvoda / single issue rate: 16 EUR. Za člane Slovenskega socioškega društva je naročina vključena v društveno članarinu. / The annual Slovenian Sociological Association membership fee includes the journal's annual subscription rate. Družboslovne razprave je mogoče naročiti na naslovu uredništva ali na spletni strani revije. / Subscription requests can be sent to the editors' postal address. Če želite prekiniti naročniško razmerje, nam to sporočite najkasneje do 15. decembra. / If you decide to cancel the subscription, please write to editors' postal address by 15th of December.

Družboslovne razprave so abstrahirane ali indeksirane v / Družboslovne razprave is abstracted or indexed in:

CEEOL (Central and Eastern European Online Library), COBIB.SI, CSA (Cambridge Scientific Abstracts) • CSA Worldwide Political Science Abstracts • CSA Social Services Abstracts • Sociological Abstracts (Online), EBSCOhost • Current Abstracts • Political Science Complete • SocINDEX • SocINDEX with Full Text • TOC Premier, OCLC • Scopus • Sociological Abstracts (Online) • DOAJ (Directory of Open Access Journals) • Ulrich's Web • De Gruyter • dlib

Uredniška politika: Družboslovne razprave so revija, ki objavlja kolegialno recenzirane znanstvene članke in recenzije knjig. V recenzijski postopki sprejema članek v slovenščini in angleščini s področja sociologije, komunikologije, politologije in kulturologije ter tem raziskovalnim področjem bližnjih družboslovnih disciplin. Pri izboru člankov za objavo se upošteva njihova raziskovalna inovativnost ter aktualnost glede na trende v znanstveni skupnosti, v kateri je revija zasidrana. V teoretskem in metodološkem pogledu je revija pluralistično naravnana, posebno skrb pa posveča utrjevanju slovenske družboslovne terminologije.

Editorial policy: Social Science Forum is a peer reviewed journal which publishes papers and book reviews. Contributions are invited in fields of sociology, media studies, political science, cultural studies and other studies which are close to these fields. The published contributions should display high level of research originality and address the themes which seem relevant to the scientific communities in which the journal is grounded. Both in theoretical and methodological respects the journal stands for pluralism.

Katarina Prpić (Inštitut za družbene raziskave v Zagrebu /

Institute for Social Research in Zagreb)

Sabrina P. Ramet (Norveška univerza za znanost in tehnologijo /

Norwegian University of Science and Technology)

Ana Tominc (Univerza kraljice Margarete v Edinburgu /

Queen Margaret University Edinburg)

Alenka Švab (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)

Boris Vežjak (Univerza v Mariboru / University of Maribor)

Anja Zalta (Univerza v Ljubljani / University of Ljubljana)

Judit Takacs (Maďarska akademija znanosti /

Hungarian Academy of Sciences)

David Paternotte (Svobodna univerza v Bruslu /

Free University of Brussels – ULB)

Tehnična urednica / Technical editor:

Jasminka Šepetavec, technicalDR_SSF@sociosko-drustvo.si

Urednik recenzij knjig / Reviews editor:

Rok Smrdelj, rok.smrdelj@ff.uni-lj.si

Jezikovno svetovanje / Language editors:

Nataša Hribar, Tina Lengar Verovnik, Murray Bales

Spletni urednik / Web editor:

Igor Jurekovič

Bibliografska obdelava /**Bibliographical classification of articles:**

Janez Jug

Oblikovanje / Design:

Tina Cotič

Prelom / Text design and Typeset:

Polonca Mesec Kurdič

Tisk / Print: CICERO, Begunje, d.o.o.**Naklada / Number of copies printed:** 320**Naslov uredništva / Editors' postal address:**

Revija Družboslovne razprave / Social Science Forum Journal

Tanja Oblak Črnčič in Natalija Majsova

Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana

Elektronska pošta / e-mail:

editorDR_SSF@sociosko-drustvo.si

Spletna stran / Internet:

<https://www.sociosko-drustvo.si/druzboslovne-razprave/>

KAZALO

UVOD

INTRODUCTION

Drage bralke, dragi bralcil! / Dear readers!

Natalija Majsova, Tanja Oblak Črnič, Rok Smrdelj

7

ČLANKI

ARTICLES

NEOKONSERVATIVNA OPOZICIJA POLITIKAM ENAKOSTI:

ANTIGENDERSKO GIBANJE V SLOVENIJI /

Neoconservative opposition to the politics of equality:

The anti-gender movement in Slovenia

Rok Smrdelj, Roman Kuhar

17

OMREŽJA MOČI: SPOLNA REPREZENTACIJA, RAZMERJA MOČI

IN POLITIČNO DELOVANJE V TREH NACIONALNIH PARLAMENTIH /

Networks of power: Gender representation, power relations

and political participation in three national parliaments

Jure Skubic

43

SOCIO-ECOLOGICAL MODELLING OF SUPPORT FACTORS

TO MITIGATE THE RISKS OF PTSD IN SLOVENIAN MILITARY FAMILIES /

Socio-ekološko modeliranje dejavnikov zaščite za zmanjševanje

tveganja za PTSM v slovenskih vojaških družinah

Janja Vuga Beršnak, Maja Škafar, Gašper Ferme

69

TIME TRENDS IN YOUTH MENTAL HEALTH BETWEEN

2008 AND 2019 IN SLOVENIA AND THE UNITED STATES /

Časovni trendi depresije, anksioznosti in samomorilnosti

med mladimi med 2008 in 2019 v ZDA in Sloveniji

Minea Rutar

95

KULTURNE KARAKTERISTIKE POSAMEZNIH

EVROPSKIH DRŽAV IN ODZIV NA KRIZO COVIDA-19:

KOLEKTIVIZEM, ODNOS DO SVOBODE, POLITIČNO ZAUPANJE

IN PREPRIČANJA O ZAROTAH / The cultural character

of European countries and reactions to the COVID-19 crisis:

Collectivism, attitudes regarding freedoms, political trust,
and conspiracy beliefs

Janez Štebe

129

ODPRTA (DRŽAVLJANSKA) ZNANOST: OBETI IN ODPRTA VPRAŠANJA /

Open (citizen) science: Prospects and open issues

Frane Adam, Maruša Gorišek

159

KONCEPT FOKUSNEGA DOGODKA: OPERACIONALIZACIJE DEFINICIJE ZA KONTEKST SLOVENIJE / Defining the focusing event concept and operationalising it for the Slovenian context	
Sara Bauman	185
SOCIOLOGIJA GLEDALIŠČA V DOBI NEGOTOVOSTI TEKOČIH DRUŽB / The sociology of theatre in an age of uncertainty and liquid societies	
Tomaž Toporišič	209
RECENZIJE KNJIG	
BOOK REVIEWS	
Andreas Reckwitz: Družba Singularnosti. O struktturnih spremembah moderne. Ljubljana: Založba Krtina, 2023. Prevod: Ana Monika Habjan.	
Majda Hrženjak	231
Sandor Ferenczi: Psihoanalitične študije. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2022. Prevod: Zoltan Pap.	
Mirt Komel	234
Veronika Bajt: Etnična diskriminacija: strategije raziskovanja in merjenja. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2022.	
Maja Zadel	237
Gašper Mithans in Nadja Furlan Štante (ur.): Izzivi medreligijskih in medkulturnih stikov in možnosti vzpostavitev dialoga. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Annales ZRS, 2022.	
Miran Lavrič	240
Svetlana Slapšak: Grožnja in strah: razraščanje sovražnega govora kot orodja oblasti v Sloveniji. Spremna beseda: Erik Valenčič. Ljubljana: Založba /*cf, 2022.	
Boris Vezjak	244
Mojca Medvešek, Romana Bešter in Janez Pirc: Mnenja večinskega prebivalstva Slovenije o priseljevanju, priseljencih in integraciji. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2022.	
Lucija Dežan	247
Gilbert Simondon: Imagination and Invention Minneapolis: University of Minnesota Press, 2022. Translated by Joe Hughes and Christophe Wall Romana.	
Primož Krašovec	250
Raymond Williams: Televizija: tehnologija in kulturna forma. Ljubljana: Založba FDV, 2022. Prevod: Dejan Jontes, Breda Luthar in Maruša Pušnik.	
Jože Vogrinc	253

SF SF SF SF SF SF

UVOD

INTRODUCTION

Дядя Яков

Drage bralke, dragi bralci!

V rokah držite oz. na zaslonu berete dvojno, torej 105. in 106. številko Družboslovnih razprav, ki odpira že 40. letnik revije. Štiridesetletnico obeležujemo s prehodom na novo barvno shemo, ki bo platnice naslednjih številk in morebitnih priložnostnih izdaj zaznamovala vse do izteka leta 2027. Prvo polovico letosnjega leta smo namreč ob delu za pričajočo dvojno, aprilsko in septembrisko številko posvetili še priložnostni izdaji – novemu produktu ožje uredniške ekipe, s katerim ustvarjamo prostor za žanrsko in stilistično svobodnejšo formo, značilno za obeleževanje posebnih priložnosti. Izdajo, ki je ob 60. obletnici Oddelka za sociologijo na FDV UL izšla julija letos, lahko prelistate tako analogno kot tudi na spletni strani Družboslovnih razprav. Zadnja novost preteklega dela pa je tudi t. i. promocijski plakat, namenjen večanju mednarodne vidnosti revije, s katerim smo Družboslovne razprave predstavljali tudi na veliki konferenci evropskega komunikološkega združenja ECREA, ki je septembra potekala na FDV. Poseben plakat, dostopen na spletni strani revije, lahko poljubno delite oz. širite še na druge kanale oz. ga priložnostno uporabljate v lastnih mednarodnih okoljih.

Sočasno z omenjenimi aktivnostmi je nastajala pričajoča dvojna številka, ki sicer nima posebne vsebinske rdeče niti, priča pa o osnovnih načelih uredniške politike revije *Družboslovne razprave*. Konkretnje, izkazuje načela o odprtosti za raznolike ideje in miselne tradicije, ki zaznamujejo slovensko in mednarodno družboslovje in humanistiko; posebno pozornost, skrb in podpora namenja avtoricam in avtorjem na začetku kariere; obenem pa izraža posluh za avtorsko in včasih tudi polemično obravnavo aktualnih konceptualnih, teoretičnih in družbenih zagat, dilem in izzivov. Tematsko gledano se tako v osmih samostojnih prispevkih avtorji in avtorice iz različnih disciplin in institucionalnih kontekstov lotevajo zelo raznolikih aktualnih tematik: od študij spola in antigenderskih gibanj, posttravmatskih motenj v kontekstu specifičnih družin in duševnega zdravja mladih, nezaupanja v politične oblasti, nagnjenosti k teorijam zarote ter vprašanj odprte znanosti pa vse do poskusov novih zastavitev bolj interdisciplinarno umeščenega proučevanja fokusnih dogodkov in uprizoritvene umetnosti oz. konkretnje gledališča. Pestrost tematik se posledično odraža tudi v raznolikosti privzetih teorij in pristopov k proučevanju, ki segajo od izbranih študij primera pa vse do evropskih oz. mednarodnih primerjalnih analiz. Osnovne teze oz. ugotovitve posameznih prispevkov na kratko predstavljamo v nadaljevanju.

105.–106. številko Družboslovnih razprav tako odpira pregledni prispevek Roka Smrdelja in Romana Kuharja z naslovom »Neokonservativna opozicija politikam enakosti: antigendersko gibanje v Sloveniji«, v katerem avtorja tematizirata

in kontekstualizirata glavne akterje antigenderskega gibanja, njihove argumente, diskurze in strategije delovanja ter razloge za njihovo uspešno mobilizacijo. Članek je dragocen prispevek tako k analizi pojava antigenderskega gibanja pri nas kot tudi k vrednotenju njegove neenoznačne dediščine.

Na področje študij spola posega tudi izvirni znanstveni prispevek Jureta Skubica »Omrežja moči: spolna reprezentacija, razmerja moči in politično delovanje v treh nacionalnih parlamentih«, v katerem avtor analizira porazdelitev argumentativne in strukturne moči ter spolno reprezentacijo parlamentark in parlamentarcev v Sloveniji, Španiji in Združenem kraljestvu. Metodološko sofističirana študija temelji na vsebinski korpusni analizi govorov o petih političnih temah (zdravstvo, migracije, izobraževanje, energetika, finance) in analizi omrežij ter nudi vpoglede v aktivnost in »relevantnost« parlamentark in parlamentarcev ter v ospoljenost obravnnavanih tem. Pomembna empirično podprtta ugotovitev članka je, da prisotnost parlamentark na sejah sama po sebi še ne pomeni, da imajo enako moč kot njihovi moški kolegi.

Izvirni znanstveni članek Janje Vuga Beršnak, Maje Škafar in Gašperja Fermetta z naslovom »Socioekološko modeliranje dejavnikov zaščite za zmanjševanje tveganja za posttravmatsko stresno motnjo (PTSM) v slovenskih vojaških družinah« konstrukcije razlik med spoloma umesti v kontekst vsakdanjega življenja slovenskih vojaških družin. Na podlagi anketne raziskave, v kateri so sodelovali člani in članice vojaških družin, so avtorji raziskovali razmerje med dejavniki tveganja za PTSM in dejavniki opore na mikro, mezo in makro ravneh. Ugotovili so, da družinska opora ne le zmanjuje, ampak celo nevtralizira vpliv dela na PTSM.

Sledi prispevek Minee Rutar, ki tematiko stresa in negotovosti obravnava skozi lečo duševnega zdravja mladih. Avtorica v izvirni raziskavi z naslovom »Časovni trendi depresije, anksioznosti in samomorilnosti med mladimi med 2008 in 2019 v ZDA in Sloveniji« primerja ameriške trende duševnih težav pri mladih s slovenskimi in rezultate nato umesti v evropski kontekst. Na podlagi analize trendov sklepa, da četudi je duševno zdravje mladih (t. i. generacije Z) aktualna težava na obeh straneh Atlantika, naraščanje samomorilnosti in hudih oblik depresije med mladimi dozdevno ostaja omejeno na ZDA. S tem opozarja na pomen meddržavnih primerjav za odkrivanje družbenokulturne pogojenosti pojavov tudi v sferah, kot je duševno zdravje.

Janez Štebe v izvirnem znanstvenem članku »Kulturne karakteristike posameznih evropskih držav in odziv na krizo covid-19: kolektivizem, odnos do svobode, politično zaupanje in prepričanja o zarotah« slovenske družbenokulturne specifike umesti in razčleni v kontekstu družbenokultурne ter politične heterogenosti v Evropi. Pri tem globinsko analizira in razčleni verjetne dejavnike nezaupanja slovenske javnosti do politične oblasti v obdobju nedavne pandemije

koronavirusa in obrazloži dojemljivost te javnosti za teorije zarote. V zaključku razmišlja tudi o možnih alternativnih političnih in upravljalских rešitvah v kontekstu orisanih družbenokulturalnih značilnosti ter izpostavlja pomen občanske znanosti za napredek na področju podobnih večnivojskih interdisciplinarnih študij.

Občansko oziroma državljansko znanost tematizira tudi izvirni prispevek Frane-ta Adama in Maruše Gorišek, naslovljen »Odprta (državljanska) znanost: obeti in odprta vprašanja«. Avtorja občansko (oziora v nekaterih virih tudi državljansko) znanost postavita v kontekst aktualne evropske in svetovne razprave o pomenu odprte, torej dostopne in transparentne znanosti ter tudi o pomenu odpiranja možnosti sodelovanja slehernika v procesu znanstvenega raziskovanja. Na podlagi primerjalne analize relevantnih akademskih in političnih razprav tako predstavita potencial konceptualizacije znanosti in raziskovanja kot odprtega procesa z dostopnimi rezultati in obenem svarita pred pretiranim optimizmom glede odprte znanosti kot optimalne ureditve prihodnosti poteka in komuniciranja raziskav.

Usmerjenost v prihodnost odlikuje tudi sklepna prispevka pričajoče številke. Sara Bauman v prispevku z naslovom »Koncept fokusnega dogodka: operacionalizacije definicije za kontekst Slovenije« predstavi robustno zasnovan pregled razvoja akademskih konceptualizacij fokusnega dogodka ter jih sooči z realijami slovenske zakonodaje, v naslednjem koraku pa predlaga lastno definicijo, ki bi upoštevala kontekst velikosti in drugih specifik Slovenije kot primer majhne evropske države.

Številko sklepa članek Tomaža Toporišiča, ki konceptualno in teoretsko razpira polje sociologije gledališča. V prispevku »Sociologija gledališča v dobi negotovosti tekočih družb« sociologijo gledališča umešča v kontekst velikih družbenokulturalnih sprememb konca 20. in začetka 21. stoletja ter razmišlja, na kakšne načine sodobne uprizoritvene prakse, ki izhajajo iz konceptov, kot sta negotovost in fluidnost sodobnih družb, predstavljajo konceptualne zagate in izziv za sociološko obravnavo sodobnega gledališča. Toporišičeva analiza tako nakazuje potrebo po konceptualnih in teoretskih prenovah, pri katerih sam avtor stavi na povezovanja sociologije gledališča z disciplinami, kot so kulturne študije, študije spola in kritične študije rase, ter z uprizoritvenim tekstrom.

Poleg pestrega nabora prispevkov, med katerimi sta sicer v angleščini le dva, vam tokrat v branje ponujamo tudi blok recenzij knjig, ki prinaša raznoliko obravnavo aktualnih znanstvenih del s področja družboslovja in humanistike. Čeprav je pridobivanje avtorjev in avtoric za pisanje recenzij včasih zahtevno, smo tudi tokrat ponovno uspeli izpolnitvi našo zavezo, da zagotovimo širji recen-zije na številko, kar v tokratni dvojni številki pomeni skupno osem recenzij knjig.

Blok se prične z recenzijo Majde Hrženjak, ki se je posvetila delu Andreasa Reckwitzta *Družba singularnosti: O strukturnih spremembah moderne* (Založba

Krtina). Sledijo recenzije Mirta Komela (Sandor Ferenczi, *Psihoanalitične študije*, Studia Humanitatis), Maje Zadel (Veronika Bajt, *Etnična diskriminacija*, Mirovni inštitut) in Mirana Lavriča (Gašper Mithans in Nadja Furlan Štante, ur., *Izzivi medreligijskih in medkulturnih stikov in možnosti vzpostavitev dialoga*, ZRS Koper in Annales). Blok se nadaljuje z recenzijo Borisa Vezjaka (Svetlana Slapšak, *Grožnja in strah: razraščanje sovražnega govora kot orodja oblasti v Sloveniji*, /*cf.), Lucije Dežan (Mojca Medvešek, Romana Bešter in Janez Pirc, *Mnenja večinskega prebivalstva Slovenije o priseljevanju, priseljencih in integraciji*, Inštitut za narodnostna vprašanja) in Primoža Krašovca (Gilbert Simondon, *Imagination and Invention*, University of Minnesota Press). Sklepno recenzijo je prispeval Jože Vogrinc, ki je reflektiral slovenski prevod dela Raymonda Williamsa z naslovom *Televizija: tehnologija in kulturna forma* (Založba FDV).

Z izjemo prvega recenziranega dela so vsa izšla leta 2022, kar je v skladu z našo uredniško vizijo, da pod drobnogled vzamemo dela, ki niso starejša od dveh let. Dela, ki so izšla lani in letos, pa bodo obravnavana v naslednjih številkah. V tokratnem bloku polovico vseh recenziј predstavljajo slovenski prevodi tujih del, drugo polovico pa domače knjižne izdaje, s čimer nam je uspelo doseči ravnovesje med domačo in tujo znanstveno produkcijo. Poleg recenziј v slovenščini si prizadevamo objavljalati še angleške recenzije, da vpogled v kritično refleksijo družboslovno-humanistične knjižne produkcije omogočimo tudi tujim bralcem in bralkam. To nam tokrat ni uspelo, saj je zgolj ena recenzija napisana v angleščini, preostale pa so v slovenščini. Zaradi tega v prihodnjih številkah načrtujemo večjo zastopanost recenziј v angleščini. Prav tako si bomo v skladu z našo uredniško vizijo še naprej prizadevali k pisanju recenziј vabiti pisce in piske izven slovenskega akademskega prostora, da spodbujamo kritične razprave, ki presegajo lokalne in nacionalne kontekste. Tako smo že vzpostavili sodelovanje z avtorico iz tujine, katere recenzijo lahko pričakujete v eni izmed prihodnjih številk.

Vabljeni k branju!

Natalija Majsova in Tanja Oblak Črnič, sourednici,
in Rok Smrdelj, urednik recenziј knjig,
Družboslovne razprave

Dear readers!

In your hands or on your screen, you are looking at a new, double issue (nos. 105–106) of *Social Science Forum*, which launches the 40th volume of the journal. To celebrate the journal's 40th anniversary, we have introduced a new colour scheme for the cover of the regular issues and special editions. Different combinations of blue, gold and white feature on the journal's until 2027. Aside from working on the April/September double issue, we also devoted the first half of this year to producing our journal's very first special edition – a new product designed by the editorial team as a new format, looser than the typical academic journal issue in terms of style and genre, to accommodate texts collected to mark major milestones and other special occasions. Produced together with the Slovene Sociological Association and the Faculty of Social Sciences, UL, the edition was published in July to commemorate the 60th anniversary of the Department of Sociology at the Faculty of Social Sciences, UL. It is available in print and on our website. We also added to our collection of PR materials with a promotional poster aimed at increasing the journal's international visibility. The poster was designed and used to present *Social Science Forum* at the ECREA conference, a major conference of the European Communication Research and Education Association, held at the FSS last September. This special poster is available on the journal's website and can be freely shared or disseminated to other channels or used as you see fit in your own international settings.

Although there is no specific theme running through this double issue, which was produced together with the activities outlined above, the issue certainly testifies to the basic principles of *Social Science Forum*'s editorial policy. More specifically, it demonstrates the principles of openness to the diverse ideas and traditions of thought that characterise Slovenian and international social sciences and humanities; it is the outcome of special attention, care and support to early-career authors; and it exhibits an openness to highly original and sometimes polemical discussions of current conceptual, theoretical and social conundrums, dilemmas and challenges. Thematically, the eight contributions by authors from different disciplines and institutional contexts address a wide variety of topical issues: from gender studies and anti-gender movements, post-traumatic disorder in the context of specific families, and young people's mental health, mistrust in political authorities, the tendency for conspiracy theories, and the paradigm of open science, to attempts at new approaches to the more interdisciplinary study of focusing events and the performing arts and theatre. This diversity of research topics is also associated with a broad variety of theories and approaches, ranging

from selected case studies to European or international comparative analyses. Below, we offer a sneak peek at the main arguments and findings of each paper.

Issue nos. 105–106 of *Social Science Forum* opens with a review article by Rok Smrdelj and Roman Kuhar entitled “Neoconservative opposition to the politics of equality: The anti-gender movement in Slovenia”, where the authors engage with and contextualise the central actors of the anti-gender movement, their arguments, discourses and strategies of action, as well as the reasons for their successful mobilisation. The article is a valuable contribution to the analysis of both the emergence of the anti-gay movement in Slovenia and the evaluation of its ambiguous legacy.

The field of gender studies is also considered in an original scientific article by Jure Skubic, “Networks of power: Gender representation, power relations and political participation in three national parliaments”. Here, Skubic analyses the distribution of argumentative and structural power and the gender representation of female and male parliamentarians in Slovenia, Spain and the United Kingdom. The methodologically sophisticated study is based on a content-based corpus analysis of speeches on five political topics (health, migration, education, energy, finance) and network analysis, and provides insights into the activism and “relevance” of female and male parliamentarians and the salience of the topics discussed. An important empirically supported finding of the paper is that the presence of female parliamentarians at the sessions does not, in itself, mean that they have the same power as their male counterparts.

Janja Vuga Beršnak, Maja Škafar and Gašper Ferme’s original study entitled “Socio-ecological modelling of supportive factors to mitigate the risks of PTSD in Slovenian military families” addresses the constructions of gender differences in the context of the everyday life of Slovenian military families. Based on a questionnaire forming part of a survey of members of military families, the authors investigate the relationship between risk factors for PTSD and support factors on the micro, meso and macro levels. Their findings indicate that family support not only reduces but may even neutralise the impact of the working environment and conditions on PTSD.

In the next original research paper, Minea Rutar grapples with the issue of stress and insecurity via the lens of young people’s mental health. In “Time trends in youth mental health between 2008 and 2019 in Slovenia and the United States”, she compares US trends concerning mental health problems in young people with Slovenian trends before discussing the results in a European context. Rutar’s trend analysis concludes that, even though mental health among young people (“Generation Z”) is a current problem on both sides of the Atlantic, the increase in suicidality and severe forms of depression among young people appears to remain confined to the USA. The findings thus highlight the significance of cross-national comparisons for identifying the socio-cultural determinants of phenomena, including in areas like mental health.

In his original scientific article “The cultural character of European countries and reactions to the COVID-19 crisis: Collectivism, attitudes regarding freedoms, political trust, and conspiracy beliefs”, Janez Štebe places and analyses Slovenian socio-cultural specificities in the context of Europe’s socio-cultural and political heterogeneity. He thereby situates and dissects the likely factors of the Slovenian public’s distrust in political power in the period of the recent coronavirus pandemic and explains the public’s susceptibility to conspiracy theories. In the conclusion, Štebe reflects on possible alternative political and governance solutions given the outlined socio-cultural characteristics and stresses the importance of citizen science for further similar multi-level interdisciplinary studies.

Citizen science is also the subject of an original contribution by Frane Adam and Maruša Gorišek, entitled “Open (citizen) science: Prospects and open issues”. The authors address citizen science in the context of the current European and global discussion on the importance of open, i.e., accessible and transparent science, as well as on the need to open up the very process of scientific research to public participation. Based on comparative analysis of relevant academic and policy debates, the authors present both the potential of conceptualising science and research as an open process with accessible results, and warn against over-optimism about open science being the optimal future arrangement for the conduct and communication of research.

An orientation towards the future is also seen in the two research papers that round off this issue. Sara Bauman’s contribution entitled “Defining the focusing event concept and operationalising It for the Slovenian context” presents a robustly conceived overview of the development of academic conceptualisations of a focusing event and juxtaposes them against the realities of Slovenian legislation. Then, she develops her own definition, which accounts for the size and other specificities of Slovenia as an example of a small European state.

The issue concludes with an article by Tomaž Toporišič, which is designed to conceptually and theoretically expand the field of sociology of theatre. “Sociology of theatre in an age of uncertainty and liquid societies” discusses the sociology of theatre in the context of the major socio-cultural changes of the late 20th and early 21st centuries. The author also considers in which ways contemporary performance practices, which are rooted in concepts like the uncertainty and fluidity of contemporary societies, present conceptual conundrums and challenges for the sociology of contemporary theatre. Toporišič’s analysis thus points to the need for conceptual and theoretical updates in which the author himself relates to the rapprochement of the sociology of theatre with disciplines such as cultural studies, gender studies and critical race studies, as well as with the performance text.

In addition to this wide range of contributions, two of which are in English, we offer a book review section. These reviews provide a broad analysis of recent scholarly works in the social sciences and humanities. While finding authors to write reviews can sometimes be challenging, we have once again met our goal of including four reviews per issue. In this double issue, this amounts to a total of eight book reviews.

The section opens with a review by Majda Hrženjak who focuses on Andreas Reckwitz's *Družba singularnosti: O strukturnih spremembah moderne* (Krtina Publishing House). This is followed by reviews by Mirt Komel (Sandor Ferenczi, *Psihoanalitične študije*, Studia Humanitatis), Maja Zadel (Veronika Bajt, *Etnična diskriminacija*, Peace Institute) and Miran Lavrič (Gašper Mithans and Nada Furlan Štante, eds., *Izzivi medreligijskih in medkulturnih stikov in možnosti vzpostavitev dialoga*, Science and Research Centre Koper and Annales). The section continues with a review by Boris Vezjak (Svetlana Slapšak, *Grožnja in strah: razraščanje sovražnega govora kot orodja oblasti v Sloveniji*, /*cf.), Lucija Dežan (Mojca Medvešek, Romana Bešter and Janez Pirc, *Mnenja večinskega prebivalstva Slovenije o priseljevanju, priseljencih in integraciji*, Institute for Ethnic Studies), and Primož Krašovec (Gilbert Simondon, *Imagination and Invention*, University of Minnesota Press). The final review was contributed by Jože Vogrinc, who reflects on the Slovenian translation of Raymond Williams' *Televizija: tehnologija in kulturna forma* (FDV Publishing House).

Except for the first reviewed book, all the others were published in 2022, aligning with our editorial vision to focus on works no older than 2 years. Therefore, monographs from last year and this year will be reviewed in future issues. In this section, half the reviews cover Slovenian translations of foreign works, while the other half focus on Slovenian publications, striking a balance between local and international scholarly contributions. Alongside Slovenian-language reviews, we aim to publish reviews in English to offer international readers insights into critical reflections on social sciences and humanities literature. Unfortunately, we did not fully meet this goal in this issue as only one review is in English, with the rest in Slovenian. To address this, we plan to feature more English-language reviews in upcoming issues. We shall also continue to invite authors from outside the Slovenian academic sphere to write reviews, with the goal of fostering critical discussions that transcend local and national boundaries. We have already established collaboration with a colleague from abroad whose review will appear in a forthcoming issue.

We hope you enjoy reading the issue,

Natalija Majsova, Tanja Oblak Črnič (main co-editors),
and Rok Smrdelj (book reviews editor),
Social Science Forum

SFS
SFS
SFS
SFS
SFS

ČLANKI

ARTICLES

БУДУЩАЯ
ДРЯДЯ

Rok Smrdelj, Roman Kuhar

NEOKONSERVATIVNA OPONCIJA POLITIKAM ENAKOSTI: ANTIGENDERSKO GIBANJE V SLOVENIJI

IZVLEČEK

V članku obravnavamo pojav antigenderskega gibanja v Sloveniji. Na podlagi analize vsebine študij o antigenderskem gibanju v Sloveniji tematiziramo glavne akterje gibanja, njihove argumente, diskurze, strategije delovanja, transnacionalne povezave z ideološko sorodnimi tujimi gibanji in razloge za njihovo uspešno mobilizacijo. Pregled navedenih tem uokvirjamo prek teze o dvojni »dediččini« antigenderskega gibanja, po kateri je dejavnost gibanja na eni strani posredno ustvarila politično priložnost za uzakonjenje enakosti isto- in raznospolnih partnerskih razmerij, na drugi strani pa je z uspešnim lansiranjem mobilizacijskega koncepta »teorije spola« preoblikovala strukturo javne razprave na področju spolnih in seksualnih pravic. Preko opisane teze izpostavimo kompleksnost družbenih učinkov antigenderskega gibanja, ki predstavlja sodobno neokonservativno opozicijo na področju politik enakosti.

KLJUČNE BESEDE: antigendersko gibanje, teorija spola, ideologija spola, LGBTIQ+, abortus

Neoconservative opposition to the politics of equality: The anti-gender movement in Slovenia

ABSTRACT

In the article, we address the emergence of the anti-gender movement in Slovenia. Based on content analysis of studies on the anti-gender movement in Slovenia, the main actors of the movement, their arguments, discourses, action strategies, transnational links with ideologically related foreign movements, and the reasons

for their successful mobilisation are discussed. We frame the overview of these topics by considering the thesis of the anti-gender movement's double "legacy" according to which on one hand the movement's activities indirectly created a political opportunity for the legalisation of marriage equality and, on the other, reshaped the structure of the public debate on sexual and gender rights via the successful introduction of "gender theory" as a mobilising concept. Through the mentioned thesis, we highlight the complexity of the social effects of the anti-gender movement, which constitutes neo-conservative opposition in the field of equality policies today.

KEY WORDS: anti-gender movement, gender theory, gender ideology, LGBTQ+, abortion

1 Uvod

Po desetletjih relativnega napredka na področju politik enakosti se vse več držav v Evropi in po svetu sooča z novim valom odpora v obliki tako imenovanega antigenderskega gibanja¹ (ang. *anti-gender movement*) (Paternotte in

-
1. Termin *anti-gender movement* je bil v slovenščino običajno prevajan kot »gibanje proti teoriji spola« (glej na primer Antić Gaber in Kuhar 2019). Opisno lahko to gibanje označimo kot »gibanje proti teoriji spola«, ker je označevalec »teorija spola« v Sloveniji eno od njihovih ključnih diskurzivnih orodij, vendar pa je besedna zveza »gibanje proti teoriji spola« kot termin neprimerna oznaka, saj predstavlja razlago imena gibanja, ne pa njegovo ime. Poleg tega tovrstno poimenovanje izgubi prepoznavno značilnost tega gibanja, ki temelji na uporabi tujje zvenečega akademskega koncepta »gender«. Gibanje ta koncept apropiira in ga preoblikuje v učinkovito mobilizacijsko orodje. Čeprav se v znanstvenih besedilih v Sloveniji že pojavlja oznaka »gibanje proti teoriji spola«, menimo, da tovrstno poimenovanje vzpostavlja predstavo specifičnega »slovenskega« gibanja, medtem ko raziskovalke in raziskovalci teh gibanj eksplizitno poudarjajo, da gre za transnacionalno gibanje, ki ga povezuje uporaba koncepta »gender«. Prav zato smo se odločili za prevod, ki v imenu ohranja izvirno uporabo tega termina. Menimo, da bi bil prevod koncepta »gender« v »družbeni spol«, kot je to že uveljavljeno v študijsah spolov, neprimeren, saj gibanje ta koncept uporablja povsem drugače kot študije spolov. Strategija tega gibanja temelji na uporabi tujke »gender«, saj v marsikaterem jeziku, enako kot v slovenščini, ne obstaja distinkcija med »sex« (biološki spol) in »gender« (družbeni spol). Glavni politično-strateški razlog za uporabo tujke je dejstvo, da se z uporabo »fujih konceptov« v populistični govorici lažje vzpostavi predstava, da je »gender« nekakšen tujek, ki ga določeni posamezniki želijo vsiliti »našemu narodu«, »našim otrokom«. Antigendersko gibanje se namreč ukvarja tudi z vprašanjem »nacionalne avtentičnosti«, na osnovi katere nasprotujejo določenim pravicam, ki izhajajo iz intimnega oz. seksualnega državljanstva (npr. »istospolne poroke so neskladne z naravnim našega naroda«).

Kuhar 2018). Gre za družbeno in politično neokonservativno gibanje, ki se je v Evropi pojavilo na začetku prejšnjega desetletja in se je od takrat razširilo po vsem svetu (Graff in dr. 2019; Graff in Korolczuk 2022; Kováts in Pőim 2015; Kuhar in Paternotte 2017; Möser in dr. 2022; Verloo 2018). Zanj je značilno, da nasprotuje feminizmu, politikam enakosti spolov in tako imenovani »teoriji spola«, za katero trdi, da je družbeno škodljiva. Čeprav je bil poskus uzakonjenja enakosti isto- in raznospolnih partnerskih razmerij pogosto, a ne nujno glavni sprožilec za nastanek tega gibanja v posameznih državah, politične agende antigenderskega gibanja ni mogoče omejiti le na nasprotovanje istospolnim porokam, temveč vključuje tudi nasprotovanje spolnim in reproduktivnim pravicam (predvsem abortusu), spolni vzgoji v javnih šolah, pravicam transspolnih oseb, spolnemu liberalizmu, produkciji znanja, zlasti poststrukturalistični teoretski perspektivi, in tudi samemu konceptu spola (Korolczuk 2023). Vse te tematike so združene v oznaki »teorija spola« oziroma »ideologija spola« ali »genderizem«. V tem smislu gre za prazne označevalce, ki lahko predstavljajo najrazličnejša družbena vprašanja. Predvsem oznaka »teorija spola«, ki jo uporabljajo slovenski akterji antigenderskega gibanja, ustvarja vtis, da je povezana s študijami spolov. V resnici ne gre za znanstveni teoretski aparat, saj v družboslovju ne obstaja ena sama teorija o spolih, ki bi se enostavno imenovala »teorija spola«.

Antigendersko gibanje zajema verske organizacije, radikalne desne stranke, nacionalistične organizacije, »pro-life«² združenja kot tudi skupine tako imenovanih

---

Dobesedni prevod angleškega izraza *anti-gender movement* v slovenščino bi bil »gibanje anti-gender«. Vendar pa stroka v takšnih primerih priporoča rabo levih prilastkov, ker so natančnejši in manj dvoumni od desnih. Zato je primernejše uporabiti izraz »antigendersko gibanje«. Če bi sledili načelom doslednega slovenjenja angleških terminov, je še pravilneje govoriti o »antidženderskem gibanju«, kar predstavlja dosledno prevzemanje glede na izgovor (podobno kot besedi sendvič ali miting). Za to različico se nismo odločili, ker akterji gibanja termina ne slovenijo, temveč ga uporabljajo v izvirni angleški obliki, poleg tega pa se tudi v strokovni literaturi beseda »gender« ni slovenila z »džender«, ampak z besedno zvezo »družbeni spol«. Izraza »antigendersko gibanje« torej nismo prevzeli izključno zaradi jezikovno-stilističnih, ampak tudi zaradi socioloških razlogov. Na osnovi vsega navedenega menimo, da izraz »antigendersko gibanje« natančnejše označuje ideološke temelje tega gibanja kot pa besedna zveza »gibanje proti teoriji spola« (cf. Kuhar in Paternotte 2017).

2. Enako kot drugi raziskovalci in raziskovalke (npr. Kralj in dr. 2021; Mencin Čeplak 2016) tudi mi izraz »za življenje« (ang. *pro-life*) postavljamo v narekovaje; menimo namreč, da je zavajajoč, saj temelji na predpostavki, da je pravica do splava v nasprotju s pravico do življenja. Izraza ne slovenimo zaradi mednarodne uveljavljenosti in prepoznavnosti te oznake, uporabo katere dovoljuje tudi Slovar novejšega besedja slovenskega jezika (Bizjak Končar in Snoj 2012).

»zaskrbljenih državljanov« in »zaskrbljenih staršev«, ki so pogosto le satelitske organizacije verskih institucij (Kuhar in Paternotte 2017). »Simbolno lepilo« (Kováts in Pőim 2015), ki povezuje diskurz antigenderskih akterjev, so prav omenjeni prazni označevalci, ki organizacijam z različnimi ideološkimi, filozofskimi in verskimi pogledi omogočajo delovanje prek skupnega diskurzivnega orodja (Edenborg 2023).

Antigenderskih mobilizacij ne smemo razumeti zgolj kot sodobne iteracije uveljavljenih oblik odpora proti seksualnim politikam in politikam enakosti spolov; prav tako jih ne smemo razumeti zgolj kot nadaljevanje zgodnejših oblik (konservativnega) odpora zoper človekove pravice v okviru razprav o intimnem in seksualnem državljanstvu (Plummer 2003; Weeks 1998). Gre za nove manifestacije odpora, za katere so značilne nove oblike organizacije, novi načini mobilizacije in novi diskurzi. V mnogih pogledih je antigendersko gibanje prevzelo in apropriiralo strategije in diskurze feminističnih in LGBTIQ+ gibanj (Antić Gaber in Kuhar 2019; Graff 2017; Paternotte in Kuhar 2018; Smrdelj in Pajnik 2022).

Obstoječe študije so identificirale tri ključne elemente antigenderskega diskurza: poudarjanje biološkega esencializma, demonizacija »sovražnika« (npr. feministke, LGBTIQ+ gibanja, politične elite) in apropriacija liberalnega diskurza s sklicevanjem na človekove pravice (Garbagnoli 2016; Paternotte in Kuhar 2018; Popič in Gorjanc 2022; Sanders in Jenkins 2022; Smrdelj in Pajnik 2022; Žuk in Žuk 2019). Poleg podobnih retoričnih in diskurzivnih prijemov, ki jih uporabljajo antigenderski akterji v različnih državah, obstajajo tudi podobne strategije delovanja antigenderskih gibanj, zlasti spretna uporaba digitalnih medijev, organiziranje javnih zborovanj in protestov ter spretno izkorisčanje razpoložljivih pravnih sredstev in orodij demokratičnega delovanja, npr. pobude za razpis referendumov (Kuhar in Pajnik 2020).

Študije so najprej proučevale antigenderska gibanja v posameznih nacionalnih kontekstih (Darakchi 2019; Grzebalska in Pető 2018; Lavizzari 2020; Stambolis-Ruhstorfer in Tricou 2017), vendar pa so se kmalu pojavile tudi študije (Kalm in Meeuwisse 2023; Stoeckl 2020), ki so izpostavile transnacionalni značaj teh gibanj. Poleg skupnih diskurzov in strategij delovanja so študije pokazale, da evropska antigenderska gibanja prejemajo finančno podporo konservativnih in verskih organizacij ter individualnih donatorjev v Evropi ter da imajo povezave z drugimi akterji, npr. s konservativno evangeličansko desnico ter »možganskimi trusti« v ZDA in oligarhi v Rusiji (Datta 2021).

Posebna pozornost je posvečena tudi proučevanju razlogov za nastanek in uspešno mobilizacijo antigenderskih gibanj v Evropi in drugod. Obstoječe študije prepoznavajo štiri glavne razloge. Prva linija študij (Bogaards in Pető 2022; Dietze in Roth 2020; Pető 2021) povezuje nastanek antigenderskih

gibanj z gospodarsko krizo na začetku prejšnjega desetletja, ki je spodbudila splošno nezadovoljstvo s političnimi in gospodarskimi elitami, predvsem zaradi varčevalnih ukrepov, in z vzponom populizma, ki – podobno kot antigendersko gibanje – naslavlja »ljudstvo« nasproti »pokvarjenim elitam«. Druga linija študij (Sauer 2020; Unal Abaday 2021) razлага uspeh antigenderskih gibanj kot odziv na »krizo moškosti«. Moški naj bi bili poraženci politik enakosti spolov, zato antigenderska mobilizacija pomeni poskus ponovne vzpostavitev njihove domnevno naravne vloge kot »glave« družine. Tretji sklop razprav (Kuhar in Antić Gaber 2022; Kuhar in Paternotte 2017) tematizira uspeh gibanja proti enakosti spolov s t. i. »zasičenostjo z enakostjo«. Gre za razumevanje, da je enakost spolov že dosežena, zato feministke in druge manjšine neupravičeno iščejo domnevno posebno zaščito ter dodatne pravice in ugodnosti. Četrta linija (Paternotte in Verloo 2021) kot enega izmed razlogov za uspešno mobilizacijo antigenderskega gibanja izpostavlja tako imenovano epistemično krizo, ki se kaže v vse večjem nezaupanju v znanost, zlasti v družboslovje.

Slovenija je bila ena od prvih držav, v kateri so se antigenderski akterji uveljavili kot pomembna politična sila, ki vpliva na razpravo in politične odločitve na področju politik enakosti. Vrhunec mobilizacije antigenderskega gibanja v Sloveniji predstavlja zakonodajna referendum o pravni ureditvi istospolnih partnerstev v letih 2012 in 2015. Slovenija je tako postala edina evropska država, v kateri je bil referendum o enakosti partnerskih razmerij dvakrat zavrnjen (Kuhar 2017: 224). Vendar pa je kljub uspešnim prizadevanjem antigenderskega gibanja Slovenija poleti 2022 postala tudi prva vzhodnoevropska država, ki je v celoti sprejela pravice istospolnih partnerstev, vključno s posvojitvijo otrok (Kuhar 2022).

Posebnost slovenskega antigenderskega gibanja v primerjavi s podobnimi gibanji v drugih evropskih državah je njegova časovna »prednost«. Antigenderski akterji v Sloveniji so se prvič aktivirali že leta 2009, ko je takratna levosredinska vlada predstavila reformo Družinskega zakonika. Ko so se podobna gibanja v Evropi začela uveljavljati kot pomemben politični akter, je slovensko gibanje že imelo za sabo pomembne politične izkušnje, saj je mobiliziralo na tisoče ljudi in doseglo prvo zmago na referendumu. V obdobju drugega referendumu je gibanje še dodatno izboljšalo svoje taktike delovanja, zgradilo močno mrežo podpornikov in se uveljavilo kot pomemben politični akter s transnacionalnimi povezavami. Čeprav se v obdobju prvega referendumu antigenderski akterji še niso sklicevali na »teorijo spola«, pa so kljub temu vzpostavili diskurzivno »substanco«, na osnovi katere je v obdobju drugega referendumu vzniknila »teorija spola« (Kuhar 2017: 224). To pomeni, da so v prvem referendumskem obdobju že uporabljali podobne argumente, diskurze in strategije delovanja

kot v času drugega referendumu, vendar pa ti argumenti, diskurzi in strategije delovanja še niso bili vpeti v skupni okvir »teorije spola«.

Potreba po natančnejši tematizaciji zgoraj predstavljenih specifik je bila glavni povod za nastanek tega članka.³ Izhodišče našega pregleda je obstoječa znanstvena literatura o delovanju antigenderskega gibanja v Sloveniji. Pri tem izhajamo iz teze o dvojni »dediščini« antigenderskega gibanja v Sloveniji:

1. Antigenderski akterji so z uspešnim lansiranjem »teorije spola« v obdobju druge referendumskne kampanje preoblikovali strukturo javne razprave tako, da je bila »teorija spola« vzpostavljena kot legitimna instanca, ki predstavlja »opozicijo« zagovornikom spolnih in reproduktivnih pravic. Tako rekoč od leta 2015 dalje ni razprave v slovenskem družbenem prostoru o politikah enakosti, v kateri ne bi »teorija spola« predstavljala enega izmed legitimnih pogledov. V nekaterih primerih, npr. na razpravah na Twitterju, je celo prevladujoči okvir razprave (Popič in Gorjanc 2022). Poleg tega je bil diskurz »teorije spola« najprej omejen na nasprotovanje pravic LGBTIQ+ oseb, od 2015 dalje pa se je začel širiti na druge teme (npr. abortus), in sicer predvsem kot posledica dejstva, da so tudi druge skupine, ki nasprotujejo politikam enakosti, v antigenderskem gibanju zaznale priložnost za širitev svojega političnega vpliva.
2. Kljub padcu dveh referendumov na temo družinske zakonodaje je vse bolj radikalno in izključujoče delovanje antigenderskih akterjev vsaj posredno vzpostavilo politične priložnosti (Giugni 2011), ki so v svojih posledicah vodile do večje vidnosti LGBT skupnosti v javnem prostoru (Antić Gaber in Kuhar 2019) in nenazadnje do sprejema zakonodaje, ki je izenačila isto- in raznospolne pare (Kuhar 2022). Poleg tega se je socialna distanca do istospolno usmerjenih oseb v zadnjih letih prepolovila, do ključnih prelomov pa je prišlo prav v času obeh referendumskih razprav. Če je še v devetdesetih letih preteklega stoletja okoli 60 % vprašanih v raziskavah Slovenskega javnega mnenja zatrđilo, da ne želijo imeti homoseksualca za svojega soseda, je leta 2022 ta delež znašal 20 % (Hafner - Fink in dr. 2022). Ob tem pa hkrati ne smemo spregledati, da je delovanje antigenderskih gibanj hkrati spodbujalo in legitimiralo tudi nasilje do LGBTIQ+ skupnosti, ki se pojavlja v sovražnem govoru na spletu in vse bolj tudi v delovanju določenih ekstremističnih skupin (npr. napadi na parado ponosa leta 2023).
3. Članek je nastal v sklopu projekta »FIERCE – Feminist movements revitalizing democracy in Europe« (No. 101061748), ki ga financira program EU za raziskave in inovacije Obzorje Evropa (Horizon Europe). Poleg tega je nastal v okviru temeljnega projekta »Spol, demokracija in neokonservativno anti-gender gibanje« (J5-50158, 2023–2026) ter programske skupine »Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije« (P6-0194, 2019–2024), ki ju financira ARIS.

Pričajoči članek prinaša pregled obstoječih študij o delovanju antigenderskega gibanja v Sloveniji. V nadaljevanju opišemo korake zbiranja literature, navedemo področja, na osnovi katerih obravnavamo obstoječe študije v Sloveniji, nato pa predstavimo ugotovitve teh študij. V zadnjem delu tematiziramo pomen obstoječih ugotovitev z vidika izhodiščne teze o dvojni »dediščini« antigenderskega gibanja v Sloveniji. Izpostavimo tudi obstoječe primanjkljaje in nadaljnje možne poti proučevanja tega področja.

2 Zbiranje literature in področja pregleda

2.1 Zbiranje literature

Pri zbiranju literature smo sledili načelu, da v analizo vsebine (Krippendorff 1980) zajamemo vse obstoječe študije, ki tematizirajo antigenderske akterje v Sloveniji, za katere je značilno, da se sklicujejo na »teorijo spola«. Vendar bi taka opredelitev pomenila, da lahko upoštevamo zgolj dogajanje od druge referendumskie kampanje dalje, ko je bil omenjeni označevalec lansiran v javni prostor. S tem bi izpustili prvo referendumsko kampanjo, v kateri so sodelovali isti akterji, ki so bili v obdobju prve referendumskie kampanje »zaslužni« za postavitev »terena« za poznejši vznik »teorije spola«. Zaradi tega smo v pregledu literature upoštevali celotno dogajanje od leta 2010 dalje.

Omenili smo, da se na antigenderski politični agendi ne nahaja samo vprašanje zakonske zvezze, pač pa tudi druga vprašanja. Ker so bile v Sloveniji posebej izpostavljene reproduktivne pravice, smo v pregled vključili tudi literaturo, ki obravnava širše teme, povezane s spolom in spolnostjo (npr. abortus, pravica samskih žensk in žensk, ki niso v heteroseksualnem partnerskem razmerju, do oploditve z biomedicinsko pomočjo itn.).

Na podlagi opisanih izhodišč smo novembra 2022 s pomočjo bibliografskega sistema Cobiss poiskali vse študije, ki so bile objavljene v obdobju 2010–2022 in vsebujejo najmanj eno izmed naslednjih ključnih besed v slovenščini ali angleščini: »anti-gender« (657 zadelkov), »LGBT« (481 zadelkov), »ideologija spola« (372 zadelkov), »teorija spola« (3093 zadelkov), »oploditev z biomedicinsko pomočjo« (377 zadelkov), »abortus« (739 zadelkov), »istospolna partnerstva« (166 zadelkov), »družinski zakonik« (1360 zadelkov) in »ZZZDR« (473 zadelkov).

Število zadelkov smo najprej omejili časovno (osredinili smo se na obdobje 2010–2022), jezikovno (upoštevali smo zadelke v slovenščini in angleščini) in glede na tipologijo del za vodenje bibliografij v Cobissu (upoštevali smo izvirne in pregledne znanstvene članke, znanstvene monografije, samostojne znanstvene sestavke ali poglavja v monografski publikaciji in objavljene znanstvene prispevke na konferencah). Vključili smo tiste zvrsti (znanstvenih) besedil, za

katera je običajno zahtevano dvojno slepo recenziranje. S tem smo zagotovili, da smo izbrali dela, ki temeljijo na znanstvenem aparatu. V naslednjem koraku smo pregledali vsa znanstvena besedila in izločili tista, ki niso neposredno povezana s temami na politični agendi antigenderskega gibanja. Na koncu smo pregledali sezname literature zbranih znanstvenih besedil, da smo preverili, ali morebitki navajajo dela, ki bi jih lahko vključili v naš pregled.

Na podlagi opisanih korakov zbiranja literature smo pridobili sedemnajst študij o antigenderskem gibanju v Sloveniji. Pri tem pod pojmom »študija«, ki predstavlja osnovno enoto našega pregleda, razumemo teoretske, empirične in pregledne študije. Glede na to, da je področje proučevanja antigenderskih gibanj razmeroma novo, nismo razlikovali med različnimi tipi znanstvenih besedil, ampak smo jih razvrstili glede na temo, ki jo obravnavajo. Tako se glavnina zbranih študij (štirinajst) ukvarja z referendumsko kampanjo o družinski zakonodaji (Antić Gaber in Kuhar 2019; Gorjanc in Fišer 2018; Greif 2016; Kovač Šebart in Kuhar 2015, 2017; Kuhar 2015a, 2015b, 2017; Kuhar in Pajnik 2020; Kuhar in Zobec 2017; Maljevac in Gobec 2017; Pajnik in dr. 2016; Smrdelj in dr. 2021; Sobočan in Pollak 2016). Preostale študije tematizirajo abortus (Kralj in dr. 2021), tri teme hkrati, in sicer referendumski kampanji, abortus ter pravice samskih žensk in žensk, ki niso v heteroseksualnem partnerskem razmerju, do oploditve z biomedicinsko pomočjo (Šabec in dr. 2021) ter pojavnost označevalcev »teorija spola« in »ideologija spola« v izbranih korpusih slovenskih digitalnih spletnih tekstov (Popič in Gorjanc 2022). Kot že pojasnjeno, smo na seznam dodali še študije, ki se ne sklicujejo neposredno na antigendersko gibanje, vendar pa obravnavajo teme, ki jih je mogoče umestiti na antigendersko politično agendo. Tako smo vključili študijo, ki se ukvarja s pravico do abortusa (Mencin Čeplak 2016), in študiji, ki obravnavata pravico samskih žensk in žensk, ki niso v heteroseksualnem partnerskem razmerju, do oploditve z medicinsko pomočjo (Cukut Krilić 2013; Furlan in dr. 2020). V nekaterih zbranih študijah (npr. Kuhar 2017) sta bežno omenjeni še dve temi, in sicer dekriminalizacija prostitucije in ratifikacija Istanbulske konvencije, ki pa nista tematizirani v enakem obsegu kot istospolna partnerstva, verjetno zato, ker sta bili manj javno izpostavljeni.

2.2 Področja pregleda

Ko smo zbrali študije, smo jih pregledali glede na pet področij: 1) akterji gibanja, 2) njihovi argumenti in diskurzi, 3) strategije delovanja, 4) vprašanje o transnacionalnih povezavah z ideolesko sorodnimi tujimi gibanji in 5) vprašanje o razlogih za njihovo uspešno mobilizacijo v slovenskem nacionalnem kontekstu. Gre za osnovne dimenzijske analize, ki jih študije o političnih in družbenih gibanjih običajno obravnavajo, ko proučujejo družbena gibanja (della Porta in Diani

2020). Osrednji cilj našega pregleda literature je bil, da na podlagi obstoječih študij predstavimo značilnosti antigenderskega gibanja v Sloveniji, pri tem pa sledimo navedenim petim področjem.

V nadaljevanju sledi pregled identificiranih študij o antigenderskem gibanju v Sloveniji, ki je strukturiran v pet sklopov, pri čemer posamezen sklop iz različnih študij sintetično povzema vsebino zgoraj naštetih petih področij.

3 Antigendersko gibanje v Sloveniji

3.1 Akterji

Antigendersko gibanje je v Sloveniji svojo politično moč in javno prepoznavnost vzpostavilo v obdobju obeh referendumskih kampanj v letih 2012 in 2015. Takrat je vzniknila skupina »novih« akterjev, tako imenovanih »zaskrbljenih državljanov«, ki jo je v obdobju prve referendumskе kampanje predstavljala Civilna iniciativa za družino in pravice otrok, med drugo referendumsko kampanjo pa so se preimenovali v koalicijo Za otroke gre (Kralj in dr. 2021: 52). V ospredju kampanje sta bila Aleš Primc in Metka Zevnik, ki sta v simbolnem smislu zavzela mesto starša in starega starša »nedolžnih otrok«, ki naj bi jih ogrožal novi družinski zakonik (Kuhar 2017).⁴ Med nove akterje sodi tudi leta 2009 ustanovljeni Zavod za družino in kulturo življenja, ki ga vodi Tadej Strehovec, nekdanji generalni tajnik in tiskovni predstavnik Slovenske škofovskne konference. Omenjeni zavod in Primčeva iniciativa sta ustanovila spletni novičarski portal 24kul.si, ki je bil glavni mobilizacijski medij v obeh referendumskih kampanjah. Portal, ki je osrednje spletno mesto antigenderskega gibanja v Sloveniji, je sprva gostoval na uradnem strežniku slovenske RKC (Kralj in dr. 2021: 57), kar nakazuje na to, da je civilna iniciativa, ki se je predstavljala kot neodvisna skupina državljanek in državljanov, v resnici delovala kot satelitska organizacija RKC (Kuhar 2017). Z njim so povezane tudi novonastale »pro-life« skupine, ki prav tako prevzamejo retoriko in strategije antigenderskega gibanja. V skupino antigenderskih »pro-life« organizacij sodi Zavod božji otroci, ki je znan po molitvah proti abortusu pred

---

4. Čeprav je bilo referendumsko dogajanje v povezavi z enakostjo porok osrednji sprožilni dejavnik nastanka antigenderskih organizacij v Sloveniji, so nekateri vidni akterji tega novega gibanja že prej sodelovali v različnih konservativnih mobilizacijah. Na primer, Aleš Primc je bil leta 2001 dejaven pri zbiranju podpisov za referendum o oploditvi samskih žensk in žensk, ki niso v heteroseksualnem partnerskem razmerju, z biomedicinsko pomočjo. Poleg tega je leta 2003 javno nasprotoval dekriminalizaciji prostitucije. Vendar pa ti akterji, četudi so bili že prej dejavní v konservativnih mobilizacijah, svoje argumentacije v preteklosti niso sidrali v okvir »teorije spola« (Kuhar 2017), zato literatura antigenderskega gibanja označuje kot neokonservativna gibanja.

ljubljansko ginekološko kliniko in porodnišnico. Vidna »pro-life« organizacija je tudi leta 2011 ustanovljeni Zavod Živ!m, ki je v okviru »tedna otroka« oktobra 2016 na pročelju frančiškanske cerkve v Ljubljani predvajal propagandni film o abortusu kot zločinu (Kralj in dr. 2021). Med novejšimi »pro-life« organizacijami je še zavod Biser, ki upravlja spletni strani Ženska odločitev in Slovenija 1000 plus ter v imenu pomoči ženskam v stiski zaradi nenačrtovane nosečnosti zagovarja nasprotovanje abortusu (DND 2022). Na področju »pro-life« aktivizma je v zadnjih letih pomembno vlogo odigral tudi Organizacijski odbor pohoda za življenje (Kralj in dr. 2021: 63).

Drugo skupino akterjev predstavljajo organizacije in društva, ki so obstajala že pred nastankom Civilne iniciative za družino in pravice otrok. Ti akterji so izkoristili novonastalo politično gibanje za promocijo svojih ciljev. Pri tem so dejavno prevzeli retoriko antigenderskega gibanja. Med te akterje lahko štejemo Družinsko pobudo, ki je bila ustanovljena leta 1998 z namenom ustvarjanja »družini in otrokom prijazne Slovenije«, in Zavod Iskreni, zavod za kulturno življenja, ki je nastal iz spletnega portala Iskreni.net, ustanovljenega leta 2004 (Kuhar in Pajnik 2020: 174). Med antigenderskimi akterji je v literaturi omenjena še Generacija identitete, slovenska veja Evropskega identitarnega gibanja (Kralj in dr. 2021: 52).

Čeprav se glavnina naštetih organizacij, predvsem »pro-life« skupine, predstavlja kot nekonfesionalna združenja, so v resnici satelitske organizacije RKC (Kuhar in Pajnik 2020: 173). RKC se želi prek njih uveljaviti kot moralna avtoriteta na področju spolnih in reproduktivnih pravic z namenom, da vpliva na državne politike na tem področju (Kuhar 2017: 219). RKC deluje satelitsko predvsem zato, ker je zaradi vrste seksualnih in finančnih škandalov zaupanje slovenske javnosti v RKC razmeroma nizko (Kralj in dr. 2021). Pomemben razlog za satelitsko delovanje je tudi dejstvo, da biblijski diskurz nima več mobilizacijskega učinka (Kuhar 2015a; 2015b), zato se zdi delovanje v ozadju civilnih pobud »zaskrbljenih državljanov« in »pro-life« skupin učinkovita rešitev za širjenje agende RKC (Kuhar 2017: 219; Greif 2016). RKC torej sodi v tretjo skupino akterjev antigenderskega gibanja, ki jo imenujemo zavezniki. Poleg RKC so pomemben zaveznik antigenderskih organizacij in akterjev tudi predstavniki desne politične opcije, ki se udeležujejo njihovih zborovanj in jim javno izražajo podporo, ter desno usmerjeni mediji, ki naklonjeno poročajo o njihovi dejavnosti. V obdobju obeh referendumskih kampanj so antigendersko gibanje podprtli tudi nekateri akademiki, glasbeniki, igralci in druge javno znane osebe.

3.2 Argumenti in diskurzi

Argumente in diskurze antigenderskega gibanja v Sloveniji je mogoče razdeliti v dve večji skupini glede na to, ali se nanašajo na »nove« akterje, tako imenovane »zaskrbljene državljanе«, ki nasprotujejo enakosti partnerskih razmerij, ali pa so povezani s »pro-life« organizacijami. Kot že izpostavljeno, je vsem skupinam skupno sklicevanje na »teorijo spola«, ki predstavlja povezovalni diskurzivni element različnih gibanj proti politikam enakosti. Kot izpostavljajo Šabec in dr. (2021), so diskurzi, ki nasprotujejo spolnim in reproduktivnim pravicam, vzpostavljeni na načelu heteronormativnosti in težnji po biološki reprodukciji »naroda«, ki naj bi bila ogrožena, če bodo politike enakosti uzakonjene. Načelo heteronormativnosti pa se ne pojavlja samo v kontekstu nasprotovanja enakosti partnerskih razmerij in pravici do abortusa, ampak določa tudi protidiskurze v primeru pravice samskih žensk in žensk, ki niso v heteroseksualnem partnerskem razmerju, do oploditve z biomedicinsko pomočjo (Cukut Krilić 2013; Furlan in dr. 2020).

Nasprotovanje enakosti partnerskih razmerij temelji na esencialističnem diskurzu, ki predpostavlja, da enakost partnerskih razmerij pomeni grožnjo »tradicionalni«, »naravni« družini, očetovstvu in materinstvu, predvsem pa nedolžnim otrokom in prihodnosti slovenskega naroda (Sobočan in Pollak 2016). Preko poudarjanja »majhnosti slovenskega naroda«, ki se sooča z »demografsko zimo«, so istospolni pari, pa tudi transspolne osebe in zagovorniki abortusa, konstruirani ne samo kot Drugi znotraj naroda, ampak tudi kot nasprotniki naroda (Kuhar 2017: 225). Esencialistični diskurz je povezan s stališčem, da je enakost partnerskih razmerij nezdružljiva z »naravo« in »normalnostjo«. Obstajata dva spola, ki sta biološko različna in imata različni družbeni vlogi, zato je vsak posseg v »naravnih« binarni sistem pojmovan kot (nezaželen) družbeni eksperiment (Pajnik in dr. 2016).

Nasprotovanje enakosti partnerskih razmerij se izvaja tudi prek ustvarjanja ideje o ogroženosti otrok, ki jih želijo posvojiti istospolni pari (Kuhar 2017). Prav zaradi uspešne konstrukcije strahu pred možnostjo, da istospolno pari lahko posvojijo »nedolžne« otroke, so »otroci« postali najpomembnejši označevalec antigenderskega gibanja v Sloveniji. To je razvidno že iz tega, da se je osrednja antigenderska organizacija v obdobju druge referendumsko kampanje preimenovala v koalicijo Za otroke gre (Smrdelj in dr. 2021). Čeprav antigenderski akterji niso nikoli eksplicitno trdili, da geji in lezbijke (spolno) zlorabljamjo otroke, so se implicitne insinuacije v tej smeri učinkovito diskurzivno lepile na stare podobe o nenaravnosti in deviantnosti homoseksualnosti (Kuhar 2017: 225). Na teh strahovih je zgrajena tudi moralna panika o pranju možganov v javnih šolah, kjer naj bi LGBT aktivisti uveljavljali »teorijo spola« (Kovač Šebart in Kuhar 2015;

Kovač Šebart in Kuhar 2017). Mobilizacija okrog domnevno ogroženih otrok pa razkriva še eno pomembno diskurzivno lastnost antigenderske retorike, in sicer rabo afektov, kot so strah, ogroženost, panika, jeza. Raba afektov je pomembna in učinkovita strategija za mobilizacijo širših množic (Kuhar in Pajnik 2020), ki v osnovi temelji na načelih politik strahu. Politike strahu so oblika politične strategije, v kateri (politični) voditelji ali stranke namerno uporabljajo jezik, simbole in narative, s katerimi ustvarjajo občutke ogroženosti, negotovosti ali krize. S tako ustvarjeno situacijo strahu mobilizirajo javnost za dosego svojih političnih ciljev, z demonizacijo določenih skupin in posameznikov v družbi pa upravičujejo uporabo svojih političnih orodij in ukrepov (Wodak 2015).

Pomembna značilnosti antigenderske retorike je tudi appropriacija človekovih pravic in liberalnega diskurza na splošno (npr. solidarnost, demokracija, svoboda) (Smrdelj in dr. 2021). Kot ugotavljajo študije, so pod oznako liberalizma zamaskirana homofobna in diskriminatorna stališča, ki so prikrita z navidezno umirjenimi, racionalnimi, domnevno znanstvenimi argumenti, hkrati pa so artikulirana tako, da vzbujajo čustva (Kuhar in Pajnik 2020: 178). V tem oziru se pojavlja tudi »psevdoznanstveni« diskurz (Vezjak 2018), ki izhaja iz sumljivih, neutemeljenih in ponarejajočih znanstvenih virov ali iz diskreditacije oziroma manipulacije obstoječih znanstvenih spoznanj (Kuhar 2015a; 2015b). Poleg navidez racionalne govorice, ki pod pretvezo domnevno znanstvenih spoznanj širi izključevalne in diskriminatorne poglede, je v antigenderski retoriki mogoče zaslediti še en, temu nasproten element, in sicer tako imenovani »anti-intelektualizem«, ki se nanaša na zavračanje znanstvenih in strokovnih argumentov ter na nezaupanje v institucije, ki proizvajajo znanje in raziskave. Znanstvena skupnost je v tem oziru pogosto označena kot skorumpirana »elita«, ki proizvaja »teorijo spola« in želi izvesti inženiring nad slovenskim narodom (Kuhar 2017).

Vsem diskurzom »pro-life« organizacij je skupna predpostavka, da je zarodek oseba (pogosto ga imenujejo »nerojeni otrok«) in zato je nosilec človekovih pravic. Od tu dalje je diskurze proti abortusu mogoče razdeliti v dve skupini. Prva skupina odkrito pojmuje abortus kot umor, kot zločin proti nerojenemu otroku, proti naravi, proti narodu, proti ženski (saj je usmerjen proti njenemu bistvu, tj. materinstvu). Ukvajajo se tudi z domnevnim krivcem za legalizacijo abortusa, tj. liberalnim zakonodajalcem in zagovorniki pravice do abortusa (Mencin Čeplak 2016: 1382).

Strategija druge skupine je na prvi pogled manj agresivna. Nagovarja predvsem trpljenje žensk v stiski, ki si v srcu (domnevno) želijo postati matere, a jim to preprečujejo krute okoliščine. Gre za novo značilnost diskurzov proti abortusu, ki je hkrati resnična in manipulativna. Resnična zato, ker mnoge ženske trpijo zaradi zlorabe in stiske, manipulativna pa zato, ker se pod pretvezo nudjenja

pomoči izvaja nasprotovanje abortusu, poleg tega pa se spodbuja in krepi krivda žensk v stiski z označevanjem abortusa kot »umora« (Mencin Čeplak 2016: 1381–1382). Akterji, ki se poslužujejo navidez humanitarnega diskurza, trdijo, da zgolj razglašajo zamolčano resnico o trpljenju »nerojenih otrok«, njihovih mater in očetov. V tem kontekstu se pojavljajo čustveno nabite zgodbe žensk, ki naj bi trpele zaradi tako imenovanega »postabortivnega sindroma«. Za drugo skupino je značilno tudi to, da poskuša bolj ali manj vladno zmanjšati moralno in strokovno verodostojnost zagovornikov dostopnosti varnega abortusa (Kralj in dr. 2021: 166–167).

3.3 Strategije delovanja

Podobno kot argumente in diskurze je tudi strategije delovanja antigenderskih akterjev mogoče razdeliti v dve skupini glede na to, ali jih uporabljajo nasprotniki zakonske zveze ali pa nasprotniki abortusa.

V obdobju obeh referendumskih kampanj so se antigenderski akterji posluževali številnih komunikacijskih strategij. Zelo dobro so izkoriščali digitalne medije, ki so jih uporabili za širjenje svojih populističnih sporočil (Gorjanc in Fišer 2018; Popič in Gorjanc 2022). Splet so uporabili tudi za zbiranje podpisov svojih podpornikov, za veriženje elektronskih sporočil, ki so jih pošiljali politikom, raziskovalcem, akademikom in drugim javnim osebam, ki podpirajo pravice LGBT. Poleg tega pa jim je splet omogočil zbiranje finančnih sredstev in objavljanje škandaloznih »zgodb« o domnevnih grozljivih učinkih »teorije spola« (Kuhar in Pajnik 2020: 179).

Glede na to, da RKC predstavlja njihovega osrednjega zaveznika, so duhovniki sporočila antigenderskih akterjev pogosto brali med nedeljskimi mašami ali pa so jih objavili na spletnih straneh lokalnih župnij (Kuhar 2017: 220). Antigenderski akterji so prirejali tudi javna zborovanja in dogodke kot protiutež paradi ponosa, redno so organizirali tiskovne konference ter lobirali pri ključnih vladnih institucijah in njenih predstavnikih, ki so jih vabili na parlamentarne obravnave predlogov novih zakonov na področju družinske politike, reproduktivnega zdravja ter boja proti diskriminaciji in enakosti spolov (Kuhar 2017: 228). V javnih šolah so pogosto sprožali polemike o učnih vsebinah, ki naj bi predstavljale »teorijo spola« (Kovač Šebart in Kuhar 2015; Kovač Šebart in Kuhar 2017; Kuhar in Zobec 2017) ter zbirali finančna poročila LGBT in feminističnih nevladnih organizacij, ki so prejele sredstva iz državnega proračuna (Kuhar in Pajnik 2020: 180–181).

Med pomembne strategije delovanja sodi tudi izbira ustreznih vizualnih podob gibanja. Med prvo referendumsko kampanjo je imela Primčeva pobuda v logotipu gibanja silhueto »normalne družine«, ki jo je med drugo referendumsko

kampanjo zamenjala podoba dečka in deklice, ki se skrivata za roko, ki bo ustavila uničujočo »teorijo spola« (Kuhar 2017: 217). V obeh primerih je v logotipu podoba otrok, ki so bili glavni ideološki označevalci gibanja.

Podobno kot nasprotniki enakosti partnerskih razmerij tudi »pro-life« akterji organizirajo javne dogodke in zborovanja (npr. *Pohod za življenje*, molitve pred ginekološko klinikou in porodnišnico), apelirajo na vladne institucije (npr. poziv slovenski vladi, naj ne ratificira Istanbulske konvencije, ker naj bi ta zahtevala vključitev »skrajnih idej teorije spola« v nacionalno zakonodajo in šolske učne načrte) (Antić Gaber in Kuhar 2019: 118), objavljajo kontroverzne članke, imajo zaslonbo desno usmerjenih medijev, ki naklonjeno poročajo o njihovi dejavnosti (Kralj in dr. 2021: 59–65), in se dosledno poslužujejo personifikacije ploda, ki preko čustveno nabitih »zgodb« (npr. podobe nasmejanih plodov, plodov, ki sesajo palec, zgodbe, ki jih »nerojena hčik« ali »nerojeni sin« pripoveduje svoji materi tik pred abortusom) ustvarja vtis, da gre za pravo osebo, s katero se je mogoče poistovetiti (Mencin Čeplak 2016: 1380).

3.4 Transnacionalne povezave

Antigenderski akterji v Sloveniji so povezani s tujimi ideološko sorodnimi gibanji, a te povezave so redko izpostavljene v javnosti, saj je vzbujanje skrbi in sprožanje epizod moralne panike mnogo učinkovitejša strategija pridobivanja pozornosti javnosti kot pa izpostavljanje sodelovanja s tujimi zavezniki (Kralj in dr. 2021: 52). Povezave slovenskih antigenderskih akterjev in organizacij s tujimi gibanji so vidne predvsem na dveh ravneh: na ravni prevzemanja strategij delovanja tujih sorodnih gibanj ter na ravni vključevanja v mednarodne akcije, iniciative in pobude.

Glede prve ravni lahko izpostavimo prakso pošiljanja verižnih sporočil med prvo in drugo referendumsko kampanjo, ki sta jo uporabljali tudi antigenderski organizaciji CitizensGO in European Dignity Watch (Kuhar in Pajnik 2020: 180). Druga raven, vključevanje v mednarodne akcije, iniciative in pobude, pa se kaže na primeru »pro-life« organizacij v Sloveniji. Zavod božji otroci je del mednarodne kampanje *40 dni za življenje*. Leta 2015 je Robert Colquhoun, vodja mednarodnih kampanj te organizacije, obiskal Zavod božji otroci v Ljubljani. Nekatere slovenske »pro-life« organizacije so bile vključene v Evropsko državljansko inicijativo »Mami, oči in otroci«, ki je zbirala podpise v »podporo identiteti družine in zakonske zvezze«, pri čemer Slovenija ni bila preveč uspešna, saj je bila med državami z najmanj podpisi (Kralj in dr. 2021: 53).

Pomembna dokumenta, ki popisujeta vire financiranja nasprotnikov seksualnih in reproduktivnih pravic v Evropi ter njihove transnacionalne povezave, sta poročili Evropskega parlamentarnega foruma o spolnih in reproduktivnih pravicah z

naslovom *Tip of the Iceberg* (Datta 2021) in *Restoring the Natural Order* (Datta 2018). Poročilo kaže, da so najpomembnejši financerji »pro-life« organizacij tesno povezani z RKC, prav tako pa kaže tudi na vpletjenost slovenskih akterjev v antigenderskem gibanju v mreži evropskih antigenderskih organizacij Agenda Europe (Datta 2018: 20).

3.5 Razlogi za uspešno mobilizacijo

Razlogi za uspešno mobilizacijo in uveljavitev antigenderskega gibanja v Sloveniji so bili tesno povezani z dogajanjem v povezavi z nasprotovanjem enakosti isto- in raznospolnih partnerskih razmerij. Obe referendumski kampanji sta pomenili točko, na kateri se je antigendersko gibanje vzpostavilo in uveljavilo v slovenskem javnem prostoru, kmalu zatem pa se je začelo širiti na druga področja spolnih in reproduktivnih pravic. V tem kontekstu Kuhar (2017: 223–224) opredeljuje tri glavne razloge za uspeh antigenderskega gibanja v Sloveniji: 1) časovna ustreznost obeh referendumskih kampanj, 2) odmevnost »naturalističnega« zdavorazumskega diskurza in 3) poudarjanje samoviktimizacije.

Kot že pojasnjeno v uvodu članka, je slovensko gibanje imelo posebno časovno »prednost«. Ko so se podobna gibanja v Evropi začela uveljavljati kot pomemben politični akter, je slovensko gibanje že imelo za sabo pomembne politične izkušnje, saj je mobiliziralo na tisoče ljudi in doseglo prvo zmago na referendumu. V obdobju drugega referendumu je gibanje še dodatno izboljšalo svoje taktike delovanja, zgradilo močno mrežo podpornikov in se uveljavilo kot pomemben političnimi akter (Kuhar 2017: 224).

Vladni predlog o enakopravnosti zakonske zveze je posegel v hegemonie predstave o družini in zakonu kot o dveh »naravnih« institucijah. Gre za močno čustvena in izrazito normalizirana zdavorazumska prepričanja, ki jim je zelo težko nasprotovati. Zato so antigenderski akterji neprenehoma poudarjali »naturalistične« in »esencialistične« predstave o družini, poroki, otrocih in narodu. To je omogočilo širok odmev njihovih argumentov in mobilizacijo množic na obeh referendumih o družinskem zakoniku (Kuhar 2017: 225–226).

Tretji element, samoviktimizacija, se nanaša na podobo zatirane večine, tako imenovanega »ljudstva« nasproti skorumpiranim elitam (Maljevac in Gobec 2017). Pri tem se izraz »elite« uporablja premično glede na kontekst in namen: »elito« so lahko označevali domači (levi) politiki, ki v antigenderski retoriki predstavljajo kontinuiteto s »komunističnim režimom«, bruseljski birokrati, akademiki, feministične in LGBT nevladne organizacije, novinarji in druge domnevno privilegirane družbene skupine, ki zagovarjajo »teorijo spola«. Antigendersko gibanje je vzpostavilo izraz »kristjanofobija« kot antipod homofobiji, s katerim je obrnilo razmerje med »večino« in »manjšino«. Izraz temelji na logiki, da

resnična manjšina niso LGBT osebe, ampak slovenski katoliki, ki so označeni za homofobične samo zato, ker se zavzemajo, da ima vsak otrok mamo in očeta. Prave »žrtve« pa niso samo katoliki, kot poudarjajo antigenderski akterji, ampak tudi socialno obubožane družbene skupine, ki sta jih prizadela gospodarska kriza in neoliberalizem. Antigenderski akterji so jih naslovili kot žrtve družbenega sistema, ki ga vodijo »elite«, kar je bilo predstavljeno kot še en razlog za nasprotovanje pravnemu ureditvi istospolnih partnerstev (Kuhar 2017: 226–228).

4 Razprava in zaključne misli

V članku smo proučevali antigendersko gibanje v Sloveniji. Med najbolj prepoznavne javne akterje sodijo združenja, ki nasprotujejo pravicam LGBT oseb, in »pro-life« organizacije. Njihovi glavni zavezniki so RKC, predstavniki desne politične opcije in desno usmerjeni mediji ter nekatere javno znane osebe, npr. akademiki, glasbeniki, igralci. Glavni »sprožilni« dogodek za nastanek antigenderskega gibanja v Sloveniji sta dva poskusa uzakonjenja istospolnih partnerstev v letih 2012 in 2015. Pozneje se je antigenderska ideologija razširila tudi na druga področja, predvsem na abortus. Pomemben del strategij in diskurzov gibanje povzema iz transnacionalnih sorodnih gibanj, poleg tega pa se vključuje v njihove projekte in pobude.

Pregled obstoječe literature je uokvirjala teza o dvojni »dedičini« antigenderskega gibanja. Zapisali smo, da je dejavnost gibanja na eni strani posredno ustvarila politične priložnosti (Giugni 2011) za uzakonjenje enakosti partnerskih razmerij, ki so se manifestirale na politični, reprezentacijski in mobilizacijski ravni ter so vodile do uzakonjenja enakosti partnerskih razmerij. Na politični ravni so uspehi antigenderskega gibanja vzpostavili dodaten pritisk na leve politične stranke, da končno uredijo položaj istospolnih partnerskih skupnosti, ki so jih vsaj na deklarativen ravni ves čas podpirale. Reprezentacijska dimenzija političnih priložnosti je povezana z dejstvom, da so dejavnosti antigenderskih gibanj več let v ospredje medijske pozornosti postavljale vprašanje istospolnih porok in na splošno LGBTIQ+ skupnosti; brez bi namreč tega težko ohranjala toliko medijske pozornosti. Slednja je vodila v intenziviranje procesa normalizacije reprezentacij LGBTIQ+ skupnosti, ki se je sicer začela že konec devetdesetih let preteklega stoletja (cf. Kuhar 2003). Mobilizacijska dimenzija političnih priložnosti je povezana z dejstvom, da je LGBT skupnost začela vzpostavljati širše koalicije s podobnimi gibanji (v prvi vrsti feminističnimi), saj je postalno jasno, da boj za »istospolne poroke« presega zgolj to ozko tematiko in da so antigenderska gibanja širša grožnja človekovim pravicam. Nenazadnje je delovanje antigenderskega gibanja mobiliziralo tudi vrsto akterk in akterjev, ki nikoli niso bili del aktivističnih

akcij, vendar so se prav zaradi dolgotrajnega oviranja antigenderskih gibanj pri sprejemanju zakonodaje na področju istospolnih partnerskih zvez aktivirali – bodisi z medijskim pojavljanjem (npr. osebne zgodbe istospolnih parov, družin in njihovih staršev) bodisi s strateško litigacijo. Pobudo na ustavno sodišče, ki je privedla do pravnega izenačenja istospolnih in raznospolnih parov, je namreč prišla s strani »anonymnih« istospolnih parov, ki niso bili del aktivističnega LGBT gibanja.

Vse tri omenjene dimenzijs so v svojih posledicah vodile do večje vidnosti in sprejemanja LGBTQ+ skupnosti v javnem prostoru. A kot smo opozorili v uvodu, ne smemo spregledati, da delovanje antigenderskih gibanj hkrati spodbuja in legitimira tudi nasilje nad LGBTQ+ skupnostjo, ki se kaže v sovražnem govoru na spletu in vse pogostejših dejanjih določenih ekstremističnih skupin, kot so bili napadi na parado ponosa leta 2023.

Poleg tega so antigenderski akterji ob podpori množičnih medijev in s spremetno uporabo družbenih medijev uspešno lansirali »teorijo spola« v javni prostor, s čimer so strukturno preoblikovali razpravo na tem področju. Uspešno so uzurpirali diskurzivni teren progresivnih družbenih gibanj, predvsem z apropiacijo koncepta človekovih pravic in sklicevanjem na »svobodo«, »enakost«, »demokracijo« in podobne označevalce, ki jim je težko nasprotovati in pod pretvezo katerih legitimirajo nasprotovanje pravicam. Posledično je antigenderski diskurz vse manj odkrito diskriminatoren, saj svoj izključevalni značaj spremetno prilagaja normam demokratične razprave, predvsem preko umirjene in navidez racionalne govorice. Zato ga je v primerjavi z odkritimi diskurzivnimi diskriminatornimi praksami težje prepoznavati (na primer, težko je nasprotovati gesti pomoči nosečim ženskam v stiski, četudi je jasno, da se za to pomočjo skriva nasprotovanje pravicam do abortusa). Zaradi tega antigenderska retorika in diskurz dejavno prispevata k sodobnim avtoritarnim procesom dedemokratizacije, ki niso usmerjeni le proti spolnim in reproduktivnim pravicam, temveč tudi proti konceptu in praksi demokracije (Lombardo in dr. 2021). Zato, kot poudarja Kováts (2018), antigenderskega gibanja ne smemo razumeti samo kot mobilizacijo proti enakosti, ampak tudi kot simptom širše sistema krize progresivne politike in njenega sodelovanja z neoliberalno ideologijo.

Pregled literature je pokazal, da se antigendersko gibanje, ki je bilo v Sloveniji sprva omejeno le na nasprotovanje enakosti partnerskih razmerij, širi na različna področja spolnih in reproduktivnih pravic, povezuje ideoško različne akterje in jim ponuja skupno mobilizacijsko orodje, »teorijo spola«, s katerim lahko diskurzivno »zasedajo« tudi področja onkraj spolnih in reproduktivnih pravic, npr. trg dela, migracije, nasilje na podlagi spola itn. Različne skupine zoper spolne in reproduktivne pravice, ki so nekoč delovale ločeno, so zdaj povezane v skupno

gibanje. To je najbolj evidentno na primeru »pro-life« organizacij, ki bi jih še pred dvema desetletjema lahko opisali kot antifeministična združenja, vendar pa so danes antigenderske organizacije, saj prevzemajo retoriko in diskurz tega gibanja. V tem smislu je antigenderska politična agenda izjemno široka, zaradi česar je analitično neproduktivno sodobne oblike upora zoper spolne in reproduktivne pravice obravnavati kot ločene od najširšega antigenderskega okvira. Vse to nakazuje, da »teorija spola« že kar nekaj časa ni več zgolj v rokah RKC in njenih satelitskih organizacij, ampak se je razširila tudi med druge akterje, npr. podmladke posameznik političnih strank, ki zelo učinkovito delujejo v digitalni medijski sferi. Prihodnje raziskovanje antigenderskih gibanj se bo zato moralo usmeriti tudi v proučevanje akterjev in tem onkraj RKC ter njenih satelitskih organizacij.

Obravnava literature je razkrila še nekatere druge primanjkljaje in nadaljnje možne raziskovalne korake. Kot najpomembnejši primanjkljaj se kaže zapoštavljenost obravnave drugih področij na politični agendi antigenderskega gibanja, ki se ne nanašajo na enakost partnerskih razmerij, predvsem abortus, ki je zaradi vse večje dejavnosti »pro-life« organizacij v Sloveniji pomembna nadaljnja raziskovalna tema. K temu dodajamo še problematiko pravice samskih žensk in žensk, ki niso v heteroseksualnem partnerskem razmerju, do oploditve z biomedicinsko pomočjo, ki je bila uzakonjena do leta 2001, nato pa je bila zavrnjena na referendumu. Zaradi nekaterih nedavno vloženih ustavnih presoj zakona je mogoče pričakovati, da bo v prihodnje tudi ta tema okupirala dejavnost antigenderskih akterjev v Sloveniji. Pomembna tema antigenderske mobilizacije je tudi transspolnost. Čeprav so se elementi transfobije pojavili že v obdobju obeh referendumskih kampanj (Kuhar 2017; Smrdelj in Pajnik 2022), pa njihove specifike doslej še niso bile raziskovalno osvetljene.

Med raziskovalnimi primanjkljaji izpostavljamo še splet, natančneje tako imenovano manusfero, ki pridobiva pomen zaradi vse večje vloge družbenih medijev v našem vsakdanjem življenju in zaradi tako imenovanih incelov, mladih moških, ki ne morejo priti do romantičnega in spolnega razmerja, za kar krivijo ženske in politike enakosti spolov. Potrebne bodo tudi dodatne študije o delovanju antigenderskih akterjev na področju šolske politike, saj tudi ta postaja ena od pomembnih vstopnih točk za širjenje antigenderske ideologije. Predmet analize bodo morale biti tudi širše teme, ki se ne dotikajo spolnih in reproduktivnih pravic, a so lahko tarča antigenderskega gibanja (npr. migracije, trg dela). Prav tako bodo morali biti poleg »teorije spola« v nadaljnje analize vključeni sorodni mobilizacijski označevalci, npr. »kulturni marksizem«.

Vse naštete teme nam kažejo, da je politična agenda antigenderskega gibanja zelo široka, zato na ustavnem sodišču dosežena enakost partnerskih razmerij ne sme dati lažnega občutka, da je slovensko antigendersko gibanje izgubilo svoj

mobilizacijski naboj. Nasprotno, zaradi večne nesamoumevnosti že izbojevanih politik enakosti kot tudi zaradi izjemno fleksibilnih diskurzivnih orodij, ki se lahko prilagajajo različnim temam (npr. teorija spola, kulturni marksizem), dejavnosti antigenderskega gibanja verjetno še nekaj časa ne bomo mogli izključiti iz sociološkega raziskovalnega fokusa.

SUMMARY

In the article, we explore the activities of the anti-gender movement in Slovenia. Based on content analysis of studies on the anti-gender movement in Slovenia, the main actors of the movement, their arguments, discourses, action strategies, transnational links with ideologically related foreign movements, and the reasons for their successful mobilisation are discussed. Analysis of the mentioned topics is framed by considering the thesis of the anti-gender movement's double "legacy" according to which on one hand the movement's activities indirectly created a political opportunity for the legalisation of marriage equality and, on the other, reshaped the structure of the public debate on sexual and gender rights via the successful introduction of "gender theory". The thesis in focus points to the ambivalence and complexity of the anti-gender movement's social impact, which constitutes neo-conservative opposition in the field of equality policies today.

Following the main thesis, we find that the anti-gender movement in Slovenia is generally made up of opponents of LGBT rights and "pro-life" actors. Its key allies include the Roman Catholic Church (RCC), right-wing politicians, the media, and certain public figures. Opposition to marriage equality was profoundly rooted in an essentialist discourse framed by the claim that same-sex partnerships are a threat to the "traditional" family, fatherhood and motherhood, innocent children, and the future of the Slovenian nation. Later, anti-gender ideology extended to other areas like abortion. Anti-abortion discourses, which begin with the idea that the foetus is a person, can be divided into those that call abortion murder and those that oppose abortion under the guise of helping women in need.

Strategies used by anti-gender actors include using digital media to spread populist messages, chain emails, publishing scandalous stories about the alleged harmful effects of "gender theory", collaborating with the RCC, lobbying government institutions, stirring up controversy over content in public schools that allegedly promotes "gender theory", publishing tendentious articles about the allegedly huge government funding of LGBTIQ+ and feminist NGOs, and the use of persuasive, emotionally charged images. They borrow significant parts of their strategies and discourses from transnational anti-gender movements and engage in their projects and initiatives. The timing of two referendum campaigns,

the resonance of the “naturalistic” common-sense discourse stressing the “naturalness” and “normality” of the nuclear family, and the self-victimisation of those opposed to marriage equality have added to the success of the anti-gender movement in Slovenia in the past decade.

We show that the anti-gender movement, which in Slovenia was initially limited to opposition to marriage equality, is expanding into various areas of equality politics. By so doing, the movement is ideologically uniting different actors and providing them with a common mobilisation tool – “gender theory” – which can discursively “occupy” areas as diverse as the labour market, migration, school curricula, and gender-based violence.

Our analysis identified several gaps in research. In addition to marriage equality, other issues must be addressed, such as abortion, which is gaining prominence due to the greater visibility of “pro-life” organisations in Slovenia. The right of single women to in vitro fertilisation, which has been the subject of numerous constitutional reviews in recent years, is also likely to become the focus of the anti-gender movement. Another important area is the Internet, particularly the manosphere, which is growing due to the social media’s increasing role in our daily lives, and incels, namely, young men who are unable to engage in romantic or sexual relationships and blame women and gender equality policies, including “gender theory”, for their inability. Further research is also needed as to the actions of anti-gender actors in the area of school policy. Broader issues unrelated to sexual and reproductive rights but which can be targeted by the anti-gender movement (e.g., migration, labour market) must also be brought into research focus.

All of these issues demonstrate that the anti-gender movement’s political agenda is extremely expansive. The adoption of marriage equality legislature in Slovenia in 2022 should therefore not give the false impression that the anti-gender movement has lost its mobilising power. On the contrary, its activities are expanding and intervening in different spheres of social life and equality policies, which calls for further sociological analysis.

Literatura

- Antić Gaber, Milica, in Kuhar, Roman (2019): Identitetna gibanja in politike spola in seksualnosti v Sloveniji. V R. Kuhar (ur.): Identitete na presečišču kriz: 101–122. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Bizjak Končar, Aleksandra, in Snoj, Marko (ur.) (2012): Slovar novejšega besedja slovenskega jezika. Ljubljana: Založba ZRC.
- Bogaards, Matthijs, in Pető, Andrea (2022): Gendering De-Democratization: Gender and Illiberalism in Post-Communist Europe. *Politics and Governance*, 10 (4): 1–5. DOI: <https://doi.org/10.17645/pag.v10i4.6245>.

- Cukut Krilić, Sanja (2013): Pomoč »naravi«? O postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo v tiskanih medijih. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije*, 23 (2): 389–402.
- Darakchi, Shaban (2019): »The Western Feminists Want to Make Us Gay«: Nationalism, Heteronormativity, and Violence Against Women in Bulgaria in Times of »Anti-gender Campaigns«. *Sexuality & Culture*, 23: 1208–1229. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12119-019-09611-9>.
- Della Porta, Donatella, in Diani, Mario (2020): Social movements: An introduction. Oxford: Wiley Blackwell.
- Dietze, Gabriele, in Roth, Julia (ur.) (2020): Right-Wing Populism and Gender. Bielefeld: transcript Verlag.
- Edenborg, Emil (2023): Anti-Gender Politics as Discourse Coalitions: Russia's Domestic and International Promotion of »Traditional Values«. *Problems of Post-Communism*, 70 (2): 175–184. DOI: <https://doi.org/10.1080/10758216.2021.1987269>.
- Furlan, Manca, Gorkič, Sara, Rolih, Eva, Rušnjak, Taja, in Slak, Manja (2020): Kdo se boji samskih žensk? Pravica samskih žensk do oploditve z biomedicinsko pomočjo in sistemski mehanizmi v ozadju njenega omejevanja. *Socialna pedagogika*, 24 (1/2): 1–24.
- Garbagnoli, Sara (2016): Against the heresy of immanence: Vatican's 'gender' as a new rhetorical device against the denaturalization of the sexual order. *Religion and Gender*, 6 (2): 187–204. DOI:10.18352/rg.10156.
- Giugni, Marco (2011): Political opportunity: still a useful concept?. V M. Hanagan in C. Tilly (ur.): *Contention in Trust in Cities and States*: 271–283. New York: Springer Dordrecht.
- Gorjanc, Vojko, in Fišer, Darja (2018): Twitter in razmerja moči: diskurzna analiza kampanj ob referendumu za izenačitev zakonskih zvez v Sloveniji. *Slavistična revija*, 66 (4): 473–495.
- Graff, Agnieszka (2017): »Gender Ideology«: Weak Concepts, Powerful Politics. *Religion and Gender*, 6 (2): 268–272. DOI: <https://doi.org/10.18352/rg.10177>.
- Graff, Agnieszka, Kapur, Ratna, in Walters, Suzanna Danuta (2019): Introduction: Gender and the Rise of the Global Right. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 44 (3): 541–560. DOI: <https://doi.org/10.1086/701152>.
- Graff, Agnieszka, in Korolczuk, Elżbieta (2022): Anti-Gender Politics in the Populist Moment. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003133520>.
- Greif, Tatjana (2016): Patologija cerkveno-političnega diskurza o pravici do istospolne zakonske zveze in vloga medijev. *Časopis za kritiko znanosti*, 44 (266): 145–162.
- Grzebalska, Weronika, in Pető, Andrea (2018): The gendered modus operandi of the illiberal transformation in Hungary and Poland. *Women's Studies International Forum*, 68: 164–172.
- Hafner - Fink, Mitja, in dr. (2022): Slovensko javno mnenje 2022/1 – Poročilo o izvedbi raziskave in sumarni pregled rezultatov. Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, UL FDV.

- Kalm, Sara, in Meeuwisse, Anna (2023): Transcalar Activism Contesting the Liberal International Order: The Case of the World Congress of Families. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*. DOI: <https://doi.org/10.1093/sp/jxad001>.
- Korolczuk, Elżbieta (2023): Anti-gender Campaigns as a Threat to Liberal Democracy. V E. Orofino in W. Allchorn (ur): Routledge Handbook of Non-Violent Extremism: 347–359. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003032793-27>.
- Kovač Šebart, Mojca, in Kuhar, Roman (2015): Med formalnim okvirom in strokovno avtonomijo: predšolska vzgoja in pluralizacija družinskega življenja. *Sodobna pedagogika*, 66 (1): 88–103.
- Kovač Šebart, Mojca, in Kuhar, Roman (2017): The pluralisation of family life: implications for preschool education. *CEPS journal: Center for Educational Policy Studies Journal*, 7 (3): 155–171.
- Kováts, Eszter, in Pöim, Maari (ur.) (2015): Gender as Symbolic Glue: The Position and Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-Gender Mobilization in Europe. Foundation for European Progressive Studies, Friedrich Ebert Stiftung. Dostopno prek: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/11382.pdf> (20. 5. 2023).
- Kováts, Eszter (2018): Questioning consensuses: Right-wing populism, anti-populism, and the threat of »gender ideology«. *Sociological Research Online*, 23 (2): 528–538. DOI: <https://doi.org/10.1177/1360780418764735>.
- Kralj, Ana, Rener, Tanja, Leskošek, Vesna, Mencin, Metka, in Ule, Mirjana (2021): Pravica do abortusa. Ljubljana: Založba FDV.
- Krippendorff, Klaus (1980): Content Analysis: An Introduction to its Methodology. Beverly Hills: Sage Publications.
- Kuhar, Roman (2003): Medijske podobe homoseksualnosti: Analiza slovenskih tiskanih medijev od 1970 do 2000. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kuhar, Roman (2015a): Playing with science: Sexual citizenship and the Roman Catholic Church counter-narratives in Slovenia and Croatia. *Women's studies international forum*, 49: 84–92. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2014.07.005>.
- Kuhar, Roman (2015b): Konec je sveta, kakršnega poznamo: populistične strategije nasprotnikov Družinskega zakonika. *Časopis za kritiko znanosti*, 43 (260): 118–132.
- Kuhar, Roman (2017): Changing gender several times a day: the anti-gender movement in Slovenia. V R. Kuhar in D. Paternotte (ur.): Anti-gender campaigns in Europe: mobilizing against equality: 215–232. London, New York: Rowman & Littlefield.
- Kuhar, Roman, in Paternotte, David (ur.) (2017): Anti-gender campaigns in Europe: mobilizing against equality. London, New York: Rowman & Littlefield.
- Kuhar, Roman, in Pajnik, Mojca (2020): Populist mobilizations in re-traditionalized society: anti-gender campaigning in Slovenia. V G. Dietze in J. Roth (ur.): Right-wing populism and gender: European perspectives and beyond: 167–184. Bielefeld: transcript Verlag.
- Kuhar, Roman, in Zobec, Aleš (2017): The anti-gender movement in Europe and the educational process in public schools. *CEPS journal: Center for Educational Policy Studies Journal*, 7 (2): 29–46. DOI: <https://doi.org/10.26529/cepsj.168>.

- Kuhar, Roman, in Antić Gaber, Milica (2022): Women as a linguistic footnote: Equality fatigue in the debate on gender-sensitive language in Slovenia. *Gender and Language*, 16 (3): 241–264. DOI: <https://doi.org/10.1558/genl.21680>.
- Lavizzari, Anna (2020): *Protesting Gender: The LGBTIQ Movement and Its Opponents in Italy*. London: Routledge. DOI:10.4324/9780429298684.
- Lombardo, Emanuela, Kantola, Johanna, in Rubio-Marin, Ruth (2021): De-Democratization and Opposition to Gender Equality Politics in Europe. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 28 (3): 521–531. DOI: <https://doi.org/10.1093/SP/JXAB030>.
- Maljevac, Simon, in Gobec, Lana (2017): Neokonservativni populizem na pohodu: elitizem zakonske zveze. *Časopis za kritiko znanosti*, 45 (267): 291–300.
- Mencin Čeplak, Metka (2016): Abortion, or an everlasting problem with/for women? *Teorija in praksa*, 53 (6): 1369–1385.
- Möser, Cornelia, Ramme, Jennifer, in Takács, Judit (ur.) (2022): *Paradoxical Right-Wing Sexual Politics in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Pajnik, Mojca, Šori, Iztok, in Kuhar, Roman (2016): Populism in the Slovenian context: between ethno-nationalism and re-traditionalisation. V G. Lazaridis, G. Campani in A. Benveniste (ur.): *The rise of the far right in Europe: populist shifts and »othering«*: 137–160. New York: Palgrave Macmillan.
- Paternotte, David, in Kuhar, Roman (2018): Disentangling and locating the »global right«: Anti-gender campaigns in Europe. *Politics and Governance*, 6 (3): 6–19. DOI: <https://doi.org/10.17645/pag.v6i3.1557>.
- Paternotte, David, in Verloo, Mieke (2021): De-democratization and the Politics of Knowledge: Unpacking the Cultural Marxism Narrative. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 28 (3): 556–578. DOI: <https://doi.org/10.1093/sp/jxab025>.
- Pető, Andrea (2021): Gender and Illiberalism. V A. Sajó, R. Uitz in S. Holmes (ur.): *Routledge Handbook of Illiberalism*: 313–325. Milton: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780367260569-24>.
- Plummer, Kenneth (2003): *Intimate citizenship: Private decisions and public dialogues*. Montreal, Quebec: McGill-Queen's University Press.
- Popič, Damjan, in Gorjanc, Vojko (2022): Corpus-Linguistic Analysis of Speech Communities on Anti-Gender Discourse in Slovene. *Gender a Výzkum / Gender and Research*, 32 (2): 140–166. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.13060/gav.2022.020>.
- Sanders, Rebecca, in Jenkins, Laura Dudley (2022): Special issue introduction: Contemporary international anti-feminism. *Global Constitutionalism*, 11 (3): 369–378. DOI: <https://doi.org/10.1017/S2045381722000144>.
- Sauer, Birgit (2020): Authoritarian Right-Wing Populism as Masculinist Identity Politics. The Role of Affects. V G. Dietze in J. Roth (ur.): *Right-Wing Populism and Gender*: 23–40. transcript Verlag.

- Smrdelj, Rok, Učakar, Tjaša, in Kuhar, Roman (2021): Marginalizacija interseksijske perspektive: istospolna partnerstva in tujci na slovenskih novičarskih spletnih portalih. *Javnost–The Public*, 28 (supl.): S122–S140. DOI: <https://doi.org/10.1080/13183222.2021.2012945>.
- Smrdelj, Rok, in Pajnik, Mojca (2022): Intersectional representation in online media discourse: reflecting anti-discrimination position in reporting on same-sex partnerships. *Gender, Technology and Development*, 26 (3): 463–484. DOI: <https://doi.org/10.1080/09718524.2022.2144100>.
- Sobočan, Ana Marija, in Pollak, Senja (2016): Manifestacije moralne panike v medijskih podobah novele družinske zakonodaje. *Časopis za kritiko znanosti*, 44 (266): 163–187.
- Stambolis-Ruhstorfer, Michael, in Tricou, Josselin (2017): Resisting »gender theory« in France: A fulcrum for religious action in secular society. V R. Kuhar in D. Paternotte (ur.): *Anti-gender Campaigns in Europe: Mobilizing against equality*: 79–98. London, New York: Rowman & Littlefield.
- Stoeckl, Kristina (2020): The rise of the Russian Christian Right: the case of the World Congress of Families. *Religion, State and Society*, 48 (4): 223–238. DOI: <https://doi.org/10.1080/09637494.2020.1796172>.
- Šabec, Ksenija, Mencin, Metka, in Perger, Nina (2021): A dry branch on the nations body: the nations biological reproduction between gender and sexuality. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 87: 69–85. DOI: [10.36144/RiG87.dec21.69-85](https://doi.org/10.36144/RiG87.dec21.69-85).
- Unal Abaday, Didem (2021): The Masculinist Restoration Project in the Rhetoric of Anti-gender Movements: The Case of Turkey. V O. Hakola, J. Salminen, J. Turpeinen in O. Winberg (ur.): *The Culture and Politics of Populist Masculinities*: 67–88. Lanham: Lexington Books.
- Verloo, Mieke (ur.) (2018): *Varieties of Opposition to Gender Equality in Europe*. New York: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.1201/9781315625744>.
- Vezjak, Boris (2018): Seksizem in mizoginija skozi psevdoznanstveni diskurz: medijski konteksti obravnave »napačnega spola«. *Javnost–The Public*, 25 (supl.): 97–113.
- Weeks, Jeffery (1998): The Sexual Citizen. *Theory, Culture & Society*, 15 (3–4): 35–52. DOI: <https://doi.org/10.1177/0263276498015003003>.
- Wodak, Ruth (2015): The politics of fear: What right-wing populist discourses mean. London: Sage.
- Żuk, Piotr, in Żuk, Paweł (2019): »Murderers of the unborn« and »sexual degenerates«: analysis of the »anti-gender« discourse of the Catholic Church and the nationalist right in Poland. *Critical Discourse Studies*, 17 (5): 566–588. DOI: <https://doi.org/10.1080/17405904.2019.1676808>.

Viri

- Datta, Neil (2018): Restoring the Natural Order: The religious extremists' vision to mobilize European societies against human rights on sexuality and reproduction. Dostopno prek: https://www.epfweb.org/sites/default/files/2021-03/rtno__EN_epf_online_2021.pdf (20. 5. 2023).
- Datta, Neil (2021): Tip of the Iceberg: Religious Extremist Funders against Human Rights for Sexuality and Reproductive Health in Europe 2009–2018. Dostopno prek: <https://www.epfweb.org/sites/default/files/2021-08/Tip%20of%20the%20Iceberg%20August%202021%20Final.pdf> (20. 5. 2023).
- DND (2022): Tvoja »odločitev«. Dostopno prek: <https://danesjenovdan.si/agreement/14.12.2022> (20. 5. 2023).
- Kuhar, Roman (2022): How the Anti-Gender Movement Contributed to Marriage Equality in Slovenia. The Illiberalism Studies Program, Culture Wars Papers, 36, 22. 12. 2022. Dostopno prek: <https://www.illiberalism.org/how-the-anti-gender-movement-contributed-to-marriage-equality-in-slovenia/> (20. 5. 2023).
- Zavratnik, Miha, in Masten, Aljoša (2023): V Inštitutu 8. marec pozivajo k brezplačnemu splavu za vse, nad odgovorom ministrstva razočarani. MMC RTV SLO, 11. 4. 2023. Dostopno prek: <https://www.rtvslo.si/slovenija/v-institutu-8-marec-pozivajo-k-brezplacnemu-splavu-za-vse-nad-odgovorom-ministrstva-razocarani/664415> (20. 5. 2023).

Podatki o avtorjih

doc. dr. **Rok Smrdelj**

Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-mail: rok.smrdelj@ff.uni-lj.si

red. prof. dr. **Roman Kuhar**

Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-mail: roman.kuhar@ff.uni-lj.si

Jure Skubic

OMREŽJA MOČI: SPOLNA REPREZENTACIJA, RAZMERJA MOČI IN POLITIČNO DELOVANJE V TREH NACIONALNIH PARLAMENTIH

IZVLEČEK

V prispevku se osredotočamo na problematiko neenakega razmerja moči in spolne reprezentacije v španskem, slovenskem in britanskem parlamentu. Analiziramo porazdelitev argumentativne in strukturne moči ter spolno reprezentacijo parlamentark in parlamentarcev v teh državah. Z vsebinsko korpusno analizo govorov o petih političnih temah (zdravstvo, migracije, izobraževanje, energetika, finance) in analize omrežij ugotavljamo, kako aktivni so parlamentarci in parlamentarke v parlamentarnih govorih (aktivna relevanca), ali se drugi parlamentarci in parlamentarke nanje nanašajo (pasivna relevanca) ter kakšna je delitev med spoloma glede na temo debate. Ugotavljamo, da je politika še vedno izjemno moško osrediščeno polje, kjer izključno reprezentacija žensk v parlamentih še ne pomeni, da so v svojih govorih slišane oz. da lahko z njimi vplivajo na mnenja svojih (predvsem moških) kolegov. Poleg tega imajo znotraj sej parlamentarke v primerjavi s parlamentarci še vedno manjše število govorov, njihovi argumenti pa so slišani redkeje kot argumenti parlamentarcev.

KLJUČNE BESEDE: argumentativna moč, struktturna moč, parlamentarne razprave, politika, neenakost

Networks of power: Gender representation, power relations and political participation in three national parliaments

ABSTRACT

The paper delves into the unequal power relations and gender representation in Spanish, Slovenian and British national parliaments. We employ qualitative content corpus analysis alongside quantitative methods to examine the participation of male and female parliamentarians in debates on key political topics such as healthcare, migration, education, energy, and finance. The interplay between political gender representation and the concept of political power is also explored. Our findings underscore the persistence of gendered and male-dominated political landscapes wherein the political representation of women alone neither warrants their participation in debates nor grants them equal political power. Women parliamentarians face considerable barriers in delivering fewer speeches and having their arguments acknowledged. We argue that these disparities contribute significantly to the enduring inequalities in national politics.

KEY WORDS: argumentative power, structural power, parliamentary debates, politics, inequality

1 Uvod¹

Nacionalne in mednarodne reprezentativne institucije imajo dolgo zgodovino, ki v večini evropskih držav sega vse tja do srednjega veka (Ihalainen in Palonen 2009). Parlamenti so bili tako od nekdaj zanimivi za družboslovne in humanistične raziskave, parlamentarne razprave in parlamentarni diskurz pa so ključnega pomena za pridobivanje najrazličnejših podatkov. Parlamenti namreč predstavljajo najpomembnejši prostor, znotraj katerega se v političnih debatah oblikuje zakonodaja, kar ključno vpliva na vsakdanje življenje državljanek in državljanov (Fišer in Pahor de Maiti 2020), in so vir politične moči, ki se manifestira ravno znotraj parlamentarnih debat (Bischof in Ilie 2018). Posledično je parlamentarni diskurz izjemno zanimiv za kvalitativne (van Dijk 2000; Bayley 2004; Ilie 2015)

---

1. Delo, opisano v članku, je bilo podprtlo s strani raziskovalnega programa P6-0436: Digitalna humanistika: viri, orodja in metode (2022–2027) v okviru Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) ter s strani raziskovalne infrastrukture DARIAH-SI. Delo je podprtlo tudi s strani projekta Social Sciences and Humanities Open Cloud (SSHOC) in projekta ParlaMint.

in kvantitativne raziskave (Rheault in dr. 2016; Cherepnalkoski in Mozetič 2016) v sociologiji, politologiji, zgodovini, jezikoslovju in vedno pogosteje tudi v digitalni humanistiki, korpusnem jezikoslovju in podatkovnih znanostih. Predvsem slednje so v zadnjih nekaj letih začele aktivno sodelovati z družboslovjem in humanistiko (predvsem s sociologijo, politologijo, zgodovino in jezikoslovjem), saj so mnoge raziskave (npr. Andrushchenko in dr. 2022; Blaxill 2013) pokazale, da je medsebojno povezovanje družboslovnih in humanističnih ter podatkovnih raziskovalnih metod lahko izjemno koristno ter lahko ponudi zanimive rezultate.

Pričujoči članek je nastal kot posledica sodelovanja na mednarodnem hackathonu digitalne humanistike v Helsinki² na Finskem spomladi 2022. Med desetdnevnim obdobjem intenzivnega raziskovalnega dela smo raziskovalci in raziskovalke z različnih evropskih držav sodelovali v multidisciplinarnem projektu, imenovanem Omrežja moči (angl. Networks of Power), v katerem smo raziskovali distribucijo politične moči in spolno reprezentacijo znotraj nacionalnih parlamentov treh evropskih držav – Slovenije, Španije in Velike Britanije. V tem času smo raziskovalci in raziskovalke s področij podatkovnih znanosti, zgodovine, politologije in sociologije zbrali najrazličnejše podatke, na podlagi katerih smo prišli do zanimivih zaključkov in ki so odprli veliko novih, še neodgovorjenih vprašanj. Ti podatki torej služijo kot osnova za nastanek pričujočega članka.

V prispevku se osredotočamo na problematiko neenakega razmerja moči in spolne reprezentacije znotraj nacionalnih parlamentov treh evropskih držav (Španije, Slovenije in Velike Britanije) ter analiziramo porazdelitev t. i. argumentativne in strukturne moči med parlamentarci in parlamentarkami v teh državah. Zastavili smo si dva glavna cilja: prvi je ugotoviti, kako aktivni so parlamentarci in parlamentarke znotraj debat o nekaterih za državo pomembnih tematikah (za potrebe raziskave smo si izbrali zdravstvo, finance, energetiko, izobraževanje in migracije) ter kako odmevni so njihovi govorji znotraj posameznega parlamenta. Drugi, enako pomemben cilj pa je pokazati, da so nacionalni parlamenti kljub uvedenim kvotam in povečevanju števila političark še vedno izjemno moško osrediščeno polje, kjer izključno politična participacija parlamentarkam in političarkam še ne zagotavlja enakopravnega političnega položaja v primerjavi z njihovimi moškimi kolegi.

V prvem delu članka naredimo krajsi pregled literature in že opravljenih raziskav s področja preučevanja parlamentarnega diskurza in parlamentarnih debat. V tem delu tudi natančneje opredelimo koncept politične oziroma parlamentarne moči, spolnih kvot in politične reprezentacije. Poleg tega opredelimo

---

2. Dostopno prek <https://www.helsinki.fi/en/digital-humanities/helsinki-digital-humanities-hackathon-2022-dhh22> (datum dostopa: 15. 7. 2024).

koncepte »trdih« in »mehkih« tem, argumentativne moči, strukturne moči, aktivne relevance in pasivne relevance, na katere se sklicujemo v nadaljevanju, predstavimo uporabljeni metodološki pristop in način zbiranja podatkov ter prikažemo pomen sodelovanja družboslovja in podatkovnih znanosti. V drugem delu članka opravimo kvantitativno analizo spolne reprezentacije parlamentark v slovenskem, španskem in britanskem parlamentu ter izračunamo delež njihovih govorov in delež referenc na parlamentarke s strani drugih parlamentark in parlamentarcev. Poleg tega ugotavljamo, v kolikšnem deležu o političnih temah govorijo moški in v kolikšnem ženske. V diskusiji in zaključku izpostavimo glavne in najpomembnejše ugotovitve ter naslovimo vprašanja za nadaljnje delo.

2 Parlamentarni diskurz, politična moč in spolna reprezentacija

Parlamenti kot reprezentativna telesa so ena ključnih institucij demokratičnih družb in kot demokratično urejene politične strukture igrajo pomembno vlogo v postmodernih družbah, saj predstavljajo povezavo med volivkami in volivci ter vlado (Bischof in Ilie 2018). Parlamenti so specifične strukture, v katerih prihaja do političnega odločanja, izmenjave mnenj in reševanja težav (Ilie 2015), predvsem pa do ustvarjanja posebne oblike diskurza, ki ga imenujemo parlamentarni diskurz. Parlamentarni diskurz je zanimiv za raziskovanje tako v družboslovju kot humanistiki (Konstantinova in dr. 2019), saj predstavlja regulirano interakcijo med politično izvoljenimi predstavniki in predstavnicami, znotraj katere se ustvarjajo različni komunikacijski vzorci, njegov namen pa je razprava in odločanje znotraj specifične institucionalne strukture (Ilie 2009). Parlamentarni diskurz se pogosto razume kot specifična oblika političnega diskurza, ki ga je natančno težko opredeliti, saj je njegova opredelitev odvisna predvsem od kontekstualnih vplivov, v katerih nastaja (Treimane 2011). Gre torej za najbolj formalno in institucionalizirano podvrsto političnega komuniciranja (Bayley 2004), ki je opredeljena predvsem s kontekstualnimi posebnostmi prostora, časa in namena, v katerem se dogaja (van Dijk 2004). Parlamenti in parlamentarne razprave so izjemnega pomena tudi za ustvarjanje in reprodukcijo političnih identitet – posebnih oblikah družbenih identitet, ki nastajajo znotraj parlamentarnega diskurza in so kot take družbeno in politično ustvarjene (van Dijk 2010). Kot ugotavlja van Dijk (2010), so politične identitete v splošnem ideološke, predispozicionirajo članstvo v političnih strankah in skupinah ter opredeljujejo politično moč, nadzor in sprejemanje odločitev. Kot takšne so politične identitete ključnega pomena za parlamentarni diskurz, saj parlamentarke in parlamentarci skozi svoje politične diskurze aktivnosti izražajo svoje politične identitete.

Parlamentarni diskurz se torej ustvarja skozi parlamentarne razprave, ki so ključnega pomena ne le za ustvarjanje političnega programa, pač pa tudi za manifestacijo politične moči. Konstantinova in dr. (2019) ugotavljajo, da je koncept politične moči ključni koncept parlamentarnega diskurza in parlamentarnih razprav, saj se ravno skozi parlamentarne razprave in posledično diskurz parlamentarke in parlamentarci odzivajo na družbene izzive in težave. Dejstvo je, da znotraj parlamentarnega diskurza vseskozi prihaja do boja za politično moč, ki jo je skozi parlamentarno interakcijo vseskozi treba obnavljati, braniti oziroma prevzemati (Bischof in Ilie 2018), kar pomeni, da se politična moč manifestira skozi parlamentarni diskurz. Politika je v svojem jedru namreč boj za moč in prevlado. Ravno zaradi koncepta politične moči, s katerim so se v svojem raziskovanju ukvarjale različne avtorice in avtorji (npr. Simon 1953; Parsons 1963), je parlamentarni diskurz izjemnega pomena za kvalitativno (van Dijk 2000; Bayley 2004; Ilie 2015), kvantitativno (npr. Abercrombie in Batista-Navarro 2020; Rheault in dr. 2016; Cherepnalkoski in Mozetič 2016), v zadnjih letih pa tudi za interdisciplinarno raziskovanje (Andrushchenko in dr. 2022; Blaxill 2013; Skubic in dr. 2022). Poudariti je treba, da parlamentarno moč tematiziramo kot eno izmed oblik politične moči, in nikakor ne želimo predpostaviti, da je parlamentarna moč oziroma participacija in rezoniranje v parlamentarnem diskurzu edina oblika politične moči.

Razmerja moči znotraj parlamentarnega diskurza so torej ključnega pomena za sprejemanje političnih odločitev ter reševanje težav in uspešno politično delovanje posameznic in posameznikov. Zaradi specifične strukture parlamentarnega dela in zaradi pogosto neenakih razmerij moči znotraj parlamenta je tudi parlamentarni diskurz razumljen kot specifična oblika diskurza, za katerega je značilno, da ženske obravnava drugače kot moške. Ilie (2018) namreč ugotavlja, da je pri boju za politično moč v zadnjih letih prišlo do pomembnega preobrata. V boju za politično moč so namreč zaradi povečane politične reprezentacije bolj aktivno vstopile ženske in s tem izvzvale moško dominacijo v politiki. Tako so tudi ženske postale tiste, ki so v politiki lahko prišle do moči in s tem zamajale moško nadvladavo v sferi, kjer je bila ženskost vedno razumljena kot manjvredna in podrejena moškosti. Brun-Mercer (2021) opozarja, da so ženske iz politike izključene na različne načine in se jih pogosto razume kot vsiljivke oziroma avtsajderke v sferi, zgodovinsko namenjeni moškim. Fišer in Pahor de Maiti (2020) poleg tega ugotavljata, da so ženske znotraj parlamentarnega diskurza tretirane drugače od moških in se soočajo z različnimi težavami, s katerimi se njihovi moški kolegi ne. Ženske so namreč pogosto izpostavljene ospoljenemu jeziku, seksističnim in diskriminatornim opazkom ter spolno zaznamovanim stereotipom, kar njihov položaj v politični sferi dela neenak in podrejen položaju moških. Spol je torej

poleg starosti, ravni izobrazbe, pripadnosti političnim strankam itd. eden ključnih faktorjev, ki vpliva na parlamentarni diskurz ter aktivnost parlamentark in parlamentarcev znotraj parlamenta (Coates 2015; Reingold 2003).

V kontekstu parlamentarnega diskurza se od žensk pogosto pričakuje, da se bodo ukvarjale s tematikami, ki s svojo vsebino zastopajo interes Žensk in naj ne bi posegale na polje tem, o katerih debatirajo izključno moški. Kot ugotavljalta Osborn in Mendez (2010), se s tem pogosto misli na tematike, ki so povezane s spolnimi vlogami, oziroma tematike, ki so povezane s kakovostjo življenja. Tako naj bi ženske pogosteje razpravljale o družinskih zadevah, zdravstvu, sociali, izobraževanju in enakopravnosti, medtem ko naj bi moški razpravljali o tematikah, ki se navezujejo na finance, gospodarstvo, energetiko, promet itd. Parlamentarni diskurz je namreč v svojem jedru prepletен z različnimi pomembnimi temami, ki jih Bäck in dr. (2014) delijo na »trde« teme (angl. *hard topics*) in »mehke« teme (angl. *soft topics*). Tovrstno razumevanje je izrazito poenostavljeno in izhaja iz stroge dihotomije med moškimi in ženskimi političnimi temami. Številne raziskave (npr. Antić Gaber in Ilonszki 2003; Leijenaar 1997; Wolbrecht in Rosenthal 2002) so namreč pokazale, da imajo ženske znotraj parlamenta poseben način komunikacije in razpravljanja, ki se razlikuje od načina razpravljanja moških. Opazovanje dejavnosti žensk v nekaterih parlamentih namreč pokaže, da med poslankami in poslanci obstaja jasna razlika v zakonodajnih prioritetah, pri čemer so te prioritete po temah razdeljene podobno, kot jih razdelimo v pričujočem prispevku. Avtorice in avtorji teh raziskav ugotavljajo, da ženske in moški v svojih parlamentarnih razpravah več pozornosti namenijo različnim temam, pri čemer so nekatere bolj žensko dominantne (tj. da o njih več in pogosteje razpravljajo ženske), druge pa bolj moško dominantne (tj. da o njih več in pogosteje razpravljajo moški). Z izrazom »trde« označijo vse tiste teme, ki so v parlamentu bolj moško dominantne, torej o njih več in pogosteje govorijo moški, in ki naj bi zaradi tega imele bolj »prestižen« položaj (Fišer in Pahor de Maiti 2020), kot so npr. energetika, ekonomija, gospodarstvo, finance itd. Z izrazom »mehke« pa označijo vse tiste teme, ki so v parlamentu bolj žensko dominantne, torej o njih več in pogosteje govorijo ženske ter so kot take pogosto razumljene kot manj pomembne (npr. izobraževanje, migracije, zdravstvo, socialne teme, teme enakosti itd.). Tovrstno distinkcijo so v svojih raziskavah uporabile številne raziskovalke in raziskovalci. Bäck in dr. (2014), Hansen in dr. (2018) ter Mensah in Wood (2018) so razmejitev med »mehkimi« in »trdimi« temami opravili z analizo parlamentarnega diskurza na Danskem, Švedskem in v Gani. Prav tako sta Blaxill in Beelen (2016) v svoji analizi ženske politične reprezentacije v parlamentu Velike Britanije ugotovila, da se s povečanjem števila žensk v parlamentu več pozornosti posveti problematikam, s katerimi se soočajo ženske, saj

ženske o tovrstnih temah govorijo več kot moški. Fišer in Pahor de Maiti (2020) pa ugotavljata, da razmejitev na »trde« in »mehke« teme velja tudi za Slovenijo in da ženske v slovenskem parlamentu več govorijo o temah, povezanih z zdravstvenim in socialnim sistemom, medtem ko so moški bolj osredotočeni na razprave o infrastrukturi in zunanjji politiki. Razdelitvi na »trde« in »mehke« teme smo sledili tudi v svoji raziskavi; ugotavliali smo, ali tovrstna distinkcija velja za parlamente, ki smo jih vključili v našo analizo.

Večje posvečanje pozornosti žensko dominantnim temam in številu govorov parlamentark je ena od pozitivnih posledic višje politične reprezentacije žensk. Čeprav so ženske v nacionalnih parlamentih še vedno pogosto podrepresentirane, pa se je njihova politična reprezentacija v zadnjem desetletju ali dveh, globalno gledano, izboljšala. Interparlamentarna unija (2023) navaja, da se je reprezentacija žensk v nacionalnih parlamentih po svetu med letoma 1995 in 2023 izboljšala za 11 % in znaša povprečno 26,5 % (Goryunova in Madsen 2024), medtem ko je odstotek parlamentark v Sloveniji še višji in po zadnjih državnozborskih volitvah leta 2022 znaša 40 % (36 od 90 poslank in poslancev je žensk). K temu je v veliki meri pripomogla uveljavitev spolnih kvot, s katerimi se je začrtal minimalni delež ženske politične participacije (Krook 2013). Namen kvot je namreč načrtno povečevanje ženske participacije ne le v nacionalnih parlamentih, pač pa tudi v vladah in lokalnih skupnostih (Dahlerup 2005). Kot ugotavljajo Hughes in dr. (2017), so bile kvote potreben in uspešen ukrep, saj se je z njihovo uveljavitvijo delež žensk v politiki začel pomembno povečevati, s tem pa so ženske začele postajati pomembne akterke v moško dominirajoči sferi politike. Uvedba spolnih kvot se je tako izkazala za učinkovit, a na trenutke kontroverzen ukrep, saj so poleg višje politične participacije žensk v javnem prostoru spodbudile tudi oblikovanje stališč, povezanih z enakostjo spolov, spolnih kvot ter enake politične reprezentacije moških in žensk (*ibid.*). Kljub temu da so kvote danes uveljavljene v več kot 130 državah sveta in da ženske predstavljajo polovico volilnega telesa, vključenost žensk v politiko še vedno ni primerljiva z moško – ženske v politiki predstavljajo manjši delež kot moški. Poleg tega je ženskam vstopanje v politiko še vedno pogosto oteženo, saj se srečujejo z ovirami, s katerimi se njihovi moški kolegi ne, predvsem pa jim je delo pogosto oteženo še po izvolitvi in po vstopu v sfero politike. Znotraj parlamentarnega diskurza namreč ženske pogosto dobijo manj priložnosti za razpravo, manj govorijo, so manj omenjane v govorih drugih parlamentarcev, več možnosti za razpravo pa dobijo v zvezi s tematikami, ki so razumljene kot bolj žensko dominantne (Bäck in dr. 2014).

Spolno reprezentacijo in razlike v parlamentarnem diskurzu med moškimi in ženskami v slovenskem, britanskem in španskem parlamentu so preučevale že številne raziskovalke in raziskovalci. Študije, ki se ukvarjajo z vprašanjem politične

reprezentacije žensk v slovenskem parlamentu (Antić Gaber in dr. 2003; Selišnik in Antić Gaber 2015; Jalušič in Antić Gaber 2001; Antić Gaber 2011; Skubic 2023), ugotavljajo, da je kljub temu, da je bila Slovenija ena prvih tranzicijskih držav, ki je naslovila problematiko spolne neenakosti na institucionalni ravni, trajalo kar nekaj časa po uveljavitvi kvot, da so ženske v politiki dosegle kritično maso zastopanosti. Prav tako ugotavljajo, da je parlamentarno okolje v Sloveniji pogosto nenaklonjeno ženskam ter da zahteva posedovanje specifičnih kompetenc in kapitalov, posledica česar so nizka reprezentacija žensk na vodilnih političnih položajih, potiskanje žensk na nižje politične položaje ter neenaka participacija moških in žensk v aktivni politiki. Študije politične reprezentacije in delovanja žensk v španskem parlamentu (Sanjaume-Calvet in dr. 2023; Verge in dr. 2018; Espírito-Santo in dr. 2019; Valiente 2008) ugotavljajo, da sta predvsem trud feminističnega gibanja v Španiji in delo strank leve politične opcije pripomogla k hitri implementaciji sistema spolnih kvot in visokemu deležu žensk v španskem parlamentu. Raziskave sicer opozarjajo, da se ženske v španski politiki še vedno soočajo s številnimi ovirami, kot so na primer usklajevanje domačega gospodinjskega dela s političnim udejstvovanjem in da ženske pogosteje kot moški delujejo v sferi politike, ki se intenzivneje posveča vprašanjem socialne varnosti in pogosteje sodelujejo s civilnodružbenimi organizacijami. Tudi raziskave politične participacije žensk v britanskem parlamentu (O'Brien in Piscopo 2018; Uberoi in dr. 2019; Taylor 2021; Mackay 2004) ugotavljajo, da je politična sfera v Veliki Britaniji kljub sicer očitnemu izboljšanju in kljub temu, da so ženske sicer izjemno aktivne v strankarski politiki, še vedno moško dominantna in da predvsem pozicije moči v politiki v veliki meri zasedajo moški. Zanimiva je analiza Nugent in Krook (2019), v kateri s sodelavkami analizirata pojav, ko v britanskem parlamentu moški govorijo namesto žensk in jim s tem odvzemajo možnost izražanja lastnih stališč ter brez dovoljenja žensk predstavljajo njihova mnenja in zavzemajo politične pozicije. Tovrstne raziskave so izjemnega pomena, saj jasno pokažejo na problematiko neenake politične reprezentacije moških in žensk ter na neenak položaj parlamentark in parlamentarcev znotraj parlamentarnega diskurza.

Na tem mestu se zdi ključno omeniti, da čeprav se osredotočamo na podobne raziskovalne cilje kot zgornje raziskave, je glavna razlika med omenjenimi raziskavami in našo predvsem v načinu zbiranja podatkov. Medtem ko večina omenjenih raziskav podatke zbere s tradicionalnimi družboslovnimi tehnikami, se v našem primeru poslužimo zbiranja podatkov s kombinacijo digitalnih metod, uporabljenih v podatkovnih znanostih, in klasične sociološke analize. Kot pojasnimo spodaj, z metodologijo, ki jo uporabljajo v podatkovnih znanostih, lahko hitreje, učinkoviteje, natančneje in bolj celostno pridobimo želene podatke, hkrati pa klasične

sociološke tehnike uporabimo za interpretacijo in kontekstualizacijo pridobljenih podatkov. Kljub očitni uporabnosti tehnik podatkovne znanosti v sociološkem raziskovanju pa je njihovo uporabo vseeno treba podvreči kritični refleksiji, kar storimo v sklepnu delu, ko govorimo o omejitvah pričajoče raziskave.

3 Metodologija

Kot izpostavimo v uvodu, smo se v raziskavi osredinili na analizo spolne reprezentacije in neenakega razmerja moči med parlamentarkami in parlamentarci v nacionalnih parlamentih treh evropskih držav – Slovenije, Španije in Velike Britanije. Poleg tega smo v raziskavi žeeli ugotoviti, kakšno argumentativno in struktурno moč imajo parlamentarke in parlamentarci ter kako sta oba koncepta moči povezana z deleži govorov in omemb parlamentark in parlamentarcev. Ugotavljamo namreč, da so odnosi moči znotraj parlamentarnega diskurza tisti, ki so ključni za sprejemanje odločitev, in da znotraj parlamentarnega diskurza neprestano poteka boj za moč.

V naši raziskavi smo politično moč razumeli na dva načina – kot argumentativno in kot struktурno moč. Z analizo argumentativne moči (angl. *argumentative power*) parlamentark in parlamentarcev smo žeeli ugotoviti, kako govor in omembe parlamentark in parlamentarcev vplivajo na njihovo moč znotraj parlamentarnih razprav. Konkretno želimo pokazati, kako se argumentativna moč ustvarja znotraj parlamentarnega diskurza kot takega in kako vpliva na razmerja moči znotraj parlamenta. Po drugi strani pa smo z analizo koncepta strukturne moči (angl. *structural power*) žeeli preveriti, kako so govorne prakse parlamentark in parlamentarcev povezane s temo parlamentarnih razprav in posledično z razmerji moči znotraj parlamenta. Tu smo se oprli na zgoraj omenjene raziskave o »trdih« in »mehkih« temah (Bäck in dr. 2014) ter preverjali, ali tovrstna distinkcija tem velja tudi za slovenski, španski in britanski parlament. Pri tem smo se osredotočili na pet političnih tem, in sicer na finance, energetiko, zdravstvo, izobraževanje in migracije.³

Ker smo se osredinili na analizo moči, je bil eden od glavnih intelektualnih izvirov ugotoviti, na kakšen način se lotiti analiziranja moči znotraj parlamentarnih razprav. Odločili smo se, da bomo moč razumeli s pomočjo vpliva, ki ga

---

3. Izbera tem za analizo ni bila naključna, pač pa so bile teme izbrane namenoma, in sicer na podlagi že opravljenih in omenjenih raziskav, ki znotraj distinkcije »trdih« in »mehkih« tem pogosto govorijo ravno o teh petih temah. Tako smo tudi mi žeeli ugotoviti, ali drži klasifikacija energetike in financ kot »trdih« tem ter zdravstva in izobraževanja kot »mehkih« tem. Poleg tega nas je konkretno zanimalo, kako lahko klasificiramo temo migracij, za katero v literaturi nismo našli konsenza o tem, ali gre za »trdo« ali »mehko« temo.

imajo parlamentarke in parlamentarci znotraj parlamentov, in pri tem sledili lline (2009), ki ugotavlja, da parlamentarke in parlamentarci znotraj parlamentov ves čas tekmujejo v merjenju moči in pri tem igrajo različne vloge – od govork in govorcev pa do poslušalk in poslušalcev. Ta konfrontacijski dialog smo razumeli kot ključnega pomena za parlamentarno tekmovalnost ter predpostavili, da politična moč parlamentark in parlamentarcev izhaja iz političnega vpliva in vlog, ki jih imajo znotraj parlamentov. Političnega vpliva torej nismo razumeli le kvantitativno kot število govorov parlamentark in parlamentarcev, pač pa tudi kvalitativno, v smislu odmeva, ki ga imajo njihovi govorji. Ta koncept smo poimenovali relevanca (angl. *relevance*) in jo proporcionalno povezali s politično močjo – višja kot je relevanca, večja je politična moč parlamentark in parlamentarcev. Opredelili smo dve obliki relevance – aktivno in pasivno. Aktivna relevanca (angl. *active relevance*, v nadaljevanju AR) je število oziroma delež govorov posameznih parlamentark in parlamentarcev. S to metriko namreč razmeroma enostavno ugotovimo, kolikšen je delež govorov, ki so jih imele posamezne parlamentarke in parlamentarci. Aktivno relevanco smo tako enostavno lahko izmerili s štetjem števila govorov, ki so jih imele posamezne parlamentarke in parlamentarci znotraj parlamentov. Po drugi strani pa smo pasivno relevanco (angl. *passive relevance*, v nadaljevanju PR) opredelili kot delež omemb oziroma referenc na posamezne parlamentarke in parlamentarce. Metrika pasivne relevance nam je tako omogočala, da smo ugotavljali, kakšno resonanco imajo posamezni govorji znotraj parlamentov in kako relevantni so posamezni govorji, ne da bi parlamentarke in parlamentarci dejansko aktivno sodelovali. Pasivno relevanco smo izmerili z označevanjem imenskih entitet in z ugotavljanjem, kolikokrat so bile parlamentarke in parlamentarci omenjeni v posameznih govorih svojih kolegic in kolegov.

Podatke za raziskavo smo zbrali s pomočjo parlamentarnega korpusa ParlaMint 2.0 (Erjavec in dr. 2023), ki vsebuje transkripcije parlamentarnih sej parlamentov več kot 20 evropskih držav, in sicer med letoma 2009 in 2022. Korpsi so enotno kodirani in jezikovno označeni, dodani pa so jim tudi različni metapodatki o več kot 11.000 parlamentarcih in parlamentarkah ter njihovih političnih strankah. Korpus ParlaMint nam omogoča tudi dostop do prej omenjenih imenskih entitet⁴ (angl. *named entities*), na podlagi katerih smo s pomočjo

4. Imenske entitete so v našem primeru predstavljale »ime« in/ali »priimek« (slovenski in španski parlament) oziroma »naziv« (britanski parlament) posameznih parlamentark in parlamentarcev. Programska oprema znotraj posameznega korpusa je namreč omogočila zaznavanje posamezne imenske entitete, kar smo uporabili za ugotavljanje, ali so se govorci in govorke v svojih govorih nanašali na točno določene parlamentarke in

programske opreme lahko ugotavljali pogostost naslavljanja in omenjanja parlamentark in parlamentarcev znotraj posameznih govorov.

Analizirali smo podatke treh spodnjih domov parlamentov:⁵ španskega Congreso de los Diputados, britanskega House of Commons in slovenskega Državnega zbora. Čeprav korpsi vsebujejo podatke različnih parlamentarnih obdobjij (večina med letoma 2009 in 2022), smo našo raziskavo zasnovali na podatkih o zadnjem končnem mandatu vlade, kar je za Slovenijo pomenilo med letoma 2014 in 2018, za Španijo med letoma 2016 in 2019 ter za Veliko Britanijo med letoma 2017 in 2019. Osredotočili smo se na analizo parlamentarnega diskurza o petih političnih temah: zdravstvu, financah, energetiki, izobraževanju in migracijah. Pred analizo smo finance in energetiko obravnavali kot »trdi« temi, zdravstvo in izobraževanje kot »mehki« temi, migracije pa smo obravnavali kot »dvoumno« temo, saj v literaturi ni bilo jasnega konsenza o njeni kategorizaciji. Glede na izbrano analizirano tematiko smo s pomočjo ročnega tematskega modeliranja določili glavne ključne besede ter s pomočjo konkordančnika NoSketch Engine⁶ (Kilgarriff in dr. 2014) našli in klasificirali govore, ki so se nanašali na želeno tematiko. Če je govor vseboval katero od določenih ključnih⁷ besed, smo ga pripisali eni od petih tematik. Kvantitativne podatke iz analize spolne

---

parlamentarce. Če je program znotraj govora zaznal imensko entiteto, smo to označili kot »omembo«, govor pa smo nato še prebrali in ugotovili, ali je bila imenska entiteta označena pravilno. Pravilnost označevanja imenskih entitet po korpusih je bila naslednja: Slovenija (100 %), Velika Britanija (86 %), Španija (77 %). Pri tem je treba kritično reflektirati pravilnost označevanja španskih imenskih entitet, saj je pri 77 % pravilnosti pomenilo, da je bila skoraj četrtina imenskih entitet označenih napačno. Natančnega razloga za tovrstno odstopanje ne poznamo, najverjetneje pa gre za odstopanje zaradi načina nagovarjanja poslank in poslancev v parlamentih in pa za določene kulturno specifične razloge, kot je na primer pogosto pojavljanje enakih priimkov. Zanimivo je, da podatkovni znanstveniki napake v omembah niso posebej problematizirali, zato se tudi v pričujočem članku nismo natančneje ukvarjali z iskanjem razlogov zanjo.

5. Vse tri parlamente smo razumeli kot dvodomne, čeprav se zavedamo, da v okviru slovenskega parlamenta govorimo o nepopolni dvodomnosti.
6. Konkordančnik NoSketch Engine je namenjen iskanju ključnih besed v velikih bazah podatkov, kot so korpsi. V našem primeru smo iskali po nacionalnih korpusih Parlament_ES, ParlaMint_SI in Parlament_UK.
7. Ključne besede so bile za analizo vseh treh korpusov uporabljene v vseh treh jezikih. Tukaj jih navajamo samo v slovenščini, prav tako pa ne navajamo vseh, ampak samo tiste z največ korpusnimi zadetki: energetika (nafta, elektrika, ogrevanje, plin, baterija, vodik), izobraževanje (univerza, šola, študenti, učenci, kurikulum, akademsko), zdravstvo (bolezen, bolnišnica, zdravnik, osebni zdravnik, NHS, NIJZ), finance (davek, valuta, banka, trgovanje, centralna banka, ECB) in migracije (azil, migrant, begunec, migracija, viza, pobeg).

reprezentacije nacionalnih parlamentov ter analize aktivne in pasivne relevance žensk po posameznih tematikah smo zbrali v dveh ločenih tabelah in na podlagi teh tabel opravili še interpretacijo podatkov, delno podkrepljeno s kvalitativno analizo tematik v smislu klasifikacije podatkov v izbranih pet tematskih kategorij.

4 Analiza parlamentarnega diskurza

V empiričnem delu najprej predstavimo najpomembnejše podatke, ki smo jih zbrali s korpusom ParlaMint. V prvem delu poglavja predstavimo spolno reprezentacijo žensk v posameznih nacionalnih parlamentih ter prikažemo splošni delež aktivne in pasivne relevance žensk v parlamentih; tako opredelimo argumentativno moč parlamentark in parlamentarcev. V drugem delu poglavja predstavimo aktivno in pasivno relevanco žensk glede na posamezno izbrano tematiko ter s tem opredelimo strukturno moč parlamentark in parlamentarcev.

4.1 Spolna reprezentacija in argumentativna moč

V Tabeli 1 so predstavljena števila in deleži parlamentark, njihovih govorov (aktivna relevanca) in omemb (pasivna relevanca) v primerjavi s skupnim številom parlamentark in parlamentarcev. Na tem mestu bi radi opozorili, da smo analizirali tri po sestavi in načinu delovanja različne parlamente z velikimi razlikami v številu parlamentark in parlamentarcev. Njihovo število v tabeli se razlikuje od števila mest v parlamentih posameznih držav, saj smo pri zbiranju podatkov upoštevali specifike mandatnega obdobja, iz katerega smo podatke dobili (upoštevali smo vse odstope in nova imenovanja, manjkajoče poslanke in poslance itd., odstranili pa smo govore gostov in gostij v parlamentu ter govore predsednic in predsednikov).

Glede na podatke v Tabeli 1 lahko ugotovimo, da je delež parlamentark v vseh treh parlamentih sicer nizek, vendar še vedno višji od prej omenjenega svetovnega povprečja (26,5 %). Najvišji delež žensk je v španskem parlamentu (41,2 %), najnižji v britanskem (32,4 %); Slovenija je imela v analiziranem preučevanem obdobju 36,6 % poslank. Poleg tega podatki jasno pokažejo, da parlamentarke opravijo manj kot polovico vseh govorov o prej omenjenih tematikah. Največ govorov ženske opravijo v španskem parlamentu (skoraj 37 %), najmanj v slovenskem (27,8 %), v britanskem pa ženske opravijo 34,6 % govorov. Tako je britanski parlament edini, kjer ženske opravijo višji delež govorov, kot je delež reprezentacije žensk v parlamentu, kar je pomemben podatek. Kljub temu da je delež govorov parlamentark v Španiji in Sloveniji nižji od deleža njihove politične reprezentacije, je njihova aktivna relevanca še vedno razmeroma visoka, kar pomeni, da imajo ženske v obeh parlamentih razmeroma visoko število

govorov. Bolj zaskrbljujoči so podatki o omembah parlamentark oziroma njihovi pasivni relevanci. Podatki kažejo, da je pasivna relevanca žensk v Veliki Britaniji razmeroma visoka (35,1 %) in – kar je najpomembnejše – višja od deleža parlamentark. Po drugi strani je pasivna relevanca v Sloveniji in Španiji ne le nižja od deleža parlamentark, temveč je celo pod 20 % (Španija 13,6 %, Slovenija 18,6 %). Predvsem zaskrbljujoče pa je dejstvo, da ima Španija najvišji delež parlamentark, ki v primerjavi s Slovenijo in Veliko Britanijo opravijo tudi največ govorov, vendar pa so najmanjkrat omenjene v govorih drugih parlamentark in parlamentarcev ter imajo nizko pasivno relevanco.

Tabela 1: Prikaz osnovnih podatkov o posameznih nacionalnih parlamentih.

Država	Mandatno obdobje	Število PP ⁸	Delež ŽPP ⁹	Govori žensk	Ženska AR ¹⁰	Omembe žensk	Ženska PR ¹¹
Velika Britanija	2017–2019	645	32,4 %	168k	34,6 %	28k	35,1 %
Španija	2016–2019	388	41,2 %	11k	36,8%	6,4k	13,6 %
Slovenija	2014–2018	101	36,6 %	21,9k	27,8 %	11,8k	18,6 %

Glede na zgornje podatke lahko ugotovimo, da je ženskam v vseh treh državah vstop v politiko omogočen in da predvsem v španskem parlamentu ženske zasedejo razmeroma visok delež parlamentarnih mest. Treba je sicer poudariti, da so deleži parlamentark v vseh treh parlamentih še vedno prenizki – ženske namreč predstavljajo polovico populacije¹², v parlamentih pa zasedejo med 32 % in 41 % mest. Vseeno pa so podatki spodbudni, saj nakazujejo na delovanje spolnih kvot. Ugotovimo lahko tudi, da ženske v parlamentih razmeroma veliko govorijo oziroma jim je omogočena verbalizacija in argumentacija njihovih pogledov in stališč. Zaskrbljujoči pa so podatki o pasivni relevanci parlamentark v Sloveniji in Španiji, saj je ta v primerjavi z deležem njihove spolne reprezentacije in aktivne relevance izjemno nizka. Sklepali bi lahko, da je sicer ženskam omogočen vstop v politiko in da imajo možnost argumentacije, vendar pa njihovi

8. Število parlamentark in parlamentarcev.

9. Delež parlamentark.

10. Aktivna relevanca parlamentark.

11. Pasivna relevanca parlamentark.

12. Podatki za leto 2023 kažejo, da v Sloveniji ženske predstavljajo 51,1 % populacije, v Evropi 51,2 %, na svetu pa ženske predstavljajo 49,7 % populacije.

argumenti, pogledi in stališča pogosto niso slišani oziroma se jih v parlamentu ne upošteva, saj se žensk v govorih drugih parlamentark in parlamentarcev ne omenja. Tovrstni podatki bi lahko nakazovali na to, da je ženskam mesto v nacionalnih parlamentih zagotovljeno le zaradi uvedbe ženskih kvot, v trenutku zasedbe mesta pa je njihova vloga ponovno neenakovredna moški; v primerjavi z moškimi dobijo manj možnosti za izražanje lastnih mnenj in stališč, predvsem pa so njihovi argumenti pogosto preslišani. Za natančnejše sklepanje o položaju žensk v politiki in o njihovi participaciji bi sicer bila potrebna bolj celostna analiza (ne le dotočnih podatkov, pač pa tudi lastnih izkušenj političark), saj nam podatki, pridobljeni v pričujoči raziskavi, ne morejo prikazati celotne slike političnega delovanja žensk.

4.2 Struktturna moč

Kot smo omenili že prej, smo koncept strukturne moči uporabili za analizo govornih praks parlamentark in parlamentarcev o petih političnih temah. Izbrali smo dve temi, ki so jih v literaturi Bäck in dr. (2014) klasificirali kot »trdi« (finance in energetika), dve temi, klasificirani kot »mehki« (zdravstvo in izobraževanje), in temo migracij, ki smo jo razumeli kot »dvouumno«, saj v literaturi ni jasnega konsenza o tem, ali je bolj moško ali bolj žensko dominantna. V Tabeli 2 so prikazani deleži aktivne in pasivne relevance parlamentark glede na omenjene politične tematike v nacionalnih politikah držav ter pozitivna oziroma negativna odstopanja med aktivno in pasivno relevanco ter deležem spolne reprezentacije žensk v parlamentih.¹³ Treba je izpostaviti, da smo pri analizi podatkov iz spodnje tabele predpostavili, da bi se moral delež žensk v parlamentu ujemati z deležem njihovih govorov in z deležem omemb v govorih preostalih parlamentark in parlamentarcev¹⁴. Delež odstopanja od osnovne vrednosti smo tako razumeli kot višjo oziroma nižjo relevanco znotraj parlamenta in je pomenila večjo ali manjšo pomembnost govorov in omemb parlamentark v primerjavi z njihovo spolno reprezentacijo. Z drugimi besedami, višja ali nižja aktivna in pasivna relevanca ne pomenita, da so ženske opravile več govorov kot moški oziroma da so bile večkrat omenjene, pač pa da je delež govorov in omemb višji oziroma nižji od pričakovanega glede na delež njihove spolne reprezentacije.

13. Pozitivna odstopanja so za lažjo vizualizacijo v tabeli označena s krepko pisavo. Pod vsakim deležem aktivne in pasivne relevance je izračunano tudi pozitivno oziroma negativno odstopanje od pričakovane vrednosti.

14. Primer: če je bilo v enem od nacionalnih parlamentov 30% žensk, smo predvidevali, da bi morale ženske imeti 30 % govorov in 30 % omemb v govorih drugih parlamentark in parlamentarcev.

Tabela 2: Število vseh govorov parlamentark ter njihova aktivna in pasivna relevanca. Odebeljene številke prikazujejo pozitivno oziroma negativno odstopanje od celotnega deleža parlamentark, predstavljenega v Tabeli 1, v določenem nacionalnem parlamentu.

Tema	Velika Britanija			Španija			Slovenija		
	Skupaj	ŽAR ¹⁵	ŽPR ¹⁶	Skupaj	ŽAR	ŽPR	Skupaj	ŽAR	ŽPR
Finance	15k	30,1 %	33,2 %	2,4k	32,9 %	12,6 %	7,3k	25,1 %	17,9 %
* razlika		-3,2 %	+0,9 %		-8,6 %	-28,9 %		-11,5 %	-18,7 %
Energetika	1,9k	32,4 %	34,0 %	< 1k	35,7 %	13,1 %	< 1k	23,1 %	17,8 %
* razlika		+0,0 %	+1,6 %		-5,8 %	-28,4 %		-13,5 %	-18,8 %
Zdravstvo	11k	41,8 %	42,2 %	1,1k	47,8 %	20,4 %	2,1k	38,3 %	25,8 %
* razlika		+9,4 %	+9,8 %		+6,3 %	-21,0 %		+1,7 %	-10,8 %
Izobraževanje	9,3k	39,7 %	40,1 %	1,9k	37,2 %	13,8 %	2,8k	34,2 %	22,1 %
* razlika		+7,3 %	+7,7 %		-4,3 %	-27,7 %		-2,4 %	-14,5 %
Migracije	2,7k	41,4 %	37,6 %	< 1k	33,0 %	10,9 %	1,7k	24,3 %	16,1 %
* razlika		+9,0 %	+5,3 %		-8,5 %	-28,4 %		-12,3 %	-20,5 %

Že hiter pogled v Tabeli 2 nam pokaže, da se britanski parlament v deležih aktivne in pasivne relevance žensk močno razlikuje od španskega in slovenskega. Pri vseh analiziranih temah razen pri financah je bila aktivna relevanca parlamentark višja od vrednosti, izračunane glede na njihovo spolno reprezentacijo. Še bolj poveden pa je podatek, da je bila pasivna relevanca višja pri prav vseh temah, vključno s financami. V španskem in slovenskem parlamentu je le delež aktivne relevance žensk pri temi zdravstva višji od deleža njihove spolne reprezentacije, medtem ko so deleži aktivne in pasivne relevance pri drugih tematikah nižji. Predvsem izrazito so pri obeh parlamentih nižji deleži pasivne relevance, saj so v španskem parlamentu pri vseh temah nižji za več kot 20 odstotnih točk (med 21,0 in 28,9 odstotne točke), v slovenskem parlamentu pa za več kot 10 odstotnih točk (med 10,8 in 20,5 odstotne točke). Ugotovimo lahko torej, da se v britanskem parlamentu ženske aktivno vključujejo v praktično vse teme pogovora in da njihovi govorji dosegajo dobre resonančne vrednosti oziroma da jih drugi parlamentarke in parlamentarci v svojih govorih pogosto omenjajo in se nanje nanašajo. V španskem in slovenskem parlamentu pa je situacija ravno obratna, saj se ženske aktivneje udejstvujejo le pri pogovorih o zdravstvu, medtem ko

15. Ženska aktivna relevanca.

16. Ženska pasivna relevanca.

so pri drugih tematikah potisnjene bolj v ozadje. Poleg tega so pri pogovorih o zdravstvu le redko omenjane in se nanje redko nanašajo.

Če pogledamo natančneje, naša analiza pokaže, da sta finance in energetika v španskem in slovenskem parlamentu temi, kjer dominirajo pretežno moški, medtem ko se v britanskem parlamentu v debato pogosto vključujejo tudi ženske in sta temi zato manj moško dominantni. Tudi pasivna relevanca žensk pri teh temah je bila v britanskem parlamentu razmeroma visoka, medtem ko je bila v španskem in slovenskem izjemno nizka. Zdravstvo je bilo v vseh treh nacionalnih parlamentih bolj žensko dominantna tema (čeprav je v slovenskem in španskem parlamentu pasivna relevanca parlamentark presenetljivo nizka), medtem ko je bilo izobraževanje presenetljivo bolj dominantno s strani žensk le v Veliki Britaniji, ne pa tudi v Španiji in Sloveniji. Tudi pasivna relevanca žensk pri temi izobraževanja je bila v teh dveh državah razmeroma nizka. Tema migracij se je v britanskem parlamentu izkazala kot bolj žensko dominantna, saj sta bili tako aktivna kot pasivna relevanca parlamentark nad pričakovanim deležem. Po drugi strani so v španskem in slovenskem parlamentu parlamentarke razmeroma malo govorile o tematiki migracij, prav tako pa so bile malokrat omenjene v govorih svojih kolegic in kolegov, kar nakazuje na dejstvo, da je bila tema migracij v Španiji in Sloveniji izrazito moško dominantna.

5 Diskusija

Rezultati pričujoče raziskave jasno pokažejo, da je vključenost v politiko še vedno močno zaznamovana s spolom posameznice oziroma posameznika. Ugotovimo namreč, da so ženske v politiki kljub očitnim napredkom v zadnjih letih še vedno podreprezentirane in da jim je vstop v politiko verjetno otežen večkrat kot moškim. Oziroma, povedano drugače, ženske v politiki predstavljajo nižji delež kot v splošni populaciji, njihova participacija v polju institucionalne politike pa je slabša kot participacija moških, kar ugotavljajo že nekatere predhodne raziskave (npr. Selišnik in Antić Gaber 2015; Verge in dr. 2018; O'Brien in Piscopo 2018). Spolna reprezentacija žensk je v vseh treh analiziranih parlamentih namreč nižja od deleža, ki ga ženske predstavljajo v populaciji (Slovenija 51,1 %, Velika Britanija 51,0 %, Španija 50,9 %); giblje se med 30 % in 40 %. Pri tem je ključno poudariti, da so bile volitve leta 2017 v britanskem parlamentu prelomne, saj je bilo izvoljenih največ parlamentark v zgodovini, čeprav je trend izvolitve žensk naraščal od leta 2015. Tudi v španskem in slovenskem parlamentu je bila situacija z izvolitvijo žensk v preučevanih parlamentarnih obdobjih podobna, pri čemer je ključno izpostaviti Španijo, kjer je bila ženska politična reprezentacija na resnično zgodovinsko visoki ravni. Samo iz podatkov o politični reprezentaciji žensk bi

sicer lahko sklepali, da položaj žensk v nacionalnih parlamentih ni tako slab, kot navadno mislimo, in da ženske brez večjih težav zasedejo mesto v politiki. Vendar pa z raziskavo jasno pokažemo, da samo politična reprezentacija žensk nikakor ni dovolj za razumevanje dejanskega stanja žensk v politiki. Primerjava spolne reprezentacije žensk in njihove argumentativne moči namreč pokaže drugačno sliko.

Podatki v raziskavi jasno pokažejo, da je kljub razmeroma visoki zastopanosti žensk v parlamentih njihova argumentativna moč še vedno nizka. Argumentativno moč smo razumeli kot odnos med izmerjeno aktivno in pasivno relevanco na eni strani ter spolno reprezentacijo na drugi. Tako v španskem kot slovenskem parlamentu sta bili aktivna in pasivna relevanca parlamentark nižji od njihove spolne reprezentacije, pri čemer je izrazito negativno izstopala Španija, saj je bila aktivna relevanca žensk od njihove spolne reprezentacije in posledično pričakovane aktivne relevance nižja za 4,4 odstotne točke, pasivna relevanca pa od pričakovane pasivne relevance nižja za kar 27,6 odstotne točke. V slovenskem parlamentu je bila aktivna relevanca žensk od pričakovane relevance nižja za 8,8 odstotne točke, pasivna relevanca pa od pričakovane relevance nižja za kar 18 odstotnih točk. Tovrstni podatki jasno pokažejo, da prisotnost žensk v nacionalnih parlamentih nikakor ne zagotavlja enakopravne in enakovredne politične vključenosti žensk v primerjavi z moškimi. Ravno nasprotno, pridobljeni podatki bi lahko nakazovali na to, da so ženske v politiko vključene samo zaradi uvedbe spolnih kvot, medtem ko so njihova mnenja in argumenti pogosto preslišani, prav tako pa v primerjavi z moškimi kolegi nimajo enakih možnosti za razpravljanje o političnih temah. Rezultati naše raziskave se tako skladajo z ugotovitvami, ki so jih Bäck in dr. (2014) ugotavljali na primeru švedskega parlamenta že desetletje nazaj, in nakazujejo na dejstvo, da je tudi argumentativna moč znotraj parlamenta močno odvisna od spola.

Po drugi strani je britanski parlament poseben fenomen, saj sta tako aktivna kot pasivna relevanca parlamentark v splošnem višji od njihove politične reprezentacije, kar je presenetljivo in nepričakovano. Natančnih razlogov za tovrstne rezultate ne poznamo (in tudi niso bili predmet raziskovanja v pričujoči raziskavi), vendar bi lahko sklepali, da jih gre iskati v kulturnih specifikah ter širšem političnem kontekstu britanskega parlamenta in njihovih parlamentarnih razprav. Volitve leta 2017 so bile prelomne, saj je bilo v parlament izvoljenih največ žensk. Obdobje 2017–2019 je bilo tudi obdobje drugega mandata Theresa May kot predsednice vlade in obdobje, ko so nekatera pomembna politična mesta v Veliki Britaniji zasedle prav ženske. Raziskava, ki jo je opravil Blumenau (2021), ugotavlja, da je ravno višji delež žensk na pomembnih političnih položajih in predvsem dejstvo, da položaj predsednice vlade zaseda

ženska, lahko ključnega pomena za višjo aktivno politično participacijo žensk. Blumenau (2019) celo ugotavlja, da se delež ženskih govorov v primeru velike vključenosti žensk na pomembne politične položaje lahko poveča celo za 20 %, saj se ženske počutijo bolj spodbujene, varnejše, bolj samozavestne in podprtne s strani drugih žensk. Poleg tega visoka vključenost žensk na pomembne politične položaje pomeni, da je več pozornosti namenjene temam, s katerimi se v svojih razpravah več ukvarjajo ženske. Verjetno je visoka argumentativna moč žensk v britanskem parlamentu tudi posledica specifičnega tipa britanskega parlamentarnega diskurza in razgretih parlamentarnih razprav, v katerih pogosto prihaja do motenj, prekinitev in hkratnega govorjenja več parlamentark in parlamentarcev.

V raziskavi ugotavljamo, da je struktturna moč parlamentarcev in parlamentark močno odvisna predvsem od tematike parlamentarnega diskurza ter da distinkcija »trdih« in »mehkih« političnih tem ni tako enostavna, kot se zdi na prvi pogled. V našem primeru smo jasno pokazali, da dihotomija med »trdimi« (finance, energetika) in mehkimi temami (izobraževanje, zdravstvo) ni univerzalno resnična, pač pa se klasifikacija tovrstnih tem razlikuje glede na parlamentarno okolje in politični kontekst, v katerem se teme pojavljajo. Čeprav primera slovenskega in španskega parlamenta nakazujeta na to, da so finance in energetika izrazito moško dominantne teme, pa primer britanskega parlamenta tovrstno klasifikacijo zavrača, saj o obeh temah parlamentarke govorijo več od pričakovanega deleža. Enako velja za izobraževanje, ki je v slovenskem in španskem parlamentu ponovno bolj moško dominirano, čeprav ga literatura pogosto klasificira kot temo, kjer dominirajo ženske, kar smo v našem primeru potrdili za britanski parlament. Zanimiv fenomen je tematika zdravstva, ki je bila v vseh treh parlamentih bolj žensko dominantna, čeprav je bila pasivna relevanca parlamentark v Sloveniji in Španiji nižja od pričakovane.

Posplošeno razumevanje tematik kot moško oziroma žensko dominantnih je torej napačno, saj je za njihovo klasifikacijo potrebna natančnejša analiza parlamentarnega diskurza in upoštevanje političnega konteksta, v katerem do diskurza prihaja. V našem primeru se je to pokazalo predvsem pri diskurzu o migracijah (ki ga literatura pogosto klasificira kot »mehko« temo), kjer pokaže-mo, da je v dveh od treh parlamentov (v španskem in slovenskem) tema izjemno moško dominantna. Na tem mestu je treba izpostaviti še nekaj: o migracijah se je v britanskem parlamentu glede na delež vseh govorov govorilo razmeroma malo, sploh če število govorov primerjamo s številom govorov v španskem in slovenskem parlamentu. Sklepamo, da je to posledica problematike migrantske krize med letoma 2015 in 2017, ki je bila v Španiji in Sloveniji veliko bolj izrazita kot v Veliki Britaniji, saj gre za državi na robovih Evropske unije in schengenske meje, kjer so se z migrantsko krizo soočali drugače kot v notranjosti Evrope.

6 Zaključek

V pričujoči raziskavi na primeru treh nacionalnih parlamentov (slovenskega, španskega in britanskega) ugotavljamo, da je politika še vedno izjemno moško osrediščeno polje z razmeroma nizko reprezentacijo žensk. Na podlagi rezultatov sicer lahko sklepamo, da je uvedba spolnih kvot v politiki pomenila pomembno prelomnico, saj se je ženska politična reprezentacija po uvedbi kvot pomembno spremenila na bolje in so ženske dobine možnost aktivnega sodelovanja v politiki, ki je bila zgodovinsko gledano vedno polje moške dominacije. Prav tako tudi uvedba spolnih kvot ženske participacije ni povečala do takšne mere, da bi ženske v politiki zasedle polovico mest, pa čeprav predstavljajo polovico populacije. Moška reprezentacija je v politiki torej še vedno na višji ravni, poleg tega pa so ženske pri vstopanju v politiko izpostavljenе številnim oviram in omejitvam, ki jih moški niso.

Prav tako je treba podariti, da samo uvedba kvot in povečana spolna reprezentacija žensk nikakor nista dovolj in da to še ne pomeni, da imajo ženske in moški v politiki enakovredne vloge. To je jasno vidno na primeru španskega parlamenta, kjer je sicer spolna reprezentacija žensk sorazmerno visoka, vendar pa sta bili argumentativna in struktturna moč žensk na rekordno nizki ravni. Sklepamo lahko, da samo prisotnost žensk v politiki nikakor ne zagotavlja njihove enakovredne politične participacije in da kljub visokemu deležu žensk, vključenih v parlament, vloga parlamentark ni enakovredna vlogi parlamentarcev. Naši rezultati tudi v splošnem kažejo, da imajo ženske v vseh treh nacionalnih parlamentih manj govorov kot moški, predvsem pa so slišane in omenjene razmeroma redko oziroma redkeje od pričakovanj.

Parlamentarni diskurz je torej še vedno moško dominanten, ženske pa v njem pogosto nimajo možnosti enakopravne predstavitev lastnih pogledov in stališč oziroma so njihova mnenja pogosto preslišana, kar ugotavljamo pri analiziraju deleža govorov in omemb znotraj političnih tem. V raziskavi namreč pokažemo, da razdelitev tem na »trde« in »mehke« oziroma na moško in žensko dominantne ni univerzalno resnična in da je klasifikacija posamezne teme kot moško oziroma žensko dominantne močno odvisna od parlamentarnega diskurza ter parlamentarnega in političnega konteksta posameznega nacionalnega parlamenta. Poleg tega v raziskavi pokažemo, da ženske v politiki participirajo manj in so omenjene redkeje kot moški, kar bi lahko nakazovalo na specifične ovire, ki so jih v svoji politični karieri izpostavljenе ženske. Na tem mestu bi v zvezi z nizko politično participacijo žensk izpostavili še fenomen samoeliminacije političark. Nekatere raziskave (npr. Antić Gaber in dr. 2014) namreč pokažejo, da se med ženskami beleži odpor do institucionalne politike (kar velja tudi za slovenski

prostor), kar bi lahko bilo eden od razlogov za nizko politično participacijo žensk. Zakaj do tovrstne samoeliminacije pride in kje so razlogi, da se ženske aktivneje ne odločajo za vstop v politiko, pa je vprašanje, ki ostaja odprtlo za nadaljnje raziskovanje in analizo.

Nerazumevanje oziroma pomanjkljivo interpretacijo političnega in parlamentarnega konteksta vseh treh parlamentov razumemo kot ključno pomanjkljivost pričujoče raziskave. Zavedamo se namreč, da bi morali za bolj celovito interpretacijo podatkov natančneje raziskati kontekst političnega dogajanja v Španiji, Sloveniji in Veliki Britaniji, saj bi tako lahko bolje razumeli, zakaj prihaja do razlike v deležu govorov in omemb moških in žensk. Ugotavljamo namreč, da je razumevanje političnega konteksta posamezne države ključnega pomena za analiziranje razmerij moči v nacionalnem parlamentu in da bi s pomočjo strokovnjakov oziroma strokovnjakinj, ki bolje poznajo politične razmere v posameznih državah, lahko natančneje interpretirali dobljene rezultate.

Po drugi strani pa bi radi poudarili, da tovrstne raziskave jasno prikažejo, kako pomembno je multidisciplinarno sodelovanje pri preučevanju parlamentarnega diskurza. Sodelovanje podatkovnih in družboslovnih znanosti se je namreč izkazalo za izjemno učinkovito, saj smo z znanjem podatkovnih znanstvenikov učinkovito in hitro prišli do podatkov, do katerih bi z ročnim zbiranjem prišli veliko počasneje, hkrati pa bi bila baza zbranih podatkov podvržena večjemu tveganju za izgubo teh podatkov. Uporaba metod in tehnik podatkovnih znanosti, ki je sicer v sociološkem raziskovanju razmeroma redka, se je v naši raziskavi izkazala za izjemno učinkovito in uporabno, in to kljub nekaterim očitnim omejitvam. Ena od omejitev je zagotovo v dejstvu, da sociologinje in sociologi večinoma nismo usposobljeni za uporabo digitalnih tehnik in metod ter za pridobivanje in zbiranje podatkov v tovrstni obliki ter da pri tem nujno potrebujemo pomoč podatkovnih znanstvenic in znanstvenikov. Pomoč je nujna ne le v procesu samega zbiranja podatkov, pač pa tudi pri njihovi obdelavi, poleg tega pa potrebujemo obširno razlago metodologije zbiranja podatkov in procesov, ki se dogajajo v ozadju in privedejo do nastanka baze podatkov. Le tako namreč lahko razumemo, na kakšen način smo določene podatke pridobili. Po drugi strani pa moramo sociologinje in sociologi podatkovnim znanstvenicam in znanstvenim posredovati natančne zahteve, raziskovalna vprašanja in podatke o tem, na kaj se raziskava osredinja, saj le tako lahko pridobimo tiste podatke, ki so za posamezno raziskavo resnično koristni in bodo pomembni za nadaljnjo analizo. Obenem pa se je treba zavedati, da so podatki, kljub temu da so bili pridobljeni z računalniškim kodiranjem in uporabo različne programske opreme, še vedno lahko nepopolni in izpostavljeni najrazličnejšim napakam. Zato je nujno, da podatke, ki jih uporabimo za analizo, vedno tudi ročno pregledamo in ugotovimo njihovo natančnost in

raven pojavljajočih se napak.¹⁷ Ob tem je treba poudariti, da samo pridobljena baza podatkov še ni dovolj za uspešno opravljeno raziskavo; podatke je treba obdelati ter kontekstualno razčleniti in analizirati, za kar smo v pričujoči analizi uporabili klasične sociološke tehnike. Brez kritične analize, prevpraševanja in postavljanja v kontekst so namreč podatki neuporabni. Pričujoča raziskava predvsem jasno pokaže, kako pomembno je v raziskovanju parlamentarnega diskurza upoštevati politični in družbeni kontekst, v katerem se diskurz odvija, in ju upoštevati pri analiziranju podatkov. Ugotovimo lahko, da so podatkovne znanosti ponudile učinkovite metode za zbiranje podatkov, po drugi strani pa je družboslovje ponudilo učinkovite metode za postavitev raziskovalnih vprašanj ter analizo in kontekstualizacijo podatkov. Zato se zavzemamo za več tovrstnih sodelovanj, saj se nam zdi, da s podobnimi projektmi in raziskavami lahko uspešno prepletemo dve raziskovalni področji, ki se na prvi pogled zdita nezdružljivi.

SUMMARY

In the paper, we focus on the important question of political representation and parliamentary power within the national parliaments of three European countries. Parliamentary debates and discourse shape the legislature and MPs compete for political power and it is precisely this concept of power and its correlation with gendered political representation in parliaments that we were interested in the study. Our preliminary assumption, based not only on a literature review but also on the exact situation in the national parliaments of different countries around the world, was that the political representation of men and women is still unequal, despite the introduction of gender quotas and the positive trend of increasing numbers of women in politics. We also assumed that women are not only unequally represented in national parliaments, but also have less political power than men, which was based on our hypothesis that female MPs tend to speak less than men and that the frequency of their parliamentary speeches depends on the topic being discussed. We also hypothesised that even when women are given the floor, their arguments and viewpoints are often ignored and unheard, and their views are rarely mentioned in other MPs' speeches. We understood the concept of political power in two ways – as argumentative power and as structural power, where both concepts were crucial for the analysis.

---

17. V pričujoči raziskavi na primer ugotavljamo, da je bila v primeru Španije skoraj četrtina imenskih entitet beleženih napačno, kar razumemo kot razmeroma veliko korpusno napako, sploh v primerjavi s Slovenijo in Veliko Britanijo, kjer je bil razpon napake nižji oziroma napake ni bilo. Napako smo ugotovili med ročnim pregledovanjem natančnosti označevanja imenskih entitet.

To obtain the data, we used one of the most comprehensive parliamentary corpora on the Internet – the ParlaMint corpora (Erjavec et al. 2022). These corpora span several legislative periods and the transcripts of speeches date from 2009 to 2022. We focused the analysis on the last completed legislative period of the national parliaments of three European countries – Spain (2016–2019), Slovenia (2014–2018) and the United Kingdom (2017–2019). In each of the three parliaments, we analyzed the political representation of women as well as their argumentative and structural power. By argumentative power, we meant the overall proportion of speeches made by female MPs and the number of mentions or references to those made by their parliamentary colleagues. To this end, we defined two types of relevance of MPs in parliament: active relevance (AR) indicated the proportion of speeches made by MPs and showed the extent to which MPs had actively participated in debates. While analysing structural power, we were interested in how the speaking habits of male and female MPs related to the respective topic in parliamentary discourse, and measured the active and passive relevance of female MPs to the topic being discussed. We found that the concepts of power and relevance are proportional to each other – the greater the power of the MP, the greater their relevance in parliament and vice versa. To fully understand the concept of structural power, we focused on five major policy issues – finance, energy, healthcare, education and migration, which were categorised in three groups according to the Bäck et al. (2014) classification. Finance and energy were categorised as “hard” issues (i.e., issues that tend to be dominated by male MPs), education and health as “soft” issues (i.e., issues that tend to be dominated by female MPs), while migration was considered an ambiguous issue since no consensus on its classification was found in the literature.

The results of our analysis clearly show that political participation continues to be strongly gendered and that women encounter various problems and difficulties upon entering politics. Gender representation in the three parliaments studied was around 30%–40%, well below the expected level of 50% (given that women make up 50% of the world’s population), but still at the highest level historically. The Spanish parliament had the highest proportion of female MPs (41%), while the proportion of female MPs in the UK and Slovenian parliaments was lower (UK – 32.4%, SI – 36.6%). We also found that despite the relatively high political representation, women still have much lower argumentative power than men. In all three parliaments, women’s active and passive relevance was lower than their share of political representation, with Spain showing particularly negative values. This reveals that even though the Spanish parliament had the biggest share of female MPs, the mere presence of female MPs in parliament

is not reflected in their participation in debates. Although they hold the same position, female MPs have fewer opportunities to express their opinions.

Our research additionally showed that structural power in parliaments varies thematically and that also on issues generally considered “soft” women do not necessarily have a greater say than men. The dichotomy between “hard” and “soft” issues might therefore not be universally valid. Instead, the division into “hard” or “soft” issues depends strongly on the political and cultural context and the functioning of the national parliaments. Further, our research highlights the importance of collaboration between social and data sciences as the latter can provide highly valid data, and shows that multidisciplinary research can provide meaningful results and expose constructs that serve as harmful obstacles in the realisation of equality.

Literatura

- Abercrombie, Gavin, in Batista-Navarro, Riza (2020): Sentiment and position-taking analysis of parliamentary debates: a systematic literature review. *Journal of Computational Social Science*, 3 (1): 245–270.
- Andrushchenko, Mykola, in dr. (2022): Using parsed and annotated corpora to analyze parliamentarians’ talk in Finland. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 73 (2): 288–302.
- Antić Gaber, Milica (2011): Slovenska politika – dobro zastražena moška trdnjava. Ženske na robovih politike: 227–253.
- Antić Gaber, Milica, in dr. (2003): Ženske v slovenskem parlamentu: Pod kritično maso zastopanosti. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Antić Gaber, Milica, in Ilonszki, Gabriella (2003): Women in Parliamentary Politics: Hungarian and Slovene Cases Compared. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Bäck, Hanna, in dr. (2014): Who takes the parliamentary floor? The role of gender in speech-making in the Swedish Riksdag. *Political Research Quarterly*, 67 (3): 504–518.
- Bayley, Paul (2004): Introduction. The whys and wherefores of analysing parliamentary discourse. V P. Bayley (ur.): *Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse*: 1–44. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bischof, Karin, in Ilie, Cornelia (2018): Democracy and discriminatory strategies in parliamentary discourse. *Journal of Language and Politics*, 17 (5): 585–593.
- Blaxill, Luke (2013): Quantifying the language of British politics, 1880–1910. *Historical Research*, 86 (232): 313–341.
- Blaxill, Luke, in Beelen, Kaspar (2016): A Feminised Language of Democracy? Women’s Representation in the House of Commons since 1945. *Twentieth Century British History*, 27 (3): 412–449.
- Blumenau, Jack (2021): The Effects of Female Leadership on Women’s Voice in Political Debate. *British Journal of Political Science*, 51 (2): 750–771.

- Brun-Mercer, Nicole (2021): Women and men in the United Nations: A corpus analysis of General Debate addresses. *Discourse & Society*, 32 (4): 443–462.
- Cherepnalkoski, Darko, in Mozetič, Igor (2016): Retweet networks of the European Parliament: Evaluation of the community structure. *Applied network science*, 1: 1–20.
- Coates, Jennifer (2015): Women, men and language: A sociolinguistic account of gender differences in language. London: Routledge.
- Dahlerup, Drude (2005): Increasing women's political representation: New trends in gender quotas. *Women in parliament: Beyond numbers*: 141.
- Erjavec, Tomaž, in dr. (2023): The ParlaMint corpora of parliamentary proceedings. *Language resources and evaluation*, 57 (1): 415–448.
- Espírito-Santo, Ana, Morales, Laura, in Verge, Tania (2019): The Diversity Gap in the Portuguese and Spanish Parliaments: Descriptive Representation Through an Intersectional Perspective. V J. M. Fernandes in C. Leston-Bandeira (ur.): *The Iberian Legislatures in Comparative Perspective*: 111–129. London: Routledge.
- Fišer, Darja, in Pahor de Maiti, Kristina (2020): Voices of the parliament. Modern Languages Open.
- Goryunova, Elizabeth, in Madsen, Susan R. (2024): The current status of women leaders worldwide. V S. R. Madsen (ur.): *Handbook of research on gender and leadership*: 2–22 Cheltenham, United Kingdom: Edward Elgar Publishing.
- Hansen, Dorte Haltrup, in dr. (2018): A pilot gender study of the Danish Parliament Corpus. V F. de Jong (ur.): *Proceedings of the Parlaclarin Workshop at the Eleventh International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2018)*. Miyazaki, Japonska: European Language Resources Association (ELRA).
- Hughes, Melanie M., Paxton, Pamela, in Krook, Mona Lena (2017): Gender quotas for legislatures and corporate boards. *Annual Review of Sociology*, 43: 331–352.
- Ihalainen, Pasi, in Palonen, Kari (2009): Parliamentary sources in the comparative study of conceptual history: methodological aspects and illustrations of a research proposal. *Parliaments, Estates & Representation*, 29 (1): 17–34.
- Ilie, Cornelia (2009): Strategic uses of parliamentary forms of address: The case of the UK Parliament and the Swedish Riksdag. *Journal of pragmatics*, 42 (4): 885–911.
- Ilie, Cornelia (2015): Parliamentary discourse. The International Encyclopedia of language and social interaction: 1–15.
- Jalušič, Vlasta, in Antić Gaber, Milica (2001): Ženske – politike – možnosti: Perspektive politike enakih možnosti v srednji in vzhodni Evropi. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kilgarriff, Adam, in dr. (2014): The Sketch Engine: ten years on. *Lexicography*, 1 (1): 7–36.
- Konstantinova, Anna, in dr. (2019): Political discourse and the study of parliamentary communication: a comparative analysis. V S. Cindori, O. Larouk, E.Yu. Malushko, L. N. Rebrina in N. L. Shamne (ur.): *SHS Web of Conferences*: 1–7. Volgograd, Russia: EDP Sciences.
- Krook, Mona Lena (2013): Electoral gender quotas: A conceptual analysis. *Comparative Political Studies*, 47 (9): 1268–1293.

- Leijenaar, Monique (1997): How to Create a Gender Balance in Political Decision-Making: A Guide to Implementing Policies for Increasing the Participation of Women in Political Decision-Making. Office for Official Publications of the European Communities. European Commission.
- Mackay, Fiona (2004): Gender and Political Representation in the UK: The State of the 'Discipline'. *The British Journal of Politics and International Relations*, 6 (1): 99–120.
- Mensah, Eric Opoku, in Wood, Sandra Freda (2018): Articulations of feminine voices in Ghana's parliament: A study of the Hansard from 2010–2011. *AFRREV LALIGENS: An International Journal of Language, Literature and Gender Studies*, 7 (2): 61–77.
- Nugent, Mary K., in Krook, Mona Lena (2019): When does he speak for she? Men representing women in Parliament. Doctoral dissertation, Rutgers University-School of Graduate Studies.
- O'Brien, Diana Z., in Piscopo, Jennifer M. (2019): The impact of women in parliament. *The Palgrave Handbook of Women's Political Rights*: 53–72. United Kingdom: Palgrave Macmillan London. 2019.
- Osborn, Tracy, in Mendez Morehouse, Jeanette (2010): Speaking as women: Women and floor speeches in the Senate. *Journal of Women, Politics & Policy*, 31 (1): 1–21.
- Parsons, Talcott (1963): On the concept of political power. *Proceedings of the American philosophical society*, 107 (3): 232–262.
- Reingold, Beth (2003): Representing women: Sex, gender, and legislative behavior in Arizona and California. Chapel Hill, North Carolina: University of North Carolina Press.
- Rheault, Ludovic, in dr. (2016): Measuring emotion in parliamentary debates with automated textual analysis. *PloS one*, 11 (12).
- Sanjaume-Calvet, Marc, in dr. (2023): Can women take the floor in parliament? Evidence from the Spanish lower chamber. *Women's Studies International Forum*, 97: 1–11.
- Selišnik, Irena, in Antić Gaber, Milica (2015): Women, politics and the value orientations of contemporary Slovenian society. V M. Antić Gaber (ur.): *Gender structuring of Contemporary Slovenia*: 137–162. Berlin: Nemčija.
- Simon, Herbert (1953): Notes on the observation and measurement of political power. *The Journal of Politics*, 15 (4): 500–516.
- Skubic, Jure (2023): Omrežja moči : primerjava razmerij moči in spolne reprezentacije v treh evropskih parlamentih. V R. Kuhar, M. Sedmak in I. Jurekovič (ur.): *Dolgoživa družba: posledice in izzivi: zbornik prispevkov*: 235–246. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo
- Skubic, Jure, in dr. (2022): Networks of power: Gender analysis in selected european parliaments. V I. Rehbein, G. Lapesa C. KlamM in S. Ponzetto (ur.): 2nd Workshop on Computational Linguistics for Political Text Analysis (CPSS). German Society for Computational Linguistics and Language Technology, Potsdam: Nemčija
- Taylor, Miles (2021): Parliamentary Representation in Modern Britain: Past, Present, and Future. *The Historical Journal*, 65 (4): 1145–1173.

- Treimane, Laura (2011): Analyzing parliamentary discourse: systemic functional perspective. *Kalbotyra*, 63: 78–94.
- Uberoi, Elise, in dr. (2019): Women in parliament and government. Briefing Paper, 25.
- Valiente, Celia (2008): Women in Parliament: The Effectiveness of Quotas. V M. Tremblay (ur.): *Women and Legislative Representation*: 123–133. New York: Palgrave Macmillan.
- van Dijk, Teun (2004): Text and context of parliamentary debates. Cross-cultural perspectives on parliamentary discourse, 339: 216–17.
- van Dijk, Teun (2010): *Studies in the Pragmatics of Discourse*. Berlin: Walter de Gruyter.
- van Dijk, Teun A. (2000): On the analysis of parliamentary debates on immigration.
- van Dijk, Teun A. (2018): Discourse and migration. V R. Zapata-Barrero, E. Yalaz (ur.): *Qualitative research in European migration studies*: 227–245. Cham: Springer.
- Verge, Tania, in dr. (2018): Gender and parliament: The impact of the political presence of women. V X. Coller, A. Jaime-Castillo, F. Mota (ur.): *Political Power in Spain*: 43–59. Palgrave Macmillan, Cham: Palgrave Macmillan.
- Wolbrecht, Christina, in Rosenthal, Cindy S. (2002): Female legislators and the women's rights agenda: From feminine mystique to feminist era. V C. S. Rosenthal (ur.): *Women transforming congress*: 170–197. Norman: University of Oklahoma Press.

Podatki o avtorju

Asist. **Jure Skubic**

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
Aškerčeva ulica 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-mail: jure.skubic@inz.si

Janja Vuga Beršnak, Maja Škafar, Gašper Ferme

SOCIO-ECOLOGICAL MODELLING OF SUPPORT FACTORS TO MITIGATE THE RISKS OF PTSD IN SLOVENIAN MILITARY FAMILIES

ABSTRACT

Post-traumatic stress disorder (PTSD) occurs because of a variety of stressful situations and can be alleviated by a combination of support factors across different socio-ecological levels. The study investigates the impact of support at different socio-ecological levels on risk factors for PTSD in military families. A survey of 366 Slovenian service members and their spouses or intimate partners was conducted. We ran a basic regression model of risk factors for PTSD and later 6 two-stage hierarchical regression analyses to determine how the effect of risk factors on PTSD changes when support factors are added. On the micro level: 1) work environment support lessens the negative impact of general health and depression on PTSD; 2) spousal/intimate partner support is beneficial for women; and 3) family support offsets the negative impact of work on PTSD. On the meso and macro levels, community and military support ease the negative impact of the direct work environment, while macro national support significantly contributes to reducing PTSD.

KEY WORDS: *risk factors model, socio-ecological modelling, support factors, post-traumatic stress disorder (PTSD)*

Socio-ekološko modeliranje dejavnikov zaščite za zmanjševanje tveganja za PTSM v slovenskih vojaških družinah

IZVLEČEK

Posttravmatska stresna motnja (PTSM) se lahko razvije kot posledica različnih stresnih dogodkov, pri čemer pa na njen potek lahko vpliva opora, ki jo posameznik/-ica prejme iz okolja. Naša študija analizira vpliv opore iz različnih socio-ekoloških ravn na dejavnike tveganja za PTSM v vojaških družinah. Anketirali smo 366 pripadnikov/-ic in njihovih partnerjev/-ic. V prvi fazi smo testirali osnovni regresijski model dejavnikov tveganja za PTSM. Nadalje smo izvedli šest dvostopenjskih hierarhičnih regresijskih analiz, da bi ugotovili, kako se učinek dejavnikov tveganja na PTSM v osnovnem regresijskem modelu spremeni z dodajanjem dejavnikov opore. Na mikro ravni: 1) opora s strani delovnega okolja zmanjšuje vpliv splošnih zdravstvenih težav in depresije na PTSM; 2) opora partnerja/-ice koristi ženskam; 3) opora družine nevtralizira vpliv dela na PTSM. Na mezo in makro ravni opora skupnosti in ustrezna vojaška institucionalna opora zmanjšujejo vpliv mikro delovnega okolja, medtem ko makro nacionalna opora v različnih oblikah prispeva k zmanjšanju PTSM.

KLJUČNE BESEDE: model dejavnikov tveganja, socio-ekološko modeliranje, dejavniki zaščite, posttravmatska stresna motnja (PTSM)

1 Introduction

Military organisations are an integral part of most societies. The uniqueness of the military profession ultimately lies in the sacrifice that can be required of service members, namely to give their lives for the continued existence of a country. Despite this uniqueness, service members generally face many of the same challenges as other professions when it comes to balancing family, work and personal time, with a few distinct military-specific challenges. In that vein, Coser (1974) and later more specifically Segal (1986) define both the military and the family as greedy institutions that demand loyalty and devotion from their members. Furthermore, the military makes demands on the time and energy of the whole family (Vuga Beršnak and Juvan 2013). Such demands often result in various negative health outcomes for service members whose issues can have a spill-over effect on the family (e.g. Foran et al. 2017; Rentz et al. 2007; Skomorovsky et al. 2015). We define a military family as comprising a member of the

armed forces, his or her spouse or intimate partner and at least one minor child. As such, military families possess a unique ecosystem of intricately linked social networks that constitute a foundation of their interactions with the environment. As various risk factors have an adverse negative impact on mental health, support can have positive consequences for the mental health of military families. In observing the mental health of military families, we have narrowed our focus to post-traumatic stress disorder (PTSD) (e.g. Campbell and Renshaw 2016; Foa et al. 2009; Hoge et al. 2004). PTSD is a mental disorder commonly affecting military personnel, often arising after experiencing or witnessing traumatic events threatening life or health. In the case of Slovenian Armed Forces (SAF), such events may occur during deployments in various international operations and missions (e.g., Lebanon, Afghanistan, Iraq, Chad, Mali, Kosovo etc.). Symptoms, including anger outbursts, panic attacks, fear, depression, hallucinations and flashbacks, can manifest with a delay. While historically associated with war veterans, PTSD also affects non-veterans who have experienced natural disasters, terrorist attacks, sexual assaults or severe injuries. Research by Foran et al. (2017) highlights that PTSD in parents, especially fathers, can negatively impact their children's mental health, particularly during the period of reintegration into family life, with long absences and problematic behaviour posing significant risks to children's well-being (Vuga Beršnak et al. 2022).

We have developed our zero model (see more in Vuga Beršnak 2020; Vuga Beršnak and Lobe 2022) and tested it on both civilian and military samples. The model is based on Bronfenbrenner's (1979) ecological systems theory, where the individual level refers to the individual characteristics of service members and their spouses, the micro level comprises the military family level, the military organisational level and the extended family, the meso level comprises the interactions among these micro level units and the macro level comprises the national and institutional policy framework as well as the position of the military organisation in a society. In further research, we have narrowed our focus to mental health, in particular PTSD. Our aim was to observe the expected changes in PTSD within the risk factor model when supportive factors are also taken into account. This article therefore presents our findings on the risk and support factors that either contribute to or reduce PTSD. We have focused on six models of support factors derived from the micro, meso and macro levels, as will be elaborated later.

The findings hold significance not only for future targeted research, but also for the military to prepare preventive measures and learn how to respond to cases of PTSD in their service members.

2 Theoretical background: support factors for military family mental health

As previously mentioned, the construction of these six models is supported by Bronfenbrenner's (1979) socio-ecological theory and previous findings, as explained further on. Within the microsystem, support stemming from the **work environment** emerges as an important predictor of positive mental health outcomes for service members. High levels of social support from fellow colleagues and direct supervisors have been found to have a protective effect on employees' mental health in various types of studies, e.g. cross-sectional (Bromet et al. 1992) and longitudinal (Kawakami et al. 1992) investigations. Additionally, decision latitude¹ is another factor positively affecting mental health outcomes (e.g. Hesketh and Shouksmith 1986; Theorell et al. 2015; Warr 1990). Flexibility of commanders, along with flexible work schedules, reduces work stress (Traven et al. 2005). A study of police officers also highlighted the importance of a supportive and accommodating work environment, noting that "a compassionate work environment becomes a protective factor that arguably shields police officers from developing PTSD" (Maguen et al. 2009: 758).

Moreover, studies of US peacekeepers and veterans show that if the work environment is understood as a proxy for morale and unit cohesion, these variables serve as additional protective factors against PTSD (e.g. Bartone et al. 1998; Brailey et al. 2007; Goldmann et al. 2012; Maguen et al. 2004; Maguen and Litz 2006).

Family support is another protective factor within the microsystem. As noted above, the relations between the military and the family are complex and family support – noting that its needs must often come second to the demands of the military – is vital for protecting service members from mental health issues (e.g. Cai et al. 2017; Han et al. 2014; Luciano and McDevitt-Murphy 2017). From an inherently supportive and caring institution like a family, such support is expected (Švab 2001). In general, family support increases the motivation and well-being of deployed service members (Kamphuis et al. 2012). Additionally, when in distress, service members can rely on a supportive family to provide them with a sense of purpose and comfort (*ibid.*). Furthermore, family support mitigates threat exposure, mainly for service members with low degrees of self-efficacy (Delahaij et al. 2016). Relating to deployment, a study investigating the protective role of family support conducted among Norwegian service members during

---

1. Karasek (1979: 289–290) defined decision latitude as "the working individual's potential control over his tasks and his conduct during the working day".

and after a naval deployment showed that family support not only improved their mental health post deployment, but also acted as a long-term protective factor throughout the deployment period (Nordmo et al. 2019). Moreover, Schnurr et al. (2004) and Polusny et al. (2011) illustrated that post-deployment PTSD is associated with lower levels of social support, including family support. Conversely, high levels of support indicate protection against PTSD (Goldmann et al. 2012). Finally, one study grounded in Bronfenbrenner's theory shows that although lower levels of family support are associated with higher depression and PTSD, the results were not significant when controlling for other variables (Vest et al. 2017). The authors concluded that family support is likely to affect mental health outcomes, but the effect may be obscured by other factors (*ibid.*).

Spousal (intimate partner) support is a similar and related protective factor but studied separately for the purpose of this article. Similar to family support, it is considered a type of social support, with spouses and intimate partners usually serving as the primary source of support (Balderrama-Durbin et al. 2013).² In the literature, spousal support generally refers to support within married couples and intimate partnership. In our study, we mainly use the term spousal support, as it is more widely recognized. Numerous studies have explored supportive behaviour exhibited by intimate partners, e.g. relating to individuals' attachment styles (Collins and Feeney 2004; Holmstrom 2015), couple's history (Carlson 2014; Goldsmith et al. 2012), individuals' satisfaction with their relationship (Guntzviller et al. 2017; Verhofstadt et al. 2013). Service members suffering from PTSD usually do not disclose their trauma to medical professionals initially, meaning that the role of the spouse may be a crucial protective factor (*ibid.*). Regarding deployment, studies show that support provided by the spouse or intimate partner should not be underestimated during the post-deployment transition (e.g. Bommarito et al. 2017; Knobloch et al. 2018). Moreover, supportive couples have an easier time navigating the transition period (Karakurt et al. 2013) and spouses or intimate partners can also potentially help service members seek mental health care (Meis et al. 2010).

On the meso level, we have identified **community support** as a protective factor. Higher levels of social and community support have been associated with fewer symptoms of mental health problems, such as PTSD (Barrett and Mizes, 1988). Community support includes, for instance, extracurricular activities for children, social action programmes, community capacity building, and other beneficial community practices (e.g. Bowen et al. 2000; Huebner et al. 2009;

---

2. However, intimate partners and spouses can also be a risk factor for stress, mainly for combat veterans (Laffaye et al. 2008).

Martin et al. 2004). As previously noted, social support networks, including community networks, are one of the strongest protective factors against PTSD (e.g. Balderrama-Durbin et al. 2013). A study involving Vietnam veterans showed that those with better social networks reported better mental health outcomes (Keane et al. 1985). Consequently, the relationship between social support and PTSD is well established (e.g. Polusny et al. 2011; Schnurr et al. 2004). In terms of Slovenian specificities, there is evidence of robust support from the extended family, while parents express a preference for additional options for organised forms of temporary care for shorter periods (Kuhar 2011).

While social support from friends, family and the community is important, the role of institutional support is also key for the mental health of service members. At the macro level, **institutional support from both the military and the state** can be an important support factor (e.g. Barnes et al. 2013). In the US, formal military support networks include Ombudsman Groups and Family and Community Support Centres, which provide support to service members and their families (Huebner et al. 2009). Additionally, US Airforce service members, for instance, receive support from The Airman and Family Readiness Center (*ibid.*). In Slovenia, macro-level support factors stem from a public and universal system of schools and kindergartens, regulated by law (Humer 2018). Moreover, for service members and their families, there is institutional military support at the legislative level, called Comprehensive care for service members, although it is not fully enforced.

Further explanations regarding the impact of support factors on various socio-ecological levels for PTSD in Slovenia will be provided in the empirical part of the study, where we will integrate support factor models into our already developed model of risk factors, thus advancing our understanding of military-specific risk and support factors for military families.

3 Research question and hypotheses

Research question: At which socio-ecological level do the effects of support factors reduce the risk factors most significantly, thereby providing the greatest benefit to the mental health of military families?

- Hypothesis 1: *Support stemming from micro work environment reduces the impact of risk factors on PTSD.*

Modern organisations heavily rely on positive mental health at work (Davenport et al. 2016). Improving the work environment is made possible by promoting good mental health, which has a favourable effect on employees and their job performance (Meyers et al. 2013). In addition, we assume that

support stemming from the work environment also improves (military) family mental health. The so-called “buddy system” is particularly important for service members. Regarding the SAF, Jelušič (2003) emphasises the military organization’s commitment to specific goals, tasks and methods, that is socialisation within the profession, which leads to homogeneity of organisational values or a common organisational mindset.

- Hypothesis 2: *Support stemming from the micro family level reduces the impact of risk factors on PTSD.*

The family remains the main source of production of welfare systems (Esping-Andersen 1990). Social support from the extended family is generally important in Slovenian families, including help with household chores and childcare provided by grandparents (Kuhar 2011; Žakelj and Švab 2009). Compared to other EU countries, Slovenian families rely more extensively on the help of grandparents. Due to the proximity of households and the country’s geographical characteristics (i.e. the size and population density), the majority of service members commute daily (Vuga Beršnak et al. 2022). Hence, their primary support comes from the extended family and informal social network (friends), rather than from the military community (Vuga Beršnak et al. 2021).

- Hypothesis 3: *Spousal (intimate partner’s) support reduces the impact of risk factors on PTSD.*

Spousal or intimate partner’s support is one of the more important generators of family support. Research (e.g. Moelker and Van der Kloet 2003) has shown that female military spouses are more adept at managing challenging situations and stress than female civilian spouses. However, the challenges of military service, such as frequent moves and multiple family separations due to training and deployments, create some unique difficulties for spouses intimate partners of service members. Families that are competent at managing stress exhibit a greater degree of internal connectedness and cohesion, alongside enhanced ability to express emotions (Moelker 2005). It should be noted that numerous studies have found a significant link between service members’ PTSD and spousal well-being (e.g. Caska and Renshaw 2013; Renshaw and Campbell 2011; Renshaw et al. 2011).

- Hypothesis 4: *Community support on the meso socioecological level reduces the impact of risk factors on PTSD.*

Community support is a protective factor related to the meso socio-ecological level. It comprises both formal and informal networks. As previously mentioned, informal networks are preferred in the context of military families (Orthner and Rose 2007). This is specifically important for military families in

Slovenia, who live in a civilian environment and are not bound by rules nor receive direct support of a military base.

- Hypothesis 5: *Institutional support of Slovenian Armed Forces on a macro level decreases the impact of risk factors on PTSD.*

One of the macro-level factors involves support measures implemented by the SAF. These are laid down in the Military Service Act and in implementing regulations concerning comprehensive care of SAF service members (Vuga Beršnak 2020). However, due to the important role of the country and its social policies, the military offers support to service members mainly as a supplement to the national system (e.g. national public health system, public education system). Additional SAF support includes low-cost rental of military housing for service members and provision of military lodging for vacations at the seaside or in the mountains. The Military Service Act also includes provisions for financial support for family members of service personnel occupying peacetime posts abroad (e.g. a financial contribution for an unemployed spouse and children).

- Hypothesis 6: *Through its national family policies and labour legislation, the country reduces the impact of risk factors for PTSD.³*

While hypotheses 2 and 3 are based on the findings that the family and the spouse remain the main sources of welfare production, hypothesis 6 aims to find out whether de-familiarisation⁴ (Esping-Andersen 1990), which increases the importance of the state and its policies and measures towards the family, is present in Slovenia. Thereby, the state assumes an important support function, reduces parental burden and thus has a positive impact on mental well-being of families, including military families. The provision of social services by the state is a characteristic of social democratic welfare countries such as the Republic of Slovenia. These services include aiding families with children through financial benefits and tax rebates, as well as a public preschool system (Esping-Andersen 1999).

-
3. The impact of national family policies and labour legislation was assessed based on the participants' perceptions.
  4. Familiarisation is based on a system that places childcare within the framework of the family, particularly women as key care providers, while de-familiarisation refers to the transfer of certain care practices from the family to either public services or the market where services are available for a fee. De-familiarisation is characterized by public services, the cost of which is accounted for in the gross domestic product. De-familiarisation indicates the level up to which family and social care policies enable the commodification of family or household maintenance via public services provided by the state or via services on the market (Esping-Andersen 1999: 51).

4 Methods

4.1 Sampling and data collection

We carried out the survey during the pandemic lockdown restrictions, which rendered face-to-face survey data collection at the barracks impossible. Instead, questionnaires were distributed and completed electronically via the 1KA survey service (1KA).

Accordingly, we opted for non-probability quota sampling, defining the quotas based on our research focus: 1) the gender structure in the observed population; 2) the number of children (i.e. we included only service members and spouses with children and, in the second step, considered the family size) in the observed population. The link to the survey was disseminated through both formal military channels and informal personal networks. The sampling strategy was devised to proportionally reflect the key characteristics of the military population relevant to our research purpose – gender, number of children and deployment. We aimed to include as many service members exposed to the highest military demands (i.e., mainly combat units) as possible. Therefore, the majority of respondents were service members operating at the tactical level. For spouses, we applied non-probability purposive sampling. Each service member who participated in the survey was asked to invite their spouse.

4.2 Statistical analysis

Table 1: Risk and support factors.

	RISK FACTORS MODEL	SUPPORT FACTORS
INDIVIDUAL RISK FACTORS	Age of a child (preschool, primary school, teenagers)	
	Gender	
	Health	
	Depression	
MICRO RISK FACTORS	Parental stress	Spousal (intimate partner's) support
	Family stress	Family support
	Workplace stress	Work environment support
	Poor financial situation	
MESO RISK FACTORS	Non-military spouse's unemployment	Community support
	Conflict about domestic obligations	
MACRO RISK FACTORS	Long-distance daily commuting	National family, labour and relevant policies
	Deployment	

We calculated 7 regression models by using the SPSS statistical tool. The index (Cronbach $\alpha=0.961$ for mental PTSD outcomes was calculated based on the originally measured scales (Weathers 1994; Weathers 2013).

We have based our analysis on the model of statistically significant military-specific risk factors for health and well-being of military families (see Table 1). In the theoretical section of the article, we presented the positive impact of support factors at each level within the family ecosystem. We observed changes in the previously established risk factor model (model zero) when accounting for aforementioned support factors, separately on each socio-ecological level: specifically, the micro family level, micro spousal (intimate partner's) level, micro work level, meso community level, macro military level and macro state level.

To assess the importance and strength of the support military family receives from sources on each socio-ecological level, we needed to observe the differences in the risk factor model when adding support factors originating from each level separately (see Table 2). The aim was to evaluate how PTSD risks are influenced by support factors originating from the following sources (see Table 2): 1) micro work environment; 2) micro family environment; 3) micro spousal (intimate partner's) support; 4) meso community support; 5) macro institutional support; 6) macro national policies.

To measure the impact of support factors originating from each socio-ecological level, we calculated 7 linear regression models. Firstly, we performed a basic (risk factor) regression model for PTSD (model zero). In the next step, six two-level hierarchical regression analyses were executed. These analyses aimed to assess how the effect of risk factors on PTSD in the basic regression model (first level) changed as support factors on each level were added (second level). We did not include all support factors simultaneously in the model. Instead, we examined each protective group separately to observe how it influenced the effect of risk factors on PTSD.

Table 2: Scales for measuring the support factors on various socio-ecological levels.

VARIABLES	MODEL	SOCIO-ECOLOGICAL LEVEL
Support and taking over some work responsibilities by co-workers in the unit.	Work environment support on the micro level (5 – point Likert Scale)	MICRO
Support of superiors in enabling the flexibility of work in the military.		
General family dynamics (Epstein, N. B., Baldwin, L. M., and Bishop, D. S. (1983): FAD).		
Spouse's satisfaction with service member's working conditions (working hours, flexibility, etc.)		
Index of support of the closer family network: • Support of partner with daily chores and childcare. • Support of grandparents with daily chores and childcare.	Family support on the micro level (5 – point Likert Scale)	MICRO
Index of support of the wider social network: • Support of other relatives and friends with daily chores and childcare. • Hired help (babysitter, cleaner, etc.) with daily chores, childcare and/or helping parents.		
Spousal (intimate partner's) support and satisfaction: • Spouse's satisfaction with service member's working conditions (working hours, flexibility, etc.) • Spouse's support in doing most of the daily tasks (e.g. shopping, cleaning, helping the children with homework, playing with the children, taking care of the children's transport to kindergarten, school, etc.).	Spousal (intimate partner's) support (5 – point Likert Scale)	MICRO
Index of community support: • Support of extracurricular activities that offer children and youth the opportunity to spend their free time in an active and healthy way, even if parents are unable to attend due to work commitments.	Community support on the meso level (5 – point Likert Scale)	MESO
Index of Slovenian Armed Forces (SAF) institutional support: • Support in the form of official housing, holiday accommodation, etc. • Support in the form of occasional or regular care and animation for children and youth (e.g. holiday workshops, occasional care during deployments). • Support in the form of a kindergarten in a barracks. • Support in the form of workshops and training courses on how to deal with personal and service challenges.	SAF support (5 – point Likert Scale)	MACRO

<p>Index of welfare state support:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Support of an accessible public education system that allows parents to be fully employed. • Support effect of parental rights (the right to continued payment of wages in the event of a child's illness, to take leave when a child is born, the right to reduced working hours until the child's certain age, etc.). 	<p>State support by way of national policies and measures (5 – point Likert Scale)</p>	<p>MACRO</p>
<p>Index of quality of life in the country (satisfaction with following):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Affordable housing. • Affordable public childcare. • Affordable private childcare. • Availability of work apartments. • Availability of health system. • Availability of public childcare. • Availability of public transportation. • Availability of activities for children and youth. 		

4.3 Ethical considerations

In our study, we adhered to rigorous ethical guidelines to ensure the integrity of our research. Prior to commencing the study, which was a part of a larger project,⁵ we obtained approval from The Ethics Committee (approval number: 801-2020-018/JG) to confirm that our research complied with the highest ethical standards. All participants were provided with detailed information about the study, including the voluntary nature of participation, potential risks and their right to withdraw at any time without any consequences. To safeguard the participants' privacy and maintain data confidentiality, we implemented measures to anonymize responses and securely store data, ensuring that individual participants could not be identified in any reports or publications.

Recognizing the sensitive nature of mental health topics, protocols were established and followed. We were particularly cautious to minimize any potential distress caused by the survey, providing participants with an option to access psychological support if needed.

5. The present study is a segment of a larger basic research project funded by the Slovenian research and innovation agency (ARIS). The research project Military-specific risk factors for the well-being and health of military families (MilFam) was the first comprehensive study of military families in Slovenia and focused on their mental health outcomes on different socio-ecological levels.

5 Results

We analysed a sample of 288 service members and 78 spouses, totalling 366 respondents (see Table 3).

Table 3: Sample characteristics.

CHARACTERISTICS	SERVICE MEMBERS		SPOUSES	
	Percentage	Frequency	Percentage	Frequency
Gender				
Male	84%	210	18%	11
Female	13%	33	82%	51
Prefer not to say	3%	6	0%	0
Total	100%	249	100%	62
Age group				
Up to 35	26%	57	27%	15
36 to 45	45%	98	58%	32
46 to 55	23%	51	15%	8
56 and older	6%	13	0%	0
Total	100%	219	100%	55
Number of children				
1	35%	101	49%	38
2	48%	138	43%	34
3 or more	17%	49	8%	6
Total	100%	288	100%	78
Deployment*				
Yes	92%	211	93%	53
No	8%	19	7%	4
Total	100%	230	100%	57

* Spouses answer for the service members.

The table presents key demographic and familial attributes of military service members and their spouses, highlighting differences in gender distribution. A majority of service members are male, while a majority of spouses are female, which roughly corresponds to gender distribution within the SAF. The age groups of the sample predominantly fall within the range of 36 to 45 years, and the data show that the majority of respondents were deployed, as reported by service members themselves and their spouses. Having children was one of the conditions for inclusion in the study. Interestingly, families with 3 children are slightly overrepresented in the

military family sample compared to general Slovenian statistics. Now, we proceed to discuss the results of our regression models.

Model 0: basic risk factor model for PTSD⁶

The basic risk factor model (see Table 1) accounts for 46.3% of the variance in PTSD (adjusted R square: 0.431). Statistically significant β coefficients are observed for the following risk factors:

- Poorer health is associated with higher PTSD values (stand. β : -0.229, $p=0.000$).
- Higher levels of depression are associated with higher PTSD values (stand. β : 0.362, $p=0.000$).
- Increased stress at work is associated with higher PTSD values (stand. β : 0.112, $p=0.043$).
- Financial issues are associated with higher PTSD values (stand. β : 0.137, $p=0.008$).

The comparison of standardized beta coefficients shows that depression is by far the most substantial risk factor for PTSD, followed by health self-assessment. The specific nature of military service and financial concerns contribute to PTSD to a lesser degree.

Table 4: Regression model - impact of support factors on military family's risks for PTSD.

PTSD	Model 0		Mode 1a: Work environment support on the micro level		Model 1b: Family support on the micro level		Model 1c: Spousal (intimate partner's) support		Model 1d: Community support on the meso level		Model 1e: SAF support		Model 1f: State support by way of national policies and measures	
R Square	0.46		0.44		0.44		0.46		0.47		0.49		0.48	
Adjusted R Square	0.43		0.39		0.38		0.42		0.44		0.45		0.45	
	Stand. Beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p
(Constant)	1.85	0.16	1.911	0.13	2.547	0.54	2.402	0.33	2.167	0.08	2.509	0.04	2.169	0.27
0 to less than 6 years	-.005	.934	.004	.953	-.014	.829	-.015	.793	-.035	.528	-.025	.647	.024	.668
6 to 14 years	.000	.993	-.030	.651	-.028	.660	-.004	.945	.006	.913	-.004	.939	.023	.671
15 to 18 years	-.008	.876	-.047	.465	-.032	.609	-.007	.903	-.011	.839	-.033	.541	.009	.870

6. For detailed explanation of the risk factors' variables see article Vuga Beršnak and Lobe 2022.

PTSD	Model 0		Model 1a: Work environment support on the micro level		Model 1b: Family support on the micro level		Model 1c: Spousal (intimate partner's) support		Model 1d: Community support on the meso level		Model 1e: SAF support		Model 1f: State support by way of national policies and measures	
	Stand. Beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p
Gender: Male	-.095	.058	-.035	.573	-.059	.309	-104	.044	-.070	.173	-.125	.015	-.094	.066
Self-evaluation of general health			-.229	.000	-.264	.000	-.203	.002	-.206	.000	-.222	.000	-.249	.000
Depression	.362	.000	.301	.000	.311	.000	.344	.000	.338	.000	.366	.000	.373	.000
Parental stress	.072	.201	.108	.105	-.005	.939	.065	.269	.066	.247	.028	.622	.068	.220
Family stress	.093	.115	.052	.489	.165	.019	.122	.045	.140	.021	.130	.034	.097	.098
Workplace stress	.112	.043	.089	.198	.024	.712	.078	.182	.094	.095	.079	.158	.115	.036
Poor financial situation	.137	.008	.148	.020	.137	.023	.115	.030	.133	.012	.137	.008	.150	.004
Non-military spouse's unemployment	-.020	.699	-.066	.296	-.042	.472	-.004	.944	-.024	.637	.001	.986	-.035	.494
Conflict about domestic obligations	-.059	.231	-.056	.352	-.081	.155	-.064	.207	-.081	.110	-.051	.301	-.046	.357
Long-distance daily commuting	.078	.110	.097	.109	.024	.660	.068	.169	.091	.071	.095	.054	.077	.111
Absence lasting longer than one month	.007	.893	-.002	.977	-.001	.988	.012	.824	-.015	.770	.014	.780	.006	.901
Index of support in the work environment.					.127	.263								
Flexibility of work in the military					-0.13	0.24								
General family dynamics							.065	.327						
Spousal (intimate partner's) support (of work in the military)							-.140	.031						

PTSD	Model 0		Mode 1a: Work environment support on the micro level		Model 1b: Family support on the micro level		Model 1c: Spousal (intimate partner's) support		Model 1d: Community support on the meso level		Model 1e: SAF support		Model 1f: State support by way of national policies and measures	
	Stand. Beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p	Stand. beta	p
Index of support of the closer family network					-.007	.905								
Index of support of the wider social network					.034	.578								
Spousal (intimate partner's) support of work in the military							-0.128	0.024						
Spousal (intimate partner's) support in taking on a greater share of daily obligations							-0.002	0.975						
Index of community support									-0.08	0.10				
Index of SAF institutional support											-0.13	0.01		
Index of parental rights and public schools and preschools													-0.13	0.01
Index of quality of life in the country													0.04	0.41

*Statistically significant at level 0.05

By conducting regression analyses, we investigated whether the support factors reduce the afore-mentioned impact of risks.

**Model 1a: Support factors stemming from the micro work level
(Table 2)**

The basic regression risk factor model was amended to include supporting variables at the micro level of the work environment: the index of support in the work environment and flexibility of work in the military. Model 1 explains 43.9% of the variability.

The negative impact of the specific nature of military work becomes statistically insignificant (stand. = 0.089, p=0.198), meaning that with the support of the co-workers and superiors, along with more flexibility, the nature of military work is no longer a significant factor when explaining PTSD. In addition, the value of standardized β coefficients for health self-assessment and depression decreased in comparison to the basic model, indicating that support provided by the work environment mitigates the negative impact of general health problems and depression on PTSD.

**Model 1b: Support factors stemming from the micro family level
(Table 2)**

The basic risk factor model (Table 2) was expanded to include supporting variables at the micro family level (general family dynamics, spousal (intimate partner's) support, index of support from the closer family network, index of support from the wider social network). The basic model explains 43.7% of the variability (adjusted R square: 0.385).

In comparison to the basic risk-factors regression model, the impact of the factors changes to a certain degree. Notably, the nature of military work as a source of stress is no longer statistically significant, meaning that family support at the micro level neutralises its negative impact. On the other hand, the roles of family and family members are emphasized: poor family relationships have a negative impact on PTSD, while support provided by the spouse decreases PTSD. In the model, depression continues to be the most important PTSD factor, but the value of the β coefficient is slightly lower, which means a less prominent role of this factor in explaining PTSD. The same can be said for the role of an individual's health.

**Model 1c: Support factors stemming from support provided
by the spouse or intimate partner (Table 2)**

The basic model explains 45.7% of the variability.

By including spousal (intimate partner's) support into the basic risk-factors regression model, the significance of gender in explaining PTSD becomes apparent, which can be interpreted as follows: when spousal support is not taken into account, both partners tend to react similarly to PTSD when exposed to

stressors. However, when support provided by the spouse or intimate partner is considered, women cope better with PTSD if they receive support.

Model 1d: Support factors stemming from meso community support (Table 2)

The basic model accounts for 47.2% of the variability.

By including the meso level support variable in the basic risk-factors regression model, family stress becomes statistically significant and workplace stress becomes statistically insignificant; when taking into account community support, the negative impact of workplace stress on PTSD is neutralised. Community support also somewhat mitigates the negative impact of depression on PTSD. Community thus plays a supportive role in aiding the work environment in mitigating its negative impact on PTSD.

Model 1e: Support factors stemming from macro institutional support – the military (Table 2)

The basic model explains 48.7% of the variability.

By including the institutional support function of the military, the role of gender in the regression model became significant in explaining PTSD.

Institutional support decreases PTSD; in addition, the negative impact of the specific nature of military work as a source of stress is neutralised. This suggests that effective military institutional support improves work conditions to the degree that they no longer have an impact on PTSD.

Model 1f: Support factors stemming from macro national policies (Table 2)

The model explains 48.1% of the variability.

By including the supporting factor of national policies and measures on the macro level in the basic risk-factors regression model, the statistically significant impact factors for explaining PTSD remained the same as in the basic model. Their importance also remained at an approximately equal level, indicating that this support factor does not decrease their impact but rather in itself substantially contributes towards decreasing PTSD.

6 Discussion

The analysis shows that it is sensible to examine the impacts on different socioecological levels, as the effects of the factors vary according to broader context and circumstance. It therefore cannot be claimed that there is a specific and singular type of support that contributes to decreasing PTSD.

Hypothesis 1 is partially confirmed, as support provided by the work environment diminishes the negative impact of certain risk factors. With support from

the work environment, the impact of health issues on PTSD is reduced and the impact of the specific nature of work in the military on PTSD is neutralized. With support from the work environment, the impact of parental stress is diminished. Hence, as found by many other authors (e.g. Bartone et al. 1998; Brailey et al. 2007; Goldmann et al. 2012; Maguen et al. 2004; Maguen and Litz 2006) the micro work environment serves as protective factor when considering PTSD.

Hypotheses 2 and 3 are confirmed by the findings. Consistent with several studies, both overall spousal (intimate partner's) (e.g. Karakurt et al. 2013; Bomarito et al. 2017; Knobloch et al. 2018) and family support (e.g. Cai et al. 2017; Han et al. 2014; Luciano and McDevitt-Murphy 2017) are very important for individuals' mental health and their ability to cope with PTSD. On a micro level, the results show the importance of spousal (intimate partner's) support as well as the impact of gender when facing PTSD, with women demonstrating better coping abilities when supported by their spouse or intimate partner. The role of the family is further exemplified by the fact that poor relations within the family have a negative impact on PTSD, while spousal (intimate partner's) support decreases the risks for PTSD. The micro level support therefore modifies the basic model of risk factors for military families, whereby family and spousal (intimate partner's) support indirectly reduce the impact of recognized negative risk factors for PTSD.

We find that on a micro level, both family and work environment support are important support factors. When military families receive both types of support, the negative impact of workplace stress on PTSD is neutralised.

Hypothesis 4 is confirmed as community support neutralises the impact of workplace stress on PTSD. The data are concurrent with general findings about the well-established relationship between social support and PTSD (e.g. Polusny et al. 2011; Schnurr et al. 2004).

Hypothesis 5 is also confirmed, as institutional SAF support improves work conditions to the degree that these no longer contribute to PTSD. The findings show that compared to men, women in military families find it easier to cope with PTSD if they are provided with SAF support. With its institutional support, the military has a positive impact on women coping with PTSD.

Hypothesis 6 is confirmed as national support on a macro level has a positive effect on reducing PTSD. The analysis shows that macro national policies have an important positive impact on reducing PTSD. This includes both family and labour policies and a positive living environment (well-being), manifested as accessible housing, education, healthcare and other circumstances.

7 Conclusion

Indeed, the existing literature provides valuable insights into the risk and protective factors for the health and well-being of military families all over the world. By conducting this study, we have contributed to this body of knowledge. We focussed on PTSD as one of the most prevalent mental health problems in different armed forces and strived to identify the support measures that help to mitigate the risks. The study specifically targeted the predominant family type in the SAF, and we focussed on service members of the tactical and combat level deployed at least once in their careers, as they are the most vulnerable. Naturally, a probability sample would have provided a more accurate reflection of the situation in Slovenian military families than a quota sample, but as always, researchers must take into account the objective limitations.

Due to Slovenia's national interests, its standing in the international community, the size of the country, its demography, etc., the SAF is in a favourable position compared to some other armed forces. The purpose and activities of the SAF, which are mostly non-combat oriented, serve as protective factors for the mental health of service members and indirectly for their families (spill-over effect). Furthermore, due to its all-volunteer manning and professional structure, SAF members are physically, psychologically and emotionally well-prepared to work in stressful or even critical crisis situations. Therefore, the likelihood of developing PTSD is likely to be lower than if the similar tasks were carried out by conscripts.

The research has shown that combat-related PTSD is not a prevalent problem among Slovenian service members. Nevertheless, PTSD is not completely absent in Slovenian military families, and as our empirical study has shown, both risks and supportive factors can be identified. The findings suggest that the impact of socio-ecological support on mental health risk factors among military personnel and military families should be further explored, as this may provide new insights into the function and importance of family, community, country and the military itself. Moreover, such research can serve as a valuable tool for the military in addressing potential future situations where PTSD becomes a bigger problem as a result of possible future activities of the Slovenian Armed Forces.

Data availability statement

Due to the nature of the research and at the request of the participating organization (SAF) supporting data are not available for security reasons.

Acknowledgment

We would like to express our gratitude to all the service members and the families who shared their intimate experiences. We would also like to thank the *Military-specific risk factors for well-being and health of military families* research group and Slovenian Armed Forces for their support.

References

- 1KA (Version 23.06.20) [software] (2023). Ljubljana: Faculty of Social Sciences. Available from: <https://www.1ka.si>.
- Balderrama-Durbin, Christina, et al. (2013): Combat Disclosure in Intimate Relationships: Mediating the Impact of Partner Support on Posttraumatic Stress. *Journal of Family Psychology*, 27 (4): 560–568.
- Barnes, Ben J., Nickerson, Angela, Adler, Amy B., and Litz, Brett T. (2013): Perceived Military Organizational Support and Peacekeeper Distress: A Longitudinal Investigation. *Psychological Services*, 10 (2): 177–185.
- Barrett, Terence W., and Mizes, J. Scott (1988). Combat level and social support in the development of posttraumatic stress disorder in Vietnam Veterans. *Behav Modif.*, 12 (1):100–15. DOI: <https://doi.org/10.1177/01454455880121005>.
- Bartone, Paul T., Adler, Amy B., and Vaitkus, Mark A. (1998): Dimensions of Psychological Stress in Peacekeeping Operations. *Military medicine*, 163 (9): 587–593.
- Bommarito, Rachael K., Sherman, Michelle D., Rudl, Jessie H., Mikal, Jude P., and Borden, Lynne M. (2017): Challenges Facing Military Spouses During Postdeployment Reintegration: A Review of the Literature and Current Supports. *Military Behavioral Health*, 5 (1): 51–63.
- Bowen, Gary L., Martin, James A., Mancini, Jay A., and Nelson, John P. (2000): Community capacity. *Journal of Community Practice*, 8 (2): 1–21.
- Brailey, Kevin, Vasterling, Jennifer J., Proctor, Susan P., Constans, Joseph I., and Friedman, Matthew J. (2007): PTSD Symptoms, Life Events, and Unit Cohesion in U.S. Soldiers: Baseline Findings from the Neurocognition Deployment Health Study. *Journal of Traumatic Stress*, 20 (4): 495–503.
- Brenner, Lisa A., Homaifar, Beeta Y., Adler, Lawrence E., Wolfman, Jessica H., and Kemp, Jan (2009): Suicidality and Veterans with a History of Traumatic Brain Injury: Precipitants Events, Protective Factors, and Prevention Strategies. *Rehabilitation Psychology*, 54 (4): 390–397.
- Bromet, Evelyn J., Dew, Mary A., Parkinson, David K., Cohen, Shelly, and Schwartz, Joseph E. (1992): Effects of Occupational Stress on the Physical and Psychological Health of Women in a Microelectronics plant. *Social Science & Medicine*, 34 (12): 1377–1383.
- Bronfenbrenner, Urie (1979): *The Ecology of Human Development: Experiences by nature and Design*. Cambridge: Harvard University Press.

- Cai, Wen-Peng, Pan, Yu, Zhang, Shui-Miao, Wei, Cun, Dong, Wei, and Deng, Guan-g-Hui (2017): Relationship between Cognitive Emotion Regulation, Social Support, Resilience, and Acute Stress Responses in Chinese Soldiers: Exploring Multiple Mediation Model. *Psychiatry Research*, 256: 71–88.
- Campbell, Sarah B., and Renshaw, Keith D. (2016): Military Couples and Posttraumatic Stress: Interpersonally Based Behaviors and Cognitions as Mechanisms of Individual and Couple Distress. In S. MacDermid Wadsworth and D. S. Riggs (eds.): *War and Family Life*:55–75. London: Springer International Publishing/Springer Nature.
- Carlson, Cassandra L. (2014): Seeking Self-Sufficiency. Why Emerging Adult College Students Receive and Implement Parental Advice. *Emerging Adulthood*, 2 (4): 257–269.
- Caska, Catherine. M., and Renshaw, Keith. D. (2013): Personality traits as moderators of the associations between deployment experiences and PTSD symptoms in OEF/OIF service members. *Anxiety, Stress & Coping*, 26 (1): 36–51.
- Collins, Nancy L., and Feeney, Brooke C. (2004): Working Models of Attachment shape Perceptions of Social Support: Evidence from Experimental and Observational Studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87 (3): 363–383.
- Coser, Lewis A. (1974): *Greedy Institutions: Patterns of Undivided Commitment*. New York: The Free Press.
- Davenport, Lauren J., Allisey, Amanda F., Page, Kathryn M., La Montagne, Anthony D., and Reavley, Nicola J. (2016): How can Organisations Help Employees Thrive? The Development of Guidelines for Promoting Positive Mental Health at Work. *International Journal of Workplace Health Management*, 9 (4): 411–427.
- Delahaij, Roos, Kamphius, Wim, and van den Berg, Coen E. (2016): Keeping engaged during Deployment: The Interplay Between Self-Efficacy, Family Support, and Threat Exposure. *Military Psychology*, 28 (2): 78–88.
- Epstein, Nathan B., Baldwin, Lawrence M., and Bishop, Duane S. (1983): The McMaster family assessment device (FAD). *Journal of Marital and Family Therapy*, 9 (2), 171–180.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Foa, Edna B., Keane, Terence M., Friedman, Matthew J. and Cohen, Judith A. (eds.) (2009): *Effective Treatments for PTSD*, Second Edition. New York: The Guilford Press.
- Foran, Heather M., Eckford, Rachel D., Sinclair, Robert R., and Wright, Kathleen M. (2017): Child Mental Health Symptoms following Parental Deployment: The Impact of Parental Posttraumatic Stress Disorder Symptoms, Marital Distress, and General Aggression. *Sage open*, 7 (3): 1–10.
- Goldmann, Emily, et al. (2012): Potentially Modifiable Pre-, Peri-, and Postdeployment Characteristics associated with Deployment-related Posttraumatic Stress Disorder among Ohio Army National Guard Soldiers. *Annual Epidemiology*, 22 (2): 71–78.
- Goldsmith, Daena J., Bute, Jennifer J. and Lindholm, Kristin A. (2012): Patient and Partner Strategies for Talking about Lifestyle Change Following a Cardiac Event. *Journal of Applied Communication Research*, 40 (1): 65–86.

- Guntzviller, Lisa M., Ratcliff, Chelsea L., Dorsch, Travis E., and Osai, Keith V. (2017): How do Emerging Adults Respond to Exercise Advice from Parents? A Test of Advice Response Theory. *Journal of Social and Personal Relationships*, 34 (6): 936–960.
- Han, Sohyun C., Castro, Frank, Lee, Lewina O., Charney, Meredith E., Marx, Brian P., Brailey, Kevin, Proctor, Susan P., and Vasterling, Jennifer J. (2014): Military Unit Support, Postdeployment Social Support, and PTSD Symptoms among Active Duty and National Guard Soldiers deployed to Iraq. *Journal of Anxiety Disorders*, 28 (5): 446–453.
- Hasanović, Mevludin, and Pajević, Izet (2010): Religious moral beliefs as mental health protective factor of war veterans suffering from PTSD, depressiveness, anxiety, tobacco and alcohol abuse in comorbidity. *Psychiatria Danubina*, 22 (2): 203–210.
- Hesketh, Beryl, and Shouksmith, George (1986): Job and Non-Job Activities, Job Satisfaction, and Mental Health among Veterinarians. *Journal of Occupational Behaviour*, 7 (4): 325–339.
- Hoge, Charles W., et al. (2004): "Combat Duty in Iraq and Afghanistan, Mental Health Problems, and Barriers to Care." *New England Journal of Medicine*, 351(1): 13–22.
- Holmstrom, Amanda J. (2015): Interpersonal Esteem Enhancement: The Relationship Between Attachment and Perceptions of Esteem Support Messages. *Communication Research*, 42 (2): 281–313.
- Huebner, Angela J., Mancini, Jay A., Bowen, Gary L., and Orthner, Dennis K. (2009): Shadowed by War: Building Community Capacity to Support Military Families. *Family Relations*, 58 (2): 216–228.
- Humer, Živa (2018): Socialistična dediščina skrbstvenega režima za otroke: primer socializacije in defamilizacije skrbi. In M. Hrženjak (ed.): *Razsežnosti skrbstvenega dela*: 204–222. Ljubljana: Sophia.
- Jelušič, Ljubica. (2003): Conversion of the Military: Resource-Reuse Perspective after the End of the Cold War. In G. Caforio (ed.): *Handbook of the Sociology of the Military*: 345–359. New York: Kluwer Academic.
- Kamphuis, Wim, Venrooij, Ward and van den Berg, Coen (2012): A Model of Psychological Resilience for the Netherlands Armed Forces. *Proceedings of the 54th International Military Testing Association Conference*, Dubrovnik, Croatia.
- Karakurt, Gunnur, Tolhurst Christiansen, Abigail, MacDermid Wadsworth, Shelley M., and Weiss, Howard M. (2013): Romantic Relationship Following Wartime Deployment. *Journal of Family Issues*, 34 (11): 1427–1451.
- Karasek, Robert A. (1979): Job Demands Job Decision Latitude, and Mental Strain: Implications for Job Redesign. *Administrative Science Quarterly*, 24 (2): 285–308.
- Kawakami, Norito, Haratani, Takashi, and Araki, Shunichi (1992): Effects of Perceived Job Stress on Depressive Symptoms in Blue-Collar Workers of an Electrical Factory in Japan. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 18 (3): 195–200.
- Keane, Terence M., Scott, Owen W., Chavoya, Gary A., Lamparski, Danuta M., and Fairbank, John A. (1985): Social Support in Vietnam Veterans with Posttraumatic Stress Disorder: A comparative analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53 (1): 95–102.

- Knobloch, Leanne K., Basinger, Erin D., and Theiss, Jennifer A. (2018): Relational Turbulence and Perceptions of Partner Support during Reintegration after Military Deployment. *Journal of Applied Communication Research*, 46 (1): 52–73.
- Kuhar, Metka (2011): Skrb za otroke: potrebe staršev predadolescentnih otrok v Sloveniji. *Teorija in Praksa*, 48 (2): 473–490.
- Laffaye, Charlene, Cavella, Steven, Drescher, Kent and Rosen, Craig (2008): Relationship among PTSD Symptoms, Social Support, and Support Source in Veterans with Chronic PTSD. *Journal of Traumatic Stress*, 21 (4): 394–401.
- Luciano, Matthew T., and McDevitt-Murphy, Meghan E. (2017): Posttraumatic Stress and Physical Health Functioning: Moderating Effects of Deployment and Postdeployment Social Support in OEF/OIF/OND Veterans. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 205 (2): 93–98.
- Maguen, Shira, and Litz, Brett T. (2006): Predictors of Morale in U.S. Peacekeepers. *Journal of Applied Social Psychology*, 36 (4): 820–836.
- Maguen, ShiraLitz, , Brett T., Wang, Julie L. and Cook, Marie (2004): The Stressors and Demands of Peacekeeping in Kosovo: Predictors of Mental Health Response. *Military Medicine*, 169 (3): 198–206.
- Maguen, Shira, et al. (2009): Routine Work Environment Stress and PTSD Symptoms in Police Officers. *Journal of Nervous and Mental Diseases*, 197 (10): 754–760.
- Martin, James, Mancini, Deborah L., Bowen, Gary L., Mancini, Jay A. and Orthner, Dennis K. (2004): Building Strong Communities for Military Families (NCFR Policy Brief). Minneapolis, MN: National Council on Family Relations.
- Meis, Laura A., Barry, Robin A., Kehle, Shannon M., Erbes, Christopher R. and Polusny, Melissa A. (2010): Relationship Adjustment, PTSD Symptoms, and Treatment Utilization among Coupled National Guard Soldiers Deployed to Iraq. *Journal of Family Psychology*, 24 (5): 560–567.
- Meyers, Christina M., van Woerkom, Marianne, and Bakker, Arnold B. (2011): The Added Value of the Positive: A Literature Review of Positive Psychology Interventions in Organizations. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 22 (5): 618–632.
- Moelker, René, and Van der Kloet, Irene (2003): Military Families and the Armed Forces: A Two-Sided Affair? In G. Caforio (ed.): *Handbook of the Sociology of the Military*: 201–233. New York: Kluwer Academic.
- Moelker, René (2005): Social Support Systems. A Theoretical Approach for Military Families Support Systems. Inter University Seminar on Armed Forces and Society, 45th Anniversary Biennial International Conference, Chicago.
- Nordmo, Morten, et al. (2019): Mental Health During Naval Deployment: The Protective Role of Family Support. *Military Medicine*, 185 (5–6): e703–e710.
- Orthner, Dennis K., and Roderick, Rose (2007): Family readiness group involvement and adjustment among Army civilian spouses. Washington, DC: Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences.

- Polusny, Melissa A., et al. (2009): Impact of Prior Operation Enduring Freedom/Operation Iraqi Freedom Combat Duty on Mental Health in a Predeployment Cohort of National Guard Soldiers. *Military Medicine*, 174 (4): 353–357.
- Polusny, Melissa A., et al. (2011): Prospective Risk Factors for Newonset Post-Traumatic Stress Disorder in National Guard Soldiers Deployed to Iraq. *Psychological Medicine*, 41 (4): 687–698.
- Renshaw, Keith D., et al. (2011): Distress in Spouses of Service Members with Symptoms of Combat-Related PTSD: Secondary Traumatic Stress or General Psychological Distress? *Journal of Family Psychology*, 25 (4): 461–469.
- Renshaw, Keith D., and Campbell, Sarah B. (2011): Combat Veterans' Symptoms of PTSD and Partners' Distress: The Role of Partners' Perceptions of Veterans' Deployment Experiences. *Journal of Family Psychology*, 25 (6): 953–962.
- Rentz, Danielle E., et al. (2007): Effect of Deployment on the Occurrence of Child Maltreatment in Military and Nonmilitary Families. *American Journal of Epidemiology*, 165 (10): 1199–1206.
- Schnurr, Paula P., Lunney, Carole A., and Sengupta, Anjana (2004): Risk Factors for the Development versus Maintenance of Posttraumatic Stress Disorder. *Journal of Traumatic Stress*, 17 (2): 85–95.
- Segal, Madie. W. (1986): The Military and the Family As Greedy Institution. *Armed Forces & Society*, 13 (1): 9–38.
- Skomorovsky, Alla, Hujaleh, Filsan, and Wolejszo, Stefan (2015): Intimate Partner Violence in the Canadian Armed Forces: The Role of Family Stress and Its Impact on Well-Being. *Military Medicine*, 180 (7): 809–816.
- Švab, Alenka (2001): Družina: od modernosti k postmodernosti. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Theorell, Tores, et al. (2015): A Systematic Review Including Meta-Analysis of Work Environment and Depressive Symptoms. *BMC Public Health*, 15 (1): 738.
- Van Voorhees, Benjamin W., Gollan, Jackie and Fogel, Joshua (2012): Pilot Study of Internet-Based Early Intervention for Combat-Related Mental Distress. *Journal of Rehabilitation Research & Development*, 49 (8): 1175–1190.
- Verhofstadt, Lesley, Lemmens Gilbert, and Buysse, Ann (2013): Support-Seeking, Support-Provision, and Support-Perception in Distressed Married Couples: A Multi-method Analysis. *Journal of Family Therapy*, 35 (3): 320–339.
- Vest, Bonnie M., Heavey, Sarah C., Homish, Lynn D., and Homish, Gregory G. (2017): Marital Satisfaction, Family Support, and Pre-Deployment Resiliency Factors Related to Mental Health Outcomes for Reserve and National Guard Soldiers. *Military Behavioral Health*, 5 (4): 313–323.
- Vuga Beršnak, Janja, Humer, Živa, Juvan, Jelena, Živoder, Andreja, Jelušič, Ljubica, Švab, Alenka, Kocjančič, Klemen, and Lobe, Bojana (2022): Socialnoekološki modeli zdravja: pripadniki in pripadnice vojaške organizacije ter njihove družine. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Vuga Beršnak, Janja, and Juvan, Jelena (2013): Work-Family Conflict Between Two Greedy Institutions: The Family and the Military. *Current Sociology*, 61 (7): 1058–1077.
- Vuga Beršnak, Janja, and Lobe, Bojana (2022): Socio-Ecological Model of a Military Family's Mental Health and Well-Being: Inside a Slovenian Military Family. *Armed Forces and Society*, OnlineFirst.
- Vuga Beršnak, Janja, Humer, Živa, and Lobe, Bojana (2021): Characteristics of Pandemic Work-Life Balance in Slovenian Military Families during the Lockdown: Who has Paid the Highest Price? *Current Sociology*, OnlineFirst. DOI: <https://doi.org/10.1177/00113921211048519>.
- Vuga Beršnak, Janja (2020): Military-Specific Risk or Protective Factors for Military Family Health Outcomes: Developing the Model. *Contemporary Military Challenges*, 22 (2): 37–49.
- Warr, Peter B. (1990): Decision Latitude, Job Demands, and Employee Well-Being. *Work & Stress*, 4 (4): 285–294.
- Weathers, Frank W. et al. (1994): The PTSD Checklist for DSM-IV (PCL-S) [Measurement instrument]. Available from: : <https://www.ptsd.va.gov/professional/assessment/documents/APCLS.pdf> (7. 8. 2024).
- Weathers, Frank W., et al. (2013). The PTSD checklist for DSM-5 (PLC-5). National Center for PTSD. Scale available from: www.ptsd.va.gov (7. 8. 2024).
- Wojda, Alexandra K., et al. (2017): Family Violence, Suicidality, and Substance Abuse in Active-Duty Military Families: An Ecological Perspective. *Military Behavioral Health*, 5 (4), 300–312.
- Žakelj, Tjaša, and Švab, Alenka (2009): Usklajevanje dela in družine: med zakonodajnimi spodbudami in vsakdanjim življenjem. *Socialno delo*, 48 (4): 215–226.

Authors' data

Dr. Janja Vuga Beršnak, Associate Professor
University of Ljubljana, Faculty of Social sciences
Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-mail: janja.vuga@fdv.uni-lj.si

Maja Škafar
E-mail: maskafar@gmail.com

Gašper Ferme, Teaching Assistant
University of Ljubljana, Faculty of Social sciences
Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-mail: gasper.ferme@fdv.uni-lj.si

Minea Rutar

TIME TRENDS IN YOUTH MENTAL HEALTH BETWEEN 2008 AND 2019 IN SLOVENIA AND THE UNITED STATES

ABSTRACT

A growing body of evidence shows that youth mental health issues have become prevalent since 2010. Current research is disproportionately focused on trends in English-speaking countries, making the generalisability of the evidence unclear. The paper presents comparative analysis of suicide rates, anxiety, depression, and general psychological distress symptoms among young Americans and Europeans, with a focus on Slovenian trends. The results show that the prevalence of anxiety disorders and milder symptoms of psychological distress has been growing among young people in both the United States and Slovenia, as well as across Europe. The rise in suicide rate and the prevalence of severe depression seems to be limited to the United States. The disproportionately stark rise in mental illness among American youth calls for a more thorough understanding of what causes youth mental health time trends.

KEY WORDS: youth, mental health crisis, generation Z, time trends

Časovni trendi depresije, anksioznosti in samomorilnosti med mladimi med 2008 in 2019 v ZDA in Sloveniji

IZVLEČEK

Vse več raziskav kaže na naraščanje duševnih težav mladih po letu 2010. Ker je velik del raziskav omejen na trende v angleško-govorečih državah, ostaja nejasno, v kakšni meri je porast prisoten drugod. Članek razširja razumevanje časovnih trendov duševnega zdravja mladih prek primerjave ameriških trendov

duševnih težav s slovenskimi in umestitve primerjave v evropski kontekst. Rezultati kažejo, da anksioznost in blažje psihološke stiske naraščajo tudi v Evropi in specifično Sloveniji, naraščanje samomorilnosti in hudih oblik depresije pa se zdi omejeno na ZDA. Ta razlika kaže na nujo po bolj poglobljenem razumevanju vzrokov duševnih stisk v meddržavnji perspektivi in specifičnih vzrokov v ZDA.

KLJUČNE BESEDE: mladi, kriza duševnega zdravja, generacija Z, časovni trendi

1 Introduction

Individuals born between 1995 and 2012, known as Generation Z or iGen (Twenge 2017), generally enjoy a higher average standard of living, greater life expectancy, higher academic achievements, and higher levels of education compared to individuals from any previous generation (Seemiller and Grace 2017). However, in recent years, a growing body of evidence indicating substantial increases in many indicators of mental ill-health among this generation has emerged. Indeed, as early as the beginning of the 21st century (Collishaw et al. 2004; West and Sweeting 2003), but more prominently after 2010, an increasing number of researchers and mental health experts have started raising concerns about trends in youth mental health. For instance, studies and national statistics from the United States indicate increasing suicide rates (Curtin et al. 2016; Martinez-Ales 2020; Miron 2019; Ruch et al. 2019), psychiatric hospitalizations and emergency visits (Arakelyan 2023; Burstein et al. 2019; Kalb et al. 2019; Mercado et al. 2017), help-seeking behaviors (Lipson et al. 2019), and an increasing prevalence of general psychological distress, depression, and anxiety (Ballou 2019; Daly 2022; Keyes et al. 2019; Lu 2019; Mojtabai et al. 2016; Twenge 2019). Examining two large national datasets, Duffy et al. (2019) found increased rates of depression, anxiety, non-suicidal self-injury, suicidal ideation as well as suicide attempts in the decade between 2007 and 2018, with rates for some of these outcomes doubling over the studied period. Most concerning, the greatest increases were observed in intentional self-injury, suicidal ideation, and suicide attempts. While concerns have been raised about the possibility of these increases merely reflecting a greater willingness to report symptoms by young people, the substantial increases in suicide-related outcomes indicate at least some of the increase in mental health problems reflect generally worsening mental health (Bor et al. 2014; Twenge 2019).

While a disproportional number of studies focus on time trends in the United States, some studies in recent years have investigated trends in other countries. An authoritative systematic review reported a substantial increase in internalizing symptoms (e.g., depression and anxiety) in adolescent girls throughout the first decade of the 21st century (Bor et al. 2014). Moreover, a recent meta-analysis

found a significant increase in global prevalence estimates for elevated depressive symptoms among 10-19-year-olds between studies published from 2001 to 2010 (pooled prevalence of 24%) and 2011 to 2020 (pooled prevalence of 37%), with substantial heterogeneity of prevalence estimates existing between countries, genders, and measurement tools (Shorey et al. 2022). Similar findings have been reported in English-speaking countries (Collishaw 2015; Cybulski et al. 2021; Wiens et al. 2020), Belgium (Walrave et al. 2022), the Netherlands (van Vuuren et al. 2018), Russia (Slobodskaya et al. 2023), and Germany (Beller 2022). Most recently, a cross-national comparative study on country-level drivers of increasing adolescent mental health problems has been conducted, spanning from 2002 to 2018 and 43 European and North American countries (Boer et al. 2023). The study found a significant increase in mental health complaints which coincided with an increase in schoolwork pressures, similar to a prior study by (Löfstedt et al. 2020). This study found an increase in girls reporting low school satisfaction, high schoolwork pressure, or a combination of both in most of the 32 countries studied. While each study investigated a slightly different period, age group, and mental health indicator, most point to a general increase in at least some of the internalizing symptoms (depression, anxiety, stress) in (mostly female) adolescents and college students throughout the 20th century.

However, studies focusing on broader indicators of subjective well-being rather than negative symptoms of mental problems report somewhat less consistent results. For example, in a systematic review and meta-analysis, Potrebny et al. (2017) found an increase in adolescent self-reported psychosomatic health complaints before the 2000s but found a general stabilization of reported symptoms after that. Hagquist et al. (2019) found a non-linear increase in psychosomatic symptoms from 1994 to 2014 in Nordic countries but found no change when taking into account disordered item thresholds. On the other hand, Cosma et al. (2020) and Cashman et al. (2023) report a significant (albeit small) increase in psychosomatic complaints in most of the studied (mainly European) countries between 2002 and 2018. Similar increasing trends are found for the period 1994-2006 in Switzerland (Dey et al. 2015). Mixed findings also exist regarding youth life satisfaction. While some studies have found a noticeable decrease in life satisfaction of youth (see Due et al. 2019 for Nordic countries; Marquez and Long 2021 globally; Twenge et al. 2018 for the United States; Bersia et al. 2022 for Italy), others report no change or mixed and inconsistent trends (Cavallo et al. 2015; Cosma et al. 2020; 2023).

Taken together, current studies on youth mental health time trends underscore three points. Firstly, there does seem to be a broad consensus regarding increased rates of internalizing symptoms in the past two decades and especially in the past

ten years, primarily among young girls. Secondly, the evidence on subjective well-being (as opposed to negative symptoms or clinical diagnoses) and suicide rates is less consistent and shows very mixed patterns across countries and different periods. And lastly, most researchers emphasize that cross-country comparative studies on youth mental health time trends are scarce (Boer et al. 2023; Bor et al. 2014) with the majority focused on the time trends in the United States and other English-speaking countries.

Research is even scarcer and more inconsistent regarding the potential social causes of the observed time trends. While it seems that, at least in part, societal change in Western societies has contributed to this worsening trend (van Vuuren et al. 2018), no consensus exists regarding the specific societal factors that might have played a major role in the rise of youth mental health problems. One of the main hypotheses regarding the cause of these increasing trends is the social media hypothesis, stemming from the observation that after 2010, the majority of young people started using smartphones and social media extensively. Numerous authors have noted that the only major societal change during the rise of mental health problems among young people was the onset of widespread smartphone use and social media usage (Lin et al. 2016; Primack et al. 2017; Twenge et al. 2020). If this hypothesis is true, a similar increasing trend of mental health problems should be observed worldwide, not just in the United States. In the words of the main proponent of this hypothesis, "If similar declines in well-being occurred around the world and not just in the United States, that would be stronger evidence that a worldwide trend such as smartphone adoption – rather than factors unique to just a few countries – were operating" (Twenge et al. 2021: 256). However, despite the expanding scope of research, the majority of studies on youth mental health still focus on the United States. While there is evidence of a substantial decline in youth mental health in the United States and other English-speaking countries, it is not yet clear to what extent this decline can be generalized to other high-income countries (De Looze et al. 2020). Several other explanations have been proposed, ranging from educational stressors (Cosma et al. 2020; Högberg 2021; West and Sweeting 2003), changing structure and dynamics of family life (Collishaw et al. 2007), changes in parent mental health (Schepman et al. 2011), social isolation and lack of exercise (Hidaka 2012), and a combination of various social factors (Boer et al. 2023; Sweeting et al. 2010).

However, before being able to determine which of these social factors contributed most to this rise and can explain cross-national differences in the time trends of mental health problems, it is necessary to provide a more rigorous answer to the fundamental question of how prevalent the increasing temporal trends of mental health problems among young people are in other countries that

have been understudied. Indeed, the latest studies on temporal trends of mental health "highlight the need for further investigation of cross-national differences in depression using multinational samples" (Beller et al. 2021: 1250). A systematic review of all studies on temporal trends is beyond the scope of this article. The aim of the paper is not to comprehensively answer the question of the extent to which these trends occur in all other countries but rather to examine the extent to which they occur in Slovenia as compared to the United States for which an increasing trend in mental health problems has been thoroughly established and reported. Therefore, I will limit my review to the main studies on temporal trends in the United States and Slovenia, comparing them and placing them in the broader context of temporal trends in some European countries by presenting average trends across these countries.

This paper aims to clarify the trends in youth mental health by comparing Slovenia and the United States and establish how these trends fit into the European average. Firstly, I present the trends in the United States, where the deterioration of mental health was most prominently observed first. In the second part, I examine mental health indicators for Slovenian youth, broadening our discussion beyond the United States. While the United States has extensive research, it does not allow us to determine whether these trends are global or specific to the country. Next, I compare the temporal trends between the two countries and European trends. This comparison primarily aims to ascertain if the epidemic of mental health issues among young people is unique to the United States or prevalent elsewhere, particularly in Slovenia. Additionally, it provides contextualization within the broader European research landscape. In other words, the main aim is to explore whether this trend is predominantly American or indicative of a broader decline in youth mental health. In this section, I discuss the main methodological limitations and challenges of such cross-country temporal comparisons. Finally, I conclude by outlining the implications of the main findings for researchers and mental health professionals and highlighting key research questions for further investigation of long-term trends in youth mental health.

2 Data sources

In this section data sources that have been used for the graphs presented in this paper are described.

Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC). HBSC is a repeated cross-sectional survey that aims to gather cross-country, comparable data on the health of adolescents in middle to high-income countries. This survey has been conducted every four years since 1982 in collaboration with the World Health

Organisation. The target population is all adolescents in participating countries attending school, grouped into three age categories/grade levels (11–12, 13–14, and 15–16 years old). HBSC is conducted in 50 countries across Europe and North America and is collected via a two-stage cluster design, where school classes are the primary sampling unit. At each participating school, a classroom from grades 5, 7, and 9 is invited to take part with the recommended minimum number of participants of 1500 students per grade (Moor et al. 2020). HBSC has been used extensively in studies of mental health outcomes (Cosma et al. 2020; Högberg 2021; Sonmark and Modin 2017). The present paper utilizes survey data from 2001/2002 through to 2018 since the latest wave from 2022 is not yet publicly available. The data and a full description of the survey methods are publicly available at their website (Health Behaviour in School-Aged Children, 2017). Only data for countries with data for all years were used to accurately capture the time trends since many countries were only included in the survey in some of the years.¹ These countries are referred to as the European average.

European Health Interview Survey (EHIS). The National Institute of Public Health (NIJZ) conducted the survey in 2007, 2014, and 2019 on representative samples of residents in Slovenia, aged 15 and over, living in private households. Data were collected through online questionnaires and face-to-face interviews at the addresses of selected individuals with computer-assisted personal interviewing. The EHIS data collection includes sets of questions on health status, health determinants, and healthcare. Selected indicators are displayed by gender, age groups, level of education achieved, activity status, statistical regions, and some are also compared with the year 2007. A full description of the latest survey and the methodology employed is available at their website (Anketa o zdravju in zdravstvenem varstvu 2019). The survey data is publicly available at NIJZ Data portal (2024). Only the data from 2014 and 2019 were used in the present paper because no age breakdown for the 2007 wave could be obtained.

National statistics. The National Institute of Public Health (NIJZ) additionally regularly obtains data on the number and the rate of diagnoses, first visits, and hospitalizations for depressive and anxiety disorders. The data and a full description of the methodology are publicly available on their website.

The American College Health Association Survey. The ACHA-National College Health Assessment II (ACHA-NCHA II) is a national research survey

-
1. Countries with data in all years of the HBSC study: Austria, Belgium (Flemish), Belgium (French), Canada, Croatia, Czech Republic, Denmark, England, Estonia, France, Germany, Greece, Greenland, Hungary, Iceland, Ireland, Israel, Italy, Latvia, Luxembourg, Macedonia, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Romania, Russia, Scotland Slovakia, Slovenia, Spain, Slovenia, Sweden, Switzerland, Ukraine, Wales.

organized by the American College Health Association (ACHA) and provides the largest known comprehensive data set on the health of college students. A revised survey, the ACHA-NCHA-II, has been in use since the fall 2008 data collection period to 2019, enabling a time trend analysis. Datasets before 2008 and after 2019 have been collected by different versions of the survey and are hence not directly comparable. Data for this paper, detailed descriptions of the methodology as well as the results for each year of the survey can be found at their website (American College Health Association 2023).

The National Survey on Drug Use and Health. Administered by the U.S. Substance Abuse and Mental Health Services Administration, the NSDUH is an annual survey of the U.S. population, including individuals 12 years of age and older, oversampling adolescents and young adults (Twenge et al. 2019). The NSDUH codebook includes full details on the sample section and survey administration procedures. The data used for this paper were retrieved from their website (NSDUH 2019). We included the data from 2006 to 2019 for easier direct comparison with other data sources, although the data for later years is publicly available.

Global Burden of Disease (GBD). The GBD study is the most comprehensive worldwide observational epidemiological study to date and is led by the Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME) at the University of Washington, Seattle (USA). It produces regular estimates of all-cause mortality, deaths by cause, years of life lost due to premature mortality (YLLs), years lived with disability (YLDs), and disability-adjusted life years (DALYs) since 1990. For the present paper, we utilized publicly available data on the annual suicide rate for the age group 10-24 years (number of suicide cases per 100,000 persons of that age). Due to the consistent cross-country methodology, the data on suicide can be compared between countries and in time. A full description of methods employed to produce GBD estimates and the GBD data are publicly available on their website (GBD 2019).

All data is presented for the decade after the year 2007/2008 to compare time trends in the period when the greatest increases in mental problems were observed and when social media became widely used. However, slight deviations from this period occur because not all datasets are available for those exact years. The HBSC data is available at four-year intervals, so the initial year is 2006, but the Slovenian national statistics and American survey data are available from 2008. Some datasets cover only part of the 2008–2019 time frame due to lack of availability. Data for the European Health Interview Survey for Slovenian youth is only available for the years 2014 and 2019. Conversely, national statistics that enable grouping by age are publicly available only from

2008 to 2015. Additionally, some datasets span only to the year 2018/2019, so all data is presented only up to that year to enable direct comparison, even though later data is publicly available for some surveys.

As noted, the paper's aim is not to empirically assess the empirical robustness of the social media hypothesis but to provide further evidence on time trends in youth mental health in countries in which these trends are rarely assessed and compared in a cross-country manner. If it turned out that time trends between countries in this time frame diverged systematically and substantially, this would indicate the need for a further and more detailed examination of the social media hypothesis as well as other explanatory hypotheses as an avenue for future research.

3 Time trends in suicide-related outcomes

3.1 United States

In the past few decades, while suicide rates in most high-income countries have generally remained stable or even declined, they have significantly risen among young people in the United States in the entire age group of 10–24 years, as well as within each specific age subgroup of young people, namely 10–14 years, 15–19 years, and 20–24 years (Miron 2019). Specifically, after a long period of stabilization or decline from 1975 until 2007, suicide rates increased by nearly 13% among 10–14-year-olds and by 8% among 15–19-year-olds by the year 2016 (Ruch et al. 2019). Suicide rates have increased most notably from 2007 onwards for males and from 2010 onwards for females (Miron 2019), resulting in suicide rates for all mentioned age groups being substantially (roughly a third) higher at the end of the second decade of the 21st century than they were at the beginning of the century (Martinez-Ales 2020).

Not just suicide rates, during this time a significant increase occurred in other suicide-related outcomes, particularly among young women. Between 2007 and 2017, there was a notable increase in the proportion of adolescents who seriously considered suicide and in the proportion of adolescent girls with a suicide plan (Duffy et al. 2019). Additionally, the rate of hospitalizations due to suicide attempts and suicidal ideation in this period more than doubled among adolescents, with the largest increase observed among older girls (Plemmons 2018). However, it's important to note that the overall number of hospitalizations for psychiatric reasons and the number of suicides remain very low. Additionally, it is challenging to determine the extent to which this increase reflects an actual rise in mental health issues or an increased willingness among young people to seek help.

The trends are indeed concerning, but are they specific to young people only? The results are mixed. On one hand, the frequency of suicidal ideation and plans significantly and consistently increased only among those younger than 25, while there was little to no increase among older individuals (Twenge et al. 2019). Generation Z individuals reported suicidal ideation twice as often as millennials (8% compared to 4%), and almost three times as many Generation Z individuals compared to millennials (3% compared to 1%) reported having made a suicide plan at some point in their lives. On the other hand, the actual suicide rate between 2008 and 2017 also increased among older groups of young people (in their late 20s and early 30s) to a similar extent as among younger individuals. There were also no significant differences in the rate of suicide attempts between Generation Z and Millennials. The suicide rate significantly increased among men and women across *all* age groups (except those older than 75) between 1999 and 2018 (Martinez-Ales 2020). The rising trend in suicide rates is concerning, but not exclusively, and perhaps not primarily for young girls or young people in general. The only aspect that seems specific to Generation Z in the United States, based on currently available data, is their significantly higher inclination toward suicidal ideation.

3.2 Slovenia

Like in the US and most other Western countries, suicide is the second most common cause of death among young people aged 15 to 19 in Slovenia (Jeriček Klanšček et al. 2018). However, the similarity in suicide trends between the US and Slovenia ends there. Although suicide rates in Slovenia are notoriously high, in the last decade, specifically since 2010, which was the most critical year in the US, the suicide rate among young people in Slovenia has decreased, approaching the European average. The state of youth suicide has significantly improved in Slovenia since the late 1990s, with a specific decline among young girls aged 10 to 19 (Roškar et al. 2015) – precisely the population who experienced the highest rise in suicide rates throughout the 21st century in the USA. Additionally, deliberate self-harm frequency (the number of treated deliberate self-harm cases in hospitals) also decreased during this period among both children aged 6 to 14 (with a threefold reduction in the number of cases) and 15 to 19-year-olds (with a halving of the number of cases) (Jeriček Klanšček et al. 2018). Despite the improvement in this area in Slovenia, the frequency of suicidal behavior and ideation among young people remains high. In 2019, more than 15% of 15-year-olds reported serious and active suicidal thoughts, with more than every fifth girl experiencing such ideation and less than every tenth boy (Jeriček Klanšček et al. 2018). It is particularly concerning that this measure was obtained by

asking adolescents about active suicidal intent (with the question, "Have you seriously considered trying to take your own life in the past 12 months?") rather than passive fleeting thoughts. Thus, it seems that while, contrary to American trends, suicide trends in Slovenia are improving, Slovenian youth still struggle with high levels of suicidality (suicide rates, ideation, and intent).²

3.3 Europe

In line with Slovenian trends, while self-harm remains a significant contributor to years of life lost among young individuals in most European countries throughout the 21st century, a notable decrease of nearly 30% was observed over the past decades, indicating a positive trend that stands in stark contrast to the trend in the United States (Castelpietra et al. 2022). This decline is evident across all age groups within the 10-24 age range (10-14, 15-19, and 20-24 years) (Daly 2022). Regarding teenage suicide rates specifically, there has been a slight decline on average, with a significant portion of this decline occurring during the 2000s. In countries that have witnessed the most significant declines in suicide rates, this trend has primarily been attributed to a decrease in suicides among young males, while the suicide rates among young females remained stable or increased. However, it should be noted that the countries with the largest reductions in suicide rates tend to also have the highest initial rates, meaning that some of the countries might have simply had more room for improvement than others. For instance, Estonia experienced a significant decline after 2005 but remained the country with the second-highest suicide rate among this age group. In some countries with high initial suicide rates, suicide rates remained stable. Finland, with the third-highest suicide rate among OECD countries did not exhibit significant changes in their respective trends (OECD 2017). Moreover, the decrease was not observed in all countries; youth suicide rates have risen in Sweden and some other Scandinavian countries. To make matters more complicated, in many countries, the trends have been mixed. For example, in Poland, the suicide rate increased among younger adolescents (10–14 years) but decreased among older adolescents (15–19 years). Despite this within and between-country heterogeneity, Europe has, on average, witnessed a marked

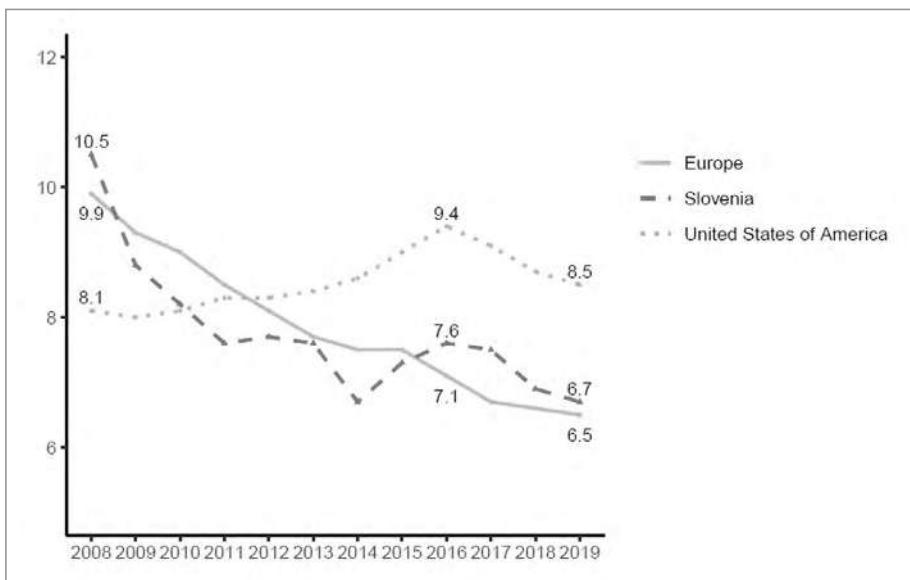
---

2. It should be noted, however, that the absolute number of adolescent suicide cases recorded in the mortality database between 2006 and 2015 was comparatively low; there were 77 cases of children and adolescents aged 12 to 19 who died by suicide during this entire period. Due to such low initial absolute values, the number of cases fluctuates significantly from year to year, making it difficult to provide a reliable trend estimation.

decline in youth suicide rates throughout the 21st century, which has been attributed to improved awareness, and social and professional support (Castelpietra et al. 2022).

On average, the suicide rates among young people in European countries have decreased over the past three decades, following similar trends as observed in Slovenia and contrast to the United States, as shown in Figure 1. Given the pronounced heterogeneity between countries, we cannot conclude that suicide rates have increased in all countries. However, we can infer that the situation in European countries differs from that in the equally diverse United States, where the average suicide rate has risen during the same period. Even though some European countries experienced an increase in youth suicide during this period, the observation that the average rate has stabilized in recent decades suggests that the suicide rate has not increased everywhere, not even in comparable high-income countries. If the hypothesis regarding the influence of social networks were valid, we would expect to observe a rising trend in the majority, if not all, of other countries where young people also began using social media extensively daily after 2008.

Figure 1: Number of suicides per 100,000 people between 2008 and 2019 for people aged 10-24.

Data source: Global Burden of Disease Study (2019).

4 Time trends in psychological distress and help-seeking behaviors

From the evidence presented above, it seems a substantial increase in youth suicide rates in the past decade has mostly occurred in the United States, but not in European countries, including Slovenia. Suicide rates, however, are not the only or even the main indicator of a potential growing mental health crisis. In the next section trends regarding anxiety and depressive disorders as well as non-clinical symptoms of psychological distress are examined from a comparative perspective.

4.1 United States

In line with increasing suicide rates among American youth, an increasing number of studies have reported a rise in other mental health issues throughout the past decade, with the largest increases having occurred among adolescent girls (Pontes et al. 2020) and individuals under 25 years of age (Generation Z) (Keyes et al. 2019).

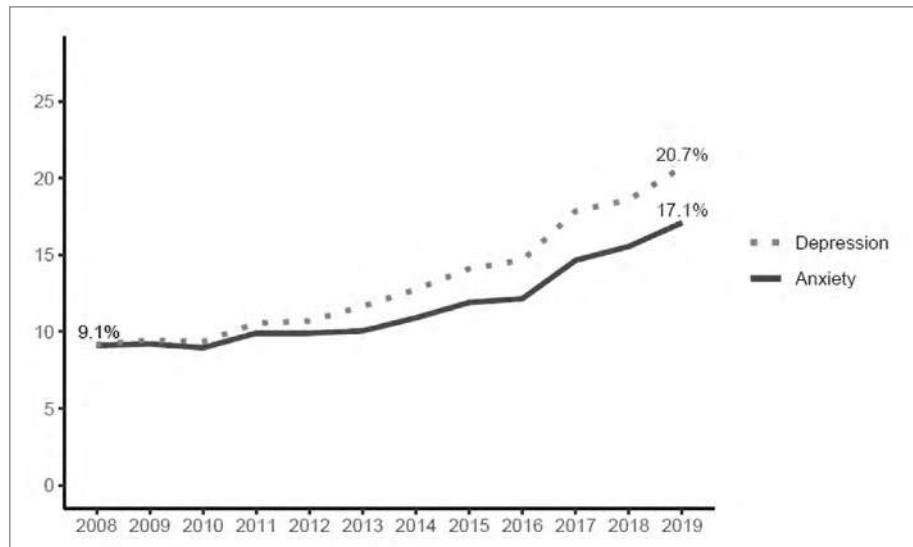
Although studies with different samples, measurement instruments, and focus on somewhat different constructs differ in precise estimates of the increase in disorders, there is a consensus regarding the general observation that the proportion of adolescent girls reporting depressive symptoms (not a clinical diagnosis of major depression) consistently decreased from the late 1990s until 2010 when it began to rise abruptly, peaking in 2018. Specifically, significant increases in depressive symptoms (measured using four consistently asked questions that do not measure clinical severity) among 12 or 13–17 or 18–year-old girls were found by Keyes et al. (2019), Plemmons (2018), Twenge (2018), and Kreski et al. (2022). A similar trend is observed among males of the same age group, but the increase in symptoms among them is noticeably smaller. Moreover, based on a nationally representative survey of adolescents aged 12–17 years, Daly (2022) observed an increase in the prevalence of major depression (the proportion of young people reporting at least one episode in the past year) among girls from just over 11% to more than 23% in the decade between 2009 and 2019. Although this study did not inquire about the actual diagnosis of depression, and the actual prevalence of clinically diagnosed depressive disorder is significantly lower, it is highly concerning that in 2019, nearly a quarter of adolescent girls reported experiencing major depression-like symptoms in the past year.

A similar trend can be observed among older adolescents and young adults (aged 18–25) in the decade between 2007 and 2017 (Duffy et al. 2019). Across

two large national datasets (the National College Health Assessment and the Healthy Minds Study), researchers found the proportion of this population who experienced moderate or severe depression rose from 23.2% in 2007 to 41.1% just ten years later, representing an increase of 77%. In other words, more than 40% of American undergraduate students reported having been so depressed in the previous academic year that it was difficult for them to function. In line with this, the proportion of those experiencing severe anxiety increased from 6.3% in 2013 to 11.7% in 2017, an 86% increase in four years. The increase in these symptoms was accompanied by an increase in those reporting suicidal ideation (from 6.4% in 2007 to 15.2% in 2017), having made a suicide plan (from 1.6% in 2007 to 6.6% in 2017), and in those who have attempted suicide (from 0.7% in 2007 to 1.8% in 2017). This increase in distress appears to be largely limited to individuals under the age of 25, with less pronounced effects among those aged 26 and older (the millennial generation), and most prominent among girls (Twenge et al. 2019).

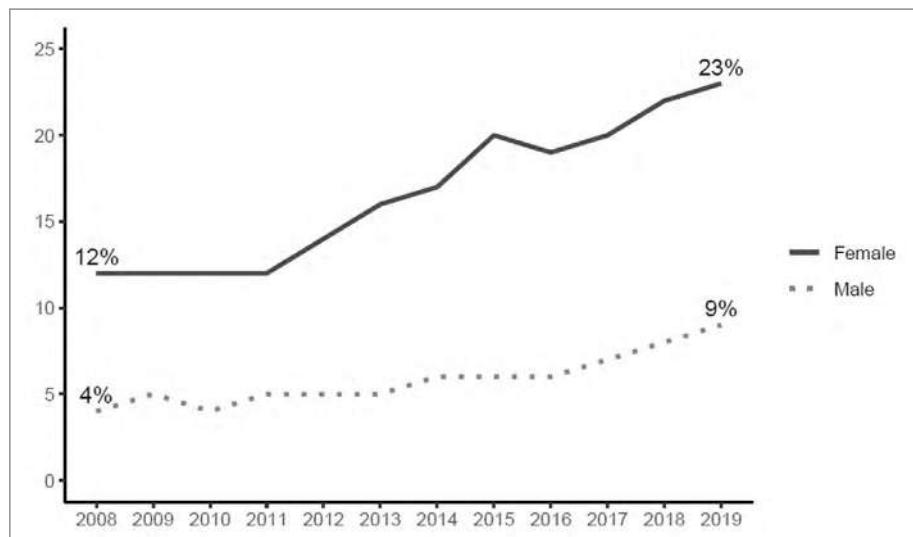
The increase in mental health challenges among young people has also been reflected in a higher frequency of seeking help. Based on data from 196 college campuses obtained in the context of the Healthy Minds Study, (Lipson et al. 2019) observed an increase in the treatment rate for mental health issues from 19% in 2007 (the proportion of students seeking help for psychological difficulties at that time) to 34% a decade later. During the same period, the proportion of students with at least one psychiatric diagnosis in their lifetime increased from 22% to 36%. A similar trend of both increased help-seeking behaviour and rates of psychiatric diagnoses based on the data from the American National College Health Association is shown in Figure 2 which shows a substantial increase in the percentage of American undergraduate college students who reported either having been diagnosed with or have sought help for a depressive or anxiety disorder in the past year. Similarly, Figure 3 shows a doubling of those who reported having experienced at least one episode of major depressive disorder in the past year.

Figure 2: Percentage of 11-19-year-olds in the United States who were diagnosed with an anxiety or depressive disorder or were treated for it by a professional in the past 12 months between 2008 and 2019.

Data source: American College Health Association (ACHA).

Figure 3: Percentage of students in the United States reporting at least one episode of major depression in the past 12 months between 2008 and 2019.

Data source: National Survey on Drug Use and Health (NSDUH).

Furthermore, it was not just self-reported symptoms that rose. There was a 25% increase in emergency department visits due to experiencing depressive symptoms, which was almost twice the increase in overall emergency department visits during that time (Ballou et al. 2019). What was happening with adults during this time? The prevalence of anxiety has indeed significantly increased between 2008 and 2018, from 5.12% to 6.68%. However, the greatest increase was observed among young adults (18-25 years) (Goodwin 2020). There was no significant increase in the prevalence of anxiety among adults over the age of 50 during this period, indicating young people seem to have been disproportionately affected by the increase.

It is important to emphasize that many of the emotional difficulties described are primarily measured with surveys asking people to self-report symptoms they have experienced in the past week, months, or the past year. Because these symptoms are self-reported and do not necessarily meet the diagnostic criteria for a mental disorder, there is a possibility these reports reflect a greater willingness of youth today to report symptoms in comparison to previous generations of young people. However, since similar increases have occurred clinically-relevant levels of despair, such as the number and rate of psychiatric hospitalizations and diagnoses of depressive and anxiety disorders made by mental health professionals as well as suicide rates, at least part of the increase in mental health struggles seems to reflect actual changes in young people's mental health.

In summary, numerous studies have indicated a concerning increase in mental health issues among young people, particularly in terms of depressive and anxiety symptoms. The prevalence of these symptoms has risen steadily among girls and individuals under 25 years of age. The United States has conducted extensive research using consistent measurement instruments on representative samples, allowing for more reliable comparisons of emotional difficulties over time than is possible in most other countries. While exact estimates may vary slightly due to differences in study samples, measurement instruments, and constructs, there is a consensus that the proportion of adolescent girls reporting depressive symptoms had consistently decreased until around 2010 but has since shown a significant increase. Additionally, the prevalence of major depression and the severity of associated symptoms have risen, highlighting the need for attention and intervention in addressing the mental health challenges faced by young people, particularly girls, in the United States. Regardless of the possibility that part of this increase may be attributed to changing societal attitudes towards mental health or destigmatization (Lipson et al. 2019), leading to a greater tendency to report symptoms and changing diagnostic criteria, there is an increasing body of evidence, at least for the United States, indicating a noticeable and concerning

rise in emotional distress (clinically expressed symptoms of depression, anxiety, self-harm, suicide ideation, suicide plans, suicide attempts, and hospitalizations related to suicide outcomes). Considering that experiencing a depressive episode is a strong predictor of future episodes (Wang et al. 2013), it is highly likely that generation z will be more prone to experiencing mood disorders throughout their lives, even into adulthood (Twenge et al. 2019).

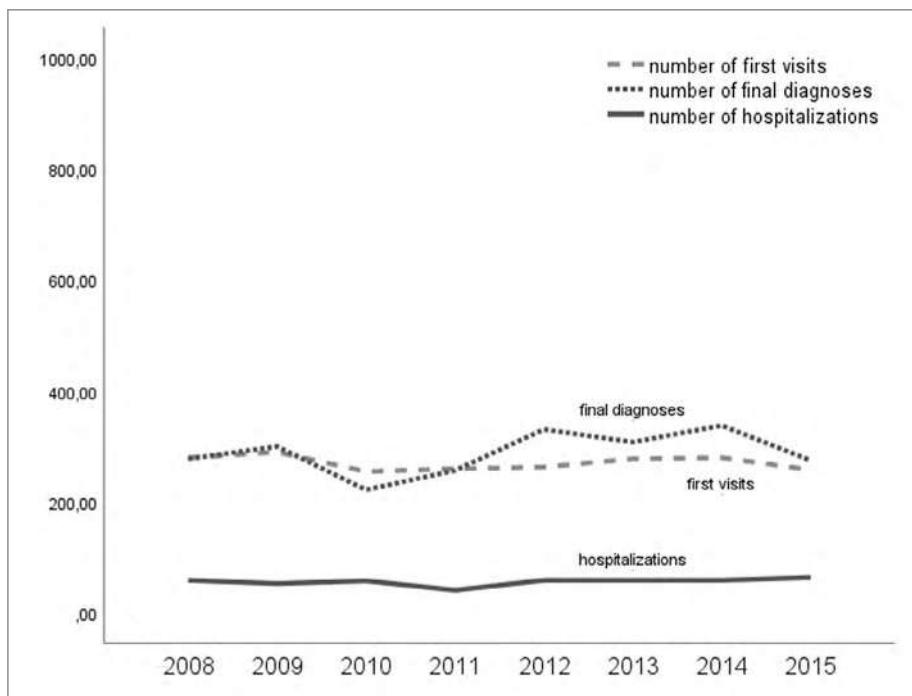
4.2 Slovenia

Regarding specific trends in mental health in Slovenia, it is first necessary to mention several methodological challenges that make it difficult to draw clear conclusions about time trends in mental health. The main problem in analyzing Slovenian trends is the lack of longitudinal studies that systematically measure changes in the mental health of young people using the same measurement instrument, resulting in only limited comparative data on the mental health of children and adolescents in the past decade (Jeriček Klanšček et al. 2018). Furthermore, the existing data often use very limited questionnaires. For example, the Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study does not measure depressive and anxiety disorders but only the presence of a few individual symptoms. The majority of available data on time trends are, instead, based on national statistics of hospital and outpatient treatments, first visits of medical professionals, and final diagnoses rather than obtained by questionnaires using self-reporting measures. This is problematic because the rate of treatment only indicates the proportion of people seeking help for their psychological distress, not the actual proportion of people experiencing distress (Jeriček Klanšček et al. 2018). The difference between these two data points is usually significant, as most people with mental health problems do not seek professional help and therefore are not included in national statistics. Furthermore, the data we have on hand are highly diverse, making it difficult to form a precise picture of the positive mental health of children and adolescents in Slovenia. Cross-sectional and longitudinal data, international survey results, and national statistics are often incomparable. Lastly, none of the population-based studies among adolescents address positive mental health using a standardized questionnaire to measure its presence. The available data are limited to life satisfaction from the HBSC study, which is only one indicator of positive mental health and is restricted to 11, 13, and 15-year-olds.

Based on the currently available limited data, the following conclusions can be drawn regarding the temporal trends of anxiety and depression in Slovenia (for a thorough overview of all mental health trends of Slovenian youth, see Jeriček Klanšček et al. 2018). For depression trends, data on the rate of healthcare treatments and diagnoses and the HBSC survey in Slovenia indicate stabilization

or even a decrease in the prevalence of severe forms of depressive disorders. The rate of outpatient and hospital treatments, the rate of final diagnoses of depressive disorders, and the rate of first visits for depression at both the primary and secondary levels of healthcare remained stable for adolescents between 2008 and 2015 (see Figure 4). Especially the number of hospitalizations for depression throughout this period remained very low (0.21 treatments per 1000 individuals), in stark contrast to substantial increases among American youth. This seems to be contrasted by the observation that the rate of prescribed antidepressants increased by almost 50% in the same period when the frequency of disorders treated with antidepressants did not change significantly. This need not be considered a paradox, though. Potential reasons for the rise of medication use are increased demand for faster treatment methods, time constraints on healthcare providers, limited availability of non-pharmacological treatment options, and greater acceptance of medication use and improved recognition of mental disorders (Harrison et al. 2012).

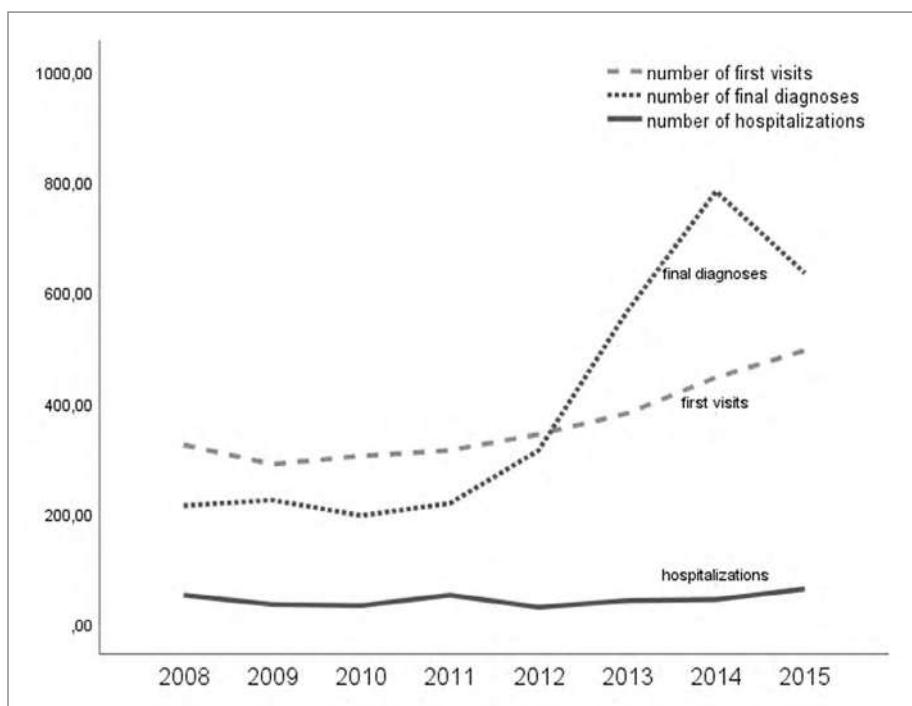
Figure 4: Number of first visits, diagnoses, and hospitalizations for a depressive disorder among Slovenian 6-19-year-olds between 2008 and 2015.

Source: National Institute of Health Database (in Jeriček Klanšček et al. 2018).

In contrast, and in line with American trends, a noticeable increase was observed in anxiety disorders among Slovenian youth. From 2008 to 2015, the number or rate of outpatient treatments for anxiety disorders increased both at the primary (primary healthcare) and secondary (specialist and hospital treatment) levels of healthcare. The largest increase was observed among 15–19-year-old girls, particularly on the secondary level between 2011 and 2014. The rate of outpatient treatments with a final diagnosis of anxiety disorders nearly quadrupled in just a few years (see Figure 5). Additionally, there was an increase in hospitalizations, primarily due to a mild increase in anxiety-related treatments among girls after 2012, while the rate of hospitalizations for anxiety disorders among boys remained mostly stable during this period. Specifically, the overall rate of hospitalizations for anxiety disorders among 6–19-year-olds increased slightly from 2008 to 2011, then decreased in 2012, and notably increased until 2015, predominantly due to the increase among girls.

Figure 5: Number of first visits, diagnoses, and hospitalizations for an anxiety disorder among Slovenian 6–19-year-olds between 2008 and 2015.

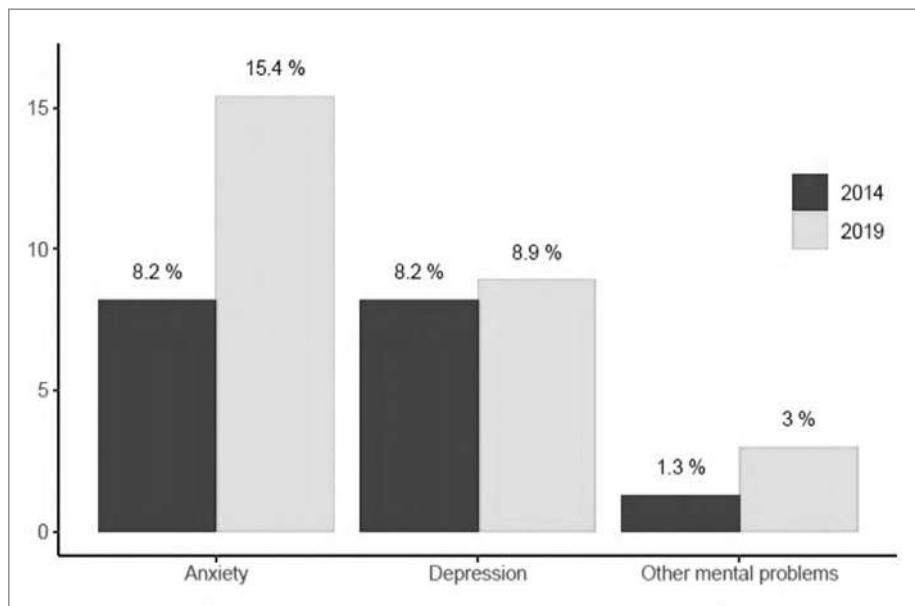

Source: National Institute of Health Database (in Jeriček Klanšček et al. 2018).

However, it should be noted that the available data on hospitalizations and prescribed medications provide insight into the prevalence of the most severe forms of depression and anxiety requiring medical intervention, but they do not capture a significant portion of young people experiencing mental distress who do not seek or receive healthcare assistance. Therefore, survey data complement the information from databases by providing self-assessments of depression and anxiety among individuals in representative population samples. The HBSC survey among school-aged children has been particularly useful as it allows for the analysis of trends over time. The results of this survey can be interpreted as cautiously encouraging as they indicate a decrease in the proportion of young people reporting subjective feelings of depression between 2010 and 2014. In 2010, 29% of adolescents reported such feelings, which decreased to a still concerning 22.8% in 2014 (Jeriček Klanšček et al. 2018). Within just four years – particularly during the years that proved most critical in the United States – the reporting rate of depressive symptoms statistically significantly decreased by almost 8% for female adolescents and over 5% for male adolescents. However, the key limitation of this measure is that it consists of only one question that requires a dichotomous answer (yes or no). For a more accurate insight into temporal changes in self-reported depressive symptoms among young people, additional research with more appropriate measurement instruments would be needed.

So far, we have examined the national statistics on the number of hospitalizations, first visits, and psychiatric diagnoses as well as symptoms of mental ill-health as measured by the HBSC study. The Slovenian National Institute for Public Health (NIJZ) has conducted one other study based on self-reported measures in the years 2014 and 2019. As depicted in Figure 6, the percentage of 15-24-year-olds who reported having experienced depression, anxiety or other mental health problems increased in the short period between 2014 and 2019. The survey did not measure clinical levels of distress and the respondents were not asked whether they had been diagnosed with a disorder or sought help for it. They were merely asked whether they feel they have experienced depression, anxiety or other mental health problems which typically results in much higher prevalence levels than data obtained by standardized clinical measures would. Moreover, single-item measures are often less valid than multi-item assessments (Carey et al. 2014). However, the fact that even self-reported depression and especially anxiety increased in only a few years (with anxiety almost doubling from 11.9% to 23.1% for girls and from 4.7% to 8.3% for boys) is concerning and indicative of a substantial change in the experience of young people in Slovenia. Notably, self-reported depression in this age group changed less between 2014 and 2019. An increase occurred among girls (from 9.5% to 11.9%) and a small decline among boys (from 6.9% to 6.2%).

Figure 6: Percentage of Slovenian 15-24-year-olds who reported having experienced depression, anxiety or other mental health problems in the years 2014 and 2019.

Source: European Health Interview Survey (EHIS).

Overall, while the prevalence of severe major depression that would require psychiatric care appears to have stabilized or decreased among Slovenian youth in the limited period examined, there has been a noticeable increase in both the self-reported subjective experience of anxiety (between 2014 and 2019) as well as of diagnosable anxiety disorders (between 2008 and 2015), particularly among girls, as well as milder symptoms such as low mood and nervousness (between 2006 and 2018). These findings highlight the importance of further research and intervention strategies to address mental health issues in young people, including better access to non-pharmacological treatments and a comprehensive understanding of the factors contributing to the observed trends. Moreover, the reasons for the increase in the number of recorded diagnoses, especially at the secondary level, should be further investigated since currently, no expert consensus on the causes of mental health deterioration exists (Levitz 2023). Potential reasons range from an actual increase in mental health issues, reduced stigma and increased public awareness of mental health problems, better societal recognition of these issues, early intervention, and diagnosis, organizational and staffing changes in healthcare providers, changes in the

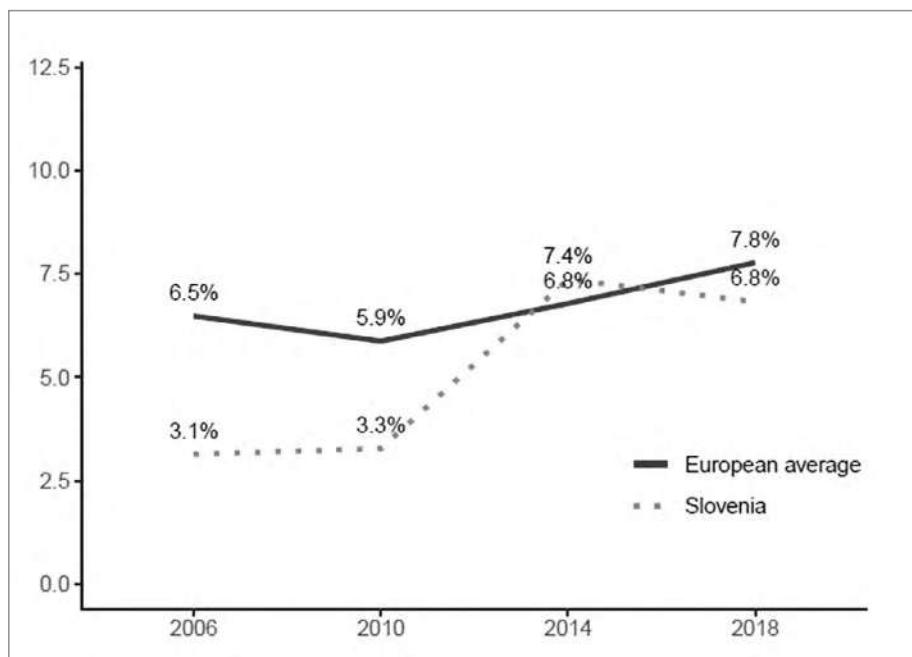
quality of mandatory recording and reporting of data to the National Institute of Public Health by healthcare providers (Jeriček Klanček et al. 2018). Certain social events, including the growing socioeconomic disparities on one hand and high expectations placed on individuals and the abundance of opportunities on the other hand, simultaneously encourage and/or frustrate children, adolescents, and their parents, as well as influence behavioral styles, patterns, and parenting practices, also contribute to the increased prevalence of certain disorders (Bor et al. 2014; Boer et al. 2023).

4.3 Europe

As with suicide rates, European countries differ significantly in the time trends of mental health issues, and the available directly comparable longitudinal data on nationally representative samples are scarce. One of the latest such studies that do exist shows that, on average, the prevalence of depressive symptoms, measured with a standardized questionnaire, decreased in most European countries between 2006 and 2014, unlike the trends in the United States (Beller et al. 2021). Depressive symptoms significantly decreased in both men and women and across all age groups, with the decline being most prominent among adults and least noticeable among young people. Despite the authors' emphasis on the differential trends between adults and younger generations, this finding also means that in most European countries during the decade that was most critical for youth in the United States, the prevalence of depression among young people at least did not increase. The largest decrease in the prevalence of depressive symptoms overall was observed in Hungary, Poland, and Slovenia, while the prevalence decreased the least and partially increased among younger adults in Spain, Norway, and Denmark. Except for these three latter countries, depressive symptoms decreased among both middle-aged adults and young adults (aged 14–24). While the decrease in symptoms among young people was not significant or consistent enough for the authors to generalize the improvement to all European countries, this finding contradicts most other studies reporting a significant increase in mental distress among young people in the United States. On the other hand, several studies indicate a deterioration in less severe forms of emotional well-being in European youth. Closely matching Slovenian trends, the proportion of European youth who report feeling low or nervous about every day has increased between 2002 and 2018 (see Figures 7 and 8). They, too, increasingly report feeling very pressured by schoolwork. An overview of trends in specific European countries additionally reflects these changes. Emotional problems increased in girls in England between 2009 and 2014 (Fink et al. 2015) and in Italian 15-year-old girls (Bersia et al. 2022). The proportion

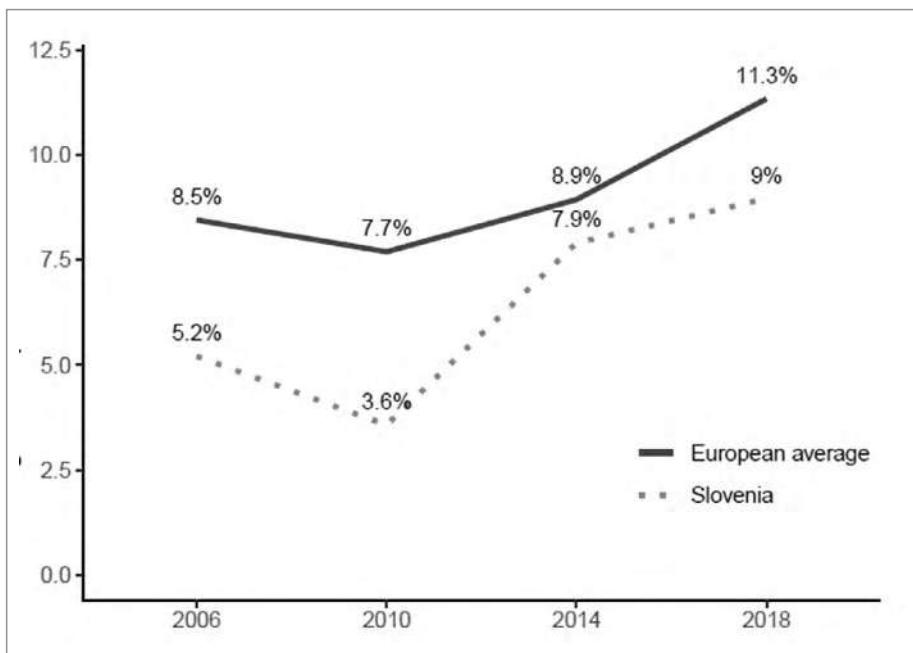
of Irish adolescents reporting severe anxiety doubled from 11% in 2012 to 22% in 2019 (Dooley et al. 2019). Adolescents and young adults in France exhibited persistent negative and worsening trends in health-related quality of life and an increase in symptoms suggestive of a depressive state; the proportion of young people presenting this type of syndrome doubled between 2014 and 2019, and again between 2019 and 2020 (Clause-Verdreau et al. 2019). The prevalence of depression increased in Germany between 2009 and 2017 (Steffen et al. 2020). There was a major increase in psychiatric hospitalizations of children and adolescents for depression in Italy between 2007 and 2017, particularly among female adolescents (Amianto et al. 2022). Emotional symptoms and internalizing problems increased in Russian adolescent girls between 2002 and 2021 (Slobodskaya et al. 2023) as well as in Dutch adolescents between 2004 and 2013 (van Vuuren et al. 2018). The prevalence of anxiety and depression substantially increased between 2008 and 2013 for Belgian girls (Van Droogenbroeck et al. 2018). It seems, then, that while European youth might not be suffering an increased risk of suicidality and severe mental disorders, they do seem to be becoming increasingly anxious, nervous, low-spirited, and pressured by school.

Figure 7: Percentage of 11, 13, and 15-year-olds reporting feeling low about every day between 2006 and 2018.

Data source: Health Behaviour in School-aged Children Study.

Figure 8: Percentage of 11, 13, and 15-year-olds reported feeling nervous about every day between 2006 and 2018.

Data source: *Health Behaviour in School-aged Children Study*.

5 Conclusion

The introductory question posed in this paper was: What has been happening with the time trends of mental health issues among young people over the last two decades? Specifically, it sought to answer whether the trend of increasing emotional distress among American youth is primarily limited to the United States, representing a unique exception requiring an American explanation, or whether it is more globally widespread, with a focus on its presence in Slovenia. A direct comparison of time trends in youth mental health between the United States, Slovenia, and other European countries has appeared to be very challenging and, for certain outcomes, impossible. However, based on available data, we can conclude at least that the increase in suicide rates and severe depression is most noticeable among young people in the United States, but not in Europe and Slovenia. In Slovenia, the greatest increases occurred in both self-reported anxiety as well as diagnoses of anxiety disorders and to a lesser extent depression. In the United States, the prevalence of both severe depression and anxiety seems to have increased. In Europe, obtaining directly comparable data is difficult,

but data from the HBSC study indicate a similar increase in symptoms of mental ill-health. It should be noted that Slovenia is among the European countries with the most encouraging long-term trends concerning youth suicide, which has generally declined in the studied period.

Several concluding remarks follow from the discussion of these trends. On the one hand, the data indicate that the trend of deterioration in mental health is indeed present in other countries beyond the United States. European countries have observed increases in mental ill-health and Slovenian youth are reporting being much more anxious and are also diagnosed with anxiety much more than in the previous years. These trends could be explained by either the social media hypothesis (Twenge et al. 2020), the educational stressors hypothesis (Boer et al. 2023; Sweeting et al. 2010), increased parental expectations (Curran and Hill 2022; Doepke and Zilibotti 2019), changes in the styles of reporting symptoms (Twenge et al. 2010), or any other of the proposed hypotheses that have been put forward in recent years. Considering the apparent rise in various indicators of mental health issues across multiple countries, more comprehensive and systematic research into the general underlying causes of this trend will be imperative in the coming years.

On the other hand, the contrasting suicide patterns among American and European (particularly Slovenian) youth underscore the necessity for a much deeper understanding of the unique factors contributing to these specific trends in the United States. To the best of our knowledge, no recent study on time trends in youth mental health has identified, let alone empirically examined, the potential social factors and determinants that might explain the differential trends observed across various countries over the last decade. This divergence might partly be attributed to the historically high suicide rates among Slovenian youth at the beginning of the century, with recent declines possibly reflecting successful efforts in mental health prevention, treatment, and awareness in Slovenia (Roškar et al. 2015). However, this does not make the increase in the American suicide rate any more understandable. This raises the question of whether one broad social determinant, as suggested by the social media hypothesis, is a sufficient or even the primary explanation for the observed trends, or whether we should be paying more attention to country-specific causes. Thus, alongside understanding the causes of the overall decline in mental health, it will be crucial to investigate specific factors contributing to different country-level trajectories in youth mental health.

5.1 Limitations and future research

This paper has several limitations that should be addressed in future research on youth mental health trends. Firstly, while the data used in the present paper complement each other, they might not be directly comparable. To determine whether the mental distress experienced by youth has undergone comparable or divergent changes over time in the United States, Slovenia, and Europe, it would be necessary to compare data obtained using the same measurement instruments, at the same time points, and for the same age groups. Such a comparison is highly challenging because publicly available data are not always directly comparable. For instance, data on symptoms of mental health issues are accessible for Slovenia and numerous other European countries through the international HBSC study, yet they are not available for the United States, which was included in the study only until 2010. Similarly, for the United States, data are available on the proportion of youth seeking help for or diagnosed with anxiety or depressive disorders in the past year, while for Slovenia, data are available on the number of diagnoses, initial visits, and hospitalizations based on national statistics published by the National Institute of Public Health, along with self-assessment data on depression and anxiety. It is therefore important to emphasize that the presented data are not entirely or at least directly comparable because they are obtained using somewhat different measurement instruments and methodologies. On the other hand, such triangulation of data is desirable (and often the only feasible option in the absence of directly comparable data) as it provides insight into time trends of slightly different indicators that measure similar constructs in various ways (Holbrook et al. 2017; Twenge 2015). If data obtained through different methods indicate similar trends, which seems to be the case for the areas mentioned above, it generally strengthens the evidence that trends are unfolding in one direction. However, if vastly different results were obtained through different methodologies, it would be necessary to first examine methodological causes. The present article attempted to compare data that would be as comparable as possible, although this is not always feasible. Therefore, we rely on currently available data that appear to be the most robust in terms of methodological comparability, public accessibility, temporal coverage, and thematic similarity.

Second, the paper's scope was limited to the comparison of time trends in youth mental health in the United States and Europe, with a focus on Slovenian time trends, thereby excluding time trends of all other countries from the comparison. Hence, further empirical comparative analysis of time trends in positive and negative mental health among young people globally is needed, at least in OECD countries that utilize directly comparable measurements. It is crucial

to accurately assess the extent to which cross-national time trends differ and systematically analyze the potential causes of these differences (Martinez-Ales 2020). Challenges in measuring the mentioned constructs and, especially, comparing results over time and across countries remain significant and need to be considered in all comparative analyses of data obtained from different countries, at different time points, on different age cohorts, or using different measurement instruments (Boer et al. 2023).

Third, the present comparison does not address the problem of the potential effect of youth's increased tendency to identify, report, and seek help for their struggles with the rise in mental health issues. As researchers have pointed out, "Even when representative population samples are compared using identical symptom screens it is necessary to consider whether observed trends represent real changes in mental health or instead a shift in how symptoms are perceived and reported by informants" (Collishaw 2015: 13). Over time and across different generations, shifts in thresholds for rating symptoms and behaviors as problematic could have occurred, with young people potentially becoming more open about reporting problems or even more sensitive to experiencing them. Some studies have addressed this issue quantitatively and found increases in mental health problems to be significant even after controlling for the effect of reporting style, known as response bias (Twenge et al. 2010). Based on this and other evidence, it appears that at least part of the increase in mental problems is real (Bor et al. 2014; Collishaw 2015), but it remains unclear to what extent what part precisely. Hence, it is imperative that future research follows this example by systematically and empirically addressing this methodological problem. Only by doing so will we be able to fully understand and account for the potential effects of reporting styles on youth mental health time trends.

Furthermore, while we have noted that increasing suicide rates in the United States are by no means limited to the youngest age group, future studies should compare trends in youth mental health of young people with the trends in the general population or adults across the globe before we can conclusively determine whether the trends are specific to the young.

Furthermore, while we have noted that increasing suicide rates in the United States are by no means limited to the youngest age group, future studies should compare trends in youth mental health with those in the general population or adults worldwide before concluding whether these trends are specific to young people. Only after determining whether a global mental health crisis exists or if it is localized to certain countries or regions, can we begin researching the potential societal factors contributing to it. Research is needed to investigate the causes of the increasing trends and cross-country differences in secular trends in both negative

mental health (prevalence of mental disorders) and positive mental well-being. Currently, it is unclear whether the rise in mental health problems, particularly among adolescent girls, is primarily due to increasing academic pressures, the proliferation of social media usage, increased sensitivity to experience, and greater readiness to report problems, or something else entirely. It is crucial to explore potential factors unique to the United States that may contribute to the most pronounced, consistent, and widespread time trends in the United States.

In this context, the importance of investigating long-term trends in a wide range of indicators of young people's psychological well-being cannot be overstated. This should encompass not only clinical indicators of psychopathology, such as the prevalence of mental disorders and suicide rates, but also a broad range of indicators related to non-clinical emotional difficulties, including general psychological distress, overwhelm, stress, sadness, poor self-esteem, and loneliness. Additionally, it should involve examining the presence of positive mental health, such as life satisfaction, happiness, experience of positive emotions, and other dimensions of subjective well-being, measured systematically with reliable and valid measurement instruments. While focusing primarily on the trends in the clinically expressed problems allows for greater data comparability between countries and over time, it may potentially hinder a more comprehensive understanding of young people's mental state.

References

- Anketa o zdravju in zdravstvenem varstvu (2019). Available from: <https://nijz.si/podatki/podatkovne-zbirke-in-raziskave/nacionalna-raziskava-o-zdravju-in-zdravstvenem-varstvu-ehis-2019/> (Accessed 1. 4. 2024).
- American College Health Association (2023). Available from: https://www.acha.org/ACHA/Resources/Survey_Data/ACHA/Resources/Survey_Data.aspx (Accessed 1. 4. 2024).
- Amianto, Federico, et al. (2022): Trends in Admissions to a Child and Adolescent Neuropsychiatric Inpatient Unit in the 2007–2017 Decade: How Contemporary Neuropsychiatry Is Changing in Northwestern Italy. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 31 (10):1527–37.
- Arakelyan, Mary, et al. (2023): Pediatric Mental Health Hospitalizations at Acute Care Hospitals in the US, 2009-2019. *JAMA*, 329 (12): 1000–1011.
- Ballou, Sarah, et al. (2019): Emergency Department Visits for Depression in the United States from 2006 to 2014. *General Hospital Psychiatry*, 59: 14–19.
- Beller, Johannes, et al. (2021): Decline of Depressive Symptoms in Europe: Differential Trends across the Lifespan. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 56: 1249–62.

- Beller, Johannes (2022): Age-Period-Cohort Analysis of Depression Trends: Are Depressive Symptoms Increasing Across Generations in Germany? *European Journal of Ageing*, 19 (4): 1493–1505.
- Bersia, Michela, et al. (2022): Mental Well-Being: 2010–2018 Trends among Italian Adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19 (2): 863.
- Boer, Maartje, et al. (2023): National-Level Schoolwork Pressure, Family Structure, Internet Use, and Obesity as Drivers of Time Trends in Adolescent Psychological Complaints Between 2002 and 2018. *Journal of Youth and Adolescence*: 1–17.
- Bor, William, Dean, Angela J., Najman, Jacob, and Hayatbakhsh, Reza (2014): Are Child and Adolescent Mental Health Problems Increasing in the 21st Century? A Systematic Review. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 48 (7): 606–16.
- Burstein, Brett, Agostino, Holly, and Greenfield, Brian (2019): Suicidal Attempts and Ideation among Children and Adolescents in US Emergency Departments, 2007–2015. *JAMA Pediatrics*, 173 (6): 598–600.
- Carey, Mariko, et al. (2014): Comparison of a Single Self-Assessment Item with the PHQ-9 for Detecting Depression in General Practice. *Family Practice*, 31 (4): 483–89.
- Cashman, Matthew, Strandh, Mattias, and Höglberg, Björn (2023): Have Performance-Based Educational Reforms Increased Adolescent School-Pressure in Sweden? A Synthetic Control Approach. *International Journal of Educational Development*, 103: 102922.
- Castelpietra, Giulio, et al. (2022): The Burden of Mental Disorders, Substance Use Disorders, and Self-Harm among Young People in Europe, 1990–2019: Findings from the Global Burden of Disease Study 2019. *The Lancet Regional Health—Europe*, 16.
- Cavallo, Franco (2015): Trends in Life Satisfaction in European and North-American Adolescents from 2002 to 2010 in over 30 Countries. *The European Journal of Public Health*, 25 (suppl_2): 80–82.
- Center for Behavioral Statistics and Quality. Available from: <https://www.samhsa.gov/about-us/who-we-are/offices-centers/cbhsq> (Accessed 6. 3. 2024).
- Clause-Verdreau, Anne-Caroline, Audureau, Étienne, Leplege, Alain, and Coste, Joël (2019): Contrasted Trends in Health-Related Quality of Life across Gender, Age Categories, and Work Status in France, 1995–2016: Repeated Population-Based Cross-Sectional Surveys Using the SF-36. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 73 (1): 65–72.
- Collishaw, Stephan (2015): Annual Research Review: Secular Trends in Child and Adolescent Mental Health. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56 (3): 370–93.
- Collishaw, Stephan, Goodman, Robert, Pickles, Andrew, and Maughan, Barbara (2007): Modelling the Contribution of Changes in Family Life to Time Trends in Adolescent Conduct Problems. *Social Science & Medicine*, 65 (12): 2576–87.
- Collishaw, Stephan, Maughan, Barbara, Goodman, Robert, and Pickles, Andrew (2004): Time Trends in Adolescent Mental Health. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45 (8): 1350–62.

- Cosma, Alina, et al. (2023): A Focus on Adolescent Mental Health and Well-Being in Europe, Central Asia and Canada. *Health Behaviour in School-aged Children International Report from the 2021/2022 survey. Volume 1.* Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- Cosma, Alina, et al. (2020): Cross-National Time Trends in Adolescent Mental Well-Being from 2002 to 2018 and the Explanatory Role of Schoolwork Pressure. *Journal of Adolescent Health, 66* (6): 50–58.
- Curtin, Sally C., Warner, Margaret, and Hedegaard, Holly (2016): Increase in Suicide in the United States, 1999–2014. US Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Health Statistics.
- Curran, Thomas, and Hill, Andrew P. (2022): Young people's perceptions of their parents' expectations and criticism are increasing over time: Implications for perfectionism. *Psychological Bulletin, 148* (1–2): 107.
- Cybulski, Lukasz, et al. (2021): Temporal Trends in Annual Incidence Rates for Psychiatric Disorders and Self-Harm among Children and Adolescents in the UK, 2003–2018. *BMC Psychiatry, 21*: 1–12.
- Daly, Michael (2022): Prevalence of Depression among Adolescents in the US from 2009 to 2019: Analysis of Trends by Sex, Race/Ethnicity, and Income. *Journal of Adolescent Health, 70* (3): 496–99.
- De Looze, Margaretha E., et al. (2020): Trends over Time in Adolescent Emotional Well-being in the Netherlands, 2005–2017: Links with Perceived Schoolwork Pressure, Parent-Adolescent Communication and Bullying Victimization. *Journal of Youth and Adolescence, 49* (10): 2124–35.
- Dey, Michelle, Jorm, Anthony F., and Mackinnon, Andrew J. (2015): Cross-sectional time trends in psychological and somatic health complaints among adolescents: a structural equation modeling analysis of 'Health Behaviour in School-aged Children' data from Switzerland. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology, 1189* :50–1198.
- Doepke, Matthias, and Fabrizio Zilibotti (2019): *Love, money, and parenting: How economics explains the way we raise our kids.* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Dooley, Barbara, et al. (2019): My World Survey 2: The National Survey of Youth Mental Health. Dublin: UCD.
- Due, Pernille, et al. (2019): Trends in High Life Satisfaction among Adolescents in Five Nordic Countries 2002–2014. *Nordisk Välfärdsforskning| Nordic Welfare Research, 4* (2): 54–66.
- Duffy, Mary E., Twenge, Jean M., and Joiner, Thomas E. (2019): Trends in Mood and Anxiety Symptoms and Suicide-Related Outcomes among US Undergraduates, 2007–2018: Evidence from Two National Surveys. *Journal of Adolescent Health, 65* (5): 590–98.
- Fink, Elian, et al. (2015): Mental health difficulties in early adolescence: a comparison of two cross-sectional studies in England from 2009 to 2014. *Journal of Adolescent Health, 502* :(5) 56–507.

Global Burden of Disease Collaborative Network. Global Burden of Disease Study 2019 (GBD 2019). Available from: <https://vizhub.healthdata.org/gbd-results/> (Accessed 1. 4. 2024).

Goodwin, Renee D., Weinberger, Andrea H., Kim, June H., Wu, Melody, and Galea, Sandro (2020): Trends in Anxiety among Adults in the United States, 2008–2018: Rapid Increases among Young Adults. *Journal of Psychiatric Research*, 130: 441–46.

Hagquist, Curt, Due, Pernille, Torsheim, Torbøjrn, and Välimaa, Raili (2019): Cross-country comparisons of trends in adolescent psychosomatic symptoms—a Rasch analysis of HBSC data from four Nordic countries. *Health and quality of life outcomes*, 17: 1–13.

Harrison, Joyce Nolan, Cluxton-Keller, Fallon, and Gross, Deborah (2012): Antipsychotic Medication Prescribing Trends in Children and Adolescents. *Journal of Pediatric Health Care*, 26 (2): 139–45.

Health Behaviour in School-Aged Children (2017). Available from: <http://www.hbsc.org/> (Accessed 1. 4. 2024).

Hidaka, Brandon H. (2012): Depression as a disease of modernity: explanations for increasing prevalence. *Journal of Affective Disorders*, 140 (3): 205–214.

Holbrook, Joseph R., Bitsko, Rebecca H., Danielson, Mellisa L., Visser, Susanna N. (2017): Interpreting the prevalence of mental disorders in children: tribulation and triangulation. *Health promotion practice*, 18 (1): 5–7.

Högberg, Björn (2021): Educational Stressors and Secular Trends in School Stress and Mental Health Problems in Adolescents. *Social Science & Medicine*, 270: 113616.

Jeriček Klanšček, Helena, et al. (2018): Duševno zdravje otrok in mladostnikov. Ljubljana: NIJZ.

Kalb, Luther G., et al. (2019): Trends in Psychiatric Emergency Department Visits among Youth and Young Adults in the US. *Pediatrics*, 143 (4).

Keyes, Katherine M., Gary, Dahsan, O’Malley, Patrick M., Hamilton, Ava, and Schulenberg, John (2019): Recent Increases in Depressive Symptoms among US Adolescents: Trends from 1991 to 2018. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 54: 987–96.

Kreski, Noah T., et al. (2022): Time Use and Associations with Internalizing Symptoms from 1991 to 2019 among US Adolescents. *SSM-Population Health*, 19: 101181.

Lin, Liu Yi, et al. (2016): Association between Social Media Use and Depression among US Young Adults. *Depression and Anxiety*, 33 (4): 323–31.

Levitz, Eric (2023): No, Teen Suicide Isn’t Rising Because Life Got Objectively Worse. *Intelligencer*. Available from: <https://nymag.com/intelligencer/2023/02/teen-suicide-depression-girls-social-media.html> (Accessed 5. 3. 2024).

Lipson, Sarah K., Lattie, Emily G., Eisenberg, Daniel (2019): Increased Rates of Mental Health Service Utilization by US College Students: 10-Year Population-Level Trends (2007–2017). *Psychiatric Services*, 70 (1): 60–63.

- Löfstedt, Petra, et al. (2020): School Satisfaction and School Pressure in the WHO European Region and North America: An Analysis of Time Trends (2002–2018) and Patterns of Co-Occurrence in 32 Countries. *Journal of Adolescent Health*, 66 (6): 59–69.
- Lu, Wenhua (2019): Adolescent Depression: National Trends, Risk Factors, and Health-care Disparities. *American Journal of Health Behavior*, 43 (1): 181–94.
- Marquez, Jose, and Long, Emily (2021): A Global Decline in Adolescents' Subjective Well-Being: A Comparative Study Exploring Patterns of Change in the Life Satisfaction of 15-Year-Old Students in 46 Countries. *Child Indicators Research*, 14: 1251–92.
- Martinez-Ales, Gonzalo, Hernandez-Calle, Daniel, Kauli, Nicole, and Keyes, Katherine M. (2020): Why Are Suicide Rates Increasing in the United States? Towards a Multilevel Reimagination of Suicide Prevention. *Behavioral Neurobiology of Suicide and Self Harm*: 1–23.
- Mercado, Melissa C., et al. (2017): Trends in Emergency Department Visits for Nonfatal Self-Inflicted Injuries among Youth Aged 10 to 24 Years in the United States, 2001–2015. *Jama*, 318 (19): 1931–33.
- Miron, Oren (2019): Suicide Rates among Adolescents and Young Adults in the United States, 2000–2017. *Jama*, 321 (23): 2362–64.
- Mojtabai, Ramin, Olfson, Mark, and Han, Beth (2016): National Trends in the Prevalence and Treatment of Depression in Adolescents and Young Adults. *Pediatrics*, 138 (6).
- Moor, Irene, et al. (2020): The 2017/18 Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC) Study—Methodology of the World Health Organization's Child and Adolescent Health Study. *Journal of Health Monitoring*, 5 (3): 88.
- National Institute of Public Health. NIJZ Data Portal (2024). Available from: <https://podatki.nijz.si/pxweb/sl/NIJZ%20podatkovni%20portal/> (Accessed 1. 4. 2024)
- National Survey on Drug Use and Health (2019). Available from: <https://www.samhsa.gov/data/release/2019-national-survey-drug-use-and-health-nsduh-releases> (Accesses 15. 4. 2024)
- Plemmons, Gregory (2018): Hospitalization for Suicide Ideation or Attempt: 2008–2015. *Pediatrics*, 141 (6).
- Pontes, Nancy MH, Ayres, Cynthia G., and Pontes, Manuel CF (2020): Trends in Depressive Symptoms and Suicidality: Youth Risk Behavior Survey 2009–2017. *Nursing Research*, 69 (3): 176–85.
- Potrebny, Thomas, Wiium, Nora, and Lundegård, Margrethe Moss-Iversen (2017): Temporal Trends in Adolescents' Self-Reported Psychosomatic Health Complaints from 1980–2016: A Systematic Review and Meta-Analysis. *PLOS One*, 12 (11): 0188374.
- Primack, Brian, et al. (2017): Use of Multiple Social Media Platforms and Symptoms of Depression and Anxiety: A Nationally-Representative Study among US Young Adults. *Computers in Human Behavior*, 69: 1–9.
- Roškar, Saška, Zorko, Maja, and Podlesek, Anja (2015): Suicide in Slovenia between 1997 and 2010. *Crisis*.

- Ruch, Donna, et al. (2019): Trends in Suicide among Youth Aged 10 to 19 Years in the United States. *JAMA Network Open*, 2(5): 193886–193886.
- Schepman, Karen, et al. (2011): Do Changes in Parent Mental Health Explain Trends in Youth Emotional Problems? *Social Science & Medicine*, 73 (2): 293–300.
- Seemiller, Corey, and Grace, Meghan (2017): Generation Z: Educating and Engaging the next Generation of Students. *About Campus*, 22 (3): 21–26.
- Shorey, Shefaly, Debby, Esperanza, and Wong, Celine (2022): Global Prevalence of Depression and Elevated Depressive Symptoms among Adolescents: A Systematic Review and Meta-Analysis. *British Journal of Clinical Psychology*, 61 (2): 287–305.
- Slobodskaya, Helena R., Safronova, Margarita V., Kharchenko, Irina I., Rezun, Ekaterina V., and Kornienko, Olga S. (2023): Russian Adolescent Mental Health in 2002, 2015, and during the COVID-19 Pandemic in 2021. *Child and Adolescent Mental Health*, 28 (1): 158–66.
- Sonmark, Kristina, and Modin, Bitte (2017): Psychosocial Work Environment in School and Students' Somatic Health Complaints: An Analysis of Buffering Resources. *Scandinavian Journal of Public Health*, 45 (1): 64–72.
- Sweeting, Helen, West, Patrick, Young, Robert, and Der, Geoff (2010): Can We Explain Increases in Young People's Psychological Distress over Time? *Social Science & Medicine*, 71 (10): 1819–30.
- Twenge, Jean M., et al. (2010): Birth cohort increases in psychopathology among young Americans, 1938–2007: A cross-temporal meta-analysis of the MMPI. *Clinical psychology review*, 30 (2): 145–154.
- Twenge, Jean M. (2017): iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy—and Completely Unprepared for Adulthood—and What That Means for the Rest of Us. New York ...: Simon and Schuster.
- Twenge, Jean M. (2018): Increases in Depressive Symptoms, Suicide-Related Outcomes, and Suicide Rates among US Adolescents after 2010 and Links to Increased New Media Screen Time. *Clinical Psychological Science*, 6 (1): 3–17.
- Twenge, Jean M. (2019): Age, Period, and Cohort Trends in Mood Disorder Indicators and Suicide-Related Outcomes in a Nationally Representative Dataset, 2005–2017. *Journal of Abnormal Psychology*, 128 (3): 185.
- Twenge, Jean M., Cooper, A. Bell, Joiner, Thomas E., Duffy, Mary E., and Binau, Sarah G. (2019): Age, Period, and Cohort Trends in Mood Disorder Indicators and Suicide-Related Outcomes in a Nationally Representative Dataset, 2005–2017. *Journal of Abnormal Psychology*, 128 (3): 185.
- Twenge, Jean M., et al. (2021): Worldwide Increases in Adolescent Loneliness. *Journal of Adolescence*, 93: 257–69.
- Twenge, Jean M., Joiner, Thomas E., Rogers, Megan L., and Martin, Gabrielle N. (2020): Considering All of the Data on Digital-Media Use and Depressive Symptoms: Response to Ophir, Lipshits-Braziler, and Rosenberg (2020). *Clinical Psychological Science*, 8 (2): 379–83.

- Twenge, Jean M., Martin, Gabrielle N., and Campbell, W. Keith (2018): Decreases in Psychological Well-Being among American Adolescents after 2012 and Links to Screen Time during the Rise of Smartphone Technology. *Emotion*, 18 (6): 765.
- Van Droogenbroeck, Filip, Spruyt, Bram, and Keppens, Gil (2018): Gender Differences in Mental Health Problems among Adolescents and the Role of Social Support: Results from the Belgian Health Interview Surveys 2008 and 2013. *BMC Psychiatry*, 18 (1): 1–9.
- van Vuuren, Cornelia Leontine, Uitenbroek, Daan G., Van der Wal, Marcel F., and Chinapaw, Mai J. M. (2018): Sociodemographic Differences in 10-Year Time Trends of Emotional and Behavioural Problems among Adolescents Attending Secondary Schools in Amsterdam, The Netherlands. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 27: 1621–31.
- Walrave, Roosje, et al. (2022): Trends in the Epidemiology of Depression and Comorbidities from 2000 to 2019 in Belgium. *BMC Primary Care*, 23 (1): 1–12.
- Wang, Jian Li, et al. (2013): Development and Validation of Prediction Algorithms for Major Depressive Episode in the General Population. *Journal of Affective Disorders*, 151 (1): 39–45.
- West, Patrick, and Sweeting, Helen (2003): Fifteen, Female and Stressed: Changing Patterns of Psychological Distress over Time. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44 (3): 399–411.
- Wiens, Kathryn, et al. (2020): A Growing Need for Youth Mental Health Services in Canada: Examining Trends in Youth Mental Health from 2011 to 2018. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*: 29:e115.

Author's data

Minea Rutar, Teaching Assistant
University of Maribor, Faculty of Arts
Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
E-mail: minea.rutar@um.si

Janez Štebe

KULTURNE KARAKTERISTIKE POSAMEZNIH EVROPSKIH DRŽAV IN ODZIV NA KRIZO COVIDA-19: KOLEKTIVIZEM, ODNOS DO SVOBODE, POLITIČNO ZAUPANJE IN PREPRIČANJA O ZAROTAH

IZVLEČEK

V eksplorativni študiji primerjave Slovenije z drugimi evropskimi državami v obdobju širjenja pandemije covid-19 raziskujemo, kako se podpora in sledenje omejitvenim ukrepom za blaženje poteka epidemije ujemata s kulturnimi karakteristikami držav vzdolž kolektivizma oz. individualizma, togosti v odnosu do svobode, razširjenosti zaupanja v državo ter prepričanj o zarotah. Analiza podatkov iz različnih obstoječih virov na ravni držav, združenih na enem mestu, je pokazala pretežno kolektivistično umeščenost držav z nizkim sledenjem in podporo ukrepom, kar je drugače, kot so prikazovale številne študije na globalni ravni. V istem kolektivističnem okolju se je pokazala tendenca nizkega političnega zaupanja, neodobravanja omejevanja svobode in razširjenosti prepričanj o zarotah, kar razlagamo kot prisotnost posebnega tipa kolektivizma v opazovanih državah Evrope.

KLJUČNE BESEDE: kolektivizem, togost, svoboda, covid-19, upoštevanje ukrepov, cepljenje

The cultural character of european countries and reactions to the COVID-19 crisis: Collectivism, attitudes regarding freedoms, political trust, and conspiracy beliefs

ABSTRACT

In the study, we present findings on Slovenia compared to other European countries. We explore how support for and compliance with preventive measures is related to the national cultural characteristics of Collectivism vs. Individualism, tightness and attitudes regarding freedom, aggregate measures of trust in government, and how common conspiracy beliefs are. The analysis of various data from different existing sources, merged on the country level, shows that countries which are low on following and supporting the preventive measures are grouped among those prevailingly collectivist in character. This contrasts with what has been shown in many studies on the global level. We show that the same collectivistic character also nurtures lower levels of political trust and lower levels of support for the limitations on freedom, together with stronger conspiracy theory beliefs, which is consistent with the explanation that a specific type of collectivism exists in certain regions of Europe.

KEY WORDS: collectivism, tightness, freedom, following preventive COVID-19 measures, vaccination

1 Uvod

Namen prispevka je pregledati, koliko bi lahko odzive na pandemijo povezali s kulturnimi karakteristikami. Za obravnavo smo določili evropski kontekst: tu je večja gotovost glede kakovosti in primerljivosti podatkov, nekateri podatki so na voljo samo za evropske države, imamo pa tudi bolj neposredne primerjave Slovenije z drugimi državami. Primerjalno družboslovno raziskovanje kot iskanje podobnosti in razlik, če je omejeno na evropske države, sledi pristopu »najbolj podobnih sistemov« (Przeworski in Teune 1970). Zanima nas predvsem, kako je Slovenija glede kulturnih karakteristik podobna drugim državam postsocializma ter kako se to odraža pri podpori ukrepom med pandemijo.

Vprašanje je pomembno, ker lahko na podlagi razumevanja kulturnih značilnosti okolja načrtujemo učinkovitejše ukrepanje ob novih primerih kriz. Situacijo v pandemiji, kjer se pri upoštevanju omejevalnih ukrepov Slovenija ni dobro izkazala, nekateri primerjajo s spopadanjem s podnebno krizo, ki prav tako

zahteva kooperativnost posameznikov. Med pandemijo se je pokazalo, kako je za ustrezeno obvladovanje krize potrebno razumevanje situacije, ki se lahko tudi hitro spreminja. Že med prvim in drugim valom so se pokazale razlike pri podpori ukrepom (za Slovenijo glej Smrke in Hafner Fink 2021). Še bolj se je pandemska utrujenost kot grožnja zaradi prezgodnjega ukinjanja ukrepov in z vrnitvijo k normalnemu ter z njo povezana amnezija glede obstoja pandemije pokazala v dolgem izteku pandemskih valov v letu 2022, ko so nekatere države naknadno plačale višjo ceno, kot bi bilo potrebno (Adam in Gorišek 2022).

Značaj kulture določene entitete se prikazuje skozi prevladajoč sklop značilnosti v normah, vrednotah, stališčih, prepričanjih in v ravnanju v skupinskih situacijah, po katerih se entitete ločijo med seboj. Lahko jih opazujemo na ravni posameznih etničnih skupnosti, regij znotraj držav ali držav kot celote, pa tudi na ravni posameznika, pri čemer se določen delež posameznikov v na primer prevladajoči kolektivistični kulturi loči od večine s svojo individualistično usmerjenostjo. Različne raziskave so pri pojasnjevanju dogajanja ob pandemiji obravnavale eno ali več ravni hkrati. Mi se bomo omejili na raven primerjave držav v Evropi, s poudarkom na opazovanju razlik med skupinami držav z različnimi zgodovinsko-kulturnimi ozadji.

Specifično raziskujemo kulturne karakteristike kolektivizma oz. individualizma, togosti oz. ohlapnosti (*tight – loose*) ter druge posebnosti kulturnih okolij. Veliko dosedanjih študij se je ukvarjalo z vprašanji pomena kulturnih karakteristik za sodelovanje državljanov pri ukrepih, namenjenih omejevanju širjenja virusa. V nadaljevanju bomo prikazali različne raziskave, osredinjene predvsem okrog karakterja kolektivizma kot okolja, ki domnevno prispeva k večjemu zaupanju pa tudi solidarnosti in s tem k pripravljenosti slediti priporočilom med pandemijo. V Sloveniji razlikovanji kultur vzdolž kolektivizma in po drugi strani togosti nista zelo poznani, zato menimo, da s predstavljivijo konceptov, avtorjev in kazalnikov na primeru predstavljene analize širimo zavedanje o pomenu tovrstnih pristopov. Gre za dve izmed v literaturi najpogosteje upoštevanih karakteristik kulture in še zlasti v povezavi s situacijo pandemije covid-19.

Ponujene razlage preventivnega karakterja kolektivizma ob spoprijemanju z izrednimi razmerami podvržemo dodatnemu razmisleku, saj so v nasprotju z opažanjem, ki smo jim bili predvsem v Sloveniji in drugih državah vzhodne Evrope priča med pandemijo. Ni bilo velike pripravljenosti za cepljenje, prisotno je bilo množično nezadovoljstvo z ukrepi. Vsem državam v regiji je skupen fenomen doveztnosti za teorije zarot. Vse to se dogaja v sicer izrazito kolektivističnem okolju. Zanima nas, ali bi bile z opazovanjem dogajanja med pandemijo v Evropi lahko ponujene drugačne razlage vpliva kulture, prilagojene posebnostim v njihovem izražanju v določenih regijah. Ali se tu v pretežno kolektivističnem okolju kažejo

dodatne kulturne karakteristike, kot je sindrom stalno prisotnega nezaupanja v politiko in javno oblast, hkrati z družbeno sprejemljivostjo »izogibanja« (free rider) kot motivacije za delovanje v nasprotju prispevanju javnemu dobru, v našem primeru preprečevanja širjenja epidemije. »Izogibanje« (»zastonjkarstvo«, »nekooperativnost«, »defektorstvo« (Smrke in Hafner Fink 2021; Rutar 2022), »hvatanje krivina« (Pavlović 2011) kot strategijo, ki lahko poleg nezaupanja (v oblast, strokovnjake, tradicionalne medije) in hkrati s širjenjem teorij zarote pojasni nižje upoštevanje pandemičnih ukrepov, so kot poveden za slovenski primer izpostavili tudi drugi avtorji (Grušovnik 2020; Smrke in Hafner Fink 2022). Pomembnost našega prispevka je v tem, da naštete koncepte upoštevamo kot mednarodno primerljive indikatorje karakteristik kulture držav in jih v edinstveni kombinaciji podvržemo sistematičnemu pregledu na makroravnini, s čimer se nam odpre dodatna perspektiva v primerjavi z omenjenimi analizami, opravljenimi pretežno opisno ali na mikroravnini.

V teoretičnih izhodiščih najprej podamo prikaz osnovnih razlag in pomena kulturnih karakteristik ter njihovega odmeva v slovenskem družboslovju, nato po posameznih sklopih pregledamo aktualno svetovno literaturo in povzamemo glavne ugotovitve iz časa pandemije. Nato razložimo, iz katerih virov smo črpali podatke in jih – raznorodne, kot so bili – združevali na ravni držav v skupno datoteko za namen analize. Rezultate prikazujemo glede povezanosti različnih kulturnih karakteristik med seboj, nato pa tudi glede povezanosti s podporo ter z upoštevanjem priporočil za omejevanje pandemije. Zanima nas, katere skupine držav odstopajo od drugih v svojih ekstremih po obravnavanih dimenzijah. V sklepnu delu zapišemo, katere so omejitve raziskave, in podamo razmislek o potrebi po prilagajjanju načinov spopadanja s krizo kulturnim značilnostim okolja.

2 Teoretična izhodišča

V devetdesetih letih sta bila vplivna in prelomna delo Hofsteda (2001) ter šola Triandisa (1994) in sodelavcev, predvsem na področju industrijske organizacije, vrednot in odnosov pri delu, kar pa se je nato upoštevalo tudi na drugih področjih. Hofstedova delitev nacij glede na kulturne značilnosti je izhajala iz IBM-jeve študije vrednot v delovnih organizacijah po državah. Sicer pa izvorna tipologija kulturnih karakteristik izhaja iz zgodnejših etnoloških študij. Hofstede in Triandis sta v svojih pristopih ločevala več dimenziij kulture. Hofstede je kot glavno karakterizacijo držav odkril razlikovanje vzdolž kolektivizma oz. individualizma, Triandis pa poleg tega še razlikovanje med manjšo ali večjo ohlapnostjo oz. togostjo (*loos – tight*) določenega kulturnega okolja. V našem prispevku smo se v izhodišču osredinili na ti najpogosteje obravnavani dimenziiji, ki ju tudi v

kontekstu pojasnjevanja dogajanja med pandemijo štejejo za najpomembnejši. Kulturni karakter na ravni držav obravnavamo kot svojsko določilnico razlikovanja in ugotavljanja povezanosti s pojavi na isti ravni, ločeno od mikroravnih vrednot in delovanja posameznikov (Hofstede 2011).

Pri razpravah o pomenu kulturnih značilnosti v slovenski sociološki srenji je bilo prevladujoče sledenje Igglehartovemu pristopu teorij modernizacije in s tem povezanih vrednot kot materialističnih (»preživetvenih«) ali postmaterialističnih (samoizražanja) (Beugelsdijk in Welzel 2018). Sklepali so o prevladujoči podložniški politični kulturi (Kirbiš in Flere 2011). Nekaj je omemb razdelitve kultur po dimenzijah vrednot (Kurdija 2005; Hafner Fink 2012), sledič Schwartzu (2004). Hofstede je včasih omenjen pri pojasnjevanju razlik v mednarodnih okoljih (npr. Kralj in Svetličič 2017; Velkavrh in Ule 2022). Dimenzijo kulturne togosti avtorji upoštevajo redkeje (izjema npr. Babič in dr. 2018).

Prisotnost bolj individualistične ali kolektivistične kulture se kaže na različnih področjih, med drugim pri dojemaju sebe kot od skupnosti ločenega posameznika ali pa pretežno tesno povezanega s skupnostjo, v kolikšni meri so osebni cilji skladni s skupinskimi ter ali se daje skupnostnim potrebam in potrebam drugih prednost pred lastnimi (Triandis 1994). Gre za usklajenost prepričanj in norm skupine s posameznikovimi prepričanjii in ravnanjii ter z njimi povezanimi stališči. Kadar so posamezniki sorazmerno neodvisni v svojih stališčih in ravnanjih v odnosu do skupine, ki ji pripadajo (npr. družine, organizacije), ter odprtii za zunajskupinske vrednote in stališča pa tudi sorazmerno avtonomni pri njihovem oblikovanju, govorimo o individualistični kulturi. Azijske države, kot sta Japonska in Kitajska, so pretežno kolektivistične. Triandis (1994), na primer, nadalje ločuje horizontalni in vertikalni kolektivizem ter situacijsko odvisnost, kdaj kulturne značilnosti sploh pridejo do izraza.

Delitev vzdolž togosti in ohlapnosti, tj. neodvisno od vprašanja kolektivizma, pa se nanaša na kulturna okolja, v katerih obstaja veliko pravil obnašanja, strožje upoštevanje norm ter sta prisotna neodobravanje in doslednejše sankcioniranje odstopanj (Gelfand in dr. 2011). Nasprotno je v ohlapnejših kulturah dopuščena veliko večja mera svobode v obnašanju. V tem okolju obstaja večja mera soglasja o veljavnih normah (Triandis 2004).

2.1 Delovanje kolektivistične kulture v situaciji covid-a-19

Pričakovati je, da se kulturne razlike pokažejo med epidemijo, saj situacija zahteva veliko mero odpovedovanja privzetim navadam. Skrb za druge, sodelovanje in pripravljenost odpovedovanja za dobro skupnosti so značilnosti kolektivizma (Dang in Xiao 2022).

Številne študije so na različnih ravneh analize in z uporabo različnih indikatorjev dokazovale obstoj kulturnih razlik v odzivu prebivalstva, posledično pa v učinkovitosti uvedenih ukrepov. V raziskavi v zgodnji fazi epidemije v letu 2020 so potrdili pozitivno povezanost med vrednostmi kolektivizma po državah sveta ter številom okužb in številom smrti zaradi virusa (Maaravi in dr. 2021).

Posebej so zanimive raziskave, ki v daljšem časovnem obdobju in v različnih valovih pandemije potrjujejo vpliv kolektivizma (Im in Chen 2020; Feng in dr. 2022; Wang in dr. 2022). Vpliv kulture je bil opazen ob vzponu pandemije, manj v fazi pojemanja, domnevno zaradi splošne dobre informiranosti o naravi okužb in smiselnosti razlogov za ukrepanje (Huang in dr. 2023). Zanimivo, zadnja študija ni pokazala sistematične povezanosti Hofstedovega individualizma, ampak negativno povezanost vzpona epidemije z znotrajskupinskim (*in-group*) kolektivizmom.

Glede vprašanja pretežno kolektivističnega karakterja kulture v vzhodni Evropi se zdi smiselna predpostavka, da bodo znotraj dediščine socializma delovale vrednote redistribucije ter dajanje prednosti normativnim zahtevam in državno spodbujenim intervencijam – tudi na področju odnosa do omejitvenih ukrepov v povezavi s covidom-19 (Huang in dr. 2022). Študija je zanimiva, ker poleg globalne analize na ravni držav testira tudi primer okrajev nekdanje vzhodne in zahodne Nemčije kot okolij, ki se razlikujejo po kolektivističnem karakterju. Začetni rezultati ne pokažejo razlik, te se pojavijo šele po vključenih kontrolnih spremenljivkah. Na koncu študija vendarle sklene z ugotovitvijo, da je skladno z izhodiščno predpostavko individualistični karakter okrajev, ki so spadali v zahodno Nemčijo, zaviralni dejavnik pri sledenju omejitvam.

2.2 Kolektivizem in prepričanja o teorijah zarote

Učinkovanje kolektivizma ima v okoliščinah pandemije različne razlage. Večina prikazuje kolektivizem kot prednost pri spopadanju z epidemijo. V povezavi s prepričanji o zarotah pa se logika kolektivizma lahko pokaže tudi kot slabost. Eno izmed presenetljivih dogajanj med epidemijo je bil množičen pojav verjetja v teorije zarote glede cepiv in virusov. Prepričanja o zarotah so bila prisotna že pred epidemijo; povezana so bila z zaupanjem znanosti, ustanovam, virom informiranja itn. Kot problem se je to zaupanje krhalo skozi daljši čas; kot tako opredeljuje stanje, specifično kulturno situacijo v posamezni državi. Čas epidemije pa je teorije zarot v okviru globalne prisotnosti internetnih socialnih omrežij postavil v ospredje – v nekaterih okoljih so doobile epidemične razsežnosti. Pojav je v kontekstu vprašanj kulturnih ozadjij zanimiv za našo razpravo zato, ker po pričakovanjih prepričanja o zarotah vodijo k zmanjševanju upoštevanja zaščitnih ukrepov, zlasti cepljenja, okrog katerega se je zgostila vrsta teorij zarote (Uscinski in dr. 2020; Mulukom 2020; Brzezinski in dr. 2020).

Zanimivo za našo razpravo je ugotavljanje, da so prepričanja o zarotah prisotnejša v kolektivističnih okoljih. Kako je kolektivizem lahko izhodišče za oblikovanje konspiratornih prepričanj, so študije dokazovale že pred nastopom epidemije (Adam-Troian in dr. 2021). Kolektivizem namreč predstavlja tudi nasprotje racionalne in od skupinskega mnenja neodvisne presoje, pomembne za zadržanost ob soočanju s teorijami zarot. Lažje se širijo prepričanja, da imajo drugi (oblast, farmacevtske družbe ...) negativne namene. Prizadevanje za občutek varnosti in to, da imaš stvari pod nadzorom, se povezuje s prevladujočim kolektivističnim kulturnim obrazcem okolja (*ibid.*).

2.3 Odnos do oblasti kot kulturni sindrom

Ob podobnem razmisleku kot pri vprašanju prepričanj o zarotah smo v raziskavo vključili tudi odnos do oblasti, ki se pogosto omenja v razpravah o mogočih kulturnih ozadjih sledenja ukrepom v obdobju covida-19.

Zaupanje in upoštevanje ukrepov, ki prihajajo kot dekreti, sta v veliki meri odvisna od zaupanja do države in uradnih ustanov. Odmaknjeno oblasti (*power distance*), ena izmed Hofstedorovih dimenziј kulture, slabi učinkovitost ukrepov (Huang in dr. 2023). Enako nizko zaupanje v oblast, povezano s sumničenji o njenih namenih (Kaasa in Adriani 2021).

Nizko zaupanje do političnih institucij ima pogosto korenine v »kulturni preteklosti«, kar se je pokazalo pri težavah pri vzpostavljanju sledenja ukrepom v Italiji (Oksanen 2020). Odnos do formalnih oblastnih institucij, zlasti do izvršilne oblasti, ima poleg tega, da je odvisno od ocenjevanja učinkovitosti in odgovornosti pri doseganju rezultatov, tudi globlje kulturno pogojeno ozadje. Spoštovanje avtoritete in vnaprejšnje zaupanje nosilcem oblasti sta še dve v sklopu karakterizacij, značilnih za kolektivistična okolja. Kot sindrom nizkega zaupanja pa je tudi ena izmed značilnosti postsocialističnih okolij, ki se prekriva s političnim cinizmom in slabšalnim odnosom do politike na splošno. Večina okolij v postsocialističnih državah je sicer kolektivističnih, zaradi česar negativen odnos do oblasti, ki je v nasprotju z osnovnim predvidevanjem kulturnih značilnosti teh okolij, lahko štejemo kot samostojno karakterizacijo. To bi bilo skladno z razumevanjem, da je kumulativni vpliv socialnega kapitala v obliki splošnega zaupanja del celovite kulture zaupanja, ki je nekje razširjena ali pa ni. Splošno zaupanje soljudem že samo lahko vodi do večjega upoštevanja zaščitnih ukrepov, saj ima to smisel, ker se verjame, da bodo tudi drugi ravnali enako, in je boljše zagotovilo, da bodo ukrepi učinkoviti (Im in Chen 2020; Syropoulos in Gkinopoulos 2023).

Sicer se pogosto pokaže, da so institucionalno zaupanje, splošno zaupanje in ekonomska razvitost povezani med seboj ter da so države vzhodne Evrope del periferije tudi po slabši ekonomske razvitosti (Boda in Medve - Bálint 2004).

Tako prisotnost povezav med zaupanjem in njegovimi posledicami oslabi vsačič, ko avtorji upoštevajo tudi ekonomsko razvitost. Lahko je slabša ekonomska razvitost samo še en vidik obstoječega sindroma kulture nezaupanja v regiji, namernega zavračanja formalnih priporočil ter obstrukcije vladajočih elit, ki je posebej očitno prišla na dan v obdobju pandemije (Franic 2022).

Kako je zaupanje do oblasti med uvajanjem omejitvenih ukrepov lahko odločilno pri njihovem množičnem sprejemanju, pa je tudi jasno. Zaupanje je v kriznih časih pomembno tudi za prepričljivo in hitro obveščanje, ki pomaga zmanjšati anksioznost. Zares se je v raziskavi na individualni ravni pokazala povezava med kolektivistično orientacijo posameznika in zaupanjem do vlade ter prek tega z upoštevanjem ukrepov v več državah, razen v ZDA, domnevno zaradi dvoumnih sporočil zvezne administracije glede upoštevanja strokovnih priporočil imunološke stroke (Travaglino in Moon 2021). Kolektivizem pomeni, da se gojita podporno okolje in socialni kapital v skupnostih, kar pa je tudi spodbudna okoliščina za splošno družbeno in politično zaupanje na nacionalni ravni (*ibid.*).

2.4 Kulturna togost in odnos do svobode

Lastnosti togosti oz. ohlapnosti kulturnih okolij različnih držav opredeljujejo, koliko so se posamezniki pripravljeni odpovedati osebni svobodi na račun vzpostavljenih zahtev ter kako je s pritiskom skupnosti in oblasti, da se tolerira ali sankcionira nesprejemljivo vedenje, kot sta nenošenje mask v javnosti in neupoštevanje omejitev gibanja.

V povezavi s kulturno togostjo je v kontekstu razmisleka o epidemiji pomembno vprašanje skrbi za skupno dobro. Omejevanje in sledenje ukrepom za preprečevanje širjenja virusa je v izhodišču vprašanje, ali se, tudi če sam nisi zelo ogrožen, npr. mlajši v primerjavi s starostniki, omejiš zato, da zaščitiš tiste, ki so bolj izpostavljeni hujšim oblikam bolezni. Zaustavljanje epidemije kot javno dobro je nemotivirajoče za tiste, ki so nagnjeni k *izogibanju* (*free rider*), saj bodo koristi od omejitev imeli tudi če se ne podvržejo ukrepom (Choy in Yong 2022). Vprašanje *izogibanja* kot sindroma določene kulture, pri čemer sta razširjena splošno nezaupanje skupinam navzven in sledenje udobju pripadnosti lastni skupini (*in-group*), lahko pojasni širšo sliko dogajanja med epidemijo, to je prepričanjem o pretiranosti ukrepov, nezaupanju v oblast in posledično prepričanjem o zarotah in dopustnosti kršenja ukrepov. Ali, kot ugotavlja Vidmar Horvat (2021), »temeljna človekova pravica do pravic je v postmilenijski javnosti postala oblika boja za pravice do lastnih pravic, ki si jih ne glede na skupno dobro odmerja vsak sam«.

Načelno je prvenstvo javnega dobra spet lahko odraz kolektivističnega karakterja okolja, ko v moralni dilemi – med podrejanjem skupnim interesom omejevanja epidemije in zaščite ranljivejših, ali pa svobodi gibanja in selektivnega

upoštevanja ukrepov zaradi lastnega sebičnega interesa – v kolektivističnem okolju zaradi pritiska skupnosti prevlada ravnanje v prid javnemu dobru. Lahko pa stališča, ki poudarjajo prvenstvo individualne svobode, zrastejo tudi v okolju sicer prevladujočega kolektivizma. Razlikovanje kulture vzdolž togosti je po svoji opredeljenosti neodvisno od kolektivizma (Gelfand in dr. 2011). Razširjenost stališč v prid svobode se lahko šteje kot dodatna dimenzija kulture, v smislu dileme med *izogibanjem* in delovanjem za skupno dobro. Bolj ko so zapovedana priporočila za varovanje pred virusom odmaknjena od neposredne navezanosti skozi skupinsko pripadnost, ko se posameznik v veliki množici skrije za anonimnost, bolj se v tako vzpostavljeni coni udobja vzpostavlja dopustnost *izogibanja* (Paakkari in Okan 2020; Naso 2020).

Na podlagi tovrstnih izhodišč so aktualne raziskave dokazovale, da je bilo manjše število okuženih in smrti zaradi covida-19 v državah, v katerih prevlada kulturna značilnost *togosti* pri sledenju priporočilom avtoritet ter je prisoten socialni pritisk, ki sili in spodbuja izpolnjevanje uveljavljenih norm vedenja brez izjem. *Ohlapnost* (kot nasprotje *togosti*) je bila povezana tudi z drugimi vidiki odnosa do covida-19, manjšim strahom in omalovaževanjem nevarnosti, kar kaže kulturo brezbrižnosti: kot da se ne more nič zgoditi (Gelfand in dr. 2021).

Kolektivizem, kultura togosti in temu nasprotno vrednotenje svobode, prepričanja o zarotah in nezaupanje v državo so v kontekstu situacije pandemije lahko na dogajanje v pandemiji součinkovale na različne načine. Kot na prvi pogled kulturna togost lahko skozi neformalno skupinsko nadzorovanje lažje sobiva s kolektivizmom, se ta povezava lahko predugači ob vplivu množičnih socialnih omrežij, pri čemer se oblikujejo nove skupinske pripadnosti. Enako je sprejemanje teorij zarote v povezavi s covidom-19 lahko tesno povezano z nezaupanjem v »globoko državo«, dojeto kot še eden izmed organizatorjev zarot (Yong in Choy 2021).

3 Merjenje konceptov in metoda

Medsebojno povezanost razsežnosti kulture in povezave z upoštevanjem pandemskih ukrepov med evropskimi državami bomo raziskovali s pregledovalnim (eksplorativnim) pristopom. Ne bomo se poglabljali v morebitne vzročne zveze, ampak bomo ostali na ravni bivariatnih povezanosti v obliki koeficientov korelacije. Analitična metoda so dvodimenzionalne grafične predstavitve položaja držav. Posamezne vrste podatkov smo združevali na ravni držav kot enote analize.

V literaturi so uporabili različne indikatorje in konceptualizacije kulture (npr. Uz 2015; Ma in Ye 2023; Carpenter 2000). Pri kolektivizmu kot najbolj prvinski pristop večina uporablja izvorno Hofstedovo točkanje položaja držav (Wang in dr. 2022; Dam in dr. 2023; Kaasa in Andriani 2022). Za tukajšnji prikaz smo

uporabili javno dostopne podatke s spletnne strani projekta (Hofstede 2015) iz najaktualnejše študije (Hofstede 2011). Podatke smo predhodno pripravili za združevanje z drugimi na podlagi enotnega identifikatorja države.

Najaktualnejši dostopni podatki za razlikovanje držav vzdolž togosti izhajajo iz študije, ki je zajela 57 držav med aprilom 2019 in januarjem 2020 (Eriksson in dr. 2021). Podatki so zbrani na podlagi vprašalnika, ki meri običaje doslednega sledenja družbenim normam s trditvami, kot je: »Ljudem v tej državi je v večini situacij dopuščena velika mera svobode pri odločanju o svojem obnašanju« (Gelfand 2011). Zanima nas zlasti položaj Slovenije v primerjavi z drugimi državami, pa tega podatka študija ni zajela. Da bi premostili to težavo, smo za približek oceni togosti kar za vse države namesto zgornjega vzeli pomensko soroden indikator iz evropske raziskave z naslovom »European Parliament covid-19 Survey – Round 3« (European Parliament 2021). In sicer pozitivno stališče o upravičenosti omejevanja svobode, ki ga razumemo tudi kot nasproti razširjenosti izogibanja: »Boj proti pandemiji koronavirusa popolnoma upravičuje sedanje omejitve mojih osebnih svoboščin.« Podatke ankete smo prenesli iz podatkovnega arhiva GESIS in vrednosti relativnih deležev podpore upravičenosti pripisali posameznim državam na agregatni ravni. Tako pripravljene podatke smo nato prek identifikatorja države združevali s prejšnjimi. Preverili smo povezanost tako oblikovane spremenljivke omejevanje svoboščin z obstoječim standardnim indeksom togosti, upoštevaje države, ki so bile vključene v študijo Gelfandove in Eriksona. Pozitivna povezanost pritrjuje skupni vsebinski konceptualizaciji v smislu veljavnosti (tabela 1, vrednosti za togost zaradi majhnega N v oklepaju, povezanost $r = 0,46$ je iz istega razloga mejno statistično značilna).

Za ugotavljanje odnosa do oblasti smo iz istih podatkov Evropskega parlamenta vzeli splošno podporo vladi: »V kolikšni meri na splošno podpirate (opcijsko ime države, op. a.) vlado oziroma ji nasprotujete?« (European Parliament 2021).

Preričanja o teorijah zarote smo beležili z vprašanjem o verjetju v resničnost zarote vlad glede virusa z namenom omejevanja svobode: »Virusi so bili ustvarjeni v vladnih laboratorijsih z namenom nadzorovanja naše svobode« (European Commission 2021). Aggregirani podatki raziskave Eurobarometer 95.2 zajemajo relativne deleže tistih, ki menijo, da trditev ni resnična: pozitivni pol spremenljivke zarota virusi kaže nizko prisotnost prepričanj o zaroti.

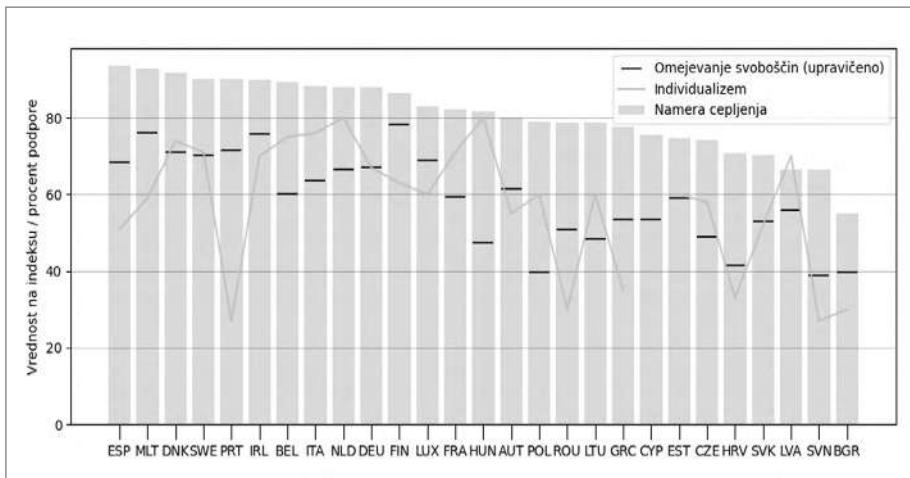
Za oceno posledic kulturnih karakteristik na dogajanje med pandemijo smo uporabili različne anketno pridobljene vrednosti relativnih deležev iz že omenjenih evropskih raziskav, aggregiranih na ravni držav, in sicer zadovoljstvo z ukrepi (zelo in deloma zadovoljni pri vprašanju »Kako zadovoljni oziroma nezadovoljni ste z dosedanjimi ukrepi proti pandemiji korona virusa, ki jih je sprejela vaša vlada?«,

(European Parliament 2021)), in nameri cepljenja (»Kdaj bi se žeeli cepiti proti covidu-19 (koronavirusu)?« (European Commission 2022)). Za primerjavo o izvajanju priporočil glede omejevanja gibanja smo uporabili tudi objektivne podatke o prostorski mobilnosti, ki za leto 2021 prikazujejo spremembo obiskov na različnih mestih (Google, LLC 2021). Negativni predznak pomeni zmanjšano mobilnost.

4 Rezultati

Iskanje cepiva in nato čim bolj množično cepljenje se je na začetku prikazovalo kot rešitev za ublažitev posledic pandemije. Tako ko so cepiva postala dostopna, se je v določenih okoljih razširilo odklanjanje cepljenja. Podatki o nameri cepljenja iz maja 2021 (Evropska komisija 2022) že jasno kažejo razlike med državami glede izpolnjevanja omejitvenih ukrepov (graf 1). Graf se prelomi nekje pri Finski, ki skupaj z drugimi državami pretežno severnejšega dela Evrope tvori skupino cepljenju bolj naklonjenih držav. Manj kot 80-odstotno pripravljenost za cepljenje so kazale države evropskega vzhoda, od Poljske pa vse do Bolgarije. Vrednosti na dimenziji individualizma (rumeno obarvana krivulja) so na splošno med temi državami pod mejo 60, kar pomeni, da so razen Latvije vse pretežneje kolektivistične. Enako se kaže odnos do omejevanja svoboščin (deleži, označeni s polno črto na histogramu) pri teh državah kot pretežno zadržan.

Graf 1: Nameri cepljenja, upravičenost omejevanja svoboščin in individualizem (nasprotje kolektivizma) po državah.

Povezavo pripravljenosti cepljenja s podporo omejevanju svoboščin lahko razumemo v smislu, da zavračanje omejevanja svoboščin predstavlja ohlapnejošo kulturo in manjšo pripravljenost za kooperativnost. Rezultati hkratne prisotnosti kolektivizma in odklanjanja cepljenja so uganka, ki bi jo radi razreševali v nadaljevanju. Najprej pregledamo medsebojne povezanosti različnih vidikov značilnosti kulture, nato pa še, kako se kaže njihova povezanost s podporo in z izvajanjem omejitvenih ukrepov.

4.1 Povezanost kolektivizma in drugih kulturnih karakteristik

Korelacije z individualizmom med državami kažejo nekaj zanimivih posebnosti (tabela 1). Razširjenost upravičenosti omejevanja svoboščin (nasprotje kulture *izogibanja*) kaže celo statistično značilno pozitivno povezanost z individualizmom, prav tako slednjega z razširjenostjo podpore vladi ($r = 0,35$; $p = 0,08$, na meji 5-odstotnega intervala zaupanja), v nasprotju s pričakovanji, kot so zastavljena v literaturi. Kolektivistični karakter naj bi deloval pozitivno – skozi mehanizem na splošno večjega zaupanja v avtoritetu in oblast.

**Tabela 1: Povezanosti med indikatorji kulturnih karakteristik (r)
(število enot $25 < N < 31$). (Vrednosti koeficientov za togost zaradi majhnega $N < 20$ v oklepajih).^a**

	Individualizem	Togost	Omejevanje svoboščin (upravičeno)	Podpora vladi
Togost	-0,23			
Omejevanje svoboščin (upravičeno)	,42 *	(0,46)		
Podpora vladi	0,35	(0,28)	,84 **	
Zarota virusi (neresnična)	,73 **	(0,11)	,63 **	,50 **

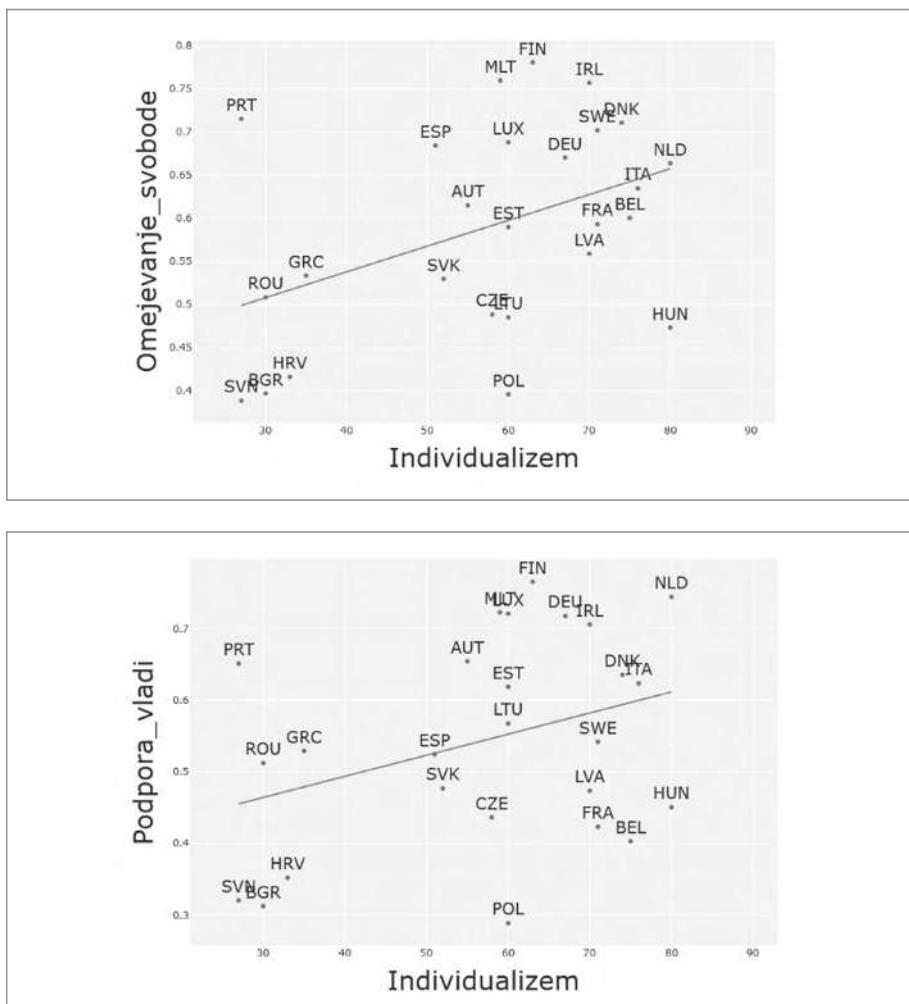
*Korelacija statistično značilna pri 0,05-odstotnem intervalu zaupanja (dvostransko).

**Korelacija statistično značilna pri 0,01-odstotnem intervalu zaupanja (dvostransko).

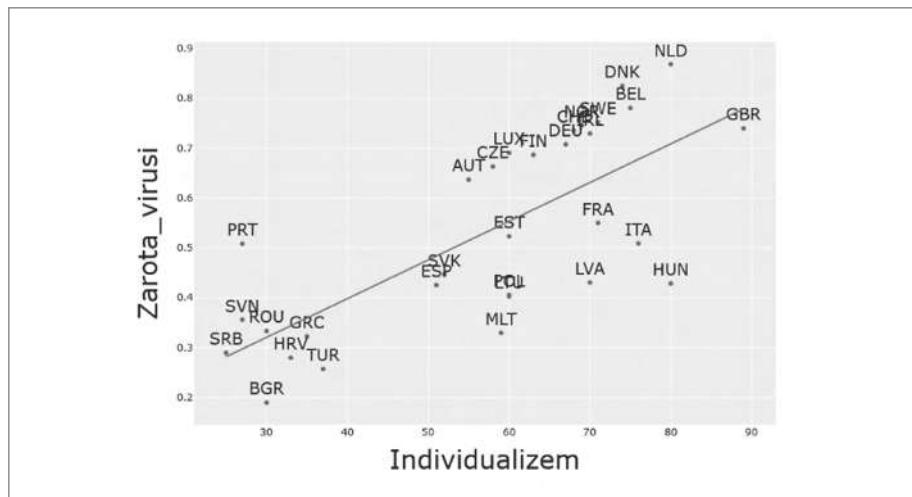
^a Spremenljivke: individualizem (Hofstede; pozitivna vrednost pomeni višjo stopnjo individualizma kot nasprotje kolektivizma); togost (Eriksson in Gelfand; pozitivna vrednost pomeni višjo stopnjo togosti kot nasprotje ohlapnosti); omejevanje svoboščin (kumulativni delež pozitivne podpore 1–3 na lestvici do 6, pri čemer 6 pomeni odsotnost podpore trditvi »Boj proti pandemiji koronavirusa popolnoma upravičuje zdajšnje omejitve mojih osebnih svoboščin«; podpora vladi (skupni delež podpore pri vprašanju »V kolikšni meri na splošno podpirate (opcijsko za državo) vlado oziroma ji nasprotujete?«. Lastni združeni podatki na podlagi dostopnih podatkov (Hofstede 2015; Eriksson in dr. 2021; Evropski parlament 2021).

Te povezanosti odločilno opredeljujejo tranzicijske postsocialistične države (grafa 2 in 3) večinoma opredeljene kot bolj kolektivistične (izjema Madžarske), hkrati pa prednjačijo po obeh drugih razsežnostih: glede nizke podpore oblastem in pri prevladi izogibanja. Obenem kot je bilo opaženo v literaturi (Adam-Troian in dr. 2021), individualizem ščiti pred verjetjem v zarote (graf 4). Prepričanje o zarotah se hkrati povezuje z obema prej omenjenima komponentama (tabela 1).

Grafa 2 in 3: Položaj držav (trimestralna ISO-koda) glede na omejevanje svoboščin (pozitivni pol pomeni podporo omejevanju) in podporo vladi po individualizmu.

Graf 4: Položaj držav (trimestra ISO-koda) glede odsotnosti prepričanij o zarotah (zarota z virusi, ocenjena kot neresnična) po individualizmu.

Opazimo, da Poljska, Bolgarija, Slovenija in Hrvaška prednjačijo pri zavračanju omejevanja svobode in nizki podpori vlad. Prepričanje o zarotah je prav tako v teh državah med najbolj razširjenimi, obenem z drugimi državami v južni (Grčija, Ciper in Malta) in vzhodni Evropi.

4.2 Povezanost kulturnih karakteristik in izpolnjevanja omejitvenih ukrepov

Vprašanje je, kako se različne kulturne značilnosti držav povezujejo s priravljenoščjo in z izpolnjevanjem omejitvenih pandemičnih ukrepov.

Tabela 2 kaže povezanost individualizma z namero cepljenja. Enako kot pri cepljenju so z izjemo Portugalske najbolj kolektivistične države najbolj zadržane pri zadovoljstvu z ukrepi (grafa 5 in 6). Tudi tu se kaže nasprotna povezanost, kot bi sledila iz literature.

Tabela 2: Povezanosti med indikatorji kulturnih karakteristik in upoštevanjem ukrepov (število enot 25 < N < 34).^a

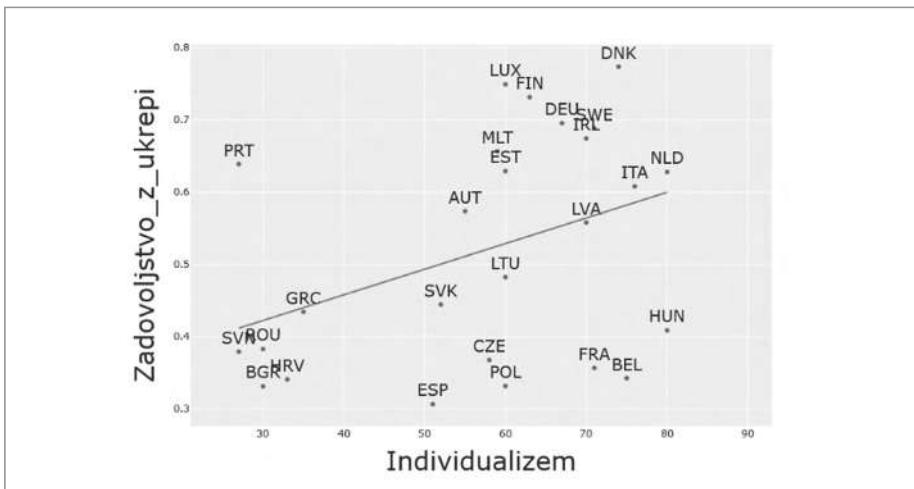
Upoštevanje:	Kulturne karakteristike			
	Individualizem	Omejevanje svoboščin (upravičeno)	Podpora vladi	Zarota virusi (neresnična)
Zadovoljstvo z ukrepi	,38*	,75**	,86**	,53**
Namera cepljenja	,49*	,80**	,62**	,60**
Mobilnost	-0,18	-0,32	-0,27	-0,27

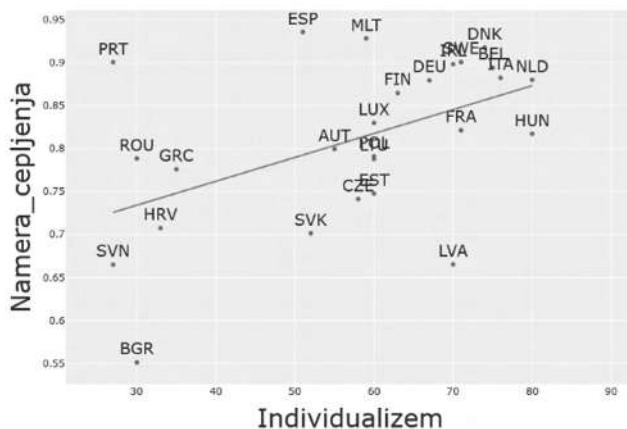
*Korelacija statistično značilna pri 0,05-odstotnem intervalu zaupanja (dvostransko).

**Korelacija statistično značilna pri 0,01-odstotnem intervalu zaupanja (dvostransko).

^a Spremenljivke karakteristik kulture kot pri preglednici 1 z dodatnimi: zadovoljstvo z ukrepi (zelo in deloma zadovoljni pri vprašanju »Kako zadovoljni oziroma nezadovoljni ste z dozdajšnjimi ukrepi proti pandemiji koronavirusa, ki jih je sprejela vaša vlada?«); namera cepljenja (odgovori razen »pozneje kot 2021« ali »nikoli« pri vprašanju »Kdaj bi se želeli cepiti proti covidu-19 (koronavirusu)?«); mobilnost (več premikov – pozitivne vrednosti ali manj premikov – negativne vrednosti med kraji kot pred epidemijo). Lastni združeni podatki na podlagi dostopnih podatkov poleg našetih v opombi k preglednici 1 (Evropska komisija 2022 in Google LLC, 2021).

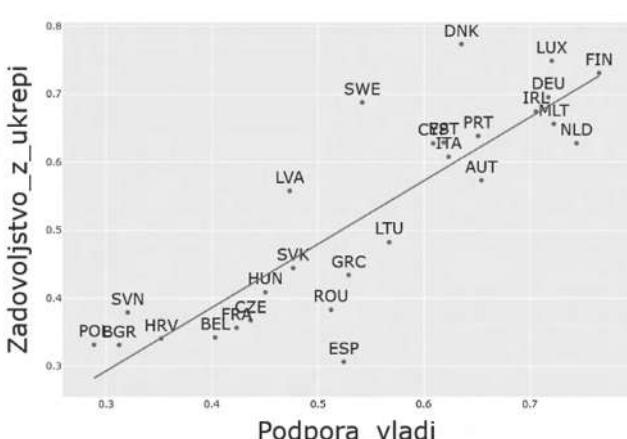
Grafa 5 in 6: Položaj držav (trimestrna ISO-koda) glede zadovoljstva z ukrepi in namere cepljenja po individualizmu.

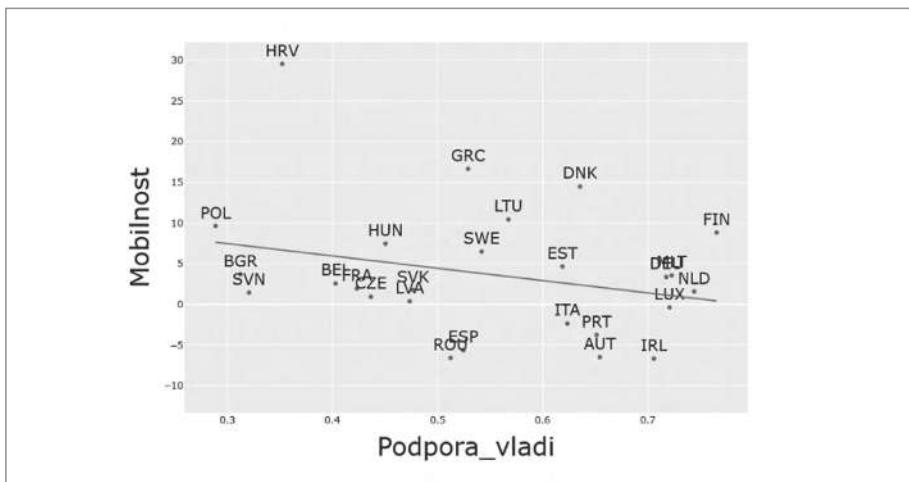

Povezanost nakazuje delovanje znotraj skupinskega kolektivizma, ki izključuje splošno zaupanje. Podpora vladi kot še en vidik širšega družbenega zaupanja kaže močno povezanost z zadovoljstvom z ukrepi in tudi z namero cepljenja (oboje statistično značilno). To bi lahko pojasnilo pričakovanjem nasprotno delovanje kolektivizma. Irska, Danska, Finska, Nizozemska in Malta so države z izrazitejšo politično podporo, ki prednjačijo tudi pri zadovoljstvu, cepljenju in pa zlasti Irska tudi pri omejevanju mobilnosti (grafa 6 in 7). Visoka podpora vladi pojasni tudi visoko podporo ukrepom na Portugalskem. Na drugi strani so Poljska, Bolgarija, Slovenija in Hrvaška, zadnja še z izrazitim ignoriranjem omejitev gibanja.

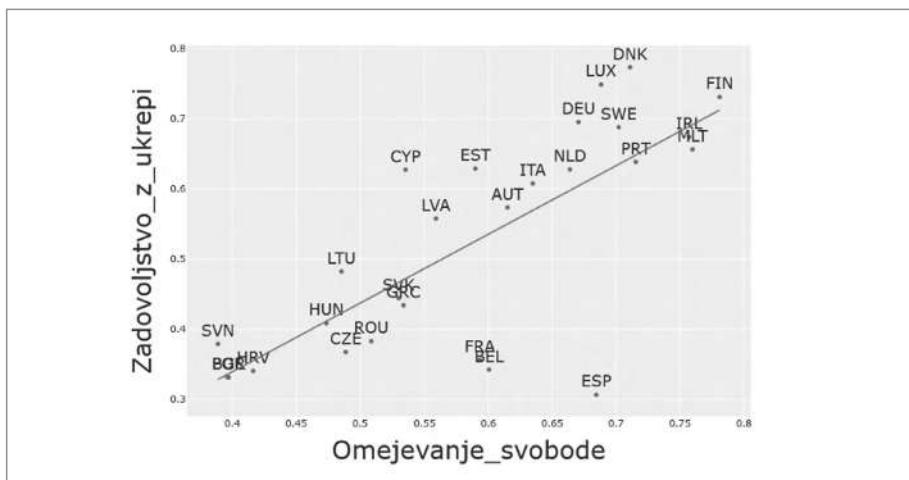
Grafa 7 in 8: Položaj držav (trimestralna ISO-koda) glede zadovoljstva z ukrepi in mobilnosti po podpori vladi.

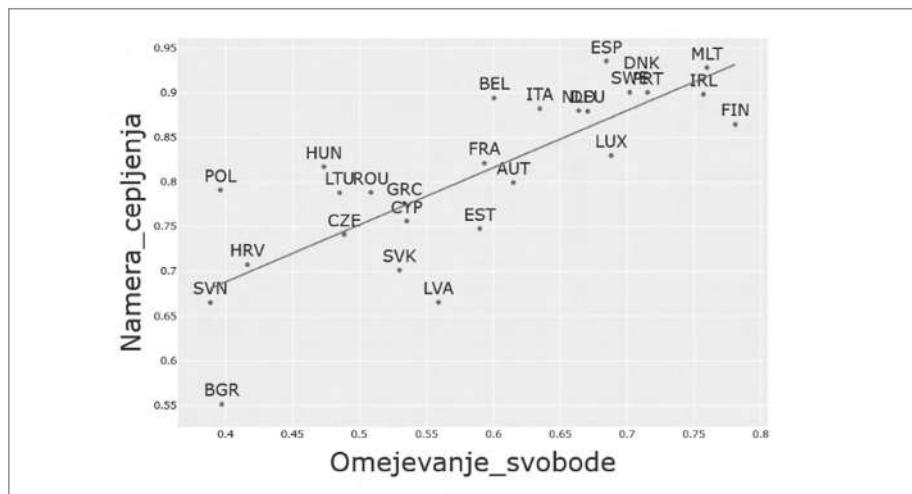

Sprejemanje omejevanja svobode kaže največjo povezanost z obema vidikoma delovanja sledeč priporočilom (pri mobilnosti ni statistično značilno), skladno z razlago o pozitivnem delovanju togosti, ki jo v našem pristopu nadomešča indikator omejevanja svoboščin. Sprejemljivost izogibanja je vidik kulture, najbolj povezan s pripravljenostjo upoštevanja ukrepov. Slovenija, Bolgarija in Hrvaška so na skrajnostih razširjenosti stališč o neupravičenosti omejevanja svobode in zavračanja ukrepov. Na drugi strani so izrazitejše individualistične države, kot sta Danska in Finska, ki pa zaradi večje kulturne togosti kažejo večjo podporo omejevanju.

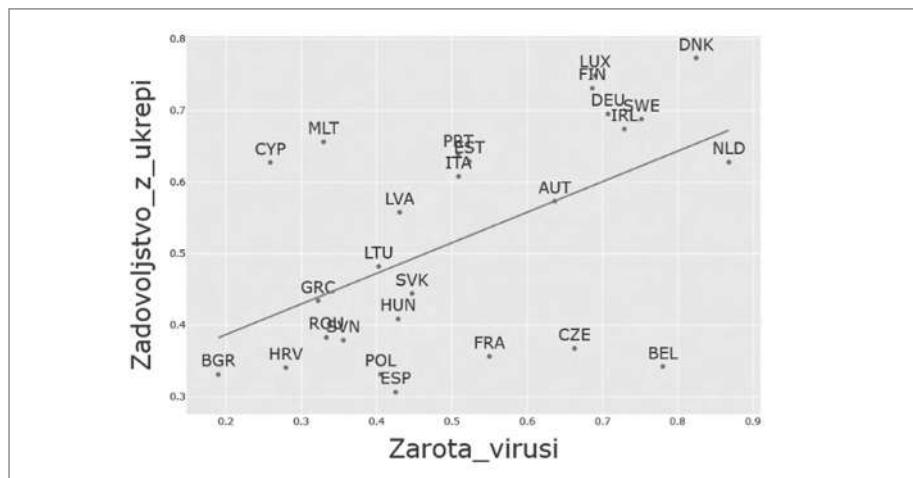
Grafa 9 in 10: Položaj držav (trimestrna ISO-koda) glede zadovoljstva z ukrepi in namere cepljenja po omejevanju svoboščin (pozitivni pol pomeni podporo omejevanju).

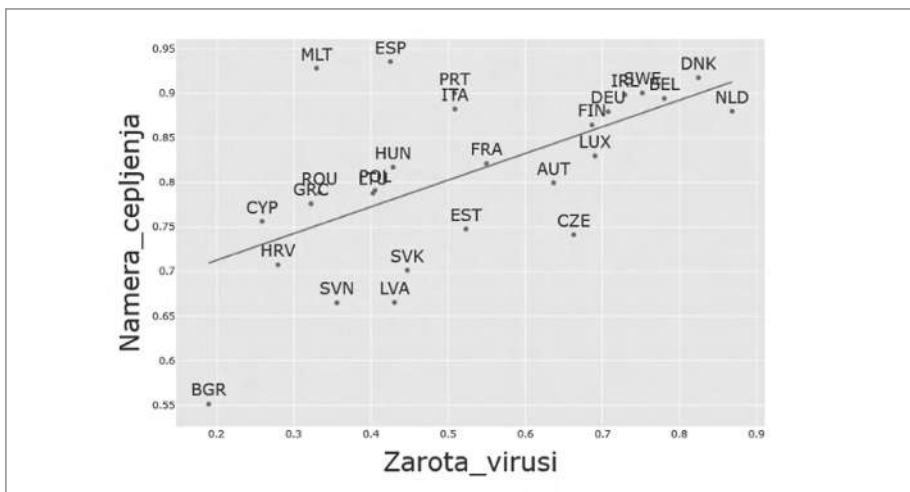

Epidemija prepričanj o zarotah z virusi je zmerno povezana z namero cepljenja in drugimi vidiki odzivov ob pandemiji. Obenem nastopa kot samostojen nov pojav, ki se je kot latentno prisotna kulturna karakteristika izkristalizirala med pandemijo (grafa 11–12). Bolgarija in Hrvaška sta negativno ekstremni v vseh vidikih, pa tudi Slovenija ne zaostaja veliko.

Grafa 11 in 12: Položaj držav (trimestralna ISO-koda) glede zadovoljstva z ukrepi in namere cepljenja po odsotnosti prepričanj o zarotah (zarota virusi ocenjena kot neresnična).

5 Razprava

Rezultati kažejo povezanost kulturnih značilnosti držav z različnimi vidiki upoštevanja pandemičnih ukrepov: s subjektivnimi ocenami (zadovoljstvo) in z ravnanji (s pripravljenostjo na cepljenje in z izogibanjem stikom). Kulturne razsežnosti po državah smo obravnavali širše, poleg splošno uveljavljenih dimenzijs kolektivizma in togosti (v približku odnosa do omejevanja svoboščin), vključujuč tudi odnos do oblasti in teorij zarote kot posebnosti, ki so se kot posebej relevantne izkristalizirale v obdobju zadnje epidemije.

Naše izhodiščno zanimanje je bilo usmerjeno v razreševanje uganke kolektivizma, ki – upoštevaje evropske države – kaže negativno povezanost s sledenjem pandemskim zaščitnim priporočilom, obenem pa je pozitivno povezan s prepričanji o zarotah ter negativno z zaupanjem v državo in s stališči o upravičenosti omejevanja svobode (vidik kulturne ohlapnosti). Skladno s pričakovanji se pokaže, da politično (in družbeno) zaupanje, kulturna togost in zavračanje prepričanj o zarotah predstavljajo okoliščine, ki spodbujajo sledenje ukrepom. Logični sklep je, da moramo razlagati negativno povezanost kolektivizma s sledenjem ukrepom iskati v posebnostih, kako se kolektivizem v Evropi izraža skozi sindrom preostalih kulturnih karakteristik (nizkega zaupanja, prepričanj o zarotah in sprejemljivosti izogibanja).

V situaciji pandemije je vprašanje, ali kolektivizem, ki po svoji opredelitvi vključuje skupinsko solidarnost ter podrejanje vrednotam in interesom skupine, vključuje samo ožje skupine, kot so prijateljske, sosedske in interesne skupine na družbenih omrežjih, ali tudi abstraktnejše entitete, kot so nacija oz. država kot celota. V mnogih raziskavah se kot pomembno pri odklanjanju cepljenja pokaže

delovanje ožjih prijateljskih in sorodniških skupin ter informacij z družbenih medijev (Franic 2022; Slavec in dr. 2022). V tem se kaže posebni tip kolektivizma, pri katerem so enako misleči, ki povezujejo popolne neznance, skupaj s prijatelji in sorodniki, pripravljeni v svoj krog sprejeti vsakogar, ki pritrjuje prepričanjem o zarotah. Tako si olajšajo vest (po Grušovniku 2020 kognitivno disonanco) pri kršenju sicer s strani države in strokovnih avtoritet zapovedanih ukrepov.

Znotraj Evrope je večina vzhodnoevropskih držav pretežno kolektivistična. Bolj kot je v omenjeni skupini držav pripadnost namenjena *zamišljenim* skupnostim, v katerih sledenje zajema formalne zakone in uredbe ter ob njihovem nespoštovanju uradne sankcije, manjši sta ponotranjenost in težnja po podrejanju, ki sledita iz kolektivističnega karakterja. Tu je lahko pomembno tudi razlikovanje med horizontalnim in vertikalnim kolektivizmom (Triandis 1994). Drugi vključuje spoštovanje hierarhije in avtoritete javne oblasti. Kolektivizem, kot se prikazuje v rezultatih, je prej karakteristika na ravni mikroskupinske pripadnosti horizontalnega karakterja, ki se razblini na abstraktni ravni države, kot smo videli tudi iz povezav kolektivizma in nizkega političnega zaupanja. Prevladujoča značilnost je družinski oz. prijateljski kolektivizem, omejen na sledenje in solidarnost z ožje znotrajskupinskimi (*in-group*) vrednotami in stališči ter ravnanji.

Najbolj nas je zanimal položaj Slovenije, ki se kot skrajna po odzivih zanikanja ukrepov ob epidemiji pojavlja v skupini držav, kot so Bolgarija, Srbija, Hrvaška, Poljska idr. Pritrdimo lahko razlagi Franica (2022), da gre v tovrstnih tranzicijskih državah za kulturni sindrom več faktorjev, od vprašljive kakovosti šolstva, ki omogoča plodna tla za gojenje teorij zarote, do šibke vladavine zakonov, ki se povezuje s kulturo obstrukcije vladajočih elit ... Skratka, na splošno šibke psihološke pogodbe državljanov z državo, dojeto kot preveč posegajočo na vsa področja in neučinkovito.

V kontekstu evropskih držav se drugače kot v globalnem kontekstu držav sveta in s tem povezane prevladujoče literature kolektivizem bolj kot s togoščjo povezuje z ohlapnostjo, ki smo jo opazovali v indikatorju nasprotovanja omejevanja svoboščin. Še bolj je kolektivizem povezan s prepričanji o zarotah glede cepljenja, saj se tu kot najbolj skeptične vzhodnim pridružujejo še južnoevropske države. Zadnja povezanost, med kolektivizmom in prepričanji o zarotah, je že bolj skladna s pričakovanji na podlagi literature, ki individualizem povezuje s samostojnostjo pri presoji. Prednost pretežno individualistično obarvanih držav, kot so Danska, Finska in druge, pri zadovoljstvu z ukrepi, udeležbi pri cepljenju in pri imunosti proti teorijam zarote, kaže na doseženo raven državljanke odgovornosti, ki tudi brez državne prisile spodbuja posamezni, da se z lastno racionalno motivirano pobudo omejijo pri navadah, da ne škodijo drugim. Tovrstno odgovornost bi lahko povezovali s protestantsko etiko (Weber), saj se vzorec

deloma prekriva z državami severnega dela Evrope s pretežno protestantsko tradicijo¹. Ob tem izjema, Portugalska, kot ena izmed sicer izrazito katoliških držav, ki je hkrati visoko na dimenziiji kolektivizma in je dedinja avtoritarnega političnega sistema iz preteklosti, po svoje potriuje pravilo: tam je bil uspeh pri sledenju ukrepom in cepljenju dosežen s po vojaško skomuniciranimi priporočili ob hkratnem visokem zaupanju v vlado.

Fokus prepričanja o zarotah se v novejšem obdobju usmerja proti oblasti (Vidmar Horvat 2021; Gemeni 2021; Kim in Kim 2021), kar pojasni širšo sliko sovpadanja različnih kulturnih značilnosti v delovanju proti sledenju ukrepom. Značilno za prepričanja o zarotah je zatekanje k priložnostnim avtoritetam in njihovim resnicam, ki se promovirajo prek socialnih omrežij. Nezaupanje v uradne avtoritete, kot so strokovnjaki s področij medicine, farmacije in javnega zdravja, ter v politične institucije in njihove predstavnike, zlasti vlado, je v horizontalno kolektivističnih državah v vzhodni Evropi splošno razširjeno, kot je tudi nezaupanje v množične medije in njihov sorazmerno majhen vpliv na pandemsko zaščitno ravnanje posameznika v primerjavi z mikrodružbenimi omrežji – od družine, soseske do skupin na internetnih socialnih omrežjih. Tako se samopodoba, jaz, kot je v pretežno kolektivistično obarvanih kulturah soodvisen od znotrajskupinske karakterizacije glede norm, vrednot in obnašanja, tudi spreminja glede na vključenost v skupino, ki ima določeno agendo. Pripadnost in vključenost v prijateljsko skupino na družbenem omrežju, ki zagovarja določene poglede in obnašanje glede ukrepov, pripelje do lastnega posnemanja, ki je nato po kolektivistični logiki deležno odobravanja drugih članov skupine (Triandis 1994). Tako sankcije *izogibanja*, ki nasprotuje ukrepom, na primer nenošenje mask na javnih mestih, med nasprotniki ukrepov izpadejo kot junaštvo nekoga, ki se je upal upreti oblasti in razkril zarotniške težnje, ter s tem še okrepi tovrstna prepričanja (Yong in Choy 2021). Opaženi vzorec je skladen z značilnostmi organske solidarnosti, s prevladujočo neformalno kontrolo ter pritiskom sledenja in prilaganja posameznika znotrajskupinskim lokalnim zapovedim mišljenja in ravnanja, se pravi hkrati značilnost kolektivistične in toge kulturne usmerjenosti (Uz 2015).

Hkratnost zavzemanja za svobodo, ko gre za (ne)izpolnjevanje ukrepov ter za povezovanje v skupnosti enako mislečih, ko gre za vprašanje iskanja opravičevanja za tovrstno ravnanje s teorijami zarote, kaže na kompleksnost kolektivistične oz. individualistične kulture. Nasprotnoče povezave med kolektivizmom, zaupanjem v državo, odnosom do svobode in prepričanji o zarotah lahko govorijo tudi o tem, da se v različnih domenah značilnosti kulture kažejo na različen način (Travaglino in Monk 2021; Triandis 1994).

1. Zahvaljujemo se anonimnemu recenzentu, ki je opozoril na tovrstno razlago.

6 Zaključek

Ta študija izkorišča različne vire podatkov in jih povsem na novo združuje na enem mestu z namenom pregledovalnega prikaza na makroravni držav. Koronsko obdobje je bilo izjemno zaradi svoje dinamike in je prineslo na površe nekatere nepričakovane pojave. Posebej presenetljiva sta množični skepticizem glede cepljenja in razširjenost prepričanj o teorijah zarote.

Zaključke te študije moramo jemati znotraj omejitve pristopa. Vključuje izbrane izseke glede na razpoložljive podatke. Ne vsebuje analize na drugih ravneh, regij in posameznika, niti nismo uporabili multivariatnih metod. Če pristop z upoštevanjem kulturnih karakteristik na makroravni odpravlja pomanjkljivosti raziskovanja mednarodnih anketnih podatkov na mikroravni (Syropoulos in Gkinopoulos 2023), je v tem tudi njegova omejitev. Poudarek je na posameznih primerih in iskanju podobnosti med državami, naslednji korak pa je lahko v večnivojski analizi v kombinaciji mikro- in makroperspektive. Odzivi javnosti na ukrepe so lahko povezani tudi s tem, kako zelo so ukrepi omejujoči in na kakšen način uvedeni (Adam in Gorišek 2022). Zadnje pa je povezano tudi s kulturnim karakterjem okolja (Yan in dr. 2020). Sami tega vidika sprejemljivosti ukrepov nismo posebej upoštevali.

Tudi glede izbranih indikatorjev za posamezne pojave so pri pristopu jasne omejitve. Kulturne značilnosti so po opredelitvi nekaj, kar sicer obstaja skozi več generacij, je pa zlasti v vzhodni Evropi v zadnjih desetletjih veliko zgodovinskega dogajanja, ki bi lahko vplivalo na spremenjeni karakter držav. Nekatere izmed kulturnih razsežnosti smo ugotavljali s priložnostno izbranimi enkratnimi merili, tako da njihova merska prepričljivost ostaja na ravni neposredne (*face*) veljavnosti. So pa viri podatkov, kot so Eurobarometer in sorodne raziskave, iz katerih izhaja vrsta tu uporabljenih meril, med najkakovostnejšimi svoje vrste, tako da imajo rezultati dobro zagotovilo, da odražajo dejanske razmere. Deseta izvedba Evropske družboslovne raziskave, ki bi jo lahko jemali kot alternativo, je sicer vključevala modul covid-19 in celo indikatorje prepričanj o teorijah zarote. Modul pa je bil žal opcionalni in ga niso izvedli v vseh državah, zaradi pandemične situacije pa so imeli v veliko državah težave pri izvedbi.

V prikazanih rezultatih se kažejo značilnosti preživitvenega modela, vezanega na zaupanje skozi »bond«, in ne skozi »bridge«, kar pomeni tudi nizko zaupanje do uradnih institucij države ter splošno do soljudi kot značilnost novih demokracij. Pri tem se ,moralna' obveznost delovanja za skupno dobro sprevrže v instrumentalno racionalno iskanje lastne koristi oz. koristi »oligarhije«, s katero je posameznik povezan (Vehovar 2009). Pandemija nezaupanja je bila eden izmed spremljajočih pojavov bolezenske pandemije, posebej izrazita v okoljih,

v katerih se že sicer razrašča »protisistemsko obnašanje«, kakršno je značilno za države tranzicije (Franic 2022). Večina gleda samo na to, kako bo potegnila največ koristi zase, saj ko se začneta širiti *izogibanje in zastonjkarstvo (free riding)*, tudi za druge ni več smiselno, da bi se držali omejitve, ker tako ali tako ne morejo več preprečiti širjenja epidemije.

Najbolj realistična strategija javnih oblasti za obvladovanje epidemije v teh kulturnih okoljih bi bila, da ukrepe povezuje s koristmi posameznika, kot je npr. svoboda potovanja prek meja ob predložitvi potrdila o cepljenju. Pretrdi ukrepi v kulturno *ohlapnih* okoljih lahko sprožijo negativne odzive že zaradi nagnjenosti k pogosto s čustvi nabitemu protestiranju in nasprotovanju kot značilnosti kulturnega okolja (Gelfand in dr. 2021; Gornik 2023). Ob razširjenosti protestov po različnih državah sveta ne glede na vedno prisotna politična ozadja in motiviranost se lahko sprašujemo tudi o pravi meri uvedenih ukrepor, njihovi časovni usklajenosti s potekom epidemije, tehtanjem gospodarske škode, neenakega bremena različnih kategorij prebivalstva ... Predvsem v kulturno *ohlapnih* okoljih, v katerih je razširjeno izogibanje, je treba uskladiti ukrepanje ter spremljajoče prepričevanje o pomenu in koristnosti ukrepor (Maaravi in dr. 2021). Potrebna bi bila širše iskanje konsenza med strokovnjaki iz različnih strok ter pazljivo usklajevanje ciljanih ukrepor in omejitve s časovnim potekom valov pandemije, pa tudi s stopnjo nevarnosti vsakokratne različice virusa (Adam in Gorišek 2022). Predvsem pa najti pravo mero in »politično modrost« pri omejevanju, da ne poseže preveč v pravice posameznika (Grušovnik 2020) ali pa še poveča obstoječe družbene neenakosti (Štebe in Vovk 2020). Nekaterih globoko v kulturo vsajenih pojavorov, kot je dovezetnost za teorije zarote, se ne da blažiti s prepričevanjem (Grušovnik 2020). Prej je na dolgi rok mogoče treba nekaj spremeniti v šolskem sistemu, da se omogoči razumevanje znanstvenih izsledkov skozi način, kako so bili pridobljeni in kakšna je njihova praktična vrednost (Štebe 2023). Predlagamo tudi sodelovanje občanskih raziskovalcev pri nadaljnjem pregledovanju podatkov o kulturnih karakteristikah držav, dostopnih skupaj z računalniško kodo, ki jo je mogoče prirediti za nadaljnje analize (Štebe 2024). S tem bi se razširilo zavedanje o lastnem kulturnem okolju in njegovih omejitvah.

SUMMARY

The article presents an exploratory overview concentrating on the question of the extent to which responses to the pandemic can be associated with the cultural orientation of European countries. The study follows explanations of the country-level cultural orientation approach of Hofstede (2001) and Triandis (1994). Two of the most common dimensions included in debates on cultural

background that had an influence during the pandemic are collectivistic vs. individualistic, and loose vs. tight cultural orientations.

Among others, a collectivistic orientation means that the individual is more willing to make a sacrifice for the benefit of the community. A review of existing studies reveals evidence of a collective orientation leading to more effective dealing with the prevention of epidemics (Dang and Xiao 2022; Maaravi et al. 2021; Dam et al. 2023; Im and Chen 2020; Feng et al. 2022; Wang et al. 2022), including the expectation of post-socialist states largely being collectivists where preference will be given to state COVID-19 interventions following the socialist legacy (Huang et al. 2022). Also worth considering is correspondence discovered about collectivism and conspiracy beliefs (Adam-Troian et al. 2021), and that the conspiracy beliefs themselves also lead to the preventive measures being less closely followed (Uscinski et al. 2020; Mulukom 2020; Brzezinski et al. 2020). Finally, a culture of diminishing trust during the pandemic is mostly seen in the transition countries where “anti-systemic behaviour” is common (Francic 2022). A cultural orientation of *tightness* prevents individuals from choosing a *free-rider* strategy by creating social pressure to follow the norms imposed, which has an obvious effect on compliance with the epidemic measures (Gelfand et al. 2021). Different types of data from existing sources were combined on the level of a country as a unit of analysis (Hofstede 2011; Eriksson et al. 2021; European Parliament 2021; European Commission 2021, 2022; Google LLC 2021). The analysis uses two-dimensional graphs of countries’ positions and Pearson correlations. Measures of cultural orientations were extended and also include country aggregate measures of trust in government, attitudes regarding freedom, and how common conspiracy beliefs are.

The data limited to the set of European countries reveals a different pattern of correlations of collectivism with other measures than that found in most studies on the global level. In particular, when the prevailingly collectivist Eastern European countries are included a correlation with looseness is shown (measured with the freedom preference attitudes). Next, even stronger are the occurrences of conspiracy beliefs in collectivist environments, in line with expectations that follow from the literature about an individualist cultural orientation to encourage independent thinking. This points to the complexity of collectivistic vs. individualistic cultural orientation influences depending on the domain at stake, whether it be trust in government, the perception of freedom, and the inclination to free ride, and the corresponding adoption of prevention measures and conspiracy beliefs (Travaglino and Monk 2021).

Conspiracy beliefs regarding pandemic show a correlation with vaccination intention and other epidemic prevention measures. The extensive spread of

conspiracy beliefs may be understood as a new feature of the cultural orientation in some countries. Coupled with low political trust, Bulgaria and Croatia are at the negative extreme for all aspects, with Slovenia close behind. The results show the correlations of all remaining cultural orientation measures with both subjective evaluations of dealing with the pandemic situation as well as objective behavioural intentions (vaccination) and a change in habits (obeying the restrictions on mobility).

Eastern Europe is typified by a low level of trust and confidence in the scientific and public authorities as well as political institutions and traditional mass media compared to social networks, whether family, friends, or social media acquaintances. Thus, being attached to in-group social networks that oppose the pandemic measures leads the individually adopted views and behaviour hence imposed by group approval, reflecting the collectivist character (Triandis 1994).

Literatura

- Adam, Frane, in Gorišek, Maruša (2022): Towards Sustained and Sustainable Management of COVID-19: An Alternative to the Simplified Return to Pre-Pandemic "Normality". *Sustainability*, 14 (10789): 2–16. DOI: <https://doi.org/10.3390/su141710789>.
- Adam-Troian, Jais, in dr. (2021): Investigating the Links Between Cultural Values and Belief in Conspiracy Theories: The Key Roles of Collectivism and Masculinity. *Political Psychology*, 42 (4): 597–618. DOI: <https://doi.org/10.1111/pops.12716>.
- Babič, Katja, Černe, Matej, Škerlavaj, Miha, in Zhang, Pengcheng (2018): The interplay among prosocial motivation, cultural tightness, and uncertainty avoidance in predicting knowledge hiding. *Economic and business review*, 20 (3): 395–422. DOI: <https://doi.org/10.15458/85451.71>. Dostopno prek: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-LFSXALKJ> (28. 8. 2023).
- Beugelsdijk, Sjoert, in Welzel, Chris (2018): Dimensions and Dynamics of National Culture: Synthesizing Hofstede With Inglehart. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 49 (10): 1469–1505. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022022118798505>.
- Boda, Zsolt, in Medve - Bálint, Gergö (2014): Does Institutional Trust in East Central Europe Differ from Western Europe? *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, 3 (2). Dostopno prek: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-385164> (28. 8. 2023).
- Brzezinski, Adam, Kecht, Valentin, Van Dijcke, David, in Wright, Austin L. (2020): Belief in Science Influences Physical Distancing in Response to COVID-19 Lockdown Policies. Becker Friedman Institut for economics at Uchicago. WORKING PAPER NO. 2020-56. Dostopno prek: https://repec.bfi.uchicago.edu/RePEc/pdfs/BFI_WP_202056.pdf (28. 8. 2023).

- Carpenter, Sandra (2000): Effects of Cultural Tightness and Collectivism on Self-Concept and Causal Attributions. *Cross-Cultural Research*, 34 (1): 38–56. DOI: <https://doi.org/10.1177/106939710003400103>.
- Choy, Bryan K. C., in Yong, Jose C. (2022): Free Rider Problem During the Covid-19 Pandemic. V D.C. Poff in A.C. Michalos (ur.): *Encyclopedia of Business and Professional Ethics*: 1–6. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-23514-1_1313-1.
- Dam, Linda, Basaran, Anne-Marie B., Lin, Carolyn A., in Rogers, Dana (2023): Exploring the influence of cultural and health beliefs on intentions to adopt COVID-19 prevention measures. *Atlantic Journal of Communication*, 31 (3): 189–206. <https://doi.org/10.1080/15456870.2022.2049269>.
- Dang, Junhua, in Xiao, Shanshan (2022): Collectivism reduces objective mobility trends to public areas during the COVID-19 pandemic, *Frontiers in Public Health*. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.996036>.
- Feng, Zhiyu, Zou, Kunru, in Savani, Krishna (2022): Cultural antecedents of virus transmission: Individualism is associated with lower compliance with social distancing rules during the COVID-19 pandemic. *Journal of Personality and Social Psychology*. Advance online publication. DOI: <https://doi.org/10.1037/pspa0000322>.
- Franic, Josip (2022): What Lies Behind Substantial Differences in COVID-19 Vaccination Rates Between EU Member States? *Frontiers in Public Health*, 10. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.858265> (28. 8. 2023).
- Gelfand, Michele J., in dr. (2011): Differences Between Tight and Loose Cultures: A 33-Nation Study. *Science* 332: 1100–1104. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1197754>.
- Gelfand, Michele J., in dr. (2021): The relationship between cultural tightness-looseness and COVID-19 cases and deaths: a global analysis. *Lancet Planet. Health.* DOI: [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(20\)30301-6](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(20)30301-6).
- Gemenis, Kostas (2021): Explaining Conspiracy Beliefs and Scepticism around the COVID-19 Pandemic. *Swiss Political Science Review*, 27 (2): 229–42. DOI: <https://doi.org/10.1111/spsr.12467>.
- Gornik, Barbara (2023): Protestna gibanja v času epidemije Covid-19: čustva, vrednote in identitete. Dolgoživa družba: posledice in izzivi, 50. Dostopno prek: <https://www.sociosko-drstvo.si/wp-content/uploads/2023/10/SSD-ZBORNIK-povzetkov-A5-23-WEB-1.pdf> (28. 8. 2023).
- Grušovnik, Tomaž. (2020): Karantenozofija. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2020. Dostopno prek: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-G82UNS8A> (28. 8. 2023).
- Hafner - Fink, Mitja (2012): Political Participation, Democratisation and Citizens' Values in Europe. *Teorija in praksa*, 49 (3/2012): 544–565. Dostopno prek: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-WRFV6GCY> (28. 8. 2023).
- Hofstede, Geert (2001): Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations (2nd ed., p. XX, 596). London, New Delhi: Sage.
- Hofstede, Geert (2011): Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2 (1). DOI: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014>.

- Hofstede, Geert (2015): Dimension data matrix. Dostopno prek: <https://geerthofstede.com/wp-content/uploads/2016/08/6-dimensions-for-website-2015-08-16.csv> (28. 8. 2023).
- Im, Hohjin, in Chen, Chuansheng (2020): Social Distancing Around the Globe: Cultural Correlates of Reduced Mobility. DOI: <https://doi.org/10.31234/osf.io/b2s37>.
- Im, Hohjin, Wang, Peiyi, in Chen, Chuansheng (2021): The Partisan Mask: Political Orientation, Collectivism, and Religiosity Predict Mask Use During COVID-19. *Lancet Planet Health*, 5 (3): e135–e144. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(20\)30301-6](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(20)30301-6).
- Huang, Xiaoyu, in dr. (2023): How National Culture Influences the Speed of COVID-19 Spread: Three Cross-Cultural Studies. *Cross-Cultural Research*, 57 (2–3): 193–238. DOI: <https://doi.org/10.1177/10693971221141478>.
- Huang, Li, Li, Oliver Zhen., Wang, Baiqiang, in Zhang, Zilong (2022): Individualism and the fight against COVID-19. *Humanities and Social Sciences Communications*, 9 (120). DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-022-01124-5>.
- Kaasa, Anneli, in Andriani, Luca (2022): Determinants of institutional trust: The role of cultural context. *Journal of Institutional Economics*, 18 (1): 45–65. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1744137421000199>.
- Kim, Seoyong, in Kim, Sunhee (2021): Searching for General Model of Conspiracy Theories and Its Implication for Public Health Policy: Analysis of the Impacts of Political, Psychological, Structural Factors on Conspiracy Beliefs about the COVID-19 Pandemic. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18 (266). DOI: <https://doi.org/ijerph18010266>.
- Kirbiš, Andrej, in Flere, Sergej (2011): Podložniška politična kultura v postkomunističnih družbah. *Družboslovne razprave*, 27 (66): 45–66, 128. Dostopno prek: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-2860C7T1> (28. 8. 2023).
- Kralj, Tina, in Svetličić, Marjan (2017): Nepoznavanje kulturnih razlik kot ovira mednarodnega poslovanja slovenskih podjetij?. *Teorija in praksa*, 54 (3/4): 552–571, 701. Dostopno prek: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-I9ONIIY8> (28. 8. 2023).
- Kurdija, Slavko (2005): Value Divisions in the Light of Political Choices. V N. Toš in K. H. Müller (ur.): *Political faces of Slovenia*: 224–242. Ljubljana: FDV. Dostopno prek: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-81Y17Q7N> (28. 8. 2023).
- Maaravi, Yossi, Levy, Aharon, Gur, Tamar, Confino, Dan, in Segal, Sandra (2021): "The Tragedy of the Commons": How Individualism and Collectivism Affected the Spread of the COVID-19 Pandemic. *Frontiers in Public Health*, 9 (February): 627559. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.627559>.
- Mulukom, Valerie van, in dr. (2020): Antecedents and Consequences of COVID-19 Conspiracy Beliefs: A Systematic Review. Preprint. PsyArXiv. DOI: <https://doi.org/10.31234/osf.io/u8yah>.
- Naso Ronald C (2020): Covid-19 and the free-rider problem. *J Psychol Clin Psychiatry*, 11 (72). DOI: <https://doi.org/10.15406/jpcpy.2020.11.00674>.

Oksanen Atte, in dr. (2020): Regulation and Trust: 3-Month Follow-up Study on COVID-19 Mortality in 25 European Countries. *JMIR Public Health Surveill*, 6 (2): e19218. DOI: <https://doi.org/10.2196/19218>.

Paakkari Leena, in Okan, Orkan (2020): COVID-19: Health Literacy is an Underestimated Problem. *Lancet Public Health*, 5: e249–e250. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30086-4](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30086-4).

Pavlović, Dušan (2011): Racionalnost i politika: jedan mogući način izvođenja koncepta politike. *Političke perspektive*, 1 (2): 63–89. Dostopno prek: <https://hrcak.srce.hr/145955> (28. 8. 2023).

Przeworski, Adam, in Teune, Henry (1970): *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York: Wiley – Interscience.

Rutar, Minea (2022): Socialno psihološka analiza spodbud k trajnostnemu vedenju. V M. Ignjatović, A. Kanjuo Mrčela in R. Kuhar (ur.): *Socio-ekološka transformacija*: 61–66. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo. Dostopno prek: <https://www.sociolosko-drustvo.si/wp-content/uploads/2022/11/SSD-ZBORNIK-PRISPEVKOV-22-WEB-OK.pdf> (13. 2. 2024).

Schwartz, Shalom H. (2004): Mapping and interpreting cultural differences around the world. V H. Vinken, J. Soeters in P. Ester (ur.): *Comparing Cultures, Dimensions of Culture in a Comparative Perspective*: 43–73. Leiden, The Netherlands: Brill. DOI: https://doi.org/10.1163/9789047412977_007.

Slavec, Ana, in dr. (2022): Namera za cepljenje proti Covid-19 na Poljskem, v Romuniji in Sloveniji spomladji 2021. V B. Gabrovec in dr. (ur.): *Javno zdravje in COVID-19 2022: zbornik povzetkov in recenziranih prispevkov*: 2. znanstvena in strokovna konferenca: Ljubljana, 5. oktober 2022: 64–71. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje. Dostopno prek: https://www.niz.si/sites/www.niz.si/files/publicacije-datoteke/e-verzija_zbornika_javno_zdravje_in_covid-19_2022.pdf. (28. 8. 2023).

Smrke, Marjan, in Hafner - Fink, Mitja (2021): Dejavniki (ne)kooperativnosti pri premagovanju pandemije covid-19 v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, 37 (98): 95–117. Dostopno prek: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-RUMSQ4BE> (13. 2. 2024).

Syropoulos, Stylianos, in Gkinopoulos, Theofilos (2023): Who do we trust? Differences in types of trust and beliefs in conspiracy theories between vaccinated and unvaccinated Europeans across 17 European countries. *Social and Personality Psychology Compass*, 17 (3). DOI: <https://doi.org/10.1111/spc3.12792>.

Štibe, Janez (2023): Odprta znanost, odprti podatki, odprta koda (...) za obče dobro. Blog SAZU. Dostopno na: <https://www.sazu.si/events/654b44bec51360eb30df526a> (13. 2. 2024).

Štibe, Janez, in Tina Vovk (2021): Gender inequality on display in the flexibilisation of employment during the COVID-19 crisis in Slovenia. *Teorija in praksa*, 58 (posebna št.): 576–97. DOI: <https://doi.org/10.51936/tip.58.specialissue.576-597>.

- Travaglino, Giovanni A., in Chanki Moon (2021): Compliance and Self-Reporting During the COVID-19 Pandemic: A Cross-Cultural Study of Trust and Self-Conscious Emotions in the United States, Italy, and South Korea. *Frontiers in Psychology*, 12 (March): 565845. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.565845>.
- Triandis, Harry C. (1994): Horizontal and vertical individualism and collectivism and work. WORC Paper WORC, Work and Organization Research Centre. Dostopno prek: <https://pure.uvt.nl/ws/files/4572528/THC5621967.pdf> (28. 8. 2023).
- Triandis, Harry C. (2004): The Many Dimensions of Culture. *The Academy of Management Executive*, 18 (1): 88–93. Dostopno prek: <https://www.jstor.org/stable/4166039> (28. 8. 2023).
- Uscinski, Joseph. E., in dr. (2020): Why do people believe COVID-19 conspiracy theories? *Harvard Kennedy School Misinformation Review* 1. Dostopno prek: <https://misinforeview.hks.harvard.edu/article/why-do-people-believe-covid-19-conspiracy-theories/> (28. 8. 2023).
- Uz, Irem (2015): The Index of Cultural Tightness and Looseness Among 68 Countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 46 (3): 319–335. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022022114563611>.
- Vehovar, Urban (2009): Od egalitarnega k blaginjskemu sindromu: blaginja kot dejavnik konsolidacije politične ureditve v Republiki Sloveniji. *Teorija in praksa*, 46 (5): 684–699. Dostopno prek: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-77EXFS6B> (28. 8. 2023).
- Velkavrh, Žiga, in Ule, Aljaž (2022): Indicators of human sociality in Slovenia and the Netherlands. *Teorija in praksa*, 59 (2):487–508, 594. Dostopno prek: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-QGA747J1> (28. 8. 2023).
- Vidmar Horvat, Ksenija (2021): Social fears between science and the culture wars: Conspiracy theories during the COVID-19 pandemic. *Ars et Humanitas*, 15 (1): 57–70. DOI: <https://doi.org/10.4312/ARS.15.1.57-70>.
- Wang, Zhuo, Li, Yi, Xu, Ruiking, in Yang, Haoting (2022): How culture orientation influences the COVID-19 pandemic: An empirical analysis. *Frontiers in psychology*, 13: 899730. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.899730>.
- Yan, Bo, Xiaomin Zhang, Long Wu, Heng Zhu, in Bin Chen (2020): Why Do Countries Respond Differently to COVID-19? A Comparative Study of Sweden, China, France, and Japan. *The American Review of Public Administration*, 50 (6–7): 762–769. DOI: <https://doi.org/10.1177/0275074020942445>.
- Ma, Mac Zewei, in Ye, Shengquan (2023): Country's value priorities in health crisis: How dominant societal motivations shape COVID-19 severity. *SSM-Population Health*, 19 (24):101493. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2023.101493>.
- Yong, Jose C., in Choy, Bryan K. C. (2021): Noncompliance With Safety Guidelines as a Free-Riding Strategy: An Evolutionary Game-Theoretic Approach to Cooperation During the COVID-19 Pandemic. *Front Psychol.*, 12 (2021): 646892. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.646892> (28. 8. 2023).

Viri

- Eriksson, Kimmo, Marie Björnströma, Pontus Strimling, Minna Persson, in Gian Luca Pasin (2021): Data on metanorms. Metanorms_and_other_country_measures.sav. Dostopno prek: <https://osf.io/pm5kc/files/osfstorage/5e9ede375e99420065b91897> (28. 8. 2023).
- European Commission, Brussels (2021): Eurobarometer 95.2. GESIS, Cologne. ZA7782 Data file Version 1.0.0. DOI: <https://doi.org/10.4232/1.13884>.
- European Commission, Brussels (2022): Flash Eurobarometer 494 (Attitudes on Vaccination against Covid-19). GESIS, Cologne. ZA7771 Data file Version 1.0.0. DOI: <https://doi.org/10.4232/1.13786>.
- European Parliament, Directorate-General for Communication, Public Opinion Monitoring Unit (2021): European Parliament COVID-19 Survey – Round 3. GESIS Data Archive, Cologne. ZA7738 Data file Version 1.0.0. DOI: <https://doi.org/10.4232/1.13710>.
- Google LLC (2021): Google COVID-19 Community Mobility Reports. Poročila o mobilitnosti v skupnosti za COVID-19. mobility_report_countries_2021.xlsx. Dostopno prek: <https://www.google.com/covid19/mobility/> (3. 11. 2022).
- Štebe, Janez (2024): Replication data and code for the article Cultural character of European countries and reaction to the COVID-19 crisis (v1.0). [Code]. Zenodo. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11000659>.

Podatki o avtorju

doc. dr. **Janez Štebe**

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija

E-mail: Janez.Stebe@fdv.uni-lj.si

Frane Adam, Maruša Gorišek

ODPRTA (DRŽAVLJANSKA) ZNANOST: OBETI IN ODPRTA VPRAŠANJA

IZVLEČEK

Prispevek obravnava pomen odprte znanosti – ter še posebej koncepta državljanske znanosti – v širšem družbenopolitičnem in družbeno-znanstvenem kontekstu. Avtorja preko mednarodnoprimerjalne analize v ospredje postavlja ambivalentnost omenjenih konceptov in pomanjkanje kritičnega razmisleka o morebitnih (nezaželenih) negativnih implikacijah vzpostavljanja teh idej. Poudarjata, da so raziskovalni pristopi v smislu odprte znanosti in tudi državljanske znanosti lahko v mnogih primerih koristni za raziskovalce in kognitivno aktivne državljanje v smislu obogatitev znanja in potencialnih priložnosti za (družbene) inovacije. Vendar pa obstajajo tudi tveganja in neželeni stranski učinki, ki lahko vodijo v zmanjšano avtonomnost znanosti. Opozarjata na iluzije o zmožnostih ad hoc projektov državljanske znanosti in o njihovih izjemnih, takojšnjih rezultatih. To lahko pomeni, da se kampanja za odprto znanost uporabi kot izgovor za preusmerjanje pozornosti od nekaterih bolj perečih problemov in anomalij v sferi znanosti.

KLJUČNE BESEDE: odprta znanost, državljanska znanost, socializacija znanosti, scientifikacija družbe, znanstvena politika

Open (citizen) science: Prospects and open issues

ABSTRACT

The article discusses the significance of open science, notably the concept of citizen science, within a broader sociopolitical and socio-scientific context. The authors point out the ambivalence of these concepts and the lack of critical reflection on possible negative implications. They argue that while open and

citizen science can benefit researchers and cognitively active citizens by enriching knowledge and fostering opportunities for social innovation, there are risks and unintended consequences that may influence scientific autonomy. The authors caution against the illusion that ad hoc citizen science projects bring exceptional, immediate results, warning that the open science movement could be used to divert attention from more pressing issues and anomalies within the scientific domain.

KEY WORDS: Open science, citizen science, socialisation of science, scientification of society, science policy

1 Uvod

V tem besedilu poskušamo obravnavati koncept in pomen t. i. odprte znanosti (OZ) – ter v zvezi s tem koncept državljanske znanosti (*citizen science*¹) – v širšem družbenopolitičnem ter družbeno-znanstvenem kontekstu. Govorimo o dilemah in ambivalentnosti ter (morda) ideologizirani predstavi o vlogi participacije ter odprtosti v znanstvenem raziskovanju v odnosu do širše javnosti. Da ne bo nesporazuma, avtorja tega prispevka ne zanikata pozitivne vloge te participacije in kolaboracije, toda menita, da ima ta svoje meje in bi v radikalni obliki odprtosti prišlo do izgube identitete znanosti kot avtonomnega družbenega podistema (Weingart in dr. 2021).

Druga implikacija je, da bi morala biti odprta znanost bolj odprta tudi navznoter v smislu naslavljanja epistemoloških vprašanj, kot so interdisciplinarnost in komunikacija med vedami, izboljšanje kakovosti podatkovnih baz in metaanaliz ter dialog med zastopniki različnih »paradigem« in doktrin v smislu *adversarial collaboration* (Grossmann 2021; Clark in Tetlock 2022). Pomembna pa so tudi etična vprašanja v zvezi z aplikacijo in transferjem znanja v smislu novih tehnologij, katerih ambivalentni značaj je že nekaj časa poznan. Ponekod (recimo v Sloveniji) etične komisije za raziskovalno sfero še niso vzpostavljene ali je njihovo delovanje v povojuh in vpliv šibek. Poudarek je torej na tem, kako izkoristiti potencialne koristi odprte znanosti ter se izogniti nezaželenim stranskim

---

1. V Sloveniji je uradni prevod izraza *citizen science* 'občanska znanost'. To ima po mnenju nekaterih več konotacij, saj v Slovarju slovenskega knjižnega jezika beseda »občan« v prvi vrsti označuje »pripadnika določene občine«. Avtorja menita, da bi bil boljši prevod državljanska znanost oz. še ustreznejše državljansko raziskovanje, ki pa je že interpretacija pojma. V slovenskem jeziku ni bilo moč najti ustrezne razlage, tudi s strani pobudnikov izraza občanska znanost, kakšna je razlika med tema dvema pojnama oz. zakaj je izraz »občansko« ustreznejši od »državljansko«. Tako ni povsem jasno, kaj je v ozadju tega prevoda.

posledicam v okviru oblikovanja raziskovalne politike in raziskovalnih projektov. Ideja odprte znanosti se sicer nanaša na več vidikov – poleg večje javne dostopnosti znanstvenih objav in podatkov tudi na sodelovanje s širšo javnostjo. Mnogi raziskovalci že leta upoštevajo te smernice, vendar iz dokumentacije ni razvidno, da bi akterji kampanje za odprto znanost upoštevali pretekle iniciative in dobro prakso obenem z manj zaželenimi posledicami oz. nerealnimi pričakovanji.

Koncept državljanske znanosti je v zadnjih letih pridobil popularnost in se močno oglašuje »kot priznan, promoviran in financiran pristop, ki spodbuja znanstveno pismenost in demokratizacijo znanosti« (Evropska komisija 2023). Promovira ga več mednarodnih organizacij in združenj, najbolj očitno Evropsko združenje za državljansko znanost (ECSA), ki je vzpostavilo tudi katalog projektov državljanske znanosti v Evropi. Ta zbirkpa podatkov vsebuje več kot 330 projektov, podobna ameriška zbirkpa podatkov pa vključuje še dodatnih 500 projektov. Evropska komisija državljansko znanost imenuje za enega od osmih ciljev politike odprte znanosti EU, pri čemer poudarja, da bi morala splošna javnost imeti možnost znatno prispevati k znanosti in imeti status pomembnega evropskega ustvarjalca znanstveno relevantne vednosti (Evropska komisija 2023).

Kar je presenetljivo, pa ni le opažanje, da imamo koncertirano kampanjo v okviru EU in tudi na globalni ravni. Gre za več: da so kljub nejasnostim in kontroverznim interpretacijam tako v definiciji odprte znanosti kot v smislu javnega angažma oz. državljanske znanosti ti pristopi v nekaterih članicah EU postali predmet zakonodajne implementacije. Ne gre le za priporočila in strateške usmeritve, temveč so ti pristopi (in celo terminologija) ponekod pridobili status obveznih instrumentov.

Nadalje, koncept odprte znanosti in javne vključenosti v znanost ni nekaj perifernega ali alternativnega; pravzaprav pomeni temelj financiranja Evropske komisije v okviru programa Obzorje in drugih manj prestižnih shem. Ali iniciatorji in propagatorji odprte znanosti trkajo na odprta vrata?²

-
2. Za vodenje projekta ali udeležbo v njem v okviru programa Obzorje se lahko prijavijo ne le licencirane raziskovalne organizacije, temveč tudi nevladne organizacije, poslovni (zasebni) sektor oz. podjetja, državne institucije, lokalne oblasti in drugi. To meče povsem drugačno luč na zahteve po odprti znanosti in na pobude za vključevanje javnosti v raziskovanje. Z drugimi besedami, večina razpisov in posledično projektov, odobrenih v okviru programa Obzorje, je strukturno in potencialno participatornih ter blizu modelu državljanske znanosti. Vprašanje je, kaj ta odprtih pristopov pomeni z vidika kakovosti in transparentnosti znanstvene dejavnosti. Naj navedemo naslednjo ugovitev, ki se nanaša na sektor, ki pridobi največ evropskih projektov v okviru Obzorja; ta pravi, da so v Sloveniji najbolj uspešni prijavitelji oz. udeleženci iz gospodarstva (48 % vseh, v EU je povprečje 28 %, visokošolske institucije le 18 %, v EU pa res bistveno

Na začetku tega članka predstavimo razvoj kampanje za odprto znanost, kjer predstavimo nekatere teoretske podlage ideje o odprti znanosti ter na podlagi analize dokumentov in študij primerov predstavimo razvoj smernic in zakonodaje na tem področju v zadnjih 20 letih. Izpostavljamo, da je usmeritve (strategije) v zvezi z odprto znanostjo – ki so se najprej nanašale le na brezplačen dostop do objav ter na načrt upravljanja s podatki – Evropska komisija – in nato tudi članice EU – sprejela že v obdobju 2015–2020 oz. v sklopu Obzorij 2020. Še prej (od leta 1995 naprej) so v tej smeri potekale določene iniciative tako s strani institucij odločanja o raziskovalni politiki kot tudi s strani raziskovalcev. Očividno je, da so bile te usmeritve in iniciative manj uspešne. V nadaljevanju poglavja tako interpretiramo trenutno kampanjo za odprto znanost in si preko diskusije v podpoglavljih »Novi kriteriji za evalvacijo znanstvene uspešnosti« zastavljamo vprašanje, ali ima sedanja kampanja za OZ, predvsem z vidika angažiranja javnosti oz. državljanske znanosti, zlasti pa kar zadeva radikalno spremembo kriterijev znanstvene uspešnosti, podporo v znanosti. Analiza obenem odpira vprašanje, ali bo trenutna kampanja prinesla dolgoročne rešitve ali pa bo potrebna nova kampanja v naslednji petletki (2025–2030). Ali se bodo nove/stare spremembe – zdaj ponekod že vključene v zakonodajo – v praksi prijele in bodo dejansko implementirane?

V podpoglavlju »Je bilo do zadaj znanstveno raziskovanje in publiciranje res zaprto« skozi interpretacijo literature in dokumentacije ter razpravo ugotavljamo, ali je bila znanost do sedaj res zaprta in kakšne novosti na področju kriterijev za evalvacijo v znanosti predvideva trenutna kampanja za odprto znanost. Pri tem se zbuja dvom, da ima ta nabor/sistem novih pravil in metod znanstvenega delovanja vgrajene mehanizme za zaznavo negativnih ali stranskih posledic in za korekcijo v procesu implementacije. Kaže se pomanjkanje kritičnega premisleka in pogosto se zdi, da gre za sistem, ki pozna le pozitivno povratno zanko.

V poglavijih 3 in 4 članek teoretično in konceptualno predstavi državljansko znanost ter jo poveže z dolgo obstoječimi in uveljavljenimi metodami raziskovanja v družboslovju. Avtorja na ta način pokažeta dolgo tradicijo vključevanja neznanstvenikov v znanstveno raziskovanje in izpostavita, da bi bilo smiselno in produktivno povezovanje nekaterih naravoslovnih ved z družboslovjem, zlasti

---

več, in sicer 38 %, raziskovalne organizacije 28 %). Zaključek je: »To pomeni, da ima Slovenija nadpovprečen delež gospodarstva in podpovprečen delež univerz« (Glavič in dr. 2023: 337). Po drugi strani v biltenu Evropske komisije/EREA z naslovom Open science in Horizon Europe lahko preberemo, da objavljanje ni nujno oz. zahtevano; če do njega pride, naj bo objava v reviji, ki ima certifikat odprte revije. Dve vprašanji sta tu: prvo, zakaj objave niso (več) zahtevane, in drugo, kakšna je (bo) kakovost odprtih revij oz. kako se bo določala (če faktor vpliva ni več relevanten)?

s tistimi disciplinami, ki tradicionalno prakticirajo metode, kot so opazovanje z udeležbo, fokusne skupine, akcijsko raziskovanje in druge oblike sodelovanja članov skupnosti ali organizacij, ki so vključene v raziskovanje.

V zaključnem poglavju avtorja sintetizirata ugotovitve, v diskusiji pa poskušata oceniti, ali lahko govorimo o pretiranem posegu znanstvenoraziskovalne (R&D) politike v sfero znanosti oz. o neke vrste dirigizmu. Po drugi strani pa o politizaciji raziskovanja oz. raziskovalno-razvojni politiki (in ne njihovi socializaciji)? Ali je možno, da bodo te normativne spremembe – ki, po vsem sodeč, ne upoštevajo načel t. i. diskretne kontekstualne intervencije (Wilike 1987) – postavile pod vprašaj avtonomijo in načelo funkcionalne diferenciacije na relaciji podsistemov politika – znanost – civilna družba – pravo?³ Tu imamo v mislih pretirano vlogo zakonodajnih postopkov ter veliko število aktov in strateških dokumentov, ki ustvarjajo sliko nepreglednosti, ter vidik, ki ga je izpostavil že N. Luhmann v smislu nadomeščanja legitimnosti s sklicevanjem na (birokratski) postopek (Luhmann 1983; glej tudi Letnar Černič 2024).

Metodološko članek sloni na mednarodnoprimerjalni analizi na osnovi analize obstoječe literature ter analize primarnih in sekundarnih podatkov (za več o epistemološki usmerjenosti in glede uporabe raziskovalnih metod glej Adam in Gorišek 2022). Gre za analizo mednarodnih dokumentov s področja odprte znanosti⁴ ter nacionalnih zakonodaj, smernic in delovnih načrtov s področja odprte znanosti v analiziranih državah.⁵ To dopolnjujemo s primeri odprte znanosti in projektov državljanske znanosti v praksi, ki temeljijo na podatkih mednarodnih in nacionalnih baz projektov, kot so platforma EU Citizen Science, Slovenski portal občanske znanosti (CTK) in portal European Open Science Cloud.

-
3. Tu je treba omeniti, da več avtorjev tudi na splošno govorijo o procesih dediferenciacije v sodobnih družbah, kjer so institucionalne meje med podsistemi vedno bolj zabrisane in prihaja do vedno večjega prepletanja med njimi (glej npr. Lash 1990; Engelstad 2018).
  4. Dokumenti mednarodnih organizacij, kot je Evropska komisija (2020): Strategy on research and innovation 2020-2024 – Open Science; UNESCO Recommendation on Open Science; OECD (2015): Making Open Science a Reality ter dokumenti različnih mednarodnih nevladnih organizacij in pobud, kot so CoARA – Coalition for Advancing Research Assessment, European Citizen Science Association in druge.
  5. Estonija: Estonian Research Council (2024), Open Science; Švedska: National library of Sweden (2023), National Guidelines for Open Science – Proposal open for public consultation; Nizozemska: National Programma Open Science (2022), Ambition Document and Rolling Agenda 2030; Francija: Ministry of higher education and research (2021), Second French Plan for Open Science; Slovenija: Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti (Ur. l. 186/21 in 40/23) ter Uredba o izvajanjiju znanstvenoraziskovalnega dela v skladu z načeli odprte znanosti (Ur. l. 59/23).

2 Razvoj kampanje za odprto znanost

Teoretske podlage za odprto znanost (in tudi državljansko znanost) najdemo v tekstih, ki so večinoma nastali v okviru sociologije in filozofije znanosti nekje po letu 1995, pa tudi v javnopolitičnih dokumentih. S tem nočemo reči, da so avtorji teh tekstov anticipirali sedanjo kampanjo, saj se v glavnem ukvarjajo z epistemo-loško problematiko oz. razvijanjem nove »paradigme«, ki bi upoštevala umestitev znanosti v družbeni okvir. V mislih imamo koncepte, kot so Mode 2 produkcija znanja in kontekst aplikacije (Gibbons in dr. 1994) ter ideja družbeno robustne znanosti (Nowotny in dr. 2001). Znani so tudi koncepti postnormalne znanosti (Funtowicz in Ravetz 2003), demokratizacije ekspertize (Jasanoff 2005), trojne vijačnice in njegove nadgradnje v štirikratno vijačnico (Carayannis in Campbell 2009) ter postakademska znanost (Ziman 2016).

Kaj je – ne glede na razlike – skupnega tem konceptom? Po našem mnenju si prizadevajo tematizirati zavedanje o vplivu znanosti na družbo ter umestiti znanstveno raziskovanje in ekspertizo v nov kognitivno epistemološki okvir, ki bi v smislu povratne zanke upošteval tudi vpliv družbenih akterjev. Govorimo o procesu socializacije/družbene kontekstualizacije znanosti, ki je reakcija na proces scientizacije družbe in življenjskega sveta. Civilna družba ni le pasiven prejemnik znanstvenih spoznanj in tehnološki aplikacij, temveč bi morala imeti aktivnejšo vlogo, in sicer v smislu, da družba odgovarja nazaj znanosti. Tako nastaja nov tip znanja, kontekstualizirano znanje (že omenjeni kontekst aplikacije), ki je dopolnilo ali – za nekatere bolj radikalne zastopnike odprte znanosti – celo alternativa nekontekstualiziranemu tipu znanja, ki naj bi bilo značilno za bazično oz. »čisto« znanost.

V teh teoretskih pristopih imamo opravka s socializacijo, ne pa toliko s politizacijo in komercializacijo znanosti. Prva temelji na angažmaju civilnodružbenih akterjev in naj bi imela značilnosti procesa od spodaj navzgor. Naša hipoteza je, da je ta angažma oz. pristop umanjkal in je kampanja, o kateri govorimo v tem tekstu, bolj v znamenju pristopa od zgoraj navzdol (na kar pojmom kampanje aludira). To pa pomeni, da imamo opravka s politizacijo v smislu pobude, ki je v rokah znanstvene politike, na ravni udeležbe javnosti in državljanske znanosti pa je pobuda v rokah profesionalnih raziskovalcev.

Zgoraj omenjeni koncepti so imeli določen vpliv, čeprav posrednega. Bolj neposredni vpliv na kampanjo o odprti (in državljanski) znanosti, pa imajo izkušnje, povezane z odnosom med znanostjo, politiko in širšo družbo, ki smo jim priča v zadnjih letih. Kot primer lahko izpostavimo spopadanje s pandemijo covid-19. Zlasti v letih 2021–22 je prišlo do močnega nasprotovanja

epidemiološkim ukrepom, ne samo ukrepom zapiranja (*lockdown*), temveč tudi preventivnemu nošenju obraznih mask in cepljenju. Mnoge države/vlade v Evropi so se na to odzvale s prehitro ukinitevjo teh ukrepov in v javnost lansirale trditev, da je konec pandemije oz. da ta ni več nevarna (Adam in Gorišek 2022). Za našo razpravo je posebej pomembno dvoje. Pokazalo se je, da je odnos med politiko in eksperti v določenih primerih nejasen in dvoumen. Kot drugo, v tej zelo zahtevni in tvegani situaciji sta se še dodatno pokazali fragmentacija znanja in pomanjkanje sistematičnega interdisciplinarnega sodelovanja znotraj znanosti ter šibka kapaciteta reševanja strokovnih konfliktov. V tem okviru lahko govorimo o krizi legitimnosti in kredibilnosti znanstvene sfere ter po drugi strani o nadalnjem razvoju postfaktične družbe s teorijami zarote in plasiranjem lažnih ali nepreverjenih novic (Fischer 2019; Alaszewski 2023). Kampanja za odprto znanost je verjetno mišljena tudi kot odgovor na te za znanost vprašljive tendence. Hoče pa tudi pokazati, da znanost ni nekaj odtujenega in elitnega, temveč nekaj, kar je blizu navadnim ljudem.

V zadnjih nekaj letih spet lahko opazujemo velik vzpon gibanja oziroma prizadevanja za odprto znanost, ki vse bolj postaja ena izmed osrednjih idej raziskovalnih politik v Evropi (in ZDA). V osnovi gre za gibanje k bolj transparentnemu, inkluzivnemu in demokratičnemu znanstvenemu procesu z zagotavljanjem odprtosti in dostopnosti do znanstveno relevantnega znanja, spodbujanjem znanstvenega sodelovanja in z odpiranjem procesa ustvarjanja znanstvenega znanja izven tradicionalne znanstvene skupnosti (UNESCO Recommendation on Open Science 2023).

Začetki gibanja za odprto znanost so bili usmerjeni predvsem v odprt dostop do znanstvenih publikacij, podatkov in programske opreme. Več avtorjev govori o koristih tovrstne odprtosti podatkov z vidikov, kot so omogočanje raznolikosti analize podatkov, verifikacije obstoječih rezultatov, generiranje novega znanja in promocije interdisciplinarnosti (Uhlir in Schröder 2007). Eysenbach (2006) je že pred skoraj dvajsetimi leti ugotavljal, da imajo znanstvene objave v odptrem dostopu prednosti tako z vidika citiranosti in dostopnosti relevantnim akterjem kot tudi z vidika povezovanja med disciplinami. To je spodbudilo investicije v razvoj platform za prosto deljenje podatkov, kot je European Open Science Cloud (European Research Area), večji fokus na načrtovanje ravnanja s podatki ter razvoj nacionalnih (in nadnacionalnih) smernic odprtrega dostopa in odprte znanosti.

2.1 Od strateških dokumentov do zakonodajne implementacije

Prvi val tovrstnih smernic lahko uvrstimo v čas okoli leta 2015, ko je mnogo držav po vzoru Evropske komisije in njenega pristopa v okviru programa Horizon2020 oblikovalo smernice odprtrega dostopa⁶. Opazujemo pa lahko nov val posodabljanja smernic in strategij odprtrega dostopa. Samo v prvi polovici leta 2023 so nacionalne strategije sprejeli oz. prenovili v Španiji, Sloveniji in Romuniji (Science Europe 2023). Novejše strategije v idejo odprte znanosti že v večji meri vključujejo vidik javnega vključevanja v znanost. Tak je primer Švedske, ki je trenutno v fazi oblikovanja smernic za »prehod v odprto znanost«, kjer je eden od predlaganih ciljev tudi spodbujanje raziskovalnih praks, ki vključujejo javnost, tam, kjer je to relevantno za kakovost in razvoj raziskovanja (National Library of Sweden 2023).

Velik del spodbud k odpiranju znanosti prihaja s strani univerz, raziskovalnih institucij in agencij,⁷ vse pogosteje pa ideja odprte znanosti presega zgolj nacionalne strategije in smernice, temveč se odraža tudi v nacionalnih raziskovalnih politikah. Tukaj lahko opazujemo različne prakse – od spodbujanja odprtrega dostopa raziskovalnih izsledkov in podatkov do bolj radikalnih idej, da lahko praktično vsakdo ustvarja znanstveno relevantno znanje.

Kot primer držav, kjer je ideja odprte znanosti že v večji meri vključena v nacionalne politike, lahko navedemo Francijo, Nizozemsko in od nedavnega tudi Slovenijo. Na podlagi zakona *Loi de programmation de la recherche* so v Franciji oblikovali »Drugi francoski načrt za odprto znanost«, ki predvideva ukrepe, kot so obvezno objavljanje v odprttem dostopu vseh knjig in člankov, ki so nastali znotraj javno financiranih programov in projektov, odpiranje podatkov in programske opreme ter sprememba kriterijev ocenjevanja projektov in raziskovalcev v smeri vključevanja odprte znanosti in upoštevanja raznolikosti znanstvene produkcije ter zmanjšanja pomembnosti faktorja vpliva (Ministère de l'enseignement supérieur et de la recherche 2024).

Vidik vključevanja javnosti v znanstvenoraziskovalni proces je v francoskem primeru omenjen zgolj posredno, drugače pa lahko opazimo na primeru Nizozemske. Tam je zaveza o tem, da bi odprt dostop v desetih letih postal norma, vključena celo v koalicijsko pogodbo, zanj pa namenjajo 20 milijonov evrov.

⁶ Kot primer lahko navedemo Estonijo, ki je leta 2016 razvila načela in priporočila za razvoj nacionalne politike odprte znanosti (Estonian Research Council 2024), Češko z nacionalno strategijo za odprt dostop do znanstvenih informacij (EOSC 2024) in Slovenijo, ki je 2015 sprejela Nacionalno strategijo odprtrega dostopa do znanstvenih objav in raziskovalnih podatkov v Sloveniji 2015–2020.

⁷ Te so se združile v več mednarodnih organizacij za odprto znanost, kot sta organizacija Advancing Open Science in Europe (EOSC) in organizacija Open AIRE. Na tak način skušajo vplivati na spremembo raziskovalne politike.

Nacionalni program Open Science NL kot eno izmed vodilnih načel navaja prav spodbujanje sodelovanja pri generiranju, evalvaciji in komunikaciji znanja, pri čemer sodelovanje vključuje tudi skupine izven tradicionalne akademske skupnosti, kot so NGO, vladne organizacije in državljeni. Konkreten cilj je, da so participativne in inkluzivne raziskovalne prakse prepoznane kot del »mainstream« raziskovanja in financiranja. Program predpostavlja, da mora znanstvena skupnost postati »bolj reprezentativna družbi, kateri želi služiti« (National Programma Open Science 2022). Cilj nizozemskega pristopa je, da bodo do 2030

akterji vseh sektorjev družbe in vseh komponent štirikratne vijačnice (Quadruple Helix, op. a.) imeli jasno pot do participacije v odprttem in kolaborativnem procesu ustvarjanja znanstveno relevantnega znanja, njegove evalvacije in komunikacije na vseh področjih znanosti, za dobro družbe in njenih članov (National Programma Open Science 2022).

V Sloveniji je ideja odprte znanosti vključena v nacionalni področni zakon; v 2. členu je pod načeli navedeno, da znanstvenoraziskovalna dejavnost temelji na načelih »odprte znanosti, kar vključuje zlasti odprt dostop (po načelu odprt, kolikor je mogoče, zaprt, kolikor je nujno) /.../, ter vključevanje skupnosti in občanske znanosti« (Ur. I. RS, št. 186/21 in 40/23).⁸ Nedavno pa je bila v Sloveniji sprejeta tudi Uredba o izvajanjу znanstvenoraziskovalnega dela v skladu z načeli odprte znanosti (Ur. I. RS, št. 59/2023), ki se poleg zapovedovanja objavljanja v odprttem dostopu za javno financirano raziskovanje in vključevanja zainteresirane javnosti v znanstvenoraziskovalno delo dotika tudi vrednotenja in ocenjevanja raziskovalcev, organizacij in projektov skladno z načeli odprte znanosti.

2.2 Novi kriteriji za evalvacijo znanstvene uspešnosti

Ideja odprte znanosti je torej v zadnjih letih iz ideje o odptih in dostopnih podatkih prerasla v pozive k večji (ali popolni) inkluzivnosti znanosti ter celo popolni prenovi kriterijev ocenjevanja v znanosti. Leta 2022 je 350 organizacij iz 40 držav podpisalo sporazum o prenovi ocenjevanja raziskovanja (*Agreement on Reforming Research Assessment*), ki se zavzema za širše razumevanje

8. Podrobnejše področje javnega vključevanja v znanost zajema Resolucija o znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030, ki odprto znanost za izboljšanje kakovosti, učinkovitosti in odzivnosti raziskav navaja kot enega od svojih ciljev, ter spodbujanje razvoja »občanske znanosti« in vključevanja javnosti v znanstvenoraziskovalno dejavnost kot enega izmed ukrepov za doseganje tega cilja. Skladno s to strategijo je v zadnjih nekaj letih vlada vlagala znatna sredstva v promocijo ideje odprte znanosti in državljenke znanosti, na primer 4 milijone evrov za prilagoditev javnih raziskovalnih organizacij in Centralne tehnične knjižnice Univerze v Ljubljani za delo po načelih odprte znanosti (Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in inovacije 2023).

in vrednotenje raziskovalnih prispevkov od zgolj znanstvenih objav, baziranje ocenjevanja v znanosti predvsem na kvalitativne ocene, opuščanje metrik, kot sta h-indeks in faktor vpliva, ter splošna prenova ocenjevalnih sistemov. Ta sporazum je podprla tudi Evropska komisija (CoARA 2022). Zgoraj omenjeni primer slovenske uredbe predvideva vrednotenje vsebinskih dosežkov dela, in ne mesta objave, vrednotenje odprtodostopnih rezultatov in upoštevanje drugih raziskovalnih rezultatov (kot so podatki in programska oprema, zgodnja in odprta izmenjava rezultatov raziskav, sodelovanje v odprttem recenzentskem postopku ter vključevanje občanov in civilne družbe v raziskovanje).

Zagotovo imajo trenutno vzpostavljeni kvantitativni kriteriji veliko pomanjkljivosti, ki jih je treba nasloviti. Trenutne težnje pa gredo v smeri njihove popolne opustitve in baziranja ocenjevalnih postopkov le na kvalitativnih ocenah, ki vključujejo vidik odprtosti in večji spekter raziskovalnih outputov. Ni pa povem jasno, kako naj bi bili ti postopki videti. Je torej odprtost raziskovalnega rezultata pomembnejša kot njena kakovost? Prav tako manjka premislek o izvedljivosti tovrstnega kvalitativnega sistema in upoštevanje morebitnih negativnih vidikov kvalitativnega ocenjevanja. Še korak dlje gre ideja odprte recenzijske, kjer bi v postopku recenzijske sodelovali tudi posamezniki izven akademije, hkrati pa bi bilo vsakomur omogočeno javno komentiranje znanstvenih objav (Foster Open Science 2024). Ta ne upošteva kompleksnosti odnosa med znanostjo in širšo javnostjo.

Že v trenutnem »zaprtem« sistemu so znanstveni izsledki lahko povod za razvoj teorij zarot, predvsem pri manipulativnih ali netočnih interpretacijah objavljenih študij ali pa pri študijah, ki so kasneje umaknjene zaradi metodoloških pomanjkljivosti.⁹ Ali je za premoščanje razlik med znanostjo in širšo javnostjo torej dovolj le pasivna odprtost ali pa je treba nasloviti tudi vprašanje aktivne odprtosti, torej razlaganja in interpretacije znanstvenih rezultatov širši javnosti? Kdo v primeru totalne inkluzivnosti prevzame to vlogo? Tovrstno pomanjkanje kritičnega razmisleka o nekaterih vidikih gibanja za odrto znanost lahko sprožijo dvom o izvedljivosti in smiselnosti tovrstnih pristopov, kar pa lahko zasenči tudi pozitivne vidike vključenosti državljanov v znanstveno raziskovanje.

9. Primer tega je študija švedskih raziskovalcev, ki je bila napačno interpretirana kot dokaz, da lahko cepivo proti covidu-19 spremeni človeški DNK, ter je spodbudila širjenje teorij zarote proti cepljenju (Tulp 2022). Ta objava je bila potem uporabljena s strani predstavnikov teorij zarote kot dokaz o škodljivosti cepiva.

2.3 Je bilo do zdaj znanstveno raziskovanje in publiciranje res zaprto?

Tudi na splošno lahko v gibanju za odprto znanost opazimo predvsem umanjanje dveh vidikov. Kot prvo lahko izpostavimo pomanjkanje upoštevanja zgodovinskega konteksta. Večina načel, ki jih ideja odprte znanosti vzpostavlja, je na neki način že dolgo del znanstvene skupnosti. Več načel vključevanja neznanstvenikov v raziskovalni proces je v družboslovju in humanistiki že desetletja vzpostavljenih. O tem več govorimo v naslednjih poglavijih. Prav tako je veliko organizacij že javno objavljalo raziskovalne izsledke. Na mestu je vprašanje, kdo je torej zaprt, da je treba toliko energije in finančnih sredstev vložiti v kampanjo. Ali je znanost res zaprta? Ali pa to velja samo za nekatere vede? Ali je kampanja usmerjena proti nekaterim založniškim hišam, ki izdajajo revije z objavami, ki so plačljive? Toda zdaj v mnogo odprtodostopnih revijah, v katerih objavljeni članki niso plačljivi, velik znesek plačajo avtorji, da se objava sploh pojavi v reviji. Ali pa gre pri vprašanju zaprte znanosti morda za znanstveno relevantno znanje, ki nastaja v okviru zasebnih korporacij? Če da, kako trenutne težnje po odprti znanosti to naslavljajo?

Dokumenti s smernicami in programi odprte znanosti so pogosto zelo splošni in dajejo vtis ideološke kampanje bolj kot strokovnega premisleka o rešitvi problema, ki bi bil osnovan na znanstveni metodi. Prvo načelo prej omenjenega nizozemskega programa je namreč, da je znanstveno relevantno znanje javna dobrina, dostop do njega pa univerzalna pravica. V tem kontekstu pravijo, da mora akademija »zagotavljati enake možnosti vsem za dostop in sodelovanje, koristi in učenje od znanstvenega procesa in njegovih outputov« (National Programma Open Science 2022).

Tukaj se, kot drugo, kaže pomanjkanje kritičnega premisleka in upoštevanje morebitnih neželenih negativnih implikacij tovrstnih pozivov. Predpostavka, da lahko vsakdo ustvarja znanstveno relevantno znanje, četudi nima nobenega predznanja, je precej naivna. Že za ustrezeno komunikacijo z znanstvenikom posameznik potrebuje določeno raven predznanja, še bolj relevantno pa je to v okviru udejstvovanja v znanstvenem procesu. Premalo premisleka je tudi o samem odnosu med različnimi akterji, če govorimo o popolni inkluzivnosti. Kaj se zgodi, če med akterji pride do konflikta? Kdo prevlada in kako to vpliva na kakovost znanosti?

Gibanje za odprto znanost je definitivno pozitivno z vidika omogočanja lažjega dostopa do znanstvenih izsledkov in odprtosti podatkov. Tovrstna pasivna odprtost spodbuja ustvarjanje znanstveno relevantnega znanja in inovacij ter lahko spodbuja kakovost in učinkovitost (OECD 2015). Kažejo pa se nekateri

problematični vidiki tega pristopa. Reichmann in Wieser (2022) opozarjata, da odprta znanost v trenutni obliki povečuje neenakosti znotraj akademske skupnosti. Znanstvene revije so svoje delovanje prilagodile novim smernicam in pogosto je za objavo članka v odprttem dostopu treba plačati ogromno denarja, kar je za mnoge lahko nedostopno. Tisti, ki imajo že v osnovi večji dostop do sredstev, imajo tudi od gibanja za odprto znanost več koristi. Več strokovnjakov zagovarja, da bi bilo treba za dejansko odprto znanost prioritizirati partnerstva z regijami in institucijami, ki imajo manj sredstev, zagotoviti ustreznije financiranje odprte znanosti ter povečati transparentnost revij in založnikov (Cole in dr. 2023).

Hkrati se ideja o odprtosti osredotoča predvsem na odprtost navzven, manj pa je fokusa na odprtost navznoter, torej znotraj znanstvene skupnosti v smislu interdisciplinarnega sodelovanja. Potreben je bolj kritičen pristop k idejam odprte znanosti in preseganje preveč poenostavljenega razumevanja odprte znanosti. Kot poudarjajo Rafolos in dr. (2023), »ne smemo spremljati zgolj, ali imamo več ali manj odprte znanosti, temveč katere tipe odprte znanosti se razvijajo in vzpostavljajo, kdo jih razvija in s kakšnimi posledicami«.

3 Državljanska znanost

Na splošno lahko izraz državljanska znanost pojasnimo kot sodelovanje prostovoljev (javnosti) v procesu raziskovanja in strokovnega svetovanja. V literaturi najdemo celo vrsto definicij in prevodov, ki so pogosto že interpretacije. Definicije nihajo med minimalistično in maksimalistično različico državljanske znanosti ter med proglašeno podobo in dejansko izvedbo projektov. Lewenstein (2016) na primer državljansko znanost opisuje kot sestavljeno iz treh delov: (1) sodelovanje neznanstvenikov v procesu zbiranja podatkov v skladu s specifičnimi znanstvenimi protokoli ter v procesu uporabe in razlage teh podatkov; (2) vključevanje neznanstvenikov v odločanje o političnih vprašanjih, ki vsebujejo tehnične ali znanstvene komponente; in (3) vključevanje znanstvenikov oz. raziskovalcev v demokratične in politične procese.

ECSA je sprejela dokument *Značilnosti državljanske znanosti* (M. Haklay in dr. 2020), v katerem opisuje različne vrste vključenosti državljanov v projekte. Udeleženci imajo tako lahko različne vloge, kot so identifikacija raziskovalnih vprašanj, zbiranje in analiza podatkov z namenom potrditve ali ovržbe hipoteze, monitoring okoljskih ali zdravstvenih stanj, ustvarjanje generičnih podatkov, uporabnih za naslavljanje različnih raziskovalnih vprašanj in eksploratornih pristopov. Ti državljeni so lahko vključeni kot enakovredni partnerji ali pa imajo omejen prispevek v smislu zagotavljanja resursov znanstveniku. Zanimivo pa je, da je tudi minimalna participacija neznanstvenikov, kot je na primer deljenje

računalniških zmogljivosti ali pa nalaganje aplikacije na svoj telefon, lahko šteta kot državljanska znanost. To je kontradiktorno trditvi, da naj bi »državljanški znanstveniki« ustvarjali znanje, ki je primerljivo z znanstvenim.

Problem širokih definicij in pomembnosti terminologije so izpostavili že Eitzel in dr. (2017). Poudarjajo, da obstajajo različne dimenzijske razumevanja državljanske znanosti – kot orodje (metoda raziskovalnega sodelovanja, ki izboljša znanstvene ugotovitve in izobražuje udeležence), gibanje (proses demokratizacije znanstvenega procesa in obnavljanja zaupanja v znanost) ali pa zmožnost ustvarjanja znanja (opolnomočenje skupnosti skozi znanstveno raziskovanje – pristop, ki izhaja iz participativnega akcijskega raziskovanja). Avtorji omenjajo več kot 15 različnih izrazov, s katerimi se naslavljajo znanstvenike v tem procesu (npr. akademik, strokovnjak, raziskovalec, državljanški učitelj, državljanški znanstvenik ...) in 15 različnih izrazov za udeležence v teh projektih (amaterji, ljubitelji, državljanški raziskovalci, državljanji, laiki, nosilci laičnega znanja ...). Nekaj let kasneje Haklay in dr. (2021) opisujejo že več kot 34 različnih definicij državljanške znanosti, ki jih uporabljajo različne organizacije.

Eitzel in dr. (2017) zaključujejo, da ni enega izraza, ki bi bil primeren v vseh kontekstih; svetujejo, da se terminologija izbira previdno in z razlagom. Pozivajo tudi k več sistematičnim študijam terminologije in trendov v državljanški znanosti, predvsem z opazovanjem, kako ljudje, ki so vključeni v projekte, interpretirajo te izraze, kako se to prevaja v odnose, ki se vzpostavijo, in tudi, kdo je tisti, ki določa, katera poimenovanja se uporabljajo in zakaj.

Če povzamemo, nekateri avtorji vidijo državljanško znanost kot novo doktrino, celo paradigma, ter evforično napovedujejo novo dobo v demokratizaciji znanosti in močan premik k deliberativni demokraciji. Trdijo, da so podatki, ki jih zberejo »državljanški znanstveniki«, enako kakovostni, kot če bi jih zbrali poklicni raziskovalci. Menijo tudi, da lahko to sodelovanje realiziramo tako, da udeleženci sodelujejo kot projektni vodje in odločajo o vseh vidikih raziskovanja, vključno z metodološkimi. Evropska komisija se strinja s tem evforičnim stališčem, saj pravi, da je ta model ena od osmih prioritet v politiki odprte znanosti.

Drugi so bolj previdni; opozarjajo na vprašanje etične in finančne odgovornosti ter delitve dela pri izvajanjiju raziskav. S številnimi izzivi se s težavo spoprijemajo celo poklicni znanstveniki, zlasti če delajo nepovezano ali na preveč specializiran način. Sodelovanje zainteresiranih in spoznavno aktivnih državljanov je vsekakor koristno tako zanje¹⁰ kot za raziskovalno področje, s katerim se

10. Raddick in dr. (2019) sicer opozarjajo tudi na omejitve edukativne vloge državljanške znanosti. Z raziskavo med udeleženci projekta državljanške znanosti Galaxy Zoo namreč niso mogli ugotoviti, da bi njihova udeležba v projektu prispevala k višjemu znanju s področja astrofizike.

ukvarjajo, vendar pod določenimi pogoji in brez ideološke pristranskosti. Za zdaj imamo opravka s precej nedefinirano odprtostjo. Vemo pa, da rušenje vseh meja in omejitev vodi v izgubo identitete tako za znanost kot za sodelovanje javnosti. Weingart in sodelavci, ki so analizirali članke v znanstvenih revijah in dokumente raziskovalne politike, pravijo: »N/ejasnost med znanstveniki znanstvene komunikacije ter odločevalci s področja znanosti glede najbolj primernih formatov, lastnosti in ciljev javne vključenosti v znanost je presenetljiva« (Weingart in dr. 2021: 22).

Nekateri drugi analitiki opozarjajo tudi na nesprejemljivo lahketnost, s katero se opredeljujejo cilji in poslanstvo državljanske znanosti. Večina publikacij na to temo je normativnih, opisnih in vrednotno usmerjenih. Čeprav je dobro znano, da obstaja jasen razkorak med propagirano vlogo državljanske znanosti in realnostjo izvajanja projekta, so avtorji tega prispevka našli le nekaj študij, ki podrobno preučijo projekte glede na metodologijo, komunikacijo med raziskovalci in vključenimi državljeni ter vpliv slednjih na potek in izvajanje raziskave (na primer Vohland in dr. 2021).

Že hitra analiza projektov državljanske znanosti pokaže, da se ti večinoma izvajajo na področju naravoslovja, vključujejo »neznanstvenike« (oz. če prevedemo EU terminologijo, gre za državljanske znanstvenike) kot zbiralce podatkov in jih je mogoče uvrstiti med projekte množičnega zbiranja podatkov (t. i. *crowdsourcing*). Obstaja nekaj poskusov metaanaliz projektov državljanske znanosti. Kullenberg in Kasperowski (2016) sta jih analizirala glede na njihove znanstvene izsledke. Ugotovila sta, da osrednje mesto v okviru državljanske znanosti zavzemajo predvsem projekti s področij biologije, ohranjanja naravnine in kulturne dediščine ter ekologije, v družboslovju pa so ti veliko redkejši. Državljanska znanost se v teh projektih večinoma uporablja kot »metodologija za zbiranje in klasificiranje podatkov«. Nekateri avtorji, na primer Hecker in dr. (2018), so prišli do podobnih sklepov, in sicer da se večina projektov izvaja na področjih znanosti o življenju, pri čemer so državljeni vključeni predvsem v proces zbiranja podatkov, le občasno pa tudi v načrtovanje raziskave ali v analizo podatkov. V zgorj 27 % raziskav so bili v proces vključeni bolj kolaborativno (in v 50 % teh so delovali kot sodelavci). Te ugotovitve so v glavnem potrdile tudi novejše študije (Vohland in dr. 2021; Davis in dr. 2023). T. i. državljanski »znanstveniki« so v bistvu neke vrste prostovoljci, ki kot zunanji sodelavci sodelujejo pri raziskovalnem delu s profesionalnimi raziskovalci ali pa so vanj vključeni.

Več dokazov za to najdemo tudi na primeru Slovenije. Večina projektov državljanske znanosti se izvaja na področju naravoslovja (na primer projekt Step Change – Wildlife conservation in Slovenia, ki ga vodi Univerza na Primorskem znotraj širšega evropskega projekta, pri katerem državljeni prispevajo k

spremljanju prostozivečih živali.) Tovrstni projekti so osredotočeni predvsem na odnos znanost – državljeni, in sicer v smislu, da državljeni pridobivajo podatke za znanstvenike.

Omeniti velja drugačen pristop v zborniku, kjer naštejemo 150 avtorjev (pretežno iz družboslovja, niso pa vsi iz akademske sfere), vsebuje pa razmišljanja in predloge tako v zvezi z »občansko znanostjo« kot tudi v zvezi z razvojem občine Žiri (Mlinar 2022; glej tudi Mlinar 2021). Ob tem je treba poudariti, da je navedeni zbornik do sedaj največji (publicistični) projekt, v katerem se popularizira in promovira »občansko« znanost/raziskovanje v Sloveniji. Gotovo je na ta način največ ljudi izvedelo, kaj ta pristop pomeni in kako se ga da uporabiti. To je nesporna zasluga urednika, ki je ta zbornik pripravil in uredil v okviru SAZU.

Menimo, da gre pri državljeni participaciji bolj za odnos med znanstveniki in »dobro obveščenimi državljenimi« kot pa za odnos med znanstveniki in laično javnostjo.¹¹ Schutz (1987) opisuje, da si ti (spoznavno aktivni) državljeni sicer ne delajo utvar, da lahko nadomestijo strokovnjake, vendar se hkrati ne strinjajo z nejasnostjo in nevednostjo neinformiranih laikov glede pomembnih vprašanj. Dobro obveščeni državljeni so tisti, ki iščejo razlage in preverjajo svoje vire informacij ter jih zanimajo z raziskavami podprtne pojasnitve in »drugo mnenje«. Res pa je, da Evropska komisija in kar precej, morda celo večina propagatorjev odprte oz. državljenke znanosti tega filozofskega premisleka sploh ne pozna in ga morda niti ne podpira, saj je v ospredju želja po maksimalni vključenosti.

O tem priča tudi nedavno preimenovanje največje organizacije s področja državljenke znanosti v ZDA iz *Citizen Science Association* (v prevodu: združenje državljenke znanosti) v *Association for Advancing Participatory Sciences* (združenje za napredek participatornih znanosti). Njihovo pojasnilo o razlogih za spremembo imena specifično izpostavlja, da je »zadnji ,s' v tem sklopu besed (,s', ki označuje množino ,znanosti' namesto ,znanost', op. a.) tisti, ki je morda najmočnejši, ne prvi ,s', ki je napisan z veliko začetnico. Mali s namreč zagotavlja pluralnost ljudi in praks« (Putnam 2023).

---

11. Obstaja še več različnih distinkcij tipov znanj. De Jong in Ferguson-Hessler (1996) na primer razlikujeta med situacijskim, konceptualnim, proceduralnim in strateškim znanjem, ki ga lahko posameznik poseduje. Vsaka od teh vrst znanja pa ima lahko različne nivoje, strukturiranost, avtomatizacijo, modaliteto in splošnost. Posameznik, ki je na nekem področju ekspert, je torej na drugem področju laik.

4 Participatorno raziskovanje: tradicija in amnezija

Zdi se, da ideja o sodelovanju ljudi, ki niso profesionalci, v znanosti in zlasti v raziskovalni politiki ponovno vznika, pa čeprav je že desetletja uveljavljena in znana na nekaterih področjih naravoslovja (ornitologija in etologija nasprotno, astronomija, okoljske znanosti), še bolj pa v družboslovju (pod imenom akcijsko/participatorno raziskovanje v sociologiji, pedagogiki, socialnem delu idr.) (glej Jagosh in dr. 2012; Tuhkala 2021; Adam in Gorišek 2023). To sodelovanje je potekalo, četudi ni bilo pod »firmo« državljanske znanosti.

Na splošno je participatorno akcijsko raziskovanje radikalna oblika opozorjanja z udeležbo (metoda terenskega dela v socialni antropologiji in sociologiji), v katerem se prepletata strokovna in sodelovalna komponenta (Adam 2012) in ki spodbuja ideje o refleksiji in praktičnem pomenu raziskav. Čeprav je akcijsko raziskovanje zelo podobno državljanski znanosti, je bolj usmerjeno v reševanje problema, medtem ko se državljanska znanost bolj osredotoča na sodelovanje samo. Participatoren raziskovalni načrt je lahko koristen ne le za kakovost rezultatov, saj znanstvenikom omogoča vključevanje znanja skupnosti, ampak tudi za njihovo prenosljivost, saj so ugotovitve lahko uporabne na lokalni ravni (Macaulay in dr. 1999). Ta pristop sicer ni novost, saj so o njem razpravljali in ga tudi aplicirali že v štiridesetih letih prejšnjega stoletja (Lewin 1946).

Poleg tega pa je (kot je bilo že v preteklosti) znanstveno ali akademsko raziskovanje v številnih primerih že »participatorno« in »skupnostno«, saj poteka kot timsko delo, pogosto s povezovanjem različnih disciplin in z vključevanjem raznolikih sodelavcev – od tehnikov v laboratoriju do informatikov, asistentov, mladih raziskovalcev in študentov na različnih stopnjah študija. V zadnjem času pa se (post)akademsko raziskovanje v veliki meri zanaša na zunanje podizvajalce (za izvajanje anket ali obdelavo podatkov) ali pa na komercialna podjetja oz. agencije, specializirane za pripravo prijav na projekte (zlasti v okviru programa Obzorje).

Lahko bi trdili, da omenjeni primeri ne opisujejo pristnega sodelovanja, temveč gre zgoraj za tehnično delitev dela, v katerem ni prave komunikacije med znanstveniki in javnostjo. Razlika je tudi v tem, da »čiste« znanstvene raziskovalne skupine sestavljajo ljudje, ki so za svoje delo plačani (iz izjemo študentov, ki opravljajo prakso), pri državljanski znanosti pa naj bi poleg plačanih raziskovalcev in njihovih asistentov kot prostovoljci sodelovali tudi zunanjji udeleženci – pretenciozno imenovani državljanški oz. pri nas občanski znanstveniki.

V družboslovnih vedah – in do neke mere tudi v nekaterih vejah medicine – je situacija nekoliko drugačna: nekateri tradicionalni pristopi (kot so fokusne skupine, metoda Delfi, biografski ali poglobljeni intervjuji, dolgoročno terensko

delo v etnologiji in socialni antropologiji, vključno z arheologijo) predpostavljajo pomembno in načeloma prostovoljno (neplačano) vključenost javnosti ali državljanov kot vir podatkov ali »objektov« raziskovanja, čeprav to niso projekti državljanske znanosti. To pomeni, da so si družboslovne vede nabrale precej znanja in izkušenj pri organizaciji raziskovalnega procesa ter pri načinih komuniciranja z ljudmi, ki sodelujejo kot anketiranci, intervjuvanci ali informatorji.

Če k temu dodamo še tradicijo akcijskega raziskovanja in podobnih pristopov, je jasno, da bi novejši pristopi participatorne znanosti, še posebej državljanske znanosti, ki se večinoma izvajajo v naravoslovnih vedah, to dodatno znanje morali bolje izkoristiti. Ali tu lahko govorimo o tem, da so odločevalci v sklopu raziskovalne politike (in morebiti tudi nekateri zastopniki »trdih« znanosti) ugrabili državljansko znanost in zdaj paradirajo s tem, čeprav ne poznaajo omenjene metodološke in komunikacijsko-kolaborativne tradicije nekaterih družboslovnih ved?¹²

5 Diskusija

Članek skozi analizo dokumentov in študij primerov predstavlja razvoj smernic in zakonodaje s področja odprte znanosti od njenih začetkov v smislu odprtosti podatkov in raziskovalnih izsledkov pred dobrimi 20 leti, do trenutne kampanje, ki postaja del zakonodaje in presega zgolj okvir odprtih podatkov v smeri večje vključenosti javnosti v znanstveno raziskovanje in popolno prenovo kriterijev evalvacije v znanosti.

Raziskovalni pristopi v smislu odprte znanosti in tudi državljanske znanosti so v mnogih primerih lahko koristni tako za raziskovalce kot tudi za kognitivno aktivne državljanе. Lahko pomenijo obogatitev znanja in potencialno priložnost za (družbeno) inovacijo. V zvezi s tem sta se izkazala koristna zlasti dva pristopa. Prvi je prenos tihega (implicitnega) znanja, ki ga pridobimo z izkušnjami, samoučenjem in dolgoletno poklicno prakso. Tovrstno znanje ni kodificirano, zato ga je mogoče prenašati le s stiki in medosebnimi interakcijami (Polanyi 1969). Drugi pristop se nanaša na sposobnost sodelovanja zainteresiranih in kognitivno aktivnih državljanov pri preverjanju in razumevanju pridobljenih podatkov, bodisi s komentiranjem bodisi s povratno skupinsko analizo, ki pa je bližje družboslovju (glej Adam 2018).

Vendar pa obstajajo tudi tveganja in neželeni stranski učinki, ki zmanjšujejo pomembnost in status znanstvenega raziskovanja. Še posebej nevarno si je ustvarjati iluzije o zmožnostih ad hoc projektov državljanske znanosti in o njihovih izjemnih,

12. Nekateri avtorji sicer te metode omenjajo, na primer poglavje v knjigi (Albert in dr. 2021 v Vohland in dr. 2021), kjer avtorji izpostavijo, da imajo »participatorne metode dolgo zapuščino v družboslovju.«

takošnjih rezultatih, čeprav je jasno, da je vloga neznanstvenikov v teh projektih pogosto minimalna. To lahko pomeni, da se kampanja za odprto znanost in promocija tovrstnih projektov uporabi kot izgovor za prikrivanje nekaterih problemov in anomalij v sferi znanosti, ki jih tako ne naslavljamo. Izpostavimo lahko na primer problematiko prenasičenosti in ekspanzije znanosti (več o tem v Adam in Gorišek 2022), predvsem pa vprašanja uvedbe večje interdisciplinarnosti, dialoga med disciplinami, načinov reševanja sporov ter razlik v mnenjih in interpretacijah, ki se nanašajo na znanstvene ugotovitve. Kdaj naj znanost govorí z enim glasom, kdaj pa je upravičeno dati prednost pluralnim razlagam? Vendar se ta dilema nanaša najprej na komunikacijo znotraj znanosti, nato pa na komunikacijo z javnostjo.

Ocenjujemo, da bi družboslovne in humanistične vede morale imeti večjo, če ne odločilno vlogo v tem kontekstu. Kot smo ugotovili, se večina projektov izvaja na področju naravoslovnih znanosti, kjer so neznanstveniki vključeni predvsem (ali pa zgolj) v proces zbiranja podatkov. Upravičen je dvom v velika pričakovanje glede vloge neznanstvenikov v tovrstnih projektih. Predvsem pa pri vključevanju javnosti v raziskovalni proces ne gre za nekaj novega, saj je ta vidik že več desetletij prisoten v družboslovju – pa tudi v naravoslovju, čeprav tu metodološko manj razdelano – v različnih oblikah in pod različnimi nazivi.

6 Zaključek

Če strnemo odgovore na vprašanja, ki so izpostavljena v pričujočem besedilu, lahko ugotovimo, da obstaja velika verjetnost, da v zadnjih letih potekajoča kampanja ne bo vodila do pravil, ki bi bila stabilna in ki bodo deležna potrebnega soglasja. To pa zato, ker je sedanja kampanja v znamenju hitrih efektov in ker ne poteka inkrementalno. Po eni strani bi jo lahko opredelili kot nekakšen družbeni inženiring, po drugi pa kot poizkus vzpostavljanja »kulturne hegemonije« (glej Bahovec 2024) v sferi raziskovalne politike. Če se bo ta trend politizacije nadaljeval, lahko privede do zmanjšanja avtonomije znanosti, navznoter pa do pojava klientelizma, zlasti če se izkaže, da stari kriteriji znanstvene uspešnosti ne veljajo več, novih pa še ni oz. so nejasni in nepriznani s strani večje skupine raziskovalcev. Tako dobimo anomično stanje, ki nikakor ne podpira inovativnosti in izmenjave idej med raziskovalnimi skupinami in disciplinami.

Nadalje ugotavljamo, da je kampanja zastavljena zelo »samoreferenčno«, bolj malo pa se ozira na tiste, ki imajo kritična mnenja in ki v njej vidijo politizacijo znanosti. Treba pa je ločiti med kampanjo, ki prihaja iz institucij Evropske komisije, in nacionalnimi oblikami vodenja te kampanje. Tu so nedvomno razlike. Vendar lahko na podlagi dosedanjih opažanj ocenjujemo, da je diskurz o odprtii znanosti normativistične narave, kampanja tudi ni inkrementalistična in v nekaterih

primerih ni plod širše debate v nacionalnih okvirih (vsaj za Slovenijo lahko to rečemo), zato je malo možnosti, da bi vključevala višjo stopnjo samorefleksije in samokorekcije. O tem bi bilo potrebnih več (meta)analiz in mednarodnopri-merjalnih raziskav.

Nenazadnje bi bilo zelo pomembno in koristno povezovanje med tistimi disciplinami v naravoslovju, ki največ uporabljajo pristope, pri katerih imamo opravka z udeležbo zainteresirane javnosti oz. prostovoljcev in družboslovjem, predvsem v smislu pospeševanja interdisciplinarnosti in višje stopnje refleksivnosti. Gre za discipline v družboslovju in humanistiki, ki imajo akumulirano znanje o zahtevnejših metodoloških pristopih ter znanje o mehkih veščinah, kot so komunikacija z vključenimi subjekti (ki nastopajo kot anketiranci, intervjuvanci, informatorji ali člani akcijsko raziskovalnih skupin), organizacija raziskovalnega procesa, skupinska dinamika.

SUMMARY

In the article, we seek to address the concept and meaning of “open science” – and, connected with that, citizen science – in a broader socio-political and socio-scientific context. We consider the dilemmas, ambivalence and (perhaps) ideologised perception of the role of participation and openness in scientific research with respect to the general public. While the authors of the article do not deny the beneficial role of this participation and collaboration, they believe it has its limits and that a radical form of openness would entail a loss of the identity of science as an autonomous social subsystem (Weingart et al. 2021).

Another consideration is that open science should be more open internally in terms of addressing epistemological questions such as interdisciplinarity and communication between fields, improving the quality of databases (meta-analysis), and dialogue between representatives of different worldviews and doctrines in terms of „adversarial collaboration“ (Clark and Tetlock 2022). Also important are ethical issues to do with the application and transfer of knowledge in terms of new technologies, whose ambivalent character has been known for some time. In some places (like Slovenia), ethics committees dedicated to the research sphere have either yet to be established or their functioning remains in its infancy, with little influence. The focus is thus on how to reap the potential benefits of open science and avoid undesirable side-effects of science policymaking and research projects.

The article puts the following aspects and questions in the spotlight:

- Does the current campaign for OS, especially in terms of public engagement (citizen science) and particularly as concerns a radical change in the criteria

for scientific performance, have support within the scientific community? Will this campaign lead to long-term solutions?

- Does this set/system of new rules and methods for scientific operation include built-in mechanisms for identifying and addressing negative consequences or side-effects during the implementation process? Or is it a system that only knows positive feedback loops?
- Can we talk about the excessive intervention of scientific research and development (R&D) policy in the scientific sphere – a kind of dirigism? On the other hand, can we talk about the politicisation of research, or R&D, policy (and not their socialisation)?
- Would it be valuable and productive to forge connections between certain natural sciences and social sciences, especially with disciplines that traditionally employ methods like participant observation, focus groups, action research, and other forms of collaboration with community members or organisations involved in research?

We address these questions by conducting international comparative analysis that draws from an examination of existing literature as well as primary and secondary data.

The analysis shows that approaches in the sense of open science and citizen science can be beneficial in many cases for researchers as well as for cognitively active citizens. They can bring about an enrichment of knowledge and a potential opportunity for (social) innovation. Two approaches in particular have proven useful in this respect – the transmission of tacit (implicit) knowledge, acquired through experience, and the ability of interested and cognitively active citizens to participate in the verification and interpretation of obtained data either by commenting or through group feedback analysis, which is closer to the social sciences (see Adam 2018).

Still, there are also risks and negative side-effects that erode the importance and status of scientific research. It is especially dangerous to create illusions about the capabilities of ad hoc citizen science projects and their exceptional, immediate outcomes. This means that the campaign for open science may be used as an excuse to cover up certain problems and anomalies in the scientific sphere. We have mentioned the issues of the oversaturation and expansion of science, but of special note are the issues regarding the introduction of greater interdisciplinarity, dialogue between disciplines, and ways of resolving conflicts and differences of opinion and interpretation. This also means making greater use of knowledge and optimising research findings. In this setting, a more methodologically demanding critical treatment of the concept of citizen science is required.

We believe that the social sciences and humanities should have a greater, if not a decisive, role in this context. As we identified, most citizen science projects are conducted in the field of natural sciences where non-scientists are mostly (or solely) involved in the data collection process. It is legitimate to question the high expectations concerning the role of non-scientists in such projects. Moreover, public involvement in the research process is not novel as it has been present in the social sciences for several decades – and also in the natural sciences, albeit less methodologically developed – in various forms and under various names.

Literatura

- Adam, Frane (2012): Ekspertna in participativna dimenzija akcijskega raziskovanja v luči sistemski teorije. V F. Adam (ur): Kvalitativno raziskovanje v interdisciplinarni perspektivi: 177–188. Ljubljana: Inštitut IRS.
- Adam, Frane (2018): Citizen Science Pilot Experiment in High Schools. Innovative Issues and Approaches in Social Sciences, 11 (2). DOI: doi:10.12959/issn.1855-0541. IIASS-2018-no2-art3.
- Adam, Frane, in Gorišek, Maruša (2022): Towards Sustained and Sustainable Management of COVID-19: An Alternative to the Simplified Return to Pre-Pandemic "Normality". Sustainability, 14 (17): 10789. DOI: doi:10.3390/su141710789.
- Adam, Frane, in Gorišek, Maruša (2023): Državljanska znanost, obeti in tveganja. Delo – Sobotna priloga, 27. 5. 2023. Dostopno prek: <https://www.delo.si/sobotna-priloga/drzavljanska-znanost-obeti-in-tveganja> (14. 8. 2024).
- Alaszewski, Andy (2023): Managing Risk During the COVID-19 Pandemic Global Policies, Narratives and Practices. Bristol: Policy Press.
- Albert, Alexandra, Bálint Balázs, Eglé Butkevičienė, Katja Mayer, in Josep Perelló (2021): Citizen social science: New and established approaches to participation in social research. V Vohland K. in dr. (ur): The Science of Citizen Science: 119–138. Berlin: Springer.
- Bahovec, Igor (2024): Civil society between pluralism and cultural hegemony. V F. Adam in M. Gorišek (ur.): European societies in times of anomie and cognitive-ethical dissonance: conference proceedings. Institute for Developmental and Strategic Analysis Symposium, Strunjan, 17.–21. 4. 2024: 43–56. Ljubljana: Inštitut IRS.
- Carayannis, Elias G., in F. J. Campbell, David (2009): "Mode 3" and "Quadruple Helix": Toward a 21st Century Fractal Innovation Ecosystem. International Journal of Technology Management, 46 (3/4): 201. DOI: doi:10.1504/IJTM.2009.023374.
- Clark, Cory J., in Tetlock, Philip E. (2022): Adversarial Collaboration: The Next Science Reform. V C. L. Frisby, W. T. O'Donohue in S. O. Lilienfeld (ur.): Political Bias in Psychology: Nature, Scope, and Solutions: 905–927. Lilienfeld, New York: Springer.
- CoARA (2022): Agreement on reforming research assessment. CoARA. Dostopno prek: https://coara.eu/app/uploads/2022/09/2022_07_19_rra_agreement_final.pdf (1. 3. 2024).

- Cole, Nicki Lisa, Reichmann, Stefan, in Ross-Hellauer Tony (2023): Toward Equitable Open Research: Stakeholder Co-Created Recommendations for Research Institutions, Funders and Researchers. Royal Society Open Science, 10 (2): 221460. DOI: 10.1098/rsos.221460.
- Cooper, Caren B., in Lewenstein, Bruce V. (2016): Two meanings of citizen science. V D. Cavalier (ur.): The rightful place of science: Citizen science 2. Consortium for Science, Policy & Outcomes: 51–62. Arizona: Arizona State University Press.
- Davis, Lloyd S., Zhu, Lei, in Finkler, Wiebke (2023): Citizen Science: Is It Good Science? Sustainability, 15 (5): 4577. DOI: 10.3390/su15054577.
- De Jong, Ton, in Ferguson-Hessler, Monica GM (1996): Types and qualities of knowledge. Educational psychologist, 31 (2): 105–113.
- Eitzel, Melissa, in dr. (2017): Citizen science terminology matters: Exploring key terms. Citizen science: Theory and practice, 2 (1): 1–20. Dostopno prek: <https://theoryandpractice.citizenscienceassociation.org/articles/10.5334/cstp.96> (14. 8. 2024).
- Evropska komisija (2023): European Commission - Research and Innovation. Dostopno prek: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/index_en (1. 3. 2024).
- Eysenbach, Gunther (2006): The Open Access Advantage. Journal of Medical Internet Research, 8 (2). DOI:10.2196/jmir.8.2.e8.
- Engelstad, Fredrik (2018): Afterword: Institutional Differentiation and Change. V F. Engelstad, C. Holst in G. C. Aakwaag (ur.): Democratic State and Democratic Society. Institutional Change in the Nordic Model: 389–400. Warsaw/Berlin: De Gruyter Poland.
- Fischer, Frank (2019): Knowledge politics and post-truth in climate denial. On the social construction of alternative facts. Critical Policy Studies, 13 (2): 133–152.
- Foster Open Science (2024): Open Peer Review. Dostopno prek: <https://www.fosteropenscience.eu/learning/open-peer-review/#/id/5a17e150c2af651d1e3b1bce> (1. 3. 2024).
- Funtowicz, Silvio, in Ravetz, Jerome (2003): Post-normal science. The International Society for Ecological Economics: Internet Encyclopaedia of Ecological Economics. Dostopno prek: <http://www.ecoeco.org/publica/encyc.htm> (1. 3. 2024).
- Gibbons, Michael, in dr. (1994): The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies. London: SAGE Publications Ltd. DOI:10.4135/9781446221853.
- Glavič, Peter, Levičnik Helena, in Muhič, Maja (2023): Trajnostna, konkurenčna, ustvarjalna in uspešna Slovenija 2030? I: Analiza trajnostnega razvoja Slovenije, II: Analiza visokošolskega izobraževanja v Sloveniji, III: Analiza raziskovalno-razvojne dejavnosti, inovacij in podjetništva v Sloveniji. Ljubljana: Inženirska akademija Slovenije.
- Grossmann, Matt (2021): How Social Sciences Got Better. Oxford: Oxford University Press.
- Haklay, Mordechai Mukri, in dr. (2021): What is citizen science? The challenges of definition. V K. Vohland in dr. (ur.): The Science of Citizen Science: 13–33. Berlin: Springer.

- Haklay, Muki, in dr. (2020): ECSA's characteristics of citizen science. ECSA European Citizen Science Association. Dostopno prek: <https://eu-citizen.science/resource/87> (14. 8. 2024).
- Hecker, Susanne, Garbe, Lisa, in Bonn, Aletta (2018): The European citizen science landscape—a snapshot. V S. Hecker in dr.: Citizen Science – Innovation in Open Science, Society and Policy: 190–200. London: UCL Press.
- Jagosh, Justin, in dr. (2012): Uncovering the Benefits of Participatory Research: Implications of a Realist Review for Health Research and Practice: A Realist Review for Health Research and Practice. *Milbank Quarterly*, 90 (2): 311–46. DOI: 10.1111/j.1468-0009.2012.00665.x.
- Jasanoff, Sheila (2005): Designs on Nature: Science and Democracy in Europe and the United States. Princeton: Princeton University Press. DOI: 10.2307/j.ctt7spkz.
- Kullenberg, Christopher, in Kasperowski, Dick (2016): What is citizen science? A scientometric meta-analysis. *PloS one*, 11 (1). Dostopno prek: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0147152> (14. 8. 2024).
- Lash, Scott (1990): Sociology of Postmodernism. London, New York: Routledge.
- Letnar, Černič, Jernej (2024): On the dilemmas of the rule of law. V F. Adam in M. Gorišek: European societies in times of anomie and cognitive-ethical dissonance: conference proceedings. Institute for Developmental and Strategic Analysis Symposium, Strunjan, 17.–21. 4. 2024: 35–42. Ljubljana: Inštitut IRS.
- Lewenstein, Bruce (2016): Can we understand citizen science? *Journal of science communication*, 15 (1). DOI: <https://doi.org/10.22323/2.15010501>.
- Lewin, Kurt (1946): Action Research and Minority Problems. *Social Issues*, 2 (4): 34–46.
- Luhmann, Niklas (1983): Legitimation durch Verfahren. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Macaulay, Ann C., in dr. (1999): Participatory Research Maximises Community and Lay Involvement. *BMJ*, 319 (7212): 774–778. DOI: 10.1136/bmj.319.7212.774.
- Ministere de l'enseignement duperieur et de la recherche (2024): Second French Plan for Open Science. Ouvrir la science. Dostopno prek: <https://www.ouvrirlascience.fr/second-national-plan-for-open-science-npos/> (1. 3. 2024).
- Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (2023): Rezultati razpisa »Prilagoditev Javnih raziskovalnih organizacij in Centralne tehniške knjižnice Univerze v Ljubljani za delo po načelih odprte znanosti«. Dostopno prek: <https://www.gov.si/novice/2023-04-24-rezultati-razpisa-prilagoditev-javnih-raziskovalnih-organizacij-in-centralne-tehniske-knjiznice-univerze-v-ljubljani-za-delo-po-nacelih-odprte-znanosti/> (11. 9. 2024).
- Mlinar, Zdravko (2021): Kaj nam prinašata koncept in gibanje občanska znanost/Citizen Science? Uveljavljanje raziskovanja kot sestavine vsakdanjega življenja. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 49 (282): 23–63.
- Mlinar, Zdravko (ur.) (2022): Izzivi občanskega raziskovanja: Izkušnje in pričakovanja iz Žirov in od drugod. Žiri: Muzejsko društvo.

- National Library of Sweden (2023): National guidelines for open science. Proosal open for public consultation 3 October - 3 Noveber 2023. National library of Sweden. Dostopno prek: <https://www.kb.se/download/18.d8a384b18acfe2ed-532cb5/1696936867649/Proposal-National-guidelines-for-open-science.pdf> (1. 3. 2024).
- National Programma Open Science (2022): Open Science 2030 in the Netherlands: NPOS2030 Ambition Document and Rolling Agenda. National Programma Open Science. Dostopno prek: https://www.openscience.nl/sites/open_science/files/media-files/final_npos2030_ambition_document_and_rolling_agenda.pdf (1. 3. 2024).
- Nowotny, Helga, Scott, Peter, in Gibbons, Michael (2001): Re-Thinking Science: Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty. Cambridge: Polity Press.
- OECD (2015): Making Open Science a Reality. Dostopno prek: <https://www.oecd-ilibrary.org/content/paper/5jrs2f963zs1-en> (1. 3. 2024).
- Polanyi, Michael (1969): Knowing and being: essays by Michael Polanyi. Chicago: The University of Chicago Press.
- Putnam, Reanna (2023): Announcing a new name for this Association. Association for Advancing Participatory Sciences. Dostopno prek: <https://participatorysciences.org/2023/07/14/announcing-a-new-name-for-this-association/> (1. 3. 2024).
- Raddick, Michael Jordan, Prather, Edward E., in Wallace, Colin S. (2019): Galaxy Zoo: Science Content Knowledge of Citizen Scientists. *Public Understanding of Science*, 28 (6): 636–51. DOI: 10.1177/0963662519840222.
- Rafols, Ismael, Meijer, Ingeborg, in Molas-Gallart, Jordi (2023): The benefits of Open science are not inevitable: monitoring its development should be value-led. LSE Blog. Dostopno prek: <https://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2023/08/14/the-benefits-of-open-science-are-not-inevitable-monitoring-its-development-should-be-value-led/> (1. 3. 2024).
- Reichmann, Stefan, in Wieser, Bernhard (2022): Open Science at the Science–Policy Interface: Bringing in the Evidence? *Health Research Policy and Systems*, 20 (1): 70. DOI: 10.1186/s12961-022-00867-6.
- Schutz, Alfred (1987): Dobro obveščeni državljan. *Nova Revija*, 65–66.
- Science Europe (2023): Launch of New National Open Science Strategies. Science Europe. Dostopno prek: <https://scienceeurope.org/news/launch-of-new-national-open-science-strategies/> (1. 3. 2024).
- Tuhkala, Ari (2021): A Systematic Literature Review of Participatory Design Studies Involving Teachers. *European Journal of Education*, 56 (4): 641–59. DOI: 10.1111/ejed.12471.
- Tulp, Sophia (2022): Swedish study on COVID vaccines and DNA misinterpreted. AP News: AP Fact Check, 20. 7. 2022. Dostopno prek: <https://apnews.com/article/fact-check-covid-vaccine-sweden-study-986569377766> (1. 3. 2024).
- Uhlir, Paul F., in Schröder, Peter (2007): Open data for global science. *Data Science Journal*. Dostopno prek: <https://datascience.codata.org/articles/10.2481/dsj.6.OD36> (14. 8. 2024).

- UNESCO Recommendation on Open Science (2023): Dostopno prek: <https://www.unesco.org/en/open-science/about?hub=686> (1. 3. 2024).
- Vohland, Katrin, in dr. (ur.) (2021): *The Science of Citizen Science*. Cham: Springer. DOI: 10.1007/978-3-030-58278-4.
- Weingart, Peter (2008): How robust is “socially robust knowledge”? V N. Stehr (ur.): *Knowledge and Democracy. A 21st Century Perspective*: 143–156. London, New York: Routledge.
- Weingart, Peter, Joubert, Marina, in Connaway, Karien (2021): Public Engagement with Science—Origins, Motives and Impact in Academic Literature and Science Policy. PLOS ONE, 16 (7). DOI: 10.1371/journal.pone.0254201.
- Wilke, Helmut (1987): Observation, Diagnosis, Guidance. A Systems Theoretical View on Intervention. V K. Hurrelmann, F. Kaufmann in F. Lösel (ur.). *Social Intervention: Potential and Constraints*: 21–35. New York: De Gruyter.
- Ziman, John (2016): *Science in civil society*. London: Inprint Academic.

Podatki o avtorju in avtorici

prof. dr. **Frane Adam**

Inštitut za razvojne in strateške analize
Dunajska c. 113, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-mail: frane.adam@guest.arnes.si

doc. dr. **Maruša Gorišek**

Inštitut za razvojne in strateške analize
Dunajska c. 113, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-mail: marusa.gorisek@fis.unm.si

Sara Bauman

KONCEPT FOKUSNEGA DOGODKA: OPERACIONALIZACIJE DEFINICIJE ZA KONTEKST SLOVENIJE

IZVLEČEK

V članku se bomo osredinili na operacionalizacijo definicije antropogenega fokusnega dogodka za kontekst Slovenije. Koncept fokusnega dogodka je oblikoval Kingdon (1984), nadalje pa ga je razvil Birkland (1997, 2006). Oba avtorja sta koncept razvijala v kontekstu ZDA, ki se od Slovenije razlikuje v več pomembnih vidikih, kar ima lahko pomemben vpliv na raziskovanje z uporabo tega koncepta v Sloveniji. V okviru članka bomo rekonstruirali in operacionalizirali pojem fokusnega dogodka. Definicijo pojma bomo oblikovali na podlagi javnopolitične definicije fokusnega dogodka (slovenska zakonodaja) in akademiske definicije fokusnega dogodka (Birkland, 1997). Rezultat bo definicija antropogenega fokusnega dogodka, ki bo dovolj natančna in specifična za raziskovanje na področju Slovenije.

KLJUČNE BESEDE: fokusni dogodek, javne politike, nesreče, definicije

Defining the focusing event concept and operationalising it for the Slovenian context

ABSTRACT

In the article, we focus on operationalising the definition of an anthropogenic focusing event in the context of Slovenia. The concept of a focusing event was formulated by Kingdon (1984) and further developed by Birkland (1997, 2006). Both authors developed the concept for the USA, which differs from Slovenia in several important respects that can have a considerable impact on research that uses this concept in Slovenia. In the article, we reconstruct and operationalise

the notion of a focusing event. The definition of the term is built according to the public policy definition of a focusing event (in Slovenian legislation) and how academics have defined such an event (Birkland, 1997). The result is a definition of an anthropogenic focusing event that is be precise and specific enough for guiding research in the area of Slovenia.

KEY WORDS: Focusing event, public policies, accidents, definitions

1 Uvod¹

V okviru članka se osredinjamo na koncept fokusnega dogodka, bolj specifično na koncept fokusnega dogodka, ki ga je povzročil človek – antropogeni fokusni dogodek. Glavni cilj članka je oblikovanje definicije antropogenega fokusnega dogodka za potrebe preučevanja javnih politik v kontekstu Slovenije. Definicija, ki upošteva kontekst Slovenije, je pomembna, saj lahko le tako ustrezno razumemo fokusne dogodke in njihov vpliv na javne politike v Sloveniji. Pomembno je tudi to, da se bomo osredinili na segment fokusnih dogodkov (antropogeni), kar je v luči vpliva človeka na okolje še posebej aktualno. Definicija, ki jo bomo oblikovali, mora biti jasna, empirično relevantna, predvsem pa mora upoštevati specifike Slovenije v povezavi s fokusnimi dogodki. Poleg oblikovanja definicije sta cilja tudi razumevanje pomena jasnih, kontekstualno relevantnih definicij za raziskovanje in razumevanje obstoječih definicij (antropogenih) fokusnih dogodkov.

V splošnem je koncept fokusnega dogodka najpogosteje v uporabi za razlaganje sprememb javnih politik, pri tem pa Nohrstedt in Weible (2010: 6) podarita, da vsak poskus razumevanja, kako odmevni dogodki vplivajo na javne politike, zahteva preproste domneve in jasno teorijo. Pri tem je najpomembnejši izviv, kako zelo preprost želimo, da je koncept, kaj naj se poudari, kaj naj se mogoče ignorira. Že krajši pregled literature, ki vsebuje le avtorje s področja javnih politik, nam pokaže, da teorija na tem področju ni jasna. Ogromen problem so nekonistentna uporaba in težave pri razlikovanju med pojmi, kot so kriza, katastrofa, fokusni dogodek, šok, zunanji pretresi, in podobnimi izrazi (Nohrstedt in Weible 2010: 5). Izrazi so nejasni ter med seboj močno prepleteni in povezani. Za slovenske avtorje pa dodatno zmedo povzroča še pomanjkanje ustreznih uveljavljenih prevodov teh izrazov.²

1. Članek je nastal v okviru projekta Mlada raziskovalka Sara Bauman (št. 54746), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna in v okviru raziskovalnega programa št. P5-0136, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2. Za vse angleške izraze, ki jih navajata Nohrstedt in Weible (2010: 5), ne obstajajo uveljavljeni slovenski izrazi. Avtorja navedeta naslednja poimenovanja v angleškem

Koncept fokusnega dogodka je razvil Kingdon (1984), poglobljeno definicijo, ki je v uporabi v večini člankov tudi danes, pa je razvil Birkland (1997). V obeh primerih gre za deli, ki temeljita na kontekstu ZDA, ki je v primerjavi s Slovenijo popolnoma drugačen. Število fokusnih dogodkov in škoda, ki jo ti povzročijo, so v ZDA veliko večji kot v Sloveniji. Ob tem se nam lahko porajajo vprašanja o tem, ali je definicija koncepta fokusnega dogodka, razvita v kontekstu ZDA, primerna za raziskovanje v kontekstu Slovenije. V članku bomo to skušali ugotoviti predvsem skozi odnos med znanstveno definicijo fokusnega dogodka (Birklandovo) in javno politično definicijo fokusnega dogodka v Sloveniji (v okviru slovenske zakonodaje).

V članku bomo do neke mere poskušali to, kar Sartori (1984: 40–41) označi kot rekonstrukcijo koncepta. Gre za to, da ocenimo stanje v literaturi in oblikujemo svoj koncept, ki naj bi bil izboljšan. V našem primeru bo koncept izboljšan predvsem v smislu uporabnosti za empirično raziskovanje v kontekstu Slovenije, kar bomo dosegli s kombiniranjem akademske definicije fokusnega dogodka in javnopolitične definicije fokusnega dogodka v Sloveniji, ki jo bomo iskali v okviru slovenske zakonodaje. Tega se bomo lotili s pregledom obstoječe literature in slovenske zakonodaje, kar nam bo omogočilo dosego cilja članka.

Pri raziskovanju v družboslovju je zanašanje na najrazličnejše koncepte za kakovostne in relevantne raziskave nujno potrebno (Blumer 1954: 4; Gerring 1999: 359). Koncepti, ki jih uporabljamo, so pogosto prepleteni, različno razumljeni in tudi različno definirani (Gerring 2011: 113; Neuman 2014: 62–64; Pitkin 1967). Mill (1846: 1) pri tem opozarja, da strinjanje o definiciji nekega koncepta ne more obstajati, dokler ne obstaja strinjanje o konceptu samem. Podobno meni tudi Goertz (2006: 4), ki vidi razprave o definiciji nekega koncepta pogosto kot razprave o konceptu v realnem svetu, in ne nujno o definiciji sami. Iz tega je mogoče razumeti, da nestrinjanja pogosto izvirajo iz različnega razumevanja fenomenov v realnem svetu, na kar pa lahko vplivajo na primer različni konteksti raziskovanja (Pitkin 1967: 10–11).

---

jeziku: *disaster, crisis, catastrophe, accident, external event, external shock, external perturbations, focusing event, critical juncture*.

2 Fokusni dogodek

2.1 Oblikovanje koncepta in definicije fokusnega dogodka

Neuman (2014: 63) opiše, kako se posamezni koncept oblikuje, kar lahko prikažemo na primeru oblikovanja koncepta fokusnega dogodka. Oblikovanje koncepta se začne s tem, da nekdo razpravlja o ideji in poda neko začetno definicijo, kar je pri konceptu fokusnega dogodka storil Kingdon v svojem delu *Agendas, Alternatives and Public Policies* iz leta 1984. Fokusne dogodke je videl kot pomembne pri preusmerjanju pozornosti na določene probleme (Kingdon 2003: 94–95), od njihovih lastnosti pa je izpostavil predvsem to, da trajajo kratek čas (ibid.: 169). Kingdonovo definicijo so DeLeo in drugi (2021: 7) označili kot »nenatančno, diskurzivno in induktivno«.

Oblikovanje koncepta se nadaljuje s tem, da se o konceptu razpravlja in se ga skuša narediti bolj jasnega in preciznega, kar je pri konceptu fokusnega dogodka storil Birkland v svojem delu *After Disaster: Agenda Setting, Public Policy, and Focusing Events* iz leta 1997. Birkland je oblikoval prvo obsežnejšo in natančnejšo definicijo potencialnega fokusnega dogodka:

/Dogodek, ki je nenaden, sorazmerno redek in ga lahko definiramo kot škodljivega ali kot takega, ki razkriva možnost za potencialno ogromno škodo; kot takega, ki povzroča škodo ali kaže na morebitno škodo, ki je ali bi lahko bila skoncentrirana na zemljepisnem območju ali pa v skupnosti, ki jo je mogoče definirati (Birkland 1997: 22).

Lastnosti, ki jih avtor izpostavi v povezavi s fokusnimi dogodki, lahko razumeemo stopenjsko: dogodek je lahko bolj ali manj redek, bolj ali manj skoncentriran v določeni populaciji in bolj ali manj škodljiv skupnosti. Pri tem pa je pomembno še nekaj: to, »koliko« je neki dogodek fokusni, kot smo že omenili, ni dihotomno – ne govorimo o tem, da je neki dogodek fokusni/nefokusni, ampak o tem, ali je neki dogodek bolj ali manj fokusen (Birkland 1997: 22–23). V okviru definicije je pomemben še pridevnik »potencialen«, kar kaže na to, da vsak dogodek, ki ustreza definiciji fokusnega dogodka, ni nujno tudi fokusni dogodek; ima le potencial, da to postane (Birkland 1997: 22).

Ob intenzivnem delu na definiciji koncepta fokusnega dogodka je Birkland (1997; 2006) poskušal koncept tudi kategorizirati. Koncept fokusnega je bil skozi leta vključen v veliko raziskav, vendar so se vse bolj ali manj opirale na Birklandovo definicijo, niso pa se lotevale redefinicije koncepta, in to kljub uporabi zunaj konteksta, v katerem je bil oblikovan (ZDA). Razvoj koncepta fokusnega dogodka prikazuje slika 1.

Slika 1: Razvoj koncepta fokusnega dogodka.

Vir: Lastna analiza na podlagi Birkland 1997, 2006; Kingdon 1984; Neuman 2014.

Kot smo že omenili, je bila Kingdonova definicija fokusnega dogodka označena kot nenatančna, Birklandova pa kot preveč natančna (Birkland in Warnement 2016: 100–101; De Leo in drugi 2021: 7). Birklandova definicija naj bi bila preveč natančna predvsem v smislu tega, da je tako zelo omejujoča, da zajema pre malo dogodkov, ki bi jih lahko pri raziskovanju razumeli kot fokusne. Na podlagi tega Birkland in Warnement (2016) predlagata, da bi bilo smiselno, da se raznolikost fokusnih dogodkov zajame skozi ustvarjanje nekih kategorij oz. tipologij fokusnih dogodkov. Najbolj poglobljen poskus takšne tipologije lahko najdemo pri Birklandu (1997: 145–148), ki govorji o treh tipih fokusnih dogodkov, in sicer:

- Normalni fokusni dogodki (*normal focusing events*) so dogodki, za katere lahko pričakujemo, da se bodo na neki točki zgodili (zaradi uporabe potencialno nevarne tehnologije, prebivanja na potencialno nevarnih območjih itn.). Iz tega izvira, da lahko na primer za potrese, razlive nafte in za jedrske nesreče pričakujemo, da se bodo nekoč zgodili, čeprav jih ne moremo napovedati.
- Novi fokusni dogodki (*new focusing events*) so dogodki, ki se še nikoli niso zgodili oz. so se zgodili tako dolgo nazaj, da so ljudje nanje že pozabili. Novi fokusni dogodki se zgodijo predvsem zaradi sprememb v tehnologiji in družbi (npr. nova tehnologija, katere nevarnosti še ne moremo predvideti, novi načini življenja, katerih nevarnosti še ne moremo predvideti).
- Običajni fokusni dogodki, ki so se zgodili pod neobičajnimi pogoji (*common events under uncommon circumstances*), pri čemer gre za – splošno gledano – običajne dogodke, npr. prometne nesreče, ki pa dobijo več pozornosti zaradi neke edinstvene ali neobičajne lastnosti teh dogodkov. Sem lahko na primer štejemo tudi politične škandale in nasilne zločine. Večina takšnih dogodkov ne pritegne neke posebne pozornosti, dokler je ne pritegne nekaj edinstvenega glede škandala, podobno pa velja tudi za nasilne zločine.

Tipologijo fokusnih dogodkov lahko najdemo tudi pri Birklandu (2006: 2–3), ki se tipologiziranja loti na drugačen način. Tipologijo poveže z izjemno obsežno literaturo o treh tipih odmevnih dogodkov, in sicer krizah (*crises*), nesrečah

(*disasters*) in katastrofah (*catastrophes*). Avtor razlikovanje med krizami in nesrečami povzame po Faulknerju (2001: 137). Slednji vidi pomembno razliko predvsem v tem, da krize sprožijo dejanja ali nedejanja organizacije, medtem ko nesreče sprožijo naravni fenomeni ali zunanja, človekova dejanja. Dodatno razlikovanje vidi Birkland (2006: 2–3) še v tem, da so nekatere nesreče tudi katastrofe. Katastrofe so globlje od nesreč, saj vplivajo na veliko širše območje, kar pomeni, da se lokalne in tudi sosednje skupnosti ne morejo odzvati (saj je zadeva vplivala tudi nanje). Zaradi tega je potrebna precejšnja pomoč regionalnih in nacionalnih vlad ali pa tudi mednarodnih organizacij oz. nevladnih organizacij.

Pri takšnem razlikovanju pa lahko hitro naletimo na že omenjeno problematiko razlikovanja med koncepti, kadar so si ti med seboj izjemno podobni ali pa imajo v literaturi pogosto celo enak pomen. Birkland (2006: 4) izpostavi problem pri razlikovanju med krizo, katastrofo in nesrečo. V javnopolitični razpravi bodo nekateri udeleženci vedno imeli interes, da dogodek predstavijo kot krizo, ki so jo sprožila zavestna dejanja ali pa hude človeške zlorabe, in potem takem kot produkt organizacije ali institucije. Na drugi strani pa bodo drugi udeleženci, ki bodo enak dogodek predstavljeni kot nesreča ali tudi kot katastrofa, torej kot dogodek, na katerega domnevno kriva organizacija ali institucija ni imela nič ali pa zelo malo vpliva. Tukaj gre predvsem za pripisovanja krivde, kar avtor vidi kot ključni del takšnih zgodb.

Birklandovo (2006: 2–3) razlikovanje med nesrečo in katastrofo se bolj kot ne sklada tudi z razlikovanjem Drabeka (1996: 5), ki se poglobljeno ukvarja s področjem raziskovanja takšnih dogodkov. Nesreča vidi kot dogodek, v katerem gre skupnost skozi hudo nevarnost in utrpi – oziroma ji grozi, da bo utrpela – takšne izgube ljudi oziroma lastnine, da bo to presegalo vire, ki so na voljo skupnosti. Nesreča zahteva vire, ki so na državni ali regionalni ravni, saj presega lokalne vire. Katastrofa pa vidi kot dogodek, ki je podoben nesreči, le da je vpliv širši – vpliva na celotno družbo, potrebni pa so neki izredni viri in znanja, pri čemer morajo nekateri izmed teh priti tudi iz drugih držav.

Kot smo že omenili, Nohrstedt in Weible (2010: 5) opozorita na problem poimenovanja preučevanih dogodkov v literaturi o vplivu odmevnih dogodkov na javne politike, kar ima pomemben vpliv tudi na raznolike ugotovitve iz literature o vplivu takšnih dogodkov na spremembe javnih politik. V literaturi je mogoče najti poimenovanja, kot so *disaster*, *crisis*, *catastrophe*, *accident*, *external events*, *external shocks*, *external perturbations*, *focusing events*, *critical junctures*. Avtorja menita, da je pomembno, da se med temi fenomeni konceptualno razlikuje, in predlagata, da se na zunanje dogodke (*external events*), motnje (*perturbations*) in šoke (*shocks*) v splošnem gleda kot na širše procese družbenega in/ali političnega razvoja brez posvečanja analitične pozornosti odzivom akterjev

na te dogodke. Fokusne dogodke in kritična stičišča (*critical junctures*) pa vidita kot dogodke, ki skušajo zajeti tudi podrobnejše dele družbenega in/ali političnega procesa, ki ga sproži neki dogodek, na primer povečana pozornost, ki temu sledi. Avtorja se v svojem članku sklicujeta na koncept krize, ki se jima zdi konceptualno najbližje fokusnemu dogodku (Nohstedt in Weible 2010: 5). V obstoječi konceptualni zmedi pa vsi avtorji o tem nimajo enakega mnenja; Watanbe (2016: 623) na primer izpostavi, da gre pri uporabi različnih izrazov le za semantične razlike in ne nujno za različne koncepte.

Zaradi takšnih nejasnosti se nam zdi smiselno, da se na področju raziskovanja javnih politik ohranja enotni izraz fokusni dogodek, pri čemer bi bilo optimalno, da tipologija ne bi slonela na nejasnih razlikovanjih med tipi dogodkov, ampak na nečem bolj jasnem; tipologija Birklanda (1997: 145–148) na primer dogodke deli na normalne, nove in običajne pod neobičajnimi pogoji; možno je tudi tipologiziranje na osnovi razlikovanja glede izvora dogodka, to so potem antropogeni in naravni fokusni dogodki. Sandin (2018: 23) na primer izpostavi, da je razlikovanje med naravnimi in antropogenimi katastrofami pomembno z vidika, kateri del vlade bo dobil nalogu preprečevanja oz. pripravljanja na takšno katastrofo. Smiselno je torej pričakovanje, da med takšnimi vrstami dogodkov obstajajo neke razlike.

2.2 Antropogeni fokusni dogodki

V že navedenih tipologijah iz študij javnih politik ni mogoče najti takšnih, ki fokusne dogodke razlikujejo specifično glede na izvor, so pa to poskušali Lindholm in dr. (2015). Avtorji so razlikovanje predstavili z namenom analize čustvenih in kognitivnih odzivov državljanov na fokusne dogodke, in ne z namenom razvoja neke uveljavljene tipologije. Pri tem so glede na izvor razlikovali med naravnimi in antropogenimi fokusnimi dogodki. Med naravne fokusne dogodke štejemo naravne nesreče, kot so potresi, poplave in podobno; med antropogene pa veliko bolj raznolike dogodke – v grobem vsaj dve skupini dogodkov. Antropogeni fokusni dogodki so lahko posledica nesreče in/ali napake, pri čemer gre za nenamerno škodovanje ali pa so posledica namernega dejanja, kar je pogosto povezano z nasiljem (Lindholm in dr. 2015: 411). Poleg tega lahko k antropogenim fokusnim dogodkom v določenim kontekstih prištevamo tudi škandale (glejte Maesschalck 2002; Walgrave in Varone 2008), pri katerih ne moremo govoriti ne o nesreči in/ali napaki ne o namernem škodovanju, ampak gre za neki specifični dogodek, npr. pobeg nevarnega zločinka. Med obema tipoma fokusnih dogodkov lahko identificiramo vsaj tri razlike. Vsako leto lahko pričakujemo določeno število naravnih fokusnih dogodkov,³ kar pa ne velja za

---

3. Čeprav seveda tega ne moremo natančno napovedati, je na območju neke države na

antropogene fokusne dogodke; pri naravnih fokusnih dogodkih ne moremo najti krivca, medtem ko je krivda pri antropogenih fokusnih dogodkih jasna – človek;⁴ ljudje se na naravne in antropogene fokusne dogodke odzivajo različno – pri zelo odmevnih dogodkih se na antropogene dogodke odzivajo veliko bolj čustveno kot na naravne (Lindholm in dr. 2015).

Eksplisitne tipologije, ki bi fokusne dogodke ločevala na naravne in antropogene, med literaturo o fokusnih dogodkih ni mogoče najti; najdemo pa tipologijo v povezavi s katastrofami, ki so – kot je navedel Birkland (2006) – del fokusnih dogodkov. Tipologija, ki je na tem področju v široki uporabi, razlikuje med tremi vrstami katastrof:

- naravne, npr. poplave, potresi, gozdni požari, ki jih ni podtaknil človek;
- tehnološke in takšne, ki jih je povzročil človek, npr. jedrske nesreče, nesreče z nevarnimi snovmi, letalske nesreče;
- dogodki, ki temeljijo na konfliktu, npr. vojne, teroristični napadi, izgredi (Drabek 1996: 7).

Med literaturo, ki se ukvarja z vplivom fokusnih dogodkov na javne politike, je mogoče najti članke, ki se ukvarjajo z antropogenimi in tudi naravnimi fokusnimi dogodki. Literatura se ne ukvarja posebej s konceptualizacijo antropogenega fokusnega dogodka, podobno pa tudi ne s konceptualizacijo naravnega fokusnega dogodka, čeprav je smiselno pričakovati, da med takšnimi dogodki obstajajo pomembne razlike v lastnostih in tudi v odzivu na dogodke. Za krajši pregled literature glejte preglednico 1 v prilogi 1. Pri člankih, ki se ukvarjajo z antropogenimi fokusnimi dogodki, pomembno izstopa osredinjanje na jedrske nesreče; sledijo škandali, pri čemer se – zanimivo – trije izmed širih člankov dotikajo aretacije pedofila Dutrouxa v Belgiji leta 1996. Pri jedrskih nesrečah, še posebej v Fukušimi in Černobilu, gre za dogodke ogromnih razsežnosti z ogromno finančno škodo in žrtvami.

3 Pomen definicij konceptov za raziskovanje

V tem članku nas zanima definicija koncepta fokusnega dogodka, bolj specifično antropogenega fokusnega dogodka. Koncepte lahko na splošno razumemo kot osnovne enote razmišljanja (Sartori 1984: 74). Gre za kognitivne simbole ali abstraktne izraze, ki specificirajo lastnosti in značilnosti fenomenov in ki te

---

podlagi napovedi meteorologov in preteklih izkušenj mogoče pričakovati določeno število naravnih nesreč.

4. Pri tem ni nujno, da je dejanski specifični krivec znan; jasno pa je, da gre za fokusni dogodek, ki izvira iz človekove dejavnosti.

fenomene razlikujejo od drugih, povezanih fenomenov (Podsakoff in dr. 2016: 161). O konceptu A je mogoče govoriti, ko lahko ločimo med A in med nečim, kar ni A (Sartori 1984: 74). Takšna zahteva se mogoče zdi sorazmerno preprosta, a če pogledamo sam koncept fokusnega dogodka, je težko jasno opredeliti, kdaj je dogodek fokusni in kdaj ga v to kategorijo sploh ne bi mogli uvrstiti. To je še posebej opazno, ko skušamo analizirati fokusne dogodke v različnih kontekstih (npr. državah).

Koncepte, ki jih uporabljamo za raziskovanje v družboslovju, večinoma izražamo z besedami (Neuman 2014: 62), zato je tudi Sartori (1984: 16) v povezavi z razumevanjem in analizo konceptov poudarjal pomen semantike. Za družboslovca besede niso le besede, ampak so tako orodje, s katerim opravlja svoje delo, kot tudi ključni del subjekta, s katerim se ukvarja (Gerring 1999: 359; Pitki 1967: 1). Družboslovje je v povezavi s svojimi koncepti in njihovimi definicijami pogosto kritizirano predvsem v povezavi z jasnostjo in konsistentnostjo (Blumer 1954: 5; Gerring 1999: 360; Neuman 2014: 62–64). Te pomanjkljivosti se kažejo na več načinov: a) posamezni koncept ima pogosto uveljavljenih več definicij; b) definicije posameznega koncepta si med seboj nasprotujejo oz. niso povezane; c) enaki koncepti so v raziskovanju uporabljeni različno; č) enaki koncepti so v raziskovanju razumljeni različno (Gerring 2011: 113; Neuman 2014: 62–64; Pitkin 1967).

Klub veliko pomanjkljivostim je nemogoče, da bi raziskovanje opravili brez uporabe konceptov, saj so ti sredstvo za vzpostavljanje povezave med teorijo in empirično znanostjo ter so kot taki za kakovostno znanost nujno potrebeni (Blumer 1954: 4; Gerring 1999: 359). Za to, da naslovimo pomanjkljivosti, je pomembno, da se pred začetkom raziskave odločimo, katero definicije relevantnih konceptov bomo uporabljali, in to tudi jasno poudarimo. Pomembno je, da lahko nedvoumno odgovorimo na vprašanje, kakšna je definicija koncepta A, ki ga uporabljam v svojem delu (Goertz in Mahoney 2012: 132; Neuman 2014: 64). Ko izbiramo definicijo koncepta, je pomembno, da imamo v mislih usmeritev za dobro definicijo, ki mora imeti en jasen, eksplíciten in specifičen pomen (Neuman 2014: 205). Swedberg (2020: 432) pri tem opozori, da je mamljivo, da skušamo najti popolno definicijo določenega fenomena, s katerim se ukvarjamo, vendar je obstoj takšne »popolne« definicije pogosto le iluzija.

Če definicija fenomena, s katerim se ukvarjamo, še ne obstaja, jo moramo oblikovati sami. To pomeni, da bomo morali izbirati med vsemi lastnostmi nekega fenomena in izbrati tiste, ki jih bo ime koncepta predstavljalo. Lastnosti fenomena nam morajo biti pred začetkom definiranja dobro znane, saj smo lahko le tako vsaj do določene mere kompetentni za določanje teh reprezentativnih lastnosti (Mill 1846: 1). Če definicija že obstaja, med obstoječimi izberemo tisto, ki je za

našo raziskavo najprimernejša. Ko se odločimo za takšno že obstoječo definicijo, jo bo mogoče za namene naše raziskave treba še nekoliko preoblikovati ali razjasniti (Neuman 2014: 64). Čeprav se nam bo morda zdelo, da naši dodatni premisleki o že obstoječi definiciji (ki je že lahko bila večkrat redefinirana) niso potrebni – vse razmišljanje o definiciji je že bilo opravljeno namesto nas –, Sartori (1970: 1033–1035) opozarja, da so premisleki ob uporabi obstoječe definicije vedno potrebni. Naš razmislek in potencialna redefinicija sta še posebej pomembna, če koncept uporabljamo v kontekstu, ki je drugačen od tistega, v katerem je bil ta oblikovan. Oblikovanje konceptov je v veliki meri (ne pa v celoti) kontekstualni proces, saj se bo oblikovanje konceptov pomembno razlikovalo glede na specifično situacijo v realnem svetu, ki jo nekdo želi opisati (Gerring 1999). Iz tega sledi, da je redefinicija koncepta nujna, ko ga želimo uporabiti v drugačnem kontekstu. Več različnih kontekstov (npr. držav) bomo raziskovali, več premislekov o obstoječih konceptih bo potrebnih (Sartori 1970: 1033–1035). Že omenjena pomanjkljivost različnega razumevanja enakih konceptov lahko izvira prav iz razlik v kontekstih – ko beremo definicijo nekega koncepta, je pomembno, da ob tem razumemo tudi kontekst, v katerem je bila ta definicija uporabljena (Pitkin 1967: 10–11).

Če pogledamo koncept fokusnega dogodka, je bil ta razvit v kontekstu ZDA, kar pomeni, da je ob uporabi v drugih kontekstih premislek o definiciji nujno potreben. Nevarnost, ki nam pri tem preti, je to, kar Sartori (1970: 1034–1035) poimenuje »konceptualno raztegovanje oz. obremenjevanje«, pri čemer gre za to, da koncept naredimo čim bolj nejasen in s tem tudi čim bolj uporaben za širše raziskovanje (manj jasen je koncept, manj jasno je, kaj natančno predstavlja). Izid tega je, da lahko pokrijemo več (v smislu različnih kontekstov, npr. različnih držav raziskovanja), s tem da povemo manj in da to povemo na čim manj precizem način. Kingdonovo (1984) definicijo fokusnega dogodka so De Leo in drugi (2021: 7) označili kot premalo natančno, Birklandovo (1997) pa sta Birkland in Warnement (2016: 100–101) mdr. označila za preveč natančno. Premalo natančne definicije konceptov vodijo v to, da se koncept mogoče navezuje na zadeve, ki so zunaj dosega; preveč natančne definicije pa lahko vodijo v to, da se nanaša le na nekaj primerov in ignorira druge primere, ki bi jih prav tako lahko zajemal (Gerrin 2012: 113). Na primeru fokusnega dogodka nasprotje med preveč in premalo natančno definicijo koncepta predstavlja zanimivost. Definicija, ki je bila označena za nenatančno, ni široko uporabljena v kontekstih različnih držav, medtem ko je definicija koncepta, ki je bila označena za natančnejšo, veliko širše uporabljena v različnih kontekstih. Iz tega je mogoče sklepati, da definicija koncepta ni tako zelo natančna, kot menita Birkland in Warnement (2016: 100–101), ali pa da je koncept v različnih kontekstih uporabljen brez potrebnega premisleka.

4 Oblikovanje kontekstualizirane definicije antropogenega fokusnega dogodka

4.1 Definicije v vsakdanjem življenju: akademske definicije

Neuman (2014: 64) skozi primer pokaže na napetosti med uporabo določenega koncepta v vsakdanjem življenju na strani splošne javnosti in v raziskovanju na strani strokovne javnosti. Avtor izpostavi, da splošna javnost veliko konceptov definira prekrivajoče se, nejasno ali kontradiktorno, če želimo poglobiti razumevanje družbenega sveta in ustvariti jasne teorije, pa morajo biti definicije konceptov precizne, ne prekrivajoče se in ne kontradiktorne. Ob tem se je pomembno zavedati, da v družboslovju pogosto preučujemo, kako javnost vidi svet, kako o njem razmišlja in kako se v njem vede. S tega vidika je prevzem definicije, ki jo uporablja javnost, smiseln, saj bo ta definicija koncepta blizu temu, kako je koncept uporabljen v vsakdanjem življenju. Ob takšni uporabi pa tvegamo, da bo definicija nejasna, prekrivajoča se in kontradiktorna. Če prevzamemo akademsko definicijo koncepta, tvegamo, da ta ni blizu temu, kako koncept uporablja javnost, obstaja pa večja verjetnost, da se izognemo nejasnosti, kontradiktornosti in prekrivanju. To nam lahko omogoči jasnejše razmišljanje in resnične napredke v znanju.

Pričakovanja Neumana (2014: 64) o akademskih definicijah konceptov so smiselna, vendar se zdi, da na primeru raziskovanja fokusnih dogodkov niso izpolnjena. Definicije konceptov, s pomočjo katerih bi lahko označili neki odmevni dogodek, ki ga preučujemo – fokusni dogodek, kriza, katastrofa, zunanji dogodek –, niso vedno precizne, prav tako pa se med seboj, kot smo že omenili, pogosto prekrivajo. To pomeni, da je velikokrat nemogoče jasno določiti, kateri izmed naštetih konceptov najbolje predstavlja dogodek, ki ga preučujemo. To bi lahko povezali s Sartorijevim (1984: 36–39) razmišljanjem o problematiki sinonimov, saj gre pri teh besedah do neke mere prav za sinonime oz. se tako vsaj zdi. Watanabe (2016: 623) je na primer razlike med različnimi pojmi, ki v študijah javnih politik označujejo zunanje, dramatične dogodke, označil kot le semantične. To, da imajo različne besede isti pomen, lahko vidimo kot neke vrste »terminološki odpad«, torej kot nekaj odvečnega, kar pa se v družboslovju pogosto neupravičeno spodbuja (Sartori 1984: 9).

V tem članku nas ne bo nujno zanimala popolnoma vsakdanja definicija fokusnega dogodka, ampak definicija, ki jo je mogoče najti v zakonodaji. Birkland (2013) se je v svojem članku posvetil povezavi med pravnimi študijami, zakonodajo in katastrofami oz. fokusnimi dogodki, vendar se ni osredinil na same zakonodajne, javnopolitične definicije takšnih dogodkov. Ko je neki fenomen

definiran v pravnem besedilu, je to edina sprejemljiva pot, kar se tiče zakona (Swedberg 2020: 432). Pravne definicije dogodkov so pomembne, saj se pri raziskovanju fokusnih dogodkov zdi pomembno, da akterji dogodke zaznajo kot relevantne – to pa lahko storijo le, če je dogodek tudi dejansko vsaj do neke mere relevanten, kar za posamezno državo določa zakonodaja. V okviru članka se bomo na javnopolitično (pravno) definicijo osredotočili zato, ker ta upošteva kontekst Slovenije in predstavlja neki strokovni konsenz o tem, kaj lahko štejemo med naravne in druge nesreče (to se nanaša tudi na nekatere fokusne dogodke).

4.2 Javnopolitična definicija v Sloveniji

Koncept fokusnega dogodka je akademski koncept, ki ga v glavnem uporabljajo raziskovalci javnih politik. Zaradi tega ne moremo pričakovati, da bi podobno poimenovane dogodke našli zunaj te sfere. Če pogledamo, katere dogodke prištevamo med fokusne, je na primeru Slovenije temu najbližje koncept naravnih in drugih nesreč, ki jih naslavljata Zakon o varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami (ZVNDN). Definicija iz tega zakona sicer ne zajema celotnega nabora fokusnih dogodkov, ampak le tiste, ki so v literaturi pogosto znotraj koncepta naravnih in antropogenih katastrof⁵. Ob oblikovanju definicije se moramo torej zavedati tega primanjkljaja oziroma ga primerno nasloviti. ZVNDN v 8. členu nesrečo definira takole:

Dogodek ali vrsta dogodkov, povzročenih po nenadzorovanih naravnih in drugih silah, ki prizadenejo oziroma ogrožajo življenje ali zdravje ljudi, živali ter premoženje, povzročijo škodo na kulturni dediščini in okolju v takem obsegu, da je za njihov nadzor in obvladovanje potrebno uporabiti posebne ukrepe, sile in sredstva, ker ukrepi rednih dejavnosti, sile in sredstva ne zadostujejo.

Znotraj tega lahko zasledimo dve vrsti nesreč, in sicer naravne in druge nesreče. Naravne nesreče so definirane kot »potres, poplava, zemeljski plaz, snežni plaz, visok sneg, močan veter, toča, žled, pozuba, suša, požar v naravnem okolju, množični pojav nalezljive človeške, živalske ali rastlinske bolezni in druge nesreče, ki jih povzročijo naravne sile. Za naravno nesrečo se štejejo tudi neugodne vremenske razmere po predpisih o kmetijstvu in odpravi posledic naravnih nesreč, ki jih povzročijo žled, pozuba, suša, neurje, toča ali živalske in rastlinske bolezni ter rastlinski škodljivci.«

Druge nesreče pa so definirane kot »nesreče v cestnem, železniškem in zračnem prometu, požar, rudniška nesreča, porušitev jezu, nesreče, ki jih povzročijo

---

5. Angleško poimenovanje *disasters*.

aktivnosti na morju, jedrska nesreča in druge ekološke ter industrijske nesreče, ki jih povzroči človek s svojo dejavnostjo in ravnanjem, pa tudi vojna, izredno stanje, uporaba orožij ali sredstev za množično uničevanje ter teroristični napadi s klasičnimi sredstvi in druge oblike množičnega nasilja«.

V okviru drugih nesreč je mogoče zaslediti še dve specifični kategoriji nesreč, in sicer ekološko nesrečo, ki je definirana kot »tudi okoljska nesreča po predpisih o varstvu okolja, ki jo povzroči nenadzorovan ali nepredviden dogodek, ki je nastal zaradi posega v okolje in ki posledično ogrozi življenje ali zdravje ljudi oziroma kakovost okolja«. Industrijska nesreča pa je definirana kot »dogodek, ki je ušel nadzoru pri opravljanju dejavnosti ali upravljanju s sredstvi za delo ter ravnanju z nevarnimi snovmi, nafto in njenimi derivati ter energetskimi plini med proizvodnjo, predelavo, uporabo, skladiščenjem, pretovarjanjem, prevozom ali odstranjevanjem, katerega posledica je ogrožanje življenja ali zdravja ljudi, živali, premoženja, kulturne dediščine ter okolja«.

4.3 Akademска definicija: javnopolitičна definicija

Birklandova (1997) definicija poudarja nenadnost, redkost in škodljivost dogodkov, poleg tega pa tudi pomen skoncentriranosti dogodka na območju, ki ga je mogoče definirati. Javnopolitična definicija v ZVNDN v Sloveniji poudarja povzročitelja dogodka (nenadzorovane ali naravne sile), podobno kot Birklandova (1997) definicija poudarja tudi škodo dogodka, vendar je pri tem veliko bolj specifična, poleg tega pa poudarja še spoprijemanje s posledicami dogodka. Primerjava med definicijami je vidna spodaj, na sliki 2.

Slika 2: Primerjava med Birklandovo (1997) in definicijo ZVNDN.

	Nenadnost	Redkost	Škodljivost	Možno definirati geografsko območje/ skupnost	Za obvladovanje so potrebni posebni ukrepi
Birklandova definicija (1997)	X	X	X	X	
Definicija ZVNDN			X		X

Vir: Lastna analiza na podlagi Birkland 1997: 22; ZVNDN, 8. člen.

Definiciji med seboj nista tako zelo različni, vendar imata pričakovano nekatere različne poudarke. Če se bolj specifično osredinimo še na antropogene fokusne dogodke, lahko ugotovimo, da ne obstaja neka uveljavljena, akademska definicija, podobno pa za celotno skupino antropogenih fokusnih dogodkov ne obstaja podrobna javnopolitična definicija na primeru Slovenije (obstaja

le naštevanje nekih dogodkov, ki bi sodili v kategorijo drugih nesreč – torej nenaravnih nesreč). V zakonodaji sta sicer podrobno definirani dve vrsti antropogenih fokusnih dogodkov, in sicer ekološke in industrijske nesreče. Če se na primeru Slovenije ukvarjamо specifično s temo vrstama dogodkov, je smiselno, da se poslužujemo definicij iz zakonodaje, saj te kar najbolje zajamejo takšne dogodke v kontekstu našega raziskovanja. Če se z antropogenimi fokusnimi dogodki ukvarjamо širše, je smiselno, da oblikujemo svojo definicijo.

4.4 Kontekstualna definicija antropogenega fokusnega dogodka za primer Slovenije

Na podlagi Birklandove (1997), ZVNDN (8. člen) definicije ter definicije Lindholma in drugih (2015) smo za antropogeni fokusni dogodek v kontekstu Slovenije oblikovali naslednjo definicijo:

Dogodek, ki ga je namerno ali nenamerno povzročil človek oziroma njegova dejavnost in je: a) nenavaden in/ali reden; b) je povzročil škodo, ki jo je mogoče definirati; c) za spoprijemanje s to škodo ne zadostujejo redni ukrepi, dejavnosti in sredstva, ki jih ima država na voljo.

Pomembno je, da je poudarek na povzročitelju, ki je človek, in da se v okviru definicije upošteva tudi kontekst dogajanja. To se kaže v zadnjem stavku, ki zajema idejo, da države nimajo enakih rednih ukrepov za spoprijemanje s takšnimi dogodki, npr. v Sloveniji je neki dogodek fokusni, medtem ko bi bil v ZDA del nekih vsakdanjih dogodkov, za katere bi zadostovali njihovi redni ukrepi. Pomembno je tudi to, da se definicija lahko nanaša na najrazličnejše dogodke, tudi škandale.

4.5 Elementi za empirično raziskovanje antropogenih fokusnih dogodkov v Sloveniji

Iz zgoraj oblikovane definicije antropogenega fokusnega dogodka za kontekst Slovenije je mogoče razbrati nekatere elemente, ki so pomembni za empirično raziskovanje takšnih dogodkov. Pomemben prispevek tega članka je tudi podlaga, ki jo oblikovana definicija predstavlja za nadaljnje empirično raziskovanje antropogenih fokusnih dogodkov v kontekstu Slovenije. Elementi, ki so pri tem pomembni:

1. Povzročitelj dogodka: ko govorimo o antropogenih fokusnih dogodkih, je pomembno, da je povzročitelj človek. Pri tem ni nujno, da je mogoče identificirati specifično osebo/skupino oseb, ki je dogodek povzročila. Pomembno pa je, da lahko z neko gotovostjo trdimo, da je dogodek povzročila človekova dejavnost.

2. Lastnosti dogodka: ko govorimo o fokusnem dogodku, je pomembno, da gre za nenavaden in/ali redek dogodek. Birkland (1997: 24) na primer opozori na to, da avtomobilска nesreča ni fokusni dogodek – čeprav je za zelo ozko skupino ljudi tak dogodek izjemno grozljiv.⁶ Pomembno je torej, da govorimo o nekih dogodkih, ki se ne dogajajo vsak dan oz. večkrat mesečno, ampak o nekih izrednih dogodkih.
3. Vpliv dogodka: če želimo neki dogodek identificirati kot fokusnega, je pomembno, da je povzročil neko škodo, ki jo je mogoče identificirati. Pri tem gre lahko za različne vrste škode, npr. materialna škoda, smrtne žrtve, pa tudi za bolj simbolično škodo, npr. zmanjšanje zaupanja v politične institucije po odmevnem političnem šandalu. Vrsta škode ni pomembna, pomembno pa je, da jo je mogoče identificirati.
4. Spoprijemanje z dogodkom: ko govorimo o spoprijemanju s fokusnim dogodkom, je dogodek fokusni, če redni ukrepi, dejavnosti in sredstva, ki jih ima določena država na voljo, ne zadostujejo za spoprijemanje z dogodkom. Treba je aktivirati neke dodatne dejavnosti, uporabiti dodatna materialna sredstva, prositi za pomoč iz tujine in podobno.

5 Zaključek

Ob pregledu literature smo prikazali, da sta natančna definicija in tudi redefinicija konceptov pomembni za kakovostno raziskovanje. V okviru konceptov in njihovih definicij na področju raziskovanja fokusnih dogodkov največje nejasnosti predstavljata predvsem razlikovanje med podobnimi koncepti katastrofe, krize, fokusnega dogodka, zunanjega dogodka itn. ter pomanjkanje neke uveljavljene tipologije razlikovanja med fokusnimi dogodki. Prikazali smo tudi razvoj koncepta fokusnega dogodka in nekatere tipologije takšnih dogodkov, ki so nastale. Ocenili smo, da je smiselno razlikovanje med naravnimi in antropogenimi fokusnimi dogodki po vzoru Drabeka (1996: 7), ki to razlikovanje predstavi na primeru katastrof, ter po vzoru Lindholma in drugih (2015), ki so prikazali, da so odzivi državljanov na dogodke, ki izvirajo iz človekove dejavnosti in naravnih dogodkov, različni. Ob tem naj izpostavimo še pomislek, ki se ob takšni tipologiji pojavi – v času globalnega segrevanja se zdi, da je vedno težje ločevati med naravnimi dogodki in dogodki, ki so sicer naravni, vendar se ne bi zgodili brez človekove dejavnosti, ki povzroča spremembe v naravnem okolju. To bi lahko pomenilo, da raziskovalce, ki se ukvarjajo s fokusnimi dogodki, v prihodnosti

---

6. Avtomobilска nesreča je pod določenimi pogoji sicer lahko fokusni dogodek – ko gre za nesreče večjih razsežnosti.

čakajo še dodatni izzivi, povezani s kategorizacijo fokusnih dogodkov – gre za naravne ali antropogene dogodke?

Glavni cilj članka je bil operacionalizacija definicije antropogenega fokusnega dogodka za kontekst Slovenije, kar nam je na podlagi Birklanda (1997), ZVNDN (8. člen) ter delno tudi Lindholma in drugih (2015) uspelo, in sicer: antropogeni fokusni dogodek je dogodek, ki ga je namerno ali nenamerno povzročil človek oziroma njegova dejavnost in a) je nenavaden in/ali redek; b) je povzročil škodo, ki jo je mogoče definirati; c) za spoprijemanje s to škodo ne zadostujejo redni ukrepi, dejavnosti in sredstva, ki jih ima država na voljo.

V raziskovanju pogosto prevzemamo koncepte, ki so bili razviti v popolnoma drugačnih kontekstih, kar je sicer smoteno (ni smiselno, da bi razvijali vedno nove koncepte), vendar je pri tem pomembno, da to spremlja premislek o tem, kaj za uporabljene koncepte pomeni naš specifični kontekst raziskovanja. Takšni premisleki so še posebej pomembni za manjše evropske države, ki se pomembno razlikujejo od ZDA – npr. so manjše in imajo drugačne politične sisteme. Skozi primer Slovenije smo poskušali prikazati, kako lahko koncept (antropogenega) fokusnega dogodka preoblikujemo za namene raziskovanja v majhni evropski državi, podobno pa bi bilo možno in tudi treba storiti za namene raziskovanja v drugih podobnih državah.

Slovenija sicer v okviru podobnih držav ni neki poseben primer; izbrali smo jo zgolj zaradi tega, ker so v tem kontekstu fokusni dogodki skoraj popolnoma neraziskano področje. Zaradi tega služi Slovenija kot dober primer za prikaz preoblikovanja koncepta za specifični kontekst raziskovanja. V Sloveniji (in drugih majhnih evropskih državah) fokusni dogodki ne bodo povzročili tako obsežne škode, ne bodo tako pogosti in tudi ne bodo tako zelo odmevni kot npr. v ZDA. Pri tem pa je pomembno zavedanje, da se z okoljskimi spremembami spremenja tudi kontekst Slovenije – fokusni dogodki postajajo vedno obsežnejši in pogosteji. Za nadaljnje raziskovanje je pomembno predvsem to, da avtorji ob uporabi koncepta fokusnega dogodka zunaj ZDA razmišljajo o definiciji in jo poskušajo prilagajati tudi za druge kontekste (npr. predvsem evropske države). Za slovenske avtorje pa je pomembno, da pri uporabi različnih konceptov iz tujine razmišljajo tudi o kontekstu Slovenije.

Priloga

Preglednica 1: Pregled literature o antropogenih fokusnih dogodkih.

Legenda:

jedrska nesreča; teroristični napad; nesreča raketoplana/letala; razlitije naftne škandal; zrušitev stavbe; onesnaževanja/ekološke nesreče

Avtor	Navezovanje na izraz fokusni dogodek (poimenovanje dogodka, pregled literature)	Analizirani antropogeni fokusni dogodki	Kontekst raziskave
Birkland 1997; 1998	Da	Razlitijska nafta, jedrske nesreče	ZDA
Maesschalck 2002	Da	Aretacija pedofila Marcua Dutrouxa leta 1996	Belgija
Birkland 2004	Da	Terroristični napadi 9/11	ZDA
Kurtz 2004	Da	Razlitijska nafta Exxon Valdez leta 1989	ZDA
Nohrstedt 2005	Ne	Jedrska nesreča na otoku Three Mile (ZDA)	Švedska (vpliv dogodka iz ZDA)
Wood 2006	Da	The Master Settlement Agreement, sklenjen med tobačno industrijo in zveznimi državami leta 1998	ZDA
Nohrstedt 2008	Da	Jedrska nesreča Černobil (Sovjetska zveza, Ukrajina)	Švedska (vpliv dogodka iz Sovjetske zveze (Ukrajina))
Walgrave in Varone 2008	Da	Aretacija pedofila Marcua Dutrouxa leta 1996	Belgija
Boin in drugi 2009	Ne	Bombardiranje na vlaku v Madridu, teroristični napadi 9/11, primer Dutroux, aféra z dioksinom, nesreča raketoplana Challenger, nesreča raketoplana Columbia, zasedba ambasade Nemčije v Stockholm, onesnaževanje podjetja Sydney Water, izbruh E.coli v Walkertonu, zrušitev poročne dvoran v Jeruzalemu	Španija, ZDA, Belgija, Švedska, Avstralija, Kanada, Izrael

Nohrstedt 2009	Da	<u>Jedrska nesreča na otoku Three Mile (ZDA), jedrska nesreča Černobil (Sovjetska zveza, Ukrajina)</u>	Švedska (vpliv dogodka iz ZDA in Sovjetske zvezе (Ukrajina))
Jensen 2011	Da	<u>Slabi rezultati učencev v mednarodni študiji (začetek 90. in leta 2001)</u>	Danska
Giger in Klüver 2012	Da	<u>Jedrska nesreča v Fukušimi</u>	29 držav, ki so med nesrečo imele oz. načrtovale jedrske elektrarne ⁷
Berardo in drugi 2015	Da	<u>Požari leta 2008, ki so bili posledica požigalništva (za namene pridobivanja prostora za kmetijstvo)</u>	Argentína
Rinscheid 2015	Da	<u>Jedrska nesreča v Fukušimi</u>	Japonska in Nemčija
Watanabe 2016	Da	<u>Jedrska nesreča v Fukušimi</u>	Japonska
Fowler in drugi 2017	Da	Krisa Sueškega kanala (1956–1957), embargo na nafto (1967), naftna kriza (1973–1974 in 1979–1980), razni šoki, povezani z naftnim trgom (1981–1987), zalivska vojna (1990–1991)	ZDA
Schwabe 2017	Da	<u>Ekstremno onesnaženje zraka v Pekingu 2013</u>	Kitajska
Yong Kyun in Hong Gyoo 2018	Da	Večje število različnih antropogenih in naravnih katastrof v Južni Koreji med letoma 1948 in 2015	J Koreja
Parrado 2020	Da	<u>Razlitije naftе Exxon Valdez leta 1989, razlitije naftе Erika leta 1999, razlitije naftе Prestige leta 2002</u>	ZDA, Francija, Španija

Vir: Lastna analiza.

7. Argentina, Armenija, Belorusija, Belgija, Brazilija, Bolgarija, Kanada, Kitajska, Češka, Finska, Francija, Nemčija, Madžarska, Indija, Iran, Italija, Japonska, Kazahstan, Južna Koreja, Litva, Mehika, Mongolija, Nizozemska, Pakistan, Poljska, Romunija, Rusija, Slovaška, Slovenija, Južna Afrika, Španija, Švedska, Švica, Turčija, Ukrajina, Združeni arabski emirati, Združeno kraljestvo, ZDA, Vietnam.

SUMMARY

The central goal of the article is to create a definition of an anthropogenic focusing event for the needs of studying public policies in the Slovenian context. Such a definition is important because it is only when Slovenia's context is taken into account that focusing events and their impact on public policies in Slovenia can be properly understood. Another key contribution of the article is the focus on the segment of focusing events (anthropogenic), which is even more relevant given the impact of humans on the environment. In addition, the goals are to understand the importance of both public, contextually relevant definitions for research and existing definitions of (anthropogenic) focusing events.

We begin the article by presenting a review of the literature on focusing events. The concept of a focusing event was developed by Kingdon (1984), although the in-depth definition used in most articles today was developed by Birkland (1997). The contributions of these two authors are based on the US context, which is quite dissimilar to Slovenia. The number of focusing events and the damage they cause is much greater in the USA than in Slovenia. We continue the literature review with conceptual issues while developing definitions for research in the social sciences, where above all we show that the precise definition and re-definition of concepts is important for quality research.

A contextualised definition of an anthropogenic focusing event for the context of Slovenia is developed by combining public policy and academic definitions. The public policy definition is part of Slovenia's Protection Against Natural and Other Disasters Act, which defines disasters that may be understood as focusing events in the setting of Slovenia. The academic definition of a focusing event used is by Birkland (1997).

Building on these two definitions, the following definition was created for the anthropogenic focusing event in the context of Slovenia: An event that is intentionally or unintentionally caused by human activity and is: a) unusual (uncommon) and/or rare; b) caused definable damage; c) and where the regular measures, activities and means available to the state are insufficient to deal with the damage. Here it is important that the emphasis is on the perpetrator, who is human, and that the context of the event is also taken into account in the context of the definition. This is shown in the last sentence, which reflects the idea that not all countries have the same measures in place to deal with such events. For example, in Slovenia, some event might be a focusing one whereas in the USA it would be part of everyday events for which the measures in place would be sufficient. It is also important that the definition can refer to a wide variety of events, including scandals.

Since the main goal of the article is to create a definition suitable for research in the Slovenian context, the last part of the article is devoted to the elements for empirical research of anthropogenic focusing events that arise from the created definition. These elements are as follows: the cause of the event, the characteristics of the event, the impact of the event, and the coping with the event.

Through the article, we try to highlight the importance of context when using concepts from the literature. For further research, it is especially important that while applying the focusing event concept outside the USA authors think about the definition and attempt to adapt it to other contexts as well (e.g., mostly European countries). For Slovenian authors, it is important that while using different concepts from abroad, they also consider the context of Slovenia.

Literatura

- Berardo, Ramiro, Oliver, Tomás, in Lavers, Anthony (2015): Focusing Events and Changes in Ecologies of Policy Games: Evidence from the Paraná River Delta. *Review of Policy Research*, 32 (4): 443–464. DOI: <https://doi.org/10.1111/ropr.12128>.
- Birkland, Thomas (1997): After Disaster: Agenda Setting, Public Policy, and Focusing Events. Washington, D. C.: Georgetown University Press.
- Birkland, Thomas (1998): Focusing Events, Mobilization, and Agenda Setting. *Journal of Public Policy*, 18 (1): 53–74.
- Birkland, Thomas (2004): "The World Changed Today": Agenda-Setting and Policy Change in the Wake of the September 11 Terrorist Attacks. *Review of Policy Research*, 21 (2): 179–200.
- Birkland, Thomas (2006): Lessons of Disaster, Policy Change After Catastrophic Events. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Birkland, Thomas (2013): Disasters, Focusing Events, and Sociolegal Studies. Oñati Socio-Legal Series, 3 (2): 363–377.
- Birkland, Thomas, in Warnement, Megan (2016): Refining the Idea of Focusing Events in the Multiple-Streams Framework. V.R. Zohlnhöfer in F.W. Rüb (ur.): Decision-Making under Ambiguity and Time Constraints Assessing the Multiple-Streams Framework: 91–109. Colchester: ECPR Press.
- Blumer, Herbert (1954): What is Wrong with Social Theory? *American Sociological Review*, 19 (1): 3–10. DOI: <https://doi.org/10.2307/2088165>.
- Boin, Arjen ,t Hart, Paul, in McConnell, Allan (2009): Crisis exploitation: political and policy impacts of framing contests. *Journal of European Public Policy*, 16 (1): 81–106. DOI: <https://doi.org/10.1080/13501760802453221>.
- DeLeo, Rob, Taylor, Kristin, Crow, Deserai, in Birkland, Thomas (2021): During Disaster: Refining the Concept of Focusing Events to Better Explain Long-Duration Crises. *International Review of Public Policy*, 3 (1): 5–28. DOI: <https://doi.org/10.4000/irpp.1868>.

- Drabek, Thomas (1996): The Social Dimensions of Disaster. Denver: Emergency Management Institute, Federal Emergency Management Agency.
- Faulkner, Bill (2001): Towards a framework for tourism disaster management. *Tourism Management*, 22 (2): 135–147. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(00\)00048-0](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(00)00048-0).
- Fowler, Luke, Neaves, Tonya, Terman, Jessica, in Cosby, Arthur (2017): Cultural Penetration and Punctuated Policy Change: Explaining the Evolution of U.S. Energy Policy. *Review of Policy Research*, 34 (4): 559–577. DOI: <https://doi.org/10.1111/ropr.12240>.
- Gerring, John (1999): What Makes a Concept Good? A Criterial Framework for Understanding Concept Formation in the Social Sciences. *Polity*, 31 (3): 357–393.
- Gerring, John (2011): Social Science Methodology: A Unified Framework. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goertz, Gary (2006): Social Science Concepts: A User's Guide. Princeton in Oxford: Princeton University Press.
- Goertz, Gary, in Mahoney, James (2012): A Tale of Two Cultures: Qualitative and Quantitative Research in the Social Sciences. Princeton in Oxford: Princeton University Press.
- Jensen, Carsten (2011): Focusing events, policy dictators and the dynamics of reform. *Policy Studies*, 32 (2): 143–158. DOI: <https://doi.org/10.1080/01442872.2010.541772>.
- Kingdon, John (1984): Agendas, alternatives, and public policies. Boston in Toronto: Little, Brown.
- Kingdon, John (2003): Agendas, alternatives, and public policies. New York: Longman.
- Kurtz, Rick (2004): Coastal Oil Pollution: Spills, Crisis, and Policy Change. *Review of Policy Research*, 21 (2): 201–219. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1541-1338.2004.00069.x>.
- Lindholm, Jenny, Carlson, Tom, Djupsund, Göran, Högväg, Joachim, in Strandberg, Kim (2015): Citizens' Emotional and Cognitive Responses to Focusing Events – An Experimental Study. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 33 (3): 407–427.
- Maesschalck, Jeroen (2002): When do scandals have an impact on policy making? A case study of the police reform following the Dutroux scandal in Belgium. *International Public Management Journal*, 5 (2): 169–193.
- Mill, John Stuart (1846): A system of logic, ratiocinative and inductive being a connected view of the principles of evidence and the methods of scientific investigation. New York: Harper & Brothers.
- Neuman, Lawrence (2014): Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches. Essex: Pearson.
- Nohrstedt, Daniel (2005): External shocks and policy change: Three Mile Island and Swedish nuclear energy policy. *Journal of European Public Policy*, 12 (6): 1041–1059. DOI: <https://doi.org/10.1080/13501760500270729>.

- Nohrstedt, Daniel (2008): The Politics of Crisis Policymaking: Chernobyl and Swedish Nuclear Energy Policy. *The Policy Studies Journal*, 36 (2): 257–278. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1541-0072.2008.00265.x>.
- Nohrstedt, Daniel (2009): Do Advocacy Coalitions Matter? Crisis and Change in Swedish Nuclear Energy Policy. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 20 (2): 309–333. DOI: <https://doi.org/10.1093/jopart/mun038>.
- Nohrstedt, Daniel, in Weible, Christopher (2010): The Logic of Policy Change after Crisis: Proximity and Subsystem Interaction. *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy*, 1 (2): 1–32. DOI: <https://doi.org/10.2202/1944-4079.1035>.
- Parrado, Salvador (2020): The culture of risk regulation: Responses to environmental disasters. *Regulation & Governance*, 14 (3): 599–615. DOI: <https://doi.org/10.1111/rego.12214>.
- Pitkin, Hanna (1967): *The Concept of Representation*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Podsakoff, Philip M., MacKenzie, Scott B., in Podaskoff, Nathan P (2016): Recommendations for creating better concept definitions in the organizational, behavioral, and social sciences. *Organizational Research Methods*, 19 (2): 159–203. DOI: <https://doi.org/10.1177/1094428115624965>.
- Rinscheid, Adrian (2015): Crisis, Policy Discourse, and Major Policy Change: Exploring the Role of Subsystem Polarization in Nuclear Energy Policymaking. *European Policy Analysis*, 1 (2): 34–70. DOI: <https://doi.org/10.18278/epa.1.2.3>.
- Sandin, Per (2018): Conceptualizations of Disasters in Philosophy. V D. P. O'Matúna, V. Dranseika in B. Gordijn (ur.): *Disasters: Core Concepts and Ethical Theories*: 13–27. Cham: Springer.
- Sartori, Giovanni (1970): Concept Misformation in Comparative Politics. *The American Political Science Review*, 64 (4): 1033–1053. DOI: <https://doi.org/10.2307/1958356>.
- Sartori, Giovanni (1984): Guidelines for Concept Analysis. V G. Sartori (ur.): *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*: 15–85. London: Sage.
- Schwabe, Julian (2017): Extreme air pollution as a focusing event: A case study of the 'Airpocalypse' in Beijing, January 2013. *Asia Pacific Viewpoint*, 58 (3): 301–314. DOI: <https://doi.org/10.1111/1qpv.12171>.
- Swedberg, Richard (2020): On the use of definitions in sociology. *European Journal of Social Theory*, 23 (3): 431–445. DOI: <https://doi.org/10.1177/1368431019831855>.
- Walgrave, Stefaan, in Varone, Federic (2008): Punctuated Equilibrium and Agenda-Setting: Bringing Parties Back in: Policy Change after the Dutroux Crisis in Belgium. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 21 (3): 365–395. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2008.00404.x>.
- Watanabe, Rie (2016): After the Fukushima Disaster: Japan's Nuclear Policy Change from 2011 to 2012. *Review of Policy Research*, 33 (6): 623–645. DOI: <https://doi.org/10.1111/ropr.12205>.

Wood, Robert (2006): Tobacco's Tipping Point: The Master Settlement Agreement as a Focusing Event. *The Policy Studies Journal*, 34 (3): 419–436. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1541-0072.2006.00180.x>.

Yong-kyun, Kim, in Hong-Gyoo, Sohn (2018). *Disaster Risk Management in the Republic of Korea*. Singapore: Springer.

Viri

Giger, Nathalie, in Klüver, Heike (2012): Focusing events and policy change: The aftermath of Fukushima. Predstavljeno na 2nd Annual General Conference Of The European Political Science Association, New Malthouse and the Environmental Forum in the Church of Resurrection Conference Centre, Berlin, Germany, 21–23 June. Dostopno prek: https://www.researchgate.net/publication/262412496_Focusing_events_and_policy_change_The_aftermath_of_Fukushima (28. 8. 2023).

Podatki o avtorici

asist. **Sara Bauman**

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana
E-mail: sara.bauman@fdv.uni-lj.si

Tomaž Toporišič

SOCIOLOGIJA GLEDALIŠČA V DOBI NEGOTOVOSTI TEKOČIH DRUŽB

IZVLEČEK

Razprava se ukvarja z možnostmi za razvoj sociologije gledališča v svetu negotovosti in nezanesljivosti. Veda se mora spoprijeti s posledicami »tekoče družbe« (Bauman), v kateri smo prešli iz obdobja »romarjev« v iskanju globljenega pomena v obdobje »potepuhov« v iskanju minljivih družbenih izkušenj. Na primerih uprizoritvenih praks 21. stoletja ugotavlja, da je cilj sociologije gledališča raziskava odnosov med umetniškim produkциjami in ideološkimi koncepti določene družbene formacije. Še vedno je aktualen snop metodologij in polj raziskav, ki so jih predlagali G. Gurvitch, J. Duvignaud in M. Shevtsova ter P. Pavis. Hkrati pa se mora sociologija gledališča odpreti za dialog s kulturnimi študijami (R. Williams, S. Hall), kritično teorijo družbe (T. W. Adorno), raziskavam spola (J. Dolan), postkolonialnimi študijami (E. Said/G. Spivak), študijami rase (H. Young), uprizoritvenim tekstrom (de Marinis) ter prenovljeno semiotično misliojo, kot jo razvija Fischer-Lichte v estetiki performativnega.

KLJUČNE BESEDE: sociologija gledališča, tekoča moderna, uprizoritvene prakse, sociosemiotika, kulturologija

The sociology of theatre in an age of uncertainty and liquid societies

ABSTRACT

The article looks at the possibilities for the sociology of theatre in an era of liquid modernity (Bauman), uncertainty, and individualism. Namely, the fields of research proposed by G. Gurvitch in the 1950s, J. Duvignaud in the 1960s, and M. Shevtsova and P. Pavis in the 1990s remain relevant today. However, sociology

of theatre must engage in a dialogue with cultural studies (R. Williams, S. Hall), critical social theory (T. W. Adorno), gender and sexuality studies (J. Dolan), postcolonial studies (E. Said/G. Spivak), race studies (H. Young), reception studies (H. R. Jauss), and the renewed semiotic of Fischer-Lichte in the aesthetics of the performative. By taking these steps, the sociology of theatre can provide insights into the dynamic relationship between theatre and society.

KEY WORDS: sociology of theatre, socio-semiotics, cultural studies, liquid modernity, performing arts

1 Uvod: Trenutno stanje: Gledališče v obdobju velike negotovosti¹

Živimo v obdobju velike negotovosti glede sredstev, ciljev in meja globalnih družb,² ki se soočajo s humanitarnimi katastrofami, terorizmom in postkolonializmom. Razprava bo izhajala iz predpostavke, da se mora v času tekoče moderne, kot jo je opredelil Zygmunt Bauman, sociologija umetnosti in gledališča spoprijeti s posledicami družbe, v kateri prevladujejo negotovost, nezanesljivost in individualizem. V tekočo družbo smo po Baumanu prešli iz obdobja, ko smo se razumeli kot »romarji« s trdno identiteto in v iskanju globljega pomena, v obdobje, ko v družbi, za katero je značilna kolonizacija javnega prostora s strani zasebnega, delujemo kot »potepuhi« v iskanju številnih, a minljivih družbenih izkušenj. Če je bilo romarje še mogoče nadzorovati, se potepuhov ne da, manjka jim namembnost in ontološka varnost (Bauman 1996).³

Vprašanje, ki se torej postavlja za obstoj in razvoj sociologije gledališča danes, je, kako ohraniti javno pred vdori zasebnega in vsaj v minimalni meri

-
1. Razprava je rezultat raziskovalnega programa UL AGRFT Gledališke in medumetnostne raziskave (P6–0376), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).
  2. Globalizacija in globalno uporabljamo v sociološkem smislu, kot ga v razpravah Theorizing globalization: Three interpretations podrobno ponazorita Victor Roudometof (2015) in Zygmund Bauman v razpravi On Glocalization: or Globalization for some, Localization for some Others.
  3. O ontološki varnosti razpravljalata tako Bauman kot Anthony Giddens; prvi jo v poglavju »Community: Seeking safety in an insecure world« knjige Globalization, gender, and religion: The politics of women (2001) poveže z odnosom posameznika do drugega, drugi pa jo kot osnovni pojem svoje sociološke teorije veže na posameznika samega zase, na njegovo emocionalno in kognitivno varnost. Giddens pa v knjigi Modernity and self-identity (1991) ontološko varnost za razliko od sekuritizacije razume kot pozitivno, celo zaželeno.

ohraniti individualno svobodo. Tako je še vedno izjemno relevantno vprašanje, ki ga je Bauman postavil v knjigi *Tekoča moderna*, zgoščeno pa definiral tudi v pogovoru, naslovljenem »Od projekta moderne do tekočega sveta«, in na katerega, se zdi, še vedno nimamo odgovora:

Je tekoča moderna nova vrsta družbe, ki bo tu ostala, dokler je ne zamenja nekaj drugega, ali pa gre za to, kar sem kasneje poimenoval stanje prehoda? Čeprav je prehodno stanje, je bolje uporabiti ta izraz kot govoriti preprosto o prehodu, saj je slednji pogosto zlorabljen koncept (Tabet 2017: 139).

Medtem ko postavljamo vprašanja o stanju in statusu sociologije gledališča v novem tisočletju, »epohi neangažiranosti, izmuzljivosti, enostavnega bega in brezupne gonje«, v kateri »vladajo tisti, ki so najbolj izmuzljivi, ki se svobodno premikajo in svojih premikov nikoli ne napovejo« (Bauman 154:2008), se bomo vprašali, kako lahko sociologija prilagodi svoja metodološka orodja epohalnim spremembam, predvsem prehodu od materialnega k nematerialnemu delu, resničnosti negotovosti, intenzivnim valovom migracij z vidnimi družbenimi posledicami. Ali lahko sociologija gledališča deluje kot razkrivanje resničnosti, celo tistega dela resničnosti, ki ni takoj viden ali ki je namerno skrit? Da bi se dokopali do odgovorov na zastavljena vprašanja, bomo v razpravi izbrali in kratko analizirali tri možne primere kritične umetnosti, ki uporablja gledališke taktike za razkrivanje neoliberalnih trendov v današnji družbi.

Razmerje med gledališčem in družbo je resnično eno ključnih vprašanj uprizoričenih študij kot tudi sociologije gledališča. Prav sociološka perspektiva je pridobilna na pomembnosti in razširjenosti v zadnjih desetletjih, v katerih so gledališki_e strokovnjaki_nje še posebej pozorno spremljali_e povezano med gledališčem in javno sfero ter razporejanje moči v gledališču ter njegovih družbenih in političnih kontekstih. Sociologija gledališča tako preučuje, kako lahko gledališče vpliva na celovite družbene spremembe in uprizarjanja v času družbene preobrazbe.

2 Kako začeti razpravo o gledališču in družbi

Vprašanje, kako začeti razpravo o gledališču in družbi, je pogosta povezana s posebno skrbjo pri opredeljevanju področja sociologije gledališča. Vzbuja vprašanja o relevantnosti in namenu te discipline, ki se nenehno razvija ter preizpravi svoj pomen in poslanstvo. Vključena v družboslovne vede in s svojim hibridnim statusom, ki povezuje humanistiko in družboslovje, gledališke študije, literarne študije, kulturne študije, antropologijo, politične vede, estetiko, teorijo vizualne kulture, sociologija lahko pridobi jasnejši vpogled v stanje stvari tako, da gledališče vključi v širši družbeni in civilizacijski kontekst. Ne raziskuje zgolj

potencialne družbene vloge gledališča, temveč njegovo delovanje, ki presega poseben gledališki način njegove realizacije, saj se lahko izvaja tudi prek drugih kulturnih dejavnosti. S tem je disciplina doživela široke spremembe in premike. Če so se zgodnji pristopi k sociologiji gledališča osredotočali na interpretacijo umetniških del kot družbenih artefaktov, so reformatorji_ke vede in metodologije začeli_e kvantitativno preiskovati gledalce, umetniške trge in ustvarjalce. V zadnjem času smo priča vzniku novih metodoloških pristopov pri raziskovanju simbolnega sistema, ki mobilizira pomene in vrednote v družbenem kontekstu. V knjigi razprav *Umetnost kot kulturni sistem* Clifford Geertz opozarja, da je o umetnosti težko govoriti:

O umetnosti je izjemno težko govoriti. Zdi se, da obstaja v lastnem svetu, izven dosega diskurza, celo ko je ustvarjena iz besed v literaturi, še bolj pa, ko je ustvarjena iz pigmenta, zvoka, kamna ali česa drugega v neliterarnih umetnostih. Ni le težko govoriti o njej; zdi se nepotrebno. Govori, kot rečemo, zase: pesem ne sme pomeniti, ampak biti; če si zastavite vprašanje, kaj je jazz, nanj nikoli ne boste dobili pravega odgovora (Geertz 1994: 94).

Enako bi lahko trdili za gledališče. Zato bi sociologija gledališča morala poskušati identificirati kulturno in civilizacijsko funkcijo, ki jo nosijo gledališče, film, radio, televizija, opera, balet, sodobni ples ter celo šport, cirkus in različni množični dogodki, vključno z verskimi obredi in političnimi zborovanji. Gledališče v ožjem pomenu ima posebno in izstopajoče mesto znotraj širšega spektra spektakla. V večini evropskih kulturnih tradicij je bilo gledališče v večini obdobjij razvoja privilegirana manifestacija spektakla, ki pa je bila in je še vedno pogosto postavljena pod vprašaj in relativizirana.⁴

V zadnjih desetletjih so se študije gledališča in uprizontvenih umetnosti usmerile k iskanju odgovorov, ki jih lahko sociologija nudi pri razumevanju gledaliških pojavov. Zdelo se je, da lahko prav socioški pristopi pomagajo razumeti učinke in estetiko uprizontvenih praks tako, da gledališke fenomene postavijo v čas, prostor, kulturo in politiko. Hkrati pa so tudi vede, kot je gledališka semiotika, omogočile vpoglede v družbene problematike z uporabo sociosemiotičnih metod, ki jih je predlagal Patrice Pavis in jih jasno opredelil v svojem vplivnem *Gledališkem slovarju* (1982) v okviru dramaturške analize:

Dramaturška analiza presega semiološki opis odrskih sistemov, saj se pragmatično sprašuje, kaj bo predstava nudila gledalcu in kam se bo umestilo

4. O tem glej npr. knjige Zoje Skušek Močnik *Gledališče kot oblika spektakelske funkcije* (1980, 2022) in Alda Milohniča *Teorije sodobnega gledališča in performansa* (2009).

gledališče v ideološki in estetski stvarnosti publike. V globalno perspektivo usklajuje in integrira semiološko (estetsko) vizijo znakov uprizoritve in socioološko raziskavo produkcije ter recepcije znakov (Pavis 1997: 153–4).

Tako sociologija kot sociosemiotika gledališča bi morali biti pozorni na dejstvo, da se ideologija nujno vplete v vsakršno razpravljanje o konceptih drame, gledališča in uprizoritvenih umetnosti. Vsak gledališki dogodek in dejanje združuje tisto, kar Pavis imenuje »tekstualizacija ideologije« (Pavis 1982: 173) in »ideologizacija besedila« (ibid.), ki se osredotoča na stopnjo, v kateri ideologija pronica v besedilo in besedilo vpliva na ideologijo. Po mnenju Pavisa lahko pride do konkretnosti znaka šele po tem, ko pride do konfrontacije med označevalcem in označencem s strani prejemnika. Mesto te konfrontacije je tisto, kar Pavis imenuje družbeni kontekst:

Na koncu te konfrontacije, po nizu operacij (fikcionalizacija, tekstuala ideologizacija / tekstualizacija ideologije), je **dela-kot-stvar** (ali označevalec) povezano z estetskim objetom (ali označencem), z namenom ustvariti avtonomni znak, ki je torej **konkretizacija** dela-kot-stvari, prebranega ali sprejetega v določenem **družbenem kontekstu** (ibid.).

Model kroga konkretizacije, kot je opisan zgoraj, predstavlja formalizacijo Pavisovih teorij. Vsako gledališko besedilo je zato triadična struktura, sestavljena iz naslednjih ravnih: (1) avtotekstualna, (2) intertekstualna in (3) ideotekstualna. Prehod med temi različnimi besedilnimi ravnimi omogoča ideološka enota, imenovana ideologem (*idéologème*), ki jo Pavis definira kot »hibridno bitje, ki deluje hkrati kot besedilna in ideološka enota znotraj določene družbene, ideološke in diskurzivne tvorbe« (Pavis 1985: 290).

Razumevanje besedila ali uprizoritve je zato povezano s specifičnim procesom, ki vizualizira in predstavlja upodobljeno resničnost, hkrati pa jo tudi povezuje z diskurzivnimi in ideološkimi praksami, v katerih besedilo in uprizoritev najdetata svoje pomene. To vključuje razumevanje besedila in uprizoritve v kulturnem, družbenem in zgodovinskem kontekstu, preučevanje različnih načinov, kako ga je mogoče interpretirati. Ko besedilo razumemo na ta način, ga lahko v celoti cenimo in analiziramo širše posledice, ki jih lahko ima.

Ko je Maria Shevtsova leta 1989 v treh delih razprave v reviji *New Theatre Quarterly* predstavila program za sociologijo gledališča, je opozorila, da bo bolj kot dosežke preteklosti in sedanjosti »zarisala konture projekta za prihodnost« (Shevtsova 1989: 23). V naslednjih letih so študije gledališča in uprizoritvenih praks znotraj družbenega konteksta postale veliko bolj pogoste, a ko so opredelile uprizoritvene pojave in jih postavile v ospredje, se je disciplina na neki način hitro prepletla s kulturnimi študijami. Medtem ko so se nekateri socioološki

teoretiki v 60. in 70. letih 20. stoletja (npr. Ervin Goffman in Jean Duvignaud) v svojih analizah opirali na gledališče in dramsko literaturo, je Shevtsova tehnike sociologije preprosto uporabila na odr.

Tudi njen projekt, ki v osnovi izhaja iz analiz njenega mentorja Pierra Bourdieuja, se seveda navezuje na zgodbo o formirajuji sociologiji gledališča znotraj francoske intelektualne scene. Predvsem na usmeritev, ki jo je predstavil eden vodilnih sociologov obdobja petdesetih let Georges Gurvitch. Ta je kot ena ključnih oseb pri organizaciji pionirske konference o uporabi sociološke analize v gledališču leta 1955 v Franciji kot posledico te konference leta 1956 objavil odmeven esej »Sociologie du théâtre« (Sociologija gledališča). Podobno kot Goffman je opozoril na gledališki element v vseh družbenih obredih in na dejstvo, da vsak posameznik v interakciji z drugimi igra različne »družbene vloge«. Vendar pa se je Gurvitch, za razliko od Goffmana, posvetil natančni sociološki analizi gledališča v ožjem pomenu besede, predvsem raziskavam, kako so izvajalci in občinstvo vpleteni v izvajanje »družbenega dejanja« (Gurvitch 1956: 196–198).

Obseg socioloških raziskav Marie Shevtsove je jasno razviden iz njene monografije *Sociology of Theatre and Performance* (2009). Začne se z vprašanjem, kaj predstavlja sociologijo gledališča in uprizoritvenih umetnosti. Njena knjiga ne daje jasnih in očitnih odgovorov. Kljub temu pa ponuja veliko elementov za določitev geografske področja, ki ga imenujemo sociologija gledališča, in relevantne vpoglede v možnosti sociološkega razmišljanja o uprizoritvenih umetnostih. Po drugi strani pa (kot ugotavlja M. S. Mander v razpravi »The Sociology of Culture and Cultural Studies: A Critique«) danes že klasična teorija Pierra Bourdieuja ostaja prevladujoče sociološka teorija umetnosti. A ne smemo pozabiti, da je lahko tudi semiotika še kako uporaben paradigmatični okvir za prepletanje različnih kultur in tako lahko služi kot orodje za postkolonialne in interkulturne študije gledališča. Semiotika, kot je na primer semiotika kulture Jurija Lotmana in njeno razumevanje semiosfere, je lahko zelo odzivna in veliko bolj prilagodljiva od togih analiz praških strukturalistov.⁵

V našem povezovanju gledališča in sociologije se bomo v izogib metodo-loškim čerem oprli na Badioujevo interpretacijo odnosa do filozofije in teorij umetnosti. Verjamemo, da je sociologija gledališča (podobno kot filozofija) le posrednik za srečanja z resnicami, kot pravi Alain Badiou: »Umetnost je neko mišljenje [...]. In to mišljenje ali resnice, ki jih aktivira, so nezvedljive na druge resnice, ne glede na to, ali so znanstvene, politične ali ljubezenske. Kar pomeni

5. Zanimivo aplikacijo Lotmanove semiotike kulture na področje gledališča ponuja npr. razprava Yane Meerzon »Introduction to Theatrical semiosphere: Toward the Semiotics of Theatre Today«.

tudi, da je umetnost kot singularno mišljenje nezvedljiva na filozofijo.« In zaključi: »Filozofija je dejansko posrednica za srečanja z resnicami, je zvodnica resničnega« (Badiou 2004: 19).

Zato refleksija umetnosti opravlja funkcijo beleženja in prikazovanja resnice, ki jo umetnost ustvarja kot immanentno edinstveno misel. Naši dialogi med uprizoritvenimi umetnostmi in sociologijo morajo zato temeljiti na praktičnem kontekstu živega gledališča in dramske produkcije, njihovi recepciji, odmevih in soočanjih ter posledicah na osebni in družbeni ravni. Naše sociosemiotično ukvarjanje z gledališčem naj odraža brisanje tradicionalnih meja med metodologijami, teoretičnimi pristopi ter umetniškimi disciplinami in ustvarjalnimi pristopi.

Živimo v dobi negotovosti globalnih in mediatiziranih družb, znotraj katerih se je (po mnenju Terryja Eagletona) tudi dekonstrukcijska teorija, če je želeta ohraniti svojo družbeno in politično relevantnost, morala zadovoljiti s »poskusom razstavljanja logike, s katero določen sistem misli in za njim celoten sistem političnih struktur in družbenih institucij ohranja svojo moč« (Eagleton 1996: 128). V tem svetu je vsak poskus definiranja sociologije gledališča obsojen na združevanje praks in teorije umetnosti. V našem razmišljanju se bomo zato spustili v dialoge z mislici, kot so Adorno, Derrida, Duvignaud, Lotman, Williams, Deleuze-Guattari, Badiou, Fischer-Lichte, Ubersfeld, Pavis, Shevtsova, Giddens, Bauman, ter umetniki, kot so Oliver Frlić, She She Pop in Mario Punzo. Tako bomo lahko opredelili zemljevide mrežnega prepletanja med umetnostjo, politiko in mislijo. Ti zemljevidi pa bodo služili kot mapiranja ene od možnih utelešenj sociosemiotike ali semio(sociologije) gledališča ali uprizeritvenih praks.

Ko je Adorno pred štirimi desetletji zapisal stavek »Samo po sebi je očitno, da nič glede umetnosti več očitno, [...] celo niti njena pravica do obstoja« (Adorno 1984: 1), je izrazil trditev, katere posledic se ne moremo otresti niti na začetku 21. stoletja. Poleg tega se zdi, da se stanje, ki ga je lucidno opisal nemški filozof, le še stopnjuje. Podobno kot estetika mora po našem mnenju tudi sociologija gledališča sprejeti Badioujev pristop, čim bolj odprt in nedogmatičen, da bi se soočala s specifičnostjo dialogičnih odnosov med dvema sferama: umetnostjo in družbo.

3 Sociologija gledališča in kriza metodologij

Nadaljevali bomo z nekaterimi ključnimi vprašanji in odgovori, ki jih postavlja Maria Shevtsova v svojem eseju »Sociologija gledališča, prvi del: težave in perspektive«. Poudarja nesmiselnost omejitve sociologije gledališča na področje in metodologijo družboslovnih znanosti ter jo prepozna kot disciplino, ki odpravlja konvencionalne dihotomije med gledališčem in družbo ter – v nasprotju s strukturalizmom – trdi, da je gledališče po svoji naravi družbeno (Shevtsova

1989: 24). Gledališče razume v smislu pionirja sociologije gledališča Georges-a Gurvitcha: kot družbeni pojav.

Tako kot Shevtsova bomo tudi mi formirali začasen odgovor, da sociologija gledališča nedvomno predstavlja le del krize različnih metodoloških pristopov k gledališču, ki ostaja nerazrešena tudi na začetku novega stoletja. Nahajamo se v prostoru badioujevskih razglasov o gledališču kot paradigmatični umetnosti 20. stoletja, ki je izumilo pojem režije in ga odlikuje raznolikost različnih med seboj povezanih materialnih praks (Badiou 2005: 58) (kar, mimogrede, spominja na Lotmanov koncept semiosfere kot dinamičnega sistema prestopanja meja⁶). Hkrati pa sociologija gledališča jasno kaže na potrebo po preseganju binarnih opozicij in povezovanju z drugimi disciplinami. Zato lahko samo sledimo Patricu Pavisu, ko izhaja iz razmišljajn o krizi semiotike in pride do zaključka, da je za prihodnost sociologije in semiotike gledališča ključna integracija semiotike in sociologije, se pravi sociosemiotični pristop (Pavis 1990: 8).

Ko Maria Shevtsova poudari, da mora biti sociologija interdisciplinarna (Shevtsova 1989: 29), teoretično prilagodljiva ter sposobna zajeti in analizirati vse oblike gledaliških praks, se dotakne ključne ideje, ki se ujema z Badioujevim konceptom inestetike:⁷ sociologija kot teoretizacija umetnosti kot družbene prakse mora upoštevati stanje in posebnosti umetnosti in kulture, ki se nenehno spreminja.

Moč sociologije je tako v njeni interdisciplinarnosti, ki jo lahko doseže skozi preplet gledaliških študij in sociologije gledališča. Vendar se paradoksalno kljub vsemu zdi, da je prav veriga prepletanja, dopolnjevanja in včasih tudi negiranja širokega spektra metodologij 20. stoletja – od formalizma, strukturalizma ter krize znaka in semiologije do poststrukturalizma – omogočila vpogled v dialektični odnos ali dialogično povezavo med gledališčem in njegovimi teoretizacijami ali estetizacijami. Osvetlila je spoznanje, da je gledališče, podobno kot teorija, tudi »aparat za konstrukcijo resnic« (Badiou 60 :2005).

6. O tem piše Lotman v knjigi *Znotraj mislečih svetov*, posebej v poglavju »Pojem meje«: »Pojem meje je dvoumen. Meja po eni strani ločuje, po drugi združuje« (Lotman 2006: 193).

7. Badiou utemelji inestetiko v temeljni knjigi *Petit manuel d'inesthétique* (Mali priročnik o inestetiki). S to novo vedo, ki naj bi nadomestila estetiko, poskuša razjasniti, kaj pomeni umetnost kot pogoj za filozofijo ter kako je mogoče zavozlati filozofijo in umetnost, ne da bi pri tem misel zapadla skušnjava umetniške spekulacije. Njegova osnovna trditev je, da je treba misliti vozел med filozofijo in umetnostjo, ki sta »zgodovinsko speti par, kakor sta po Lacanu speta Gospodar in Histeričarka. [...]. In enako je tudi umetnost vedno že tu« (Badiou 2005: 8). Oziroma izumiti način, kako misliti par filozofije in umetnosti tako, da ta ne bi spominjal na neznosno razmerje Gospodarja in Histeričarke, v katerem ni umetnost nič drugega kot resnica, ki sprašuje filozofijo po svoji lastni identiteti.

Če semiotika, izhajajoča iz de Saussura, Peircea, ruske in češke formalistične šole omogoča razvoj strukturne analize pripovedi (ki se je uporabljala pri širokem spektru fenomenov od literature, stripov, filma, slikarstva do gledališča), hkrati ponuja metodo, ki se zdi sposobna preseči pomanjkljivosti in relativnost tradicionalnega teoretičnega razmišljanja. Vendar je zgodovina pokazala, da lahko tudi premik v smeri kibernetike in informacijske teorije hitro postane suženj linearnega modela komunikacije. Hitro lahko podleže naivnosti vulgarnega razumevanja gledališkega dogodka kot zakodirane informacije, ki jo režiser prenaša na prejemnika (gledalca) z minimalno izgubo informacij. Anne Ubersfeld (2002) je na to opozorila, ko je v temeljnem delu *Brati gledališče* razvila svoje specifično semiotično branje gledališča in drame. Z metodološkimi temelji, odprtostjo do žive organizacije literature in gledališča, hkrati pa tudi z znanstveno naravo ter neposrednostjo in jasnostjo je ta način branja odpril možnosti za reševanje temeljnih dilem, povezanih s kompleksnim in bogatim sprejemanjem ter analizo obeh umetniških področij, ki se nenehno prepletata v gledališki praksi.

Semiotična misel Anne Ubersfeld in misel njenih naslednikov (med katerimi omenimo Patricea Pavisa, J. P. Sarrazaca, Julie Sermon in Jeana-Pierra Rangaerta), poudarjata, da moramo gledališče brati, da je treba brati skupaj z dramo ter da sta sprejemanje in analiza gledališča nujno povezana z branjem besedila, natančneje dramskega besedila, ki omogoča branje izvedbenega besedila. Semiotika se je lotila problematike klasičnega »pseudointelektualnega razumevanja« razmerja med besedilom in izvedbo, ki »daje besedilu absolutno prednost in v uprizoritvi vidi le prevod literarnega dela« (Ubersfeld 2002: 22). Prav A. Ubersfeld je zasnovala enakovredno obravnavo besedila in uprizoritve kot dveh različnih nizov znakov, ki se le delno prekrivajo. Ugotovila je, da je gledališka predstava sistem različnih znakov, znotraj katerega tako dramatik_čarka kot režiser_ka avtonomno izpolnjujeta svoje funkcije.⁸ Besedilo je tako postal rezultat dramatika_čarke kot nekoga, ki ne piše brez poznavanja gledališkega kodeksa svojega časa, povezanega z »enciklopedičnim univerzumom« (Eco) potencialne_ga gledalca_ke.⁹

-
8. Prva knjiga njenega temeljena dela *Lire le théâtre I, II, III* (1976–1981), v katerem razvije vse navedene teze, je dostopna tudi v slovenščini: Ubersfeld, Anne. *Brati gledališče* (2002). Njene raziskave pa je dosledno razvijal njen naslednik Patrice Pavis v seriji temeljnih knjig o sodobni dramatiki in gledališču.
  9. Umberto Eco je svoje osnovne misli o semiotiki gledališča razvil v spisu »Semiotika gledališke predstave«, dostopnem tudi v slovenščini v zborniku *Prisotnost, predstavljanje, teatralnost* (1996). Eco je prepričan, da se lahko »iste semiotične parametre uporabi v semiotiki gledališča, kinematografije, arhitekturi, slikanju, kiparstvu ...« (Eco 1996, 74). Kljub temu pa gledališče ostaja specifična umetnost, ohranja lastnosti, po katerih

Mnogi strokovnjaki s področja kulturnih študij in sociologije kulture verjamejo, da smo končno sprejeli »kulturni obrat«, kot ga je v knjigi *The Cultural Turn* (1998)¹⁰ definiral Frederic Jameson s svojo proničljivo in eruditsko presojo temeljnih teoretskih paradigem, kot so postmoderna, postmodernizem in potrošniška družba, »konec umetnosti« ali »konec zgodovine« ter odnos med kulturo in finančnim kapitalom. Problemi pomena, diskurza, estetike, tekstualnosti in performativnosti so prišli v ospredje.¹¹ Pri svoji teoretizaciji družbenih procesov in institucij sociologi vse bolj poudarjajo vlogo pomenov, simbolov in kulturnih okvirjev. Sociologija gledališča lahko zato veliko prispeva k sociološkemu pogledu na kulturo: od klasičnih razlag performativnosti, kot sta jih oblikovala Austin in Goffman, do sodobnih teoretičark in problematik, na primer Judith Butler in performativnosti spola (1990) ali prispevka Jeffreyja Alexandra (2002) o družbenih nastopih v politiki. Sociologija gledališča lahko tako zagotavlja vednost in vedenje o predstavah in performativnosti v različnih sferah družbenega življenja ter ponuja analitična orodja za empirično analizo različnih družbenih fenomenov.

4 Trije primeri »kritične umetnosti« 21. stoletja: uprizarjanje ključnih tem današnje družbe

Zadnja desetletja dvajsetega stoletja in prvi dve desetletji enaindvajsetega stoletja smo bili priče tekoči družbi, mrežni oziroma informacijski družbi (Castell 1996), ki prinaša kvalitativno spremembo človeškega izkustva. Hkrati pa smo priča prekarnosti (Bourdieu 1998)¹² in negotovosti. Med možnimi predmeti sociološke analize bomo izbrali tri hibridne in prepletene oblike uprizarjanja, tri primere »kritične umetnosti« v času negotovosti tekoče moderne.

1. Prvi primer je predstava *Alice v čudežni deželi: gledališki esej o koncu civilizacije* (*Alice nel paese delle meraviglie – Saggio sulla fine di una civiltà*, 2009) italijanskega režiserja Armando Punza, krstno izvedena v zaporu

---

se razlikuje od drugih umetnosti, ena od bistvenih je možnost neposrednega odziva v komunikacijski verigi, sporočila v gledališču so vedno oblikovana tudi glede na publiko (obenem tudi na soakterje na odru), v katero (v katere) so usmerjena. Za gledališko komunikacijo je značilna specifična performativna situacija, ki fizično prisotnim telesom in objektom omogoča, da postajajo znaki.

10. Knjiga je pod naslovom *Kulturni obrat* s spremno besedo Primoža Kraševca v slovenskem prevodu izšla leta 2012 pri založbi Studia Humanitatis.

11. O tem piše predvsem v knjigi *Cultural Turn*, v poglavju »The Anathomy of postmodernity«.

12. Bourdieu je svojo teorijo prekarnosti vpeljal v kratkem predavanju z naslovom »La précarité est aujourd’hui partout« (objavljenem 1998 v *Contre-feux*). Prekarnost po njegovem mnenju prizadene ljudi v prekarnih zaposlitvah in brezposelne, tako da jim odvzame možnost racionalnega načrtovanja prihodnosti.

Volterra.¹³ Temelji na mojstrovini Lewisa Carrolla, pri čemer tekst predstave vpleta in prepleta tudi monologe drugih avtorjev, Shakespearja (predvsem Hamleta), ob tem pa tudi Geneta, Pinterja, Čehova in Heinerja Müllerja. Igralci oziroma izvajalci so zaporniki, ki v zaporu z maksimalnim varovanjem prestajajo kazni zaradi različnih zločinov, kot so oboroženi ropi in umori.

V tej »tragediji moči« se liki skušajo osvoboditi vlog, ki jim jih naložijo njihovi dramatiki in družba, bruhajo Shakespearja, Carrolla in Geneta, mešajo njihove besede z besedami Carmela Beneja, Čehova in drugih avtorjev. Alica, izgubljena v tem svetu, je mlada igralka v turkizni barvi, edina ženska, edini nemški lik v tem dramatičnem breznu, ki v tajnosti igra, včasih vleče roko gledalca in ga sili, da beži iz sobe v sobo. Glasov je veliko in oblik je veliko: igralci so moški, oblečeni kot ženske, ki igrajo Norega Klobučarja, Hamleta, Ofelijo, črno prostitutko v roza škornjih z rdečo barvo.

Armando Punzo verjame, da lahko gledališče izvaja specifično dejanje udejanjene transgresije, pri čemer postaja telo prostor za prestrukturiranje kulturnih verovanj (Cavecchi 2016: 138–42). Punzo kot pionir posebnega snovalnega in terapevtskega gledališča za marginalizirane družbene skupine uporablja prakso, ki se začne z razumevanjem telesa kot potencialnega prostora dezorganizacije in se nato razvije v uprizoritveno tehniko, ki spodbuja kolektivne kulturne prevrate. A obenem se Punzo zaveda temeljnega dejstva tekoče moderne, kot jo definira Bauman, namreč, da živimo v času, za katerega je značilna »identiteta podrazreda«, ki »pomeni odsotnost identitete; pomeni izbris in zanikanje individualnosti, lastnega obraza« (Bauman 2008: 40). In verjetno ne bi mogli najti boljše ponazoritve identitete podrazreda v tekoči družbi sedanjosti, kot jo je z igralci zaporniki našel Punzo ter tako sociološko nazorno pokazal, kako so vsi akterji predstave izpadli z avtoritativno potrjenega seznama ustreznih in sprejemljivih. In družba na zapornikih dokazuje, kako bo vsako identiteto, za katero hrepenimo, vnaprej zavrnila.

2. Drugi primer bo predstava *Predali* (Schubladen, 2012) nemškega kolektiva She She Pop, ki raziskuje eklatantno nacionalno temo, in sicer združitev Nemčij. Za to priložnost je kolektiv igralcev_k vključil zunanje igralske kolegice, ki niso

13. Armando Punzo je avgusta 1988 v zaporu Volterra ustanovil Compagnia della Fortezza, sestavljeno iz zapornikov, ki so sodelovali na gledališki delavnici. Od takrat je to njegov stalni gledališki projekt, zaradi katerega se nikoli ni vrnil v Neapelj, kjer je prej deloval kot režiser. V zadnjih letih gledališke delavnice z zaporniki vodi skozi celotno leto, oblikuje gledališke sezone svoje Carte Blanche, nepridobitne umetniške organizacije, ki jo je ustanovil leta 1987 in je postala prvi italijanski nacionalni center za gledališče v zaporih, katerega ustanovitveni akt podpisujejo italijansko ministrstvo za pravosodje, regija Toskana, regija Pisa, občina Volterra in Ente Teatrale Italiano.

bile članice ali člani kolektiva, tokrat Vzhodnjakinje, saj so vse članice in člani She She Pop z zahoda (bivše Zahodne Nemčije). Skupaj so ustvarile poseben sociološki pristop k obdelavi materialov, ki temelji na tehnikah dokumentarnega gledališča. Sebi in javnosti so zastavile vprašanja, kot so: Kdo smo bili? Kdo smo zdaj? Zakaj smo postali taki? Tako so izvedle in komentirale »dramo« združitve Nemčij. Predstava je izpisala edinstveno zgodbo, gledališki esej, ki je komentiral sodobno življenje.

Na oder so sokreatorke postavile predlog drugačne zgodovine obeh Nemčij, zgodovine, ki je polifonična, materialna in subjektivna zgodovina hkrati. Dokumentarnost v gledališču tokrat ni ciljala na razkritje skrite zgodovinske resničnosti, temveč je poskušala prikazati konstrukcijo resničnosti. A to je tudi zgodovina Nemčije, ki Vzhodne Nemce razume kot tujce, ki so po mnenju Baumana spremmljivi in ki se v našo družbo lahko integrirajo samo, če se asimilirajo.

She She Pop tako pokažejo, da (če citiramo Baumana, ki seveda ne govorí o specifičnem nemškem nacionalizmu in patriotizmu) »nacionalizem zaklene vrata, odstrani tolkače in onesposobi zvonce ter razglasí, da imajo le tisti znotraj pravico, da so tam in da se tam za vedno naselijo« (Bauman 2002: 224). A tudi če gre le za patriotism, je ta le »na zunaj strpnejši, gostoljubnejši in dovzetnejši – odgovornost naprti tistim, ki prosijo, da bi bili pripuščeni« (ibid.). Nobena od obeh različic pa ne dopušča drugačnosti. Obe kažeta na dejstvo, da je paradoks tekoče moderne v tem, da težnje po emancipaciji, individualizaciji, detradicionalizaciji lahko pripeljejo do svojih nasprotij: pripravljenosti menjave svobode in individualnosti za pripadnost skupnosti (in seveda posledično zahteve po izločitvi tujkov) ter občutku varnosti.

She She Pop tako pokažejo, da se je Nemčija z združitvijo spremenila v »gariderobno skupnost«, katere »eksplozivna narava se dobro ujema z identitetami v dobi tekoče moderne« (ibid.: 251). Kot karnevalske ali eksplozivne skupnosti opozarjajo na prepad, »ki ga nismo premostili in za katerega se zdi, da ga ni mogoče premostiti, prepad med usodo posameznika *de iure* in posameznika *de facto*« (ibid.: 253). Takšne skupnosti nastanejo ob dogodkih, ki posameznike pahnejo iz njihovih monotonih vsakdanosti. So »enako nepogrešljiva lastnost krajine tekoče moderne« (ibid.). In kot tak dogodek lahko interpretiramo padec Berlinskega zidu in združitev Nemčij.

3. Tretji primer bo Oliver Frlić in njegova mednarodna koprodukcija *Naše nasilje in vaše nasilje* (*Our Violence and Your Violence*, 2016), ki je bila premierno prikazana na Dunajskih slavnostnih tednih ter je povzročila politične proteste in škandale na Poljskem, v Bosni in na Češkem).¹⁴ Predstava kot sociološki esej

14. Več o predstavi in Frlićevih subverzivnih taktikah v naslednjih razpravah: Toporišič, Tomaž:

predstavlja svobodno adaptacijo romana Petra Weissa iz leta 1975 o strukturnem nasilju v predvojni nacistični Nemčiji z naslovom *Estetika odpora*. Ukvarya se z zelo aktualno temo migracij in evropske identitete. Pri tem subverzivno meša politično nekorektnost z drastičnimi in šokantnimi prizori fizičnega gledališča. Interpretira in ponazarja islamski teror v povezavi z dolgo zgodovino zahodnega kolonializma, verskega terorizma, fašizma in kapitalističnega izkoriščanja. Gosto posejana je z očitnimi političnimi referencami (od verskih simbolov, posilstva, mučenja, terorizma do fašizma in islamofobije).

Igralci in režiser »napadajo« roko, ki jih hrani, in sicer evropske gledališke festivale in levičarske producente. Begunci in zaporniki preplavijo gledališki prostor, igralci izvajajo halucinogeni ples v oranžnih uniformah zapornikov iz Guantanama, že v naslednjem prizoru pa se pojavijo njihova gola telesa s kaligrafskimi arabskimi napismi na koži, kot da bi stopili iz videa Shirin Neshat.¹⁵ Jezus Kristus se spusti s križa in posili muslimanko v hidžabu; »plesalci« iz prizora v Guantanamu sedijo v krogu in mučijo novega »sirijskega« begunca, medtem ko glasovi iz ozadja zahtevajo minuto tišine za žrtve terorističnih napadov v Parizu in Bruslju. Sledi za Frlića značilen napad na občinstvo v slogu Petra Handkeja, izrečen s strani enega od izvajalcev: »Najbolj se sramujem vas, občinstvo. Za vas je celo smrt estetski dogodek.«

Če reprezentacijo sveta pri Frliću povežemo z Baumanom, lahko izpišemo naslednji sklep: V sodobnem svetu tekoče moderne so stvari le izjemoma vnaprej določene. Nič ni dokončno, ne porazi ne zmaga. Možnosti na videz ostajajo neskončne, resničnost pa tekoča in fluidna (Bauman 2002: 80). In res se zdi, da v Frlićevih predstavah, za katere je značilna tehnika ponavljanja in variacij, nič ni vnaprej določeno in da so pomembni, ves čas v gibanju, drseči označevalci brez označencev.

Skupine in predstave, ki smo jih navedli kot primere (She She Pop, Frlić in Punzo), predstavljajo pomemben glas v razpravi o ključnih temah današnje tekoče družbe. Za dosego svojega cilja uporabljajo različne metode, od žaljenja občinstva do »ostranjenja« oziroma (potujevanja) v pomenu Viktorja Šklovskega in potujitve v pomenu Berta Brechta. Namenoma zamegljujejo mejo med resničnostjo in fikcijo ter občinstvo spodbujajo, da izstopi iz svoje pasivne vloge.

»Oliver Frlić, an artist touching society's raw nerves« (2024); in Birringer, Johannes: »Really Actually Windy: On Environments, Technologies, and Dividual Performances« (2016).

15. Shirin Neshat je sodobna iranska vizualna umetnica, najbolj znana po svojih delih na področju fotografije, videa in filma, ki raziskuje odnos med ženskami ter verskimi in kulturnimi vrednotami islama. S svojimi intervencijami skuša doseči, da bi na gledalce delovala racionalno, tako s političnimi vsebinami kot tudi emocionalno, na najgloblji čustveni ravni.

Zatekajo se k performativni kulturi in ritualnemu gledališču z namenom soočiti občinstvo z lastnimi razmišljajmi in odgovornostjo. Predstave tako uprizarjajo in uzaveščajo (povejmo še enkrat z Baumanom) dejstvo, da v tekoči moderni pot, ki je nekoč veljala za napredek »od lastninskih pravic do političnih in od tam do socialnih pravic« (Baumann 2013: 16), ni več prehodna oziroma ne obstaja več.

Sociološki pristop je del umetniške taktike, za katero je značilna celo uporaba kvantitativnih metodologij in postopkov. Podatki in številke tako lahko postanejo del procedure in uprizoritve hkrati. Predstave sociološke in demografske kategorije, kot je etnična pripadnost, ponazarjajo s skupinami ljudi, ki oblikujejo žive dele diagrama. Zdi se, kot da bi dejansko razvile specifično zvrst sociološkega gledališča.

5 Zaključek: Sociološko razumevanje gledališča kot družbene in kulturne prakse

Obravnavani primeri govorijo v prid sociološkemu pristopu k uprizarjanju, kot smo ga ponazorili v dialogu z Baumanom, Bourdieujem, Shevtsovo in Pavicom. Tako umetniki kot teoretički so se znašli v nenavadnem kontekstu družbe, ki jo obvladujejo kibernetički prostor in simulakri in v kateri pogosto postanejo le dekoraterji in zabavljači za cinične potrošnike.

Umetnost v družbi, katere vladajoča ideologija temelji na ideji svobodne volje posameznice_ka, ki naj bi lahko premagala omejitve rase, spola in družbenega razreda, se je morala soočiti z novo globalistično ideologijo nove transnacionalne multikulturalnosti, kot jo je definiral eden od kritikov tekoče moderne, hkrati pa tudi sodobnih subverzivnih umetnikov_ic Gómez-Peña s pojmi, kot so »nova transnacionalna multikulturalnost brez ‚pravih‘ ljudi druge barve kože, pravih umetnikov, izobčencev in revolucionarjev« (Gómez-Peña 2001: 12). Vsakodnevni spektakel tekoče moderne je nadomestil vsebino in oblike. Je vseprisoten, samoumeven in prevzema različne mediatizirane forme: »Vsi smo postali vsakodnevni opazovalci in udeleženci v novem fenomenu ekstremne kulture« (Gómez-Peña 2001: 13).

Gledališče in umetnost sta se tako znašla v družbi, kjer estetika »telecityja¹⁶ in njene brezhibno tehnološko popolnjene površine postajajo nadomestek za etiko. Kdorkoli izmed nas lahko postane objekt marginalizacije. Smo bauma-

16. *Telecity* ali *telemesto*, neologizem Henninga Becha, je uporabljal Bauman pri raziskavah vzporednic med televizijo in mestom. V telemestru (kot zapiše v *Postmoderni etiki*) so si tujci zelo blizu kot objekti, a so obsojeni na oddaljenost kot subjekti dejanj. »Drugi se zdi, da so kot objekt užitka, brez obveznosti. Njihov obstoj opravičuje dejstvo, da ponujajo zabavo« (Bauman Postmodern Ethics: 186).

novski potepuh v epohi neangažiranosti, iskanju številnih, a minljivih družbenih izkušenj, ki jim seveda manjkata namembnost in kakršna koli ontološka varnost. Toda tudi v tem svetu sociologija gledališča ohranja status družbene raziskave gledališča. Kot zapiše Maria Shevtsova:

Sociologija gledališča pomeni razumevanje gledališča kot družbene in kulturne prakse. Tu je ključen pojem »prakse«, saj vključuje koncepte subjektivnosti, kolektivnosti in konteksta – družbenega praktičnega konteksta, v katerem se ta umetniška, ustvarjalna praksa izvaja. Ukvaramo se z umetnostjo, ne z življenjem, čeprav je »življenje« v nekem pomenu vključeno v to (Shevtsova in Uriān 2002: 2).

A hkrati kot da bi se sociologija gledališča v dvajsetem stoletju vračala k Augustu Comtu¹⁷ in njegovi razlagi besede »sociologos« kot diskurza o družbi¹⁸, ki se ukvarja predvsem z gledališčem in uprizoritvenimi umetnostmi na splošno. A tudi sama ideja tega, kar pojmenujemo s pojmom gledališče, je kulturno in zgodovinsko pogojena, saj vsako obdobje v skladu s svojo ideologijo in estetiko gledališču postavi tako meje kot tudi definira njegove temeljne značilnosti. Če želimo primerno razviti sociologijo gledališča, moramo upoštevati naslednja koraka:

1. Vrnitev umetniškega dela in umetnika v središče raziskav. To nam bo omogočilo, da bomo uvideli, kako je umetnost res lahko blago, vendar je njen razlikovalna značilnost prav vključevanje v pomen in sposobnost vzbujanja značilnega estetskega odziva.
2. Primarni cilj sociologije gledališča torej ni, da razišče kompleksnost odnosov med umetniškimi deli in ekonomsko infrastrukturo, ampak raziskava kompleksnih odnosov med umetniškimi in kulturnimi produkcijami ter ideološkimi koncepti določene družbene formacije, razreda znotraj danih zgodovinskih in družbenih okoliščin.

Tako je tudi danes še vedno aktualen celoten snop metodologij in polj raziskav, ki so jih predlagali Gurvitch v petdesetih letih, Duvignaud v šestdesetih ter Shevtsova in Pavis s sociosemiotiko v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Hkrati pa je v zadnjih desetletjih postalo jasno, da se mora sociologija gledališča odpreti

-
17. Značilen primer zagovora tovrstnega povratka je knjiga Pierra Arnauda *Sociologie de Comte*.
  18. Kot navaja v razpravi »Comte et Littré: les débats autour de la sociologie positiviste« Annie Petit, je Auguste Comte znotraj svojega dela *Le cours de philosophie positive* leta 1838 predlagal izraz »sociologija« kot poimenovanje za znanost o družbenih fenomenih (Petit 1992: 15). Povezal je latinsko besedo *socius* (verjetno iz latinske besede *sequor*: slediti), ki pomeni zaveznik, sopotnik, in grško besedo *logos*, ki pomeni racionalni govor.

za dialog z raznolikimi metodologijami. Vzpostaviti mora nov, interdisciplinarni pristop, ki bo vključeval orodja za analize uprizoritvenih praks v svetu, v katerem je (če se vrnemo k Baumanu) »malokaj vnaprej določeno, še manj nepreklicno« in možnosti ostanejo neskončne, saj »ne sme biti nobeni dovoljeno, da okameni v večno stvarnost. Bolje je, da ostanejo tekoče in fluidne in ‚uporabne do‘ določenega datuma, saj bi sicer izrinile ostale možnosti onkraj dosega in v kali zatrle prihodnje avanture« (Bauman 2002: 80).

SUMMARY

The article "Sociology of theatre in an age of uncertainty of liquid societies" looks at the possibilities for developing the sociology of theatre in an era defined as liquid modernity by Zygmunt Bauman. We commence by considering the following premise: In a world characterised by uncertainty, unpredictability and individualism, the sociology of theatre must confront the consequences of the "liquid society". We have transitioned from an era when we understood ourselves as "pilgrims" in search of deeper meaning to an era when we are acting as "vagabonds" in the pursuit of multiple yet fleeting social experiences. While pilgrims could still be controlled, vagabonds lack purpose and ontological security.

In this context, the sociology of theatre can provide a platform for exploring the shifting dynamics of identity, relationships, and power structures in an ever more fragmented and individualistic society. Further, the sociology of theatre can help with understanding the ways in which theatrical practices shape and are shaped by broader social processes. It can shed light on the mechanisms via which theatrical performances influence social norms, values, and collective imaginaries. By examining the production, reception and consumption of theatre, sociologists can uncover the social, political and economic forces that influence the theatrical landscape and the meanings attributed to it.

While doing so, the sociology of theatre in the current era calls for a deep understanding of the fluidity, uncertainty and individualism that characterise contemporary society. It should embrace the transience of social experiences, examine the ways in which theatre reflects and responds to these dynamics, and explore the broader social implications held by theatrical practices. Thus, it will be able to add to our understanding of the complexities of the modern world and provide insights into the transformative potential of theatrical performances.

To develop a meaningful sociology of theatre, we need to consider the following steps:

1. Place the artwork and the artist at the centre of research. This approach allows us to recognise that while art can be commodified, its distinguishing characteristic lies in its capacity to evoke aesthetic responses and create meaning.
2. Embrace the concept of culture as a relatively autonomous space of expression and knowledge, and theatre as a relatively autonomous space of experience and practice. From this perspective, we can observe society through art, learn about society through art, and learn about art through society.

The primary goal of sociology of theatre is not merely to explore the complexity of the relationships between artworks and economic infrastructure, but to investigate the complex relationships between artistic and cultural productions and the ideological concepts of a given social formation or class within specific historical and social circumstances. The methodological approaches and fields of research proposed by Gurvitch in the 1950s, Duvignaud in the 1960s, and Shevtsova and Pavis with socio-semiotics in the 1990s remain relevant today. However, it has become clear that sociology of theatre must engage in a dialogue with various methodologies employed in cultural studies (R. Williams, S. Hall), critical social theory (T. W. Adorno), gender and sexuality studies (J. Dolan), postcolonial studies (Edward Said/Gayatri Spivak) and critical race studies (H. Young). By incorporating these steps and engaging with interdisciplinary perspectives, the sociology of theatre can continue to evolve and produce insights into the dynamic theatre–society relationship in our social context today.

Literatura

- Adorno Theodor W. (1984): *Aesthetic Theory*. G. Adorno in R. Tiedeman (ur.). London: Routledge and Kegan Paul.
- Alexander, Jeffrey (2022): *Performance and Power*, Polity.
- Arnaud, Pierre (1969): *Sociologie de Comte*. Paris: PUF, 1969.
- Badiou, Alain (2004): *Mali priročnik o inestetiki*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- Badiou, Alain (2005): *Dvajseto stoletje*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihanalizo, zbirka Analecta.
- Bauman, Zygmunt (1996): *From Pilgrim to Tourist—or a Short History of Identity*. V S. Hall in P. Du Gay (ur.): *Questions of cultural identity: 18–36*. Newbury Park, CA: Sage Publications, Inc.
- Bauman, Zygmunt (2000): *Liquid Modernity*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2002): *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Bauman, Zygmunt, (2008): *Identiteta. Pogovori z Benedettom Vecchijem*. Ljubljana: Založba /*cf.

- Bauman, Zygmunt (1993, 2008): Postmodern Ethics. Oxford: Blackwell. (Slovenski prevod: Postmoderna etika. Ljubljana: Založba filozofske fakultete.)
- Bauman, Zygmund (1998): On Glocalization: or Globalization for some, Localization for some Others. Thesis Eleven, 54 (1), 37–49.
- Birringer, Johannes (2016): Really Actually Windy: On Environments, Technologies, and Divilual Performances. Theatre Journal 68 (4): 633–647.
- Bourdieu, Pierre (1993): The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature. Cambridge: Polity.
- Bourdieu, Pierre (1998): *La précarité est aujourd'hui partout. Contre-feux*. Pariz: Raisons d'Agir.
- Butler, Judith (1990): Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. New York: Routledge.
- Castells, Manuel (1996): The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell.
- Cavecchi Mariacristina (2016): Shakespeare, a Galera and a Surreal World of Stage Objects. V K. Elam in F. Liberto (ur.): Costellazioni. Rivista di lingue e letterature 1, Shakespeare and the Object I: 119–49. Rim: Università di Roma La Sapienza.
- Danto, Arthur (1997): After the End of Art. New Jersey: Princeton University Press.
- Eagleton, Terry (1996): Literary Theory, an Introduction. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Eco, Umberto (1996): Semiotika gledališke predstave. Prisotnost, predstavljanje, teatralnost. Ljubljana: Maska.
- Fischer-Lichte, Erika (2008): The Transformative Power of Performance. A New Aesthetics. London: Routledge.
- Geertz, Clifford (1994): Art as a Cultural System. Local Knowledge: Further essays in interpretative Anthropology. London: Fontana Press.
- Giddens, Anthony (1991): Modernity and Self-Identity: Oxford: Polity.
- Goffman, Ervin (1959): Performances. The Presentation of Self in Everyday Life. New York: Anchor Books.
- Gómez-Peña, Guillermo (2001): The New Global Culture: Somewhere between Corporate Multiculturalism and the Mainstream Bizarre (a border perspective). TDR: The Drama Review, 45 (1): 7–30.
- Gurvitch, Georges (1956): Sociologie du théâtre. Les lettres nouvelles, IV (35): 196–210.
- Hall, Stuart (1980): Culture, Media, Language. London: Hutchinson.
- Jameson, Frederic (1998): Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern 1983–1998. London, New York: Verso.
- Lotman, Juriј Mihajlovič (2006): Znotraj mislečih svetov: človek – tekst – semiosfera – zgodovina. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Meerzon, Yana: (2008): Introduction Theatrical semiosphere: Toward the Semiotics of Theatre Today. Semiotica 2008(168):1–10.

- Mander, Mary S. (1987): Bourdieu, the Sociology of Culture and Cultural Studies: A Critique. *European Journal of Communication*, 2 (4): 42753. DOI: <https://doi.org/10.1177/0267323187002004004>.
- Pavis, Patrice (1982): *A Semiotic Approach to Disparitions, Languages of the Stage: Essays in the Semiology of Theater*. New York: Performing Arts Journal Publications.
- Pavis, Patrice (1985): *Voix et Images de la scène*. Lille: Presses Universitaires de Lille.
- Pavis, Patrice (1997): *Gledališki slovar*. Ljubljana: Knjižnica MGL.
- Pavis, Patrice (1990): *Le théâtre au croisement des cultures*. Paris: José Corti.
- Petit, Annie (1992): Comte et Littré: les débats autour de la sociologie positiviste. *Communications*, 1992 (54): 15–37.
- Roudometof, Victor (2016): Theorizing glocalization: Three interpretations1. *European Journal of Social Theory*, 19 (3): 391–408. DOI: <https://doi.org/10.1177/1368431015605443>.
- Schechner, Richard (1990): *By Means of Performance. Intercultural Studies of Theatre and Ritual*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shevtsova, Maria (1989): The Sociology of the Theatre, Part One: Problems and Perspectives. *New Theatre Quarterly*, 5 (17): 23–35.
- Shevtsova, Maria (2009): *Sociology of Theatre and Performance*. Verona: QuiEdit.
- Shevtsova, Maria, in Uriān, Dan (2002): Introduction in the form of a dialogue. *Contemporary Theatre Review*, 12 (3): 1–8.
- Skušek Močnik, Zoja (1980, 2022): *Gledališče kot oblika spektakelske funkcije*. Ljubljana: DDU Univerzum.
- Tabet, Simon (2017): Interview with Zygmunt Bauman: From the Modern Project to the Liquid World. *Theory, Culture & Society*, 34 (7–8): 131–146.
- Toporišič, Tomaž (2024): Oliver Frlić, an artist touching society's raw nerves. V R. Remshardt in A. Mancewicz (ur.): *The Routledge companion to contemporary European theatre and performance: 552–558*. London: Routledge.
- Ubersfeld, Anne (2002). Brati gledališče. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko.

Podatki o avtorju

Prof. dr. **Tomaž Toporišič**

Univerza v Ljubljani, Akademija za gledališče, radio, film in televizijo
Trubarjeva 3, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-mail: tomaz.toporisic@agrft.uni-lj.si

SF SF SF SF SF SF

RECENZIJE KNJIG

BOOK REVIEWS

Дядя Яков

Majda Hrženjak

Andreas Reckwitz: Družba Singularnosti. O struktturnih spremembah moderne.

Ljubljana: Založba Krtina, 2023. Prevod: Ana Monika Habjan.
554 str., (ISBN 978-961-260-154-6), 45 EUR

Andreas Reckwitz, nemški sociolog in kulturni teoretik, profesor obče sociologije in sociologije kulture na Humboldtovi univerzi v Berlinu, avtor knjig *Das hybride Subjekt* (2006), *Die Erfindung der Kreativität* (2012), *Das Ende der Illusionen* (2019), v svojem odmevnem delu *Die Gesellschaft der Singularitäten. Zum Strukturwandel der Moderne* (2017) nadaljuje premišljanja spremenjanja moderne družbenosti, ki v družboslovju in humanistiki aktivno potekajo od osemdesetih let 20. stoletja. S pojmi, kot so »pozna moderna« (Giddens), »družba tveganja« (Beck), »tekoča moderna« (Baumann), »mrežna družba« (Castells), »novi duh kapitalizma« (Boltanski in Chiapello), sociologi opisujejo spremenjene razmere družbenosti, ki se na ozadju predstav o racionalno urejeni, povezani in funkcionalno diferenciirani moderni družbi kažejo v procesih globalizacije, fragmentacije, individualizacije in digitalizacije družbe, pospeševanja mobilnosti, fleksibilizacije dela, pluralizacije življenjskih potekov in krčenju sistemov socialne varnosti. Medtem ko ti koncepti osvetljujejo spremenjanje moderne skozi specifične posamične značilnosti sodobnih družb, delo *Družba singularnosti* prinaša poizkus celovite refleksije struktturnih sprememb sodobnosti skozi koncept singularnosti in novega izobraženega srednjega razreda kot nosilca singularnosti.

Metodološko Reckwitz izhaja iz primerjalne historizacije, s katero identificira tri obdobja moderne. Klasična moderna, pravi avtor, vznikne okoli leta 1800. Znotraj klasične moderne razlikuje med meščansko moderno, ki prevladuje večji del 19. stoletja, in industrijsko ali organizirano moderno, ki traja od začetka do sedemdesetih let 20. stoletja, ko nastopi pozna moderna. V okviru industrijske moderne je zanimiva avtorjeva karakterizacija državnega socializma, kot pravi: »Po moje zahodni kapitalizem in državni socializem nista strukturni alternativi, pač pa različici ene radikalizirane racionalistične moderne. Še več: državni socializem je s svojim za celotno družbo veljavnim planskim imperativom in svojo določno desingularizacijo pravzaprav ponujal še čistejšo obliko industrijske moderne in njene logike občega. Vseeno se je zahodnokapitalistična verzija, kakršno idealnotipsko uteleša »kultura fordizma« in »amerikanizma«, dolgoročno izkazala za vplivnejšo, poleg tega se je zmogla preobraziti v pozno moderno« (str. 48).

Tako v meščanski kot v industrijski moderni je, kot utemeljuje avtor v prvem poglavju, prevladovala logika občega, ki jo opredeljuje kot tehnično, kognitivno in normativno racionalizacijo družbenih praks in institucij, ki poudarja standardizirane, formalizirane in pospolšene načine opazovanja, vrednotenja, proizvajanja in prisvajanja objektov, subjektov, prostorov, časov in kolektivov. Osrednja teza *Družbe singularnosti* pa je, da »v poznomodernih družbah potekajo strukturne spremembe, pri katerih nekdaj prevladujočo vlogo družbene logike občega prevzema družbena logika posebnega« (str. 14), ki

vse bolj oblikuje gospodarstvo, delo, življenjske sloge in politične skupnosti. Za sodobne poznomoderne družbe je torej, tako avtor, značilna družbena logika singularnosti, v kateri se –v nasprotju z družbeno logiko občega, ki poudarja splošnost, normalnost in funkcionalnost – družba strukturira po logiki edinstvenosti, izjemnosti, neprimerljivosti, performativnosti in afektivnosti. Izhodiščna predpostavka *Družbe singularnosti* je, kot pravi Reckwitz, da v celotni moderni med sabo tekmujeta družbeni logiki občega in posebnega, ki tvorita »Janusovo glavo« modernosti in, kot dodaja, podružbljenja na-spoloh. A če so v prejšnjih obdobjih prevladovali logika občega in njeni racionalizacijski procesi, v pozni moderni prevlada logika singularnega, v kateri so temeljni procesi kulturalizacije; med njimi avtor izpostavi predvsem valorizacijo in aficiranje (str. 86). Avtorjevo razumevanje kulturalizacije je specifično. Opirajoč se na Batailla in Cailloisa, poudari predvsem tisto, v čemer kultura presega racionalnost kot odgovor na problem pomanjkanja in reda v družbi ter usmerjenost v koristnost, produkcijo, akumulacijo in učinkovito regulacijo. Kulturalizacijo družbenega, pravi avtor, pa je treba razumeti kot odgovor na problem smisla in motivacije. Kulturne prakse so distancirane od instrumentalnosti in potreb, so brez smotra in funkcije, »imajo neko vrednost, so močno afektivno napolnjene prakse razdajanja« (str. 95).

Delo *Družba singularnosti* prinaša podroben analitičen opis tega, kar avtor pojmuje kot poznomoderno eksplozijo singularnosti, v kateri se ljudje, predmeti, čas, prostori in kolektivite vse bolj kulturalizirajo oziroma se proizvajajo, vrednotijo in konzumirajo kot posebni. V drugem poglavju avtor analizira, kako se logika singularnega manifestira v postindustrijskem kulturnem kapitalizmu in kreativnih industrijah. Če je industrijsko gospodarstvo temeljilo na množični produkciji, hierarhični organizaciji, standardizirani potrošnji in trgih, na katerih poteka konkurenca na podlagi cene in kakovosti, pa ekonomija singularnosti, nasprotno, temelji na afektivnih dobrinah in storitvah, projektni produkciji, fleksibilni mrežni organizaciji, pluralizirani, soudeleženi in kurirani potrošnji ter kompetitivnosti, ki temelji na ekonomiji privlačnosti in pozornosti. Posledica tega je hiperkompetitivnost, saj ni dovolj, da je izdelek ali storitev cenejši ali boljši, temveč mora biti drugačen, avtentičen in aficirajoč.

V tretjem poglavju avtor analizira singularizacijo sveta dela, ki vse bolj privzema poteze kreativne ekonomije, v kateri je delo nematerialno, okupirano s komunikacijo, znaki in afekti, destandardizirano in fleksibilno ter usmerjeno v samouresničevanje. V svetu dela se vzpostavlja temeljna strukturalna polarizacija znotraj družbe pozne moderne med *lovely jobs* in *lousy jobs* (str. 210). Na eni strani je kulturno in umsko visoko kvalificirano kreativno delo, ki je projektno, notranje motivirano ter prinaša potencialni družbeni prestiž na singularnih trgih atraktivnosti, pozornosti in avtentičnosti po načelu *the-winner-takes-all* (str. 183). Na drugi strani je enostavno storitveno in industrijsko delo, kjer gre za repetitivne in standardizirane funkcionalne dejavnosti s šibko notranjo motivacijo, ki je statusno in ekonomsko razvrednoteno.

Četrto poglavje obravnava tehnologije – algoritmi, digitalizacija in internet – kot temeljno infrastrukturo singularnosti, ki hiperproduktivno ustvarja informacije, naracije in podobe. Pri tem zasleduje mobilizacijo afektov in avtentičnosti, intenzivnost pa črpa s prestopanjem družbenih meja med javnim in zasebnim, med mediji in resničnostjo.

Digitalna tehnologija je, tako avtor, tehnologija preobilja, ki proizvaja veliko več dobrin, kot je na razpolago pozornosti, zato do skrajnosti zaostruje boj za vidnost. Tehnologija in ekonomija postaneta, paradoksno, dejavnika množične edinstvenosti, ki se, spet paradoksno, generira z rekombinacijo obstoječega.

Singularni življenjski slogi so vsebina petega poglavja. Reckwitz trdi, da se v najčistejši obliki kažejo v »novem izobraženem srednjem razredu«, katerega kulturni status je zagotovljen z dostopom do »uspešne samorealizacije« prek »kuratiranega življenja« (vključno z avtentičnimi potovanji, estetskimi domovi, zdravo hrano in telesom ter kultivirano izobrazbo), medtem ko »novi storitveni razred« doživlja kulturno razvrednotenje svojih rutinskih zaposlitev in standardiziranih kulturnih (potrošniških) praks.

V politiki se logika singularnega kaže v »apertističnem in diferencialnem liberalizmu«, v katerem kultura v kozmopolitskem smislu velja za »vir kakovosti življenja in konkurenčnosti« in v kulturnem esencializmu nastajajočih nacionalizmov, desnih populizmov in verskih fundamentalizmov. V zaključku Reckwitz izpostavi tri vrste kriz, ki jih generirajo pogoji singularne družbe: krizo prepoznavanja, samouresničevanja in političnega.

Kljub temu da delo *Družba singularnosti* prinaša celovito, koherentno in poglobljeno analizo sodobnosti, presenetljivo Reckwitz ne naslavlja nekaterih temeljnih vprašanj sodobnosti in predpostavk svoje analize. Odgovora na vprašanje, kaj je vzrok in gonilo družbene logike singularizacije, Reckwitz ne razvije. Refleksija je analitično deskriptivna, brez kritičnih in normativnih observacij. Avtor analizira izključno zahodne družbe (s fokusom na Združenih državah Amerike, Veliki Britaniji in Nemčiji); tematizacija singularizacije v raznolikih družbenih kontekstih je odsotna. Kljub preseganjу metodološkega nacionalizma ni opaziti, da bi avtor izhajal iz globalne perspektive oziroma da bi sploh odpiral vpogled v razmerja med »zahodno« družbeno logiko singularizacije in njeno domnevno »zunanjostjo«, ki je morebiti celo njen strukturni pogoj. Nenazadnje, nenavadno se zdi, da se tako celovita refleksija sodobnih pogojev sploh ne dotakne okoljskih sprememb.

Kljub temu je delo *Družba singluarnosti* grandiozno in temeljno. Čeprav obsežno in prepredeno z gosto mrežo na novo izumljenih pojmov, katerih namen je natančno popisati sodobne pogoje, se delo odlično bere (zasluge za to gredo tudi odličnemu prevodu) in bralko_ca posrka z odpiranjem (samo)refleksije živetih samoumevnosti, zato je poučno in zanimivo za širok krog beročih.

Mirt Komel

**Sandor Ferenczi: Psihoanalitične študije.
Ljubljana: Studia Humanitatis, 2022. Prevod: Zoltan Pap.
413 str., (ISBN 978-961-7145-08-3), 29 EUR**

Od pionirskih časov psihoanalize je minilo dobro stoletje, in vsekakor ni napačno reči, da se je v vsem tem času psihoanaliza precej preoblikovala, ključni dejavnik pri tem pa je bila njena vsespološna popularizacija, tako da se je iz specializirane, manjšinske, subverzivne, kontroverzne psihiatrične discipline ne samo postopoma etablirala znotraj polja psihologije nasploh in psihijatrije še posebej, pač pa celo prešla v vsakdanjo rabo, saj so o njenih osnovah poučeni ne le visoko izobraženi intelektualci s področij humanistike in družboslovja, temveč je z njo seznanjen tudi dobršen del dobro omikanih državljanov.

No, takšen občutek dobi človek, ko prebira Ferenczijeve *Psihoanalitične študije*, izbor njegovih esejev, prispevkov in predavanj iz časa najtesnejšega sodelovanja s Freudom (za vse biografske in bibliografske podatke, vključno z zgodovinskim kontekstom, lahko samo napotim na izčrpno spremno besedo, ki jo je za slovenski prevod prispeval Janko Bohak): da je psihoanaliza nekaj, kar je tako rekoč med nami že od vedno; da so problemi, ki jih naslavlja psihoanaliza na podlagi kliničnih primerov, pravzaprav problemi celotne družbe; da so pojmi, s katerimi intervenira v te probleme, poznani vsem; in da je poslanstvo psihoanalize v tem, da razsvetljensko prispeva k splošnemu blagostanju.

O tem, kako velikopotezno je Ferenczi razmišljal o psihoanalizi in njeni družbeni vlogi, se lahko prepričamo npr. iz naslednjega pasusa (str. 375):

Raziskovanje nezavednega duševnega življenja in izdelava za to namejnene raziskovalne metode – kar je najpomembnejši dosežek psihoanalitične psihologije – ni revolucionarno le v psihijatriji, ampak tudi v skorajda vseh vejah t. i. intelektualnih znanosti. Že zdaj se lahko ponaša z nepričakovanimi rezultati na področju socialne psihologije, pedagogike in psihologije umetniškega ustvarjanja. Mednarodno psihoanalitično združenje in njene območne skupine se že od leta 1908 trudijo, da bi nova metoda spoznavanja, preučevanja in raziskovanja duševnosti – ki je bila sprva le terapevtski protokol zdravnikov – postala dostopna vsem tistim, ki Freudovo znanost uporabljajo v širokem krogu teorije in prakse.

O »domačnosti« tem, ki jih odpira Ferenczijeva knjiga, pa se lahko vsakdo prepriča že samo iz naslovov nekaterih prispevkov in načina, kako obravnava dotične problematike, ki zadevajo delno takratno družbo na prelomu devetnajstega v dvajseto stoletje, delno pa vztrajajo in ostajajo z nami še danes: *Spiritizem; Pomen homoseksualnosti v patologiji paranoje; Samozadovoljevanje; Primer Déjà vu; Vodljive sanje; Simbolika oči; Dedkov kompleks; Domnevna zmotna dejanja; Sanje seksualne simbolike; Psihologija pravljic; Nedeljske nevrose; Psihoanaliza in kriminologija* itd.

Vidimo lahko, da je veliko, pravzaprav večina tem enakih kot pri Freudu, ki je na neki točki namenoma začel pisati tako, da bi naslovil čim širšo publiko in preko tega

ovinka ustvaril širši konsenz glede njene vloge v družbi, kar ji je bilo s strani strokovne javnosti vsaj spočetka odrekano in o čemer pričajo natanko tiste tri slovite monografije, tri »kraljevske poti do nezavednega«, ki jih Lacan navaja kot primere tega, kako »dober nos« je imel Freud za lingvistična vprašanja *avant la lettre: Interpretacija sanj, Vic in njegov odnos do nezavednega, Psihopatologije vsakdanjega življenja*.

Znotraj tega polja, ki ga še najlepše povzema naslov tretje navedene, »psihopatologije vsakdanjega življenja«, je Ferenccijev prispevek k psihoanalizi vsekakor veliko močnejši od njegovega prispevka k psihoanalitski teoriji, ki jo je Freud razvijal predvsem v *Metapsiholoških spisih*, tako rekoč hard-core »psihoanalitski metafiziki«. Vzemimo za pokušino izjemno zabavno razlago »nedeljskih motenj« (str. 362–363):

Nedelja je v kulturi današnjega človeka praznik. Vendar je razočaran tisti, ki misli, da je edini pomen prazničnega dne samo v telesnem in duševnem mirovanju. K sprostitvi namreč veliko prispevajo tudi drugi duševni dejavniki. Ta dan smo sami svoji gospodarji. Počutimo se osvobojeni vseh, od zunaj vsiljenih obveznosti in okoliščin. Hkrati čutimo tudi neko notranjo osvoboditev. Od Freuda vemo, da naše logično, etično in estetsko razmišljjanje usmerjajo notranje sile. Te so samo gonska reprodukcija tiste nuje, ki je bila nekoč človeku vsiljena od zunaj. Ni čudno, da se ob zmanjšanju aktualnega zunanjega pritiska osvobodi tudi del gonov, ki so sicer trajno potlačeni. Zmanjšanje zunanje cenzure posledično povzroči tudi sprostitev notranje cenzure.

Razlaga je tako genialno preprosta, da se nam zdi, kakor da sploh ne bi potrebovali psihoanalize za tako banalno ugotovitev: natanko zato, ker se ob nedeljah sprostimo, postanemo tesnobni, in to ne velja le za nedelje in praznike, pač pa tudi za počitnice in nasploh dela prosti dnevi. Če niste vedeli, zakaj ste tesnobni natanko takrat, ko bi morali biti najbolj sproščeni in neomejeno uživati, no, zdaj veste.

Ampak. Za teoretsko interpretacijo tesne zveze med, pogojno rečeno, »ugodjem in neugodjem« se je treba vendarle obrniti h klasiki, k slovitemu Freudovemu tekstu *Onstran načela ugodja*, v katerem je »gon smrtik« analiziran in reflektiran skozi tako različne filozofske in znanstvene optike (začenši z naslovno navezavo na Nietzschejev *Onstran dobrega in zlega* in zaključivši z Goethejevim *Faustom*), da so porodile vsaj toliko različnih interpretacij tega še vedno škandalognega in subverzivnega teksta, ob katerem se še danes lomijo kopja različnih interpretov.

Ferenczi nasploh je imel sam takšen odnos do psihoanalize, da jo je imel v prvi vrsti za prakso, ki jo gre pač prakticirati, in ne toliko za teorijo, o čemer priča eden izmed kamnov spotike s Freudom: namreč, Freud mu je leta 1932 odsvetoval udeležbo na konferenci, na kateri naj bi Ferenczi imel prispevek *Zmeda jezika*, v katerem naj bi na »predfreudovski« način obravnaval teorijo zapeljevanja, s katero se je sicer – kakšna ironija – zapletel na »zeleni veji« prakse, na katero je stavil veliko bolj kot na »sivo teorijo«, ko se je z neko svojo analizantko zapletel v ljubezensko razmerje, zaradi katerega mu je potem Freud svetoval, naj raje odneha s »tehniko poljubljanja« na psihoanalitskih seansah.

Skratka, mislim, da obstaja neka določena zveza med samozaverovanim zanašanjem na prakso in mankom teoretske refleksije, vključno s pretirano domačnostjo, ki jo takšna

drža proizvaja, in nemara je zaradi tega natanko takšen pretiran občutek »domačnosti« s temami, ki jih obravnava Ferenczi, ko poskuša »približati« psihoanalizo »navadnim ljudem«, tudi tisto, česar se kaže vsaj nekoliko varovati.

Psihoanaliza je, če že kaj, vse prej kot varuh domačnosti. Je nekaj, kar ima posluh za *Unheimliche*, ki nepričakovano vznikne natanko na tistih kočljivih točkah, ki se zdijo najbolj domače, a se naposled izkažejo za razpoke v teksturi »vsakdanjega življenja«, za vrzeli, iz katerih zazija neka neznosno domača tujost.

Mar ni to lepa definicija nezavednega kot takega?

Maja Zadel

Veronika Bajt: Etnična diskriminacija: strategije raziskovanja in merjenja.
Ljubljana: Mirovni inštitut, 2022.
165 str., (ISBN 978-961-6455-99-2), 19,90 EUR

Monografija *Etnična diskriminacija: strategije raziskovanja in merjenja* avtorice Veronike Bajt se loteva aktualne tematike raziskovanja diskriminacije na podlagi etnične oziroma nacionalne pripadnosti, barve kože in/ali religije. Avtorica, dolgoletna raziskovalka na Mirovnem inštitutu, z monografijo zapolnjuje vrzel na področju raziskovanja etnične diskriminacije. Delo predstavlja zaokroženo celoto metodoloških pristopov in dopolnjuje dosedanje raziskovalne ugotovitve s kvantitativnimi, predvsem pa vsebinsko bogatimi kvalitativnimi rezultati ter izsledki terenske raziskave, pri kateri je bila uporabljena metoda situacijskega testiranja.

Raziskovanje in merjenje etnične diskriminacije je nedvomno pomembna tema, saj gre za izmuzljiv fenomen. V osnovi pomeni kršenje pravice do enake obravnave na različnih področjih. V primeru monografije se etnična diskriminacija nanaša na neenako obravnavo na temelju rase, barve kože, narodnega ali etničnega izvora in/ali religije na področjih zaposlovanja, zdravstva, šolstva ter dostopa do dobrin in storitev idr. Avtorica pri tem zajame osebne izkušnje ljudi, ki se z diskriminacijo srečujejo. Diskriminacija je v določenih primerih nedvomno eksplicitna in namerna, lahko pa je tudi subtilna. Pomembno je tudi upoštevati, da kdor diskriminira, svojega vedenja ne dojema nujno kot takega. Prevladujoče družbene norme in stereotipi nam namreč lahko dajo lažni občutek o »sprejemljivosti« diskriminatornih dejanj. Videti je, da tako politiki in javni uslužbenci kot delodajalci, sindikati ter raziskovalci in drugi predpostavljajo, »da so diskriminatorne prakse stvar preteklosti« (str. 70), a te dejansko še kako prežemajo naš vsakdan. Gre za prakse, ki so zakoreninjene v družbenih, gospodarskih, političnih, zgodovinskih in kulturnih strukturah ter odnosih – in jih je zato težko odpraviti. In očitno jih je težko celo prepoznati. Ravno zaradi tega so raziskave, ki razkrivajo tako prisotnost etnične diskriminacije na različnih področjih kot uvid v osebne izkušnje diskriminiranih posameznikov in posameznic, izrednega pomena. Še posebej če jim ob bok postavimo zaskrbljujoče dejstvo, da se socialna distanca in negativna stališča do priseljenih in manjšinskih skupin povečujejo, še zlasti po letu 2015.

Avtorica se uvodoma posveti opredelitvam pojmov, ki jih v vsakdanji rabi povezujemo z etničnostjo: narodnost, nacionalnost, religija in kontroverzna »rasa« – namesto katere je v nadaljevanju uporabljen izraz barva kože. Kakor pri drugih družboslovnih pojmih, ki so uporabljeni v analitične namene, se pri naštetih pojmih lahko pojavi težava pri odslikavanju kompleksne družbene realnosti in posledično pri uporabi v raziskovanju. Izrazi, ki jih uporabljamo, in način, kako jih definiramo, namreč pomembno oblikujejo našo miselnost. Pri teorijah in raziskavah etničnosti oziroma nacionalnosti ter religije in »rase« si avtorji pri opredelitvah niso (nujno) enotni – ravno nasprotno. Kakor opozarja

avtorica, pa je pri omenjenih fenomenih »za razumevanje procesov izključevanja in neenake obravnave« (str. 22) pomembna Andersonova opredelitev narodov kot »zamisljene skupnosti« in verjetje ljudi v primarnost teh pripadnosti.

V nadaljevanju predstavljeni zakonodajni okvir prinaša vpogled v ključno distinkcijo med mednarodnimi konvencijami in direktivami Evropske unije ter slovensko zakonodajo: če se na ravni Evropske unije že od začetka uvedbe omenjenih dokumentov spodbuja raziskave, ki bi doprinesle k metodološkim pristopom in samemu zbiranju podatkov, ki bi razjasnili proučevane aspekte diskriminacije – na ravni Evropske unije se je tako za (kvantitativne in kvalitativne) podatke, ki spremeljajo položaje ranljivih družbenih skupin, uveljavil termin »podatki o enakosti« – pa je v Sloveniji slika nasprotna. V Sloveniji namreč ni zakonskega okvira za zbiranje podatkov o enakosti. Nepresenetljivo je tako Slovenija v raziskavi iz leta 2017 prepoznana kot ena izmed treh držav EU-28 z najslabše razvitimi sistemi o zbiranju podatkov o enakosti (str. 30).

Avtorica tretje poglavje posveti zbiranju podatkov v Sloveniji – tako prek uradnih kot tudi neuradnih virov. Pri tem je videti, da velikokrat pri uradnih virih podatki niso razčlenjeni po etnični in verski pripadnosti, čeprav so ravno te zbirke tiste, ki s sistematičnim in longitudinalnim zbiranjem omogočajo uvidenje trendov. Podatki o enakosti se zbirajo tudi prek drugih virov, na primer v letnih poročilih Zagovornika načela enakosti in Varuha človekovih pravic, kjer so predstavljeni obravnavani primeri domnevne diskriminacije. Določeni podatki za Slovenijo so občasno vključeni tudi v različne mednarodne statistične zbirke, določene podatke pa je možno pridobiti tudi v longitudinalnih raziskavah Slovenskega javnega mnenja. Podatki o enakosti se zbirajo tudi v okviru projektov, a se večinoma zberejo enkratno za (vsebinsko) specifične projektnne namene. Pri tem avtorica sklene, da v Sloveniji obstajajo predvsem podatki o stališčih in kvalitativne analize, ki so povezane z diskriminacijo, ksenofobijsko rasizmom ipd., opaziti pa je manko o samih izkušnjah z diskriminacijo (str. 46) – vrzel, ki jo zapolnjuje pričujoča monografija.

V naslednjih poglavijih se zato avtorica izčrpno posveti ravno izkušnjam z diskriminacijo ter njenemu merjenju s kvalitativnimi in inovativnimi terenskimi metodami. V četrtem poglavju so predstavljeni rezultati spletnne ankete; raziskava sicer ni bila zastavljena za preverjanje razširjenosti diskriminacije, ampak je bil njen namen ugotoviti, »ali je za posamezne skupine na posameznih področjih življenje v Sloveniji bolj težavno« (str. 50). Izkazalo se je, da so – glede na lastno samopercepcijo – neenako obravnavo najpogosteje doživljali pripadniki narodnih ali etničnih manjšin, ki govorijo drug materni jezik, so druge religije in barve kože, in sicer na področju zaposlovanja (iskanje zaposlitve, na delovnem mestu ...), pa tudi na drugih področjih, kot na primer v policijskih postopkih, zdravstvu ipd.

Osebne izkušnje z diskriminacijo prehajajo tudi v peto poglavje, naslovljeno *Merjenje diskriminacije*. Kot je bilo že omenjeno, je obstoj diskriminacije težko dokazovati, zato je bila v raziskavi uporabljena eksperimentalna metoda situacijskega testiranja, tj. terenskega poskusa oziroma korespondenčnega testa, ki omogoča neposredno preverjanje diskriminacije na posameznih primerih. Metoda predvideva predložitev dveh primerljivih vlog za isto zadevo, pri čemer je razlika v opazovani lastnosti, ki naj bi bila predmet diskriminacije: prvič oseba, ki je pripadnica domnevno diskriminirane

skupine, drugič pa »nevtralna« oseba, ki potencialne diskriminirane lastnosti nima. Če pride do razlik (predvsem ker prvo vlogo vloži predstavnik_ica potencialno diskriminirane skupine), je možno sklepati o diskriminaciji. V poglavju so obravnavani dostop do trga dela, dostop do zdravnika, dostop do stanovanja in dostop do izobraževanja oseb »s specifično osebno okoliščino«: etnično/nacionalno, »rasno« oziroma versko pripadnostjo. V okviru raziskave so bile te lastnosti poudarjene z uporabo jezika ter lastnih in geografskih imen. Rezultati kažejo na potencialne primere etnične diskriminacije; najočitnejša je na zaposlitvenem (kjer je bilo opaziti tudi pojav *deskilling*) in stanovanjskem področju; na področju zdravstva in šolstva pa je podatkov o potencialni etnični diskriminaciji malo oziroma se o diskriminaciji lahko sklepa le posredno.

Šesto poglavje v ospredje postavlja občutenje diskriminacije in njene posledice; predstavljeni so rezultati polstrukturiranih intervjujev z eksperti ter z osebami z izkušnjo migracije (primarno z begunci_kami in prosilci_kami za azil). Poglavlje s tem kvalitativno zaokroži celoto, saj predstavi subjektivno doživljanje, pomembne izkušnje na področju dela, zdravstva, dostopa do dobrin in storitev, sistemski oziroma institucionalne diskriminacije ter perečega sovražnega in diskriminatornega govora, ki etnično diskriminacijo spremlja na različnih področjih življenja. Pri tem je treba opozoriti tudi na kumulativne učinke diskriminacije, kar pomeni, da diskriminacija ne povzroča neenakosti samo na posameznem področju enkratno (npr. trg dela), ampak lahko pomembno in dolgoročno kroji življenja ljudi na več ravneh hkrati; neenakost je npr. lahko hkrati prisotna tako na trgu dela kot na stanovanjskem trgu, kar pomeni interseksijski preplet in kompleksno součinkovanje različnih področij.

Skratka, v Sloveniji umanjajo sistemsko zbirani, pregledni, razčlenjeni in verodostojni podatki o obstoju etnične diskriminacije ter o samih izkušnjah z diskriminacijo. Slednji so v pričujoči monografiji obsežno in nazorno predstavljeni in celostno zapopadeni s tremi metodološkimi metodami: spletno anketo, polstrukturiranimi intervjuji in situacijskim testiranjem. Sistemsko in celovito zbiranje podatkov o neenaki obravnavi zaradi etničnosti, nacionalnosti, religije ali barve kože pa je nujno, če želimo senzibilizirati javnost in prepričati politične odločevalce, naj uvedejo spremembe in se sistemsko lotijo odprave etnične diskriminacije.

Miran Lavrič**Gašper Mithans in Nadja Furlan Štante (ur.): Izzivi medreligijskih in medkulturnih stikov in možnosti vzpostavitev dialoga.****Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Annales ZRS, 2022.
192 str., (ISBN 978-961-7058-74-1), 18,00 EUR**

Dejstvo, da se religijska heterogenost Slovenije in Evrope povečuje in se bo skoraj gotovo povečevala tudi v prihodnjih desetletjih, nedvomno ustvarja velike izzive na področju medreligijskega dialoga in sožitja. Ti izzivi so dobro znani, zato ni presenetljivo, da so tudi slovenski raziskovalci v zadnjih letih na to temo že spisali nekaj kakovostnih prispevkov. Obravnavana monografija v tem kontekstu izstopa po dveh ključnih značilnostih. Prvič, ob siceršnji poudarjeni teoretični naravnosti se mnoga poglavja tematike lotevajo tudi na zelo konkretni ravni. In drugič, prebojnost obravnavane knjige lahko identificiramo predvsem v izraziti interdisciplinarnosti, kar je ključnega pomena za nadaljnji razvoj religiološkega polja v Sloveniji.

Pluralnost in prepletanje različnosti je tudi eno ključnih izhodišč sodobne religiologije, kar med drugim poudari Lenart Škof, ki v svojem prispevku tudi skozi metodološka vprašanja išče podlage medreligijskega dialoga. Najde jih predvsem v teologiji religij, kot jo je razvil in predstavil Wilfred C. Smith. Jedro tega pristopa k preučevanju religij je v načelu ponižnosti, ki raziskovalce predvsem vzpodbuja, da se vzivijo v dejanske ljudi, ki prakticirajo posamezno religijo. V ospredju torej ni stremljenje k objektivni presoji, ki naj bi jo omogočal »pogled od zunaj«. Smith seveda razume, da vsako resno raziskovanje religij temelji na zbiranju gradiv in ugotavljanju »objektivnih dejstev«. Vendar je to le prva raziskovalna faza; v naslednji fazi mora raziskovalec karseda globoko premisliti in občutiti, kakšno vlogo imajo ugotovljena dejstva v vsakdanjem življenju ljudi. Kot zares ustrezno utemeljene so lahko tako šteje samo tiste trditve, ki se potriujejo tudi s perspektive samih vernikov, ne zgolj s perspektive zunanjih opazovalcev. V tretji fazi naj raziskovalec poskuša tako potrjene trditve razumeti ter jih predstaviti v širšem kontekstu občečloveškega položaja in iskanja resnice. Jasno je, da je takšna metodološka pot izjemno zahtevna in da verjetno ne vodi do dokončnih, obče sprejetih ali »objektivnih« spoznanj. A to niti ni njen namen. Skladno z načelom ponižnosti naj po Smithu religiolog svoje ugotovitve vedno sprejme kot parcialne in nedokončne. Zdi se očitno, da tak pristop v sebi nosi visok potencial za izboljšanje stanja na področju medreligijskega sožitja. V tem okviru je pomembno tudi teološko poudarjanje načela ponižnosti med samimi verniki. Religijska etika naj tako v osnovi poudarja poznavanje in spoštovanje tudi drugih (ne)religijskih pogledov. Škof k Smithovemu načelu ponižnosti dodaja še načelo ranljivosti, kot ga predstavi Robert M. Unger. Zavedanje in sprejemanje lastne ranljivosti naj bi namreč posameznike odpiralo v odnose z drugimi in jih tudi usmerjalo k medkulturno odprti religioznosti.

Zelo podobno razmišljata tudi Mateja Centa in Vojko Strahovnik, ki izpostavljata predvsem pomen epistemične ponižnosti. Gre predvsem za to, da imamo stvaren

in nenadut pogled na svoje intelektualne zmožnosti ter da smo zmožni spoštljivo in realistično ovrednotiti ideje drugih. Navajata tudi empirične raziskave, ki kažejo, da posamezniki z višjo izmerjeno stopnjo epistemične ponižnosti kažejo tudi višjo stopnjo religijske strpnosti. Avtorja skleneta, da je torej spodbujanje epistemične ponižnosti lahko pomemben vir izboljšanja medreligijskega dialoga.

Načela epistemične ponižnosti in ranljivosti kot osnove za izgradnjo medreligijskega sožitja pravzaprav na različne načine prevevajo tudi druga poglavja knjige. Nadja Furlan Štante v kontekstu naraščajočih mednarodnih migracij in konfliktov predлага razmišljanje o sorodnem načelu gostoljubnosti kot ključnem moralnem imperativu v okviru iskanja nove etike sprejemanja in solidarnosti. Pri tem govori predvsem o feministični gostoljubnosti, ki je izrazito nehierarhična ter izhaja iz splošnejše feministične zavezosti različnosti in njenemu sprejemanju. Avtorica se pri tem zaveda, da gostoljubnost seveda ne more obstajati brez tveganja, ki izhaja iz ranljivosti človeškega sodelovanja. V tej zvezi sledi predvsem psihoanalitičarki Juliji Kristevi, ki poudarja, da nas srečanje z drugimi postavi iz oči v oči z lastno ranljivostjo ter da sta v tem pogledu strah in zanikanje lastne ranljivosti tista, ki povzročata, da sovražimo in izkoriščamo ranljivost drugih. V tem smislu se razprava lepo dopolnjuje s Škofovovo razpravo o načelu ranljivosti po Ungerju.

Naklonjenost epistemični ponižnosti je razvidna tudi iz poglavij, ki obravnavajo problematiko islamofobije. V pretežno teoretski razpravi Bojan Žalec sledi predvsem opredelitvam in razmišljanjem Toddja Greena, pri čemer se pomemben del razprave vrти okoli prve premise islamofobije, po kateri naj bi bil islam homogen oziroma monoliten. Ta teza je med drugim pripisana tudi Samuelu P. Huntingtonu, slovitemu zagovorniku teze o spopadu civilizacij. Žalec sicer priznava, da islamofobija (za razliko od orientalizma) ni primarno stvar znanstvenikov in intelektualcev. Njene izvore pravilno identificira v parcialnih interesih političnih in širih družbenih elit in mediijev, ki so ključni pri ustvarjanju izkrivljene podobe islama. Zelo koristno je v tej zvezi navajanje rezultatov Gallupovih raziskav, po katerih ni povezave med pripadnostjo islamu in podpiranju terorističnih dejanj; še več, znotraj islama obstaja pozitivna korelacija med religioznostjo in zavračanjem terorizma. Žalec se (tudi) na tej osnovi pri pogledu v prihodnost nagne k optimizmu in navaja vzpodbudne zgodovinske vzporednice, kot sta izboljšanje stanja katoliške manjšine ali rasne enakosti v ZDA. Utemeljeno opozarja, da muslimani še naprej poganjajo korenine na Zahodu ter postopno prihajajo iz svojih družbenih in geografskih getov. Naraščajoča vidnost muslimanov lahko na kratki rok sicer – paradoksalno – ustvarja vtis, da se ne integrirajo, na dolgi rok pa gre zelo verjetno za pozitiven trend. Medosebni stiki muslimanov in nemuslimanov bodo namreč v prihodnosti vse pogosteješi, kar v sebi nosi pozitiven potencial za dialog in sožitje. Pri tem opozarja, da bodo za takšno smer razvoja dogodkov potrebni naporji na obeh straneh: pri muslimanih, ki naj se predvsem aktivneje vključujejo v družbeno življenje v zahodnih kontekstih, in pri nemuslimanih, ki naj predvsem zmanjšajo predsodke in, če se navežemo na predhodno opisana poglavja, z ustreznim mero ponižnosti, ranljivosti in gostoljubnosti vstopajo v medreligijski dialog.

Na podobnih teoretskih predpostavkah temelji tudi poglavje Anje Zalta, v katerem avtorica razpravlja predvsem o islamofobiji kot prepreki za izgradnjo trajnega miru v

Bosni in Hercegovini. Jedro poglavja je v prepričljivo izpeljanem zgodovinskem prikazu razvoja islamofobije v sodobni BiH, kar tvori odlično osnovo za prikaz trenutnih težav pri izgradnji trajnega miru. Še posebej je relevanten prikaz različnega interpretiranja otomanske dobe, ki jo kristjani danes v glavnem dojemajo kot obdobje večstoletnega zasužnjevanja, muslimani pa kot nekakšno zlato dobo. Na teh osnovah avtorica prikaže zanimivo sodobno dinamiko, ki jo na eni strani označuje srbska oziroma krščanska viktimizirana identiteta, na drugi pa naraščajoči turški vplivi in t. i. neootomanizem. Celotno poglavje na konkretnem primeru učinkovito utemelji in prikaže Zaltino ključno tezo, namreč, da brez poglobljenega razumevanja sociokulturalnih, zgodovinsko-političnih in religijskih posebnosti konkretnih družbeno-zgodovinskih kontekstov ne moremo učinkovito razmišljati o možnostih izgradnje miru oziroma medreligijskega dialoga in sožitja.

Tematiko islama in religijskega dialoga lepo dopolnjuje poglavje Maje Bjelica, ki se ukvarja s turškim alevijstvom in z njim povezano etiko poslušanja. Njeno razmišlanje lahko učinkovito povežemo z Žalčevi idejo, da je »včasih nekoga bolj produktivno ‚zapeljati‘ z ‚lepoto‘, kot pa ga kritizirati in obtožiti islamofobije« (str. 97). Žalec razmišlja, da se nihče ne spremeni tako, da ga zmerajo, temveč z uvajanjem v lepoto. Maja Bjelica v svojem prispevku učinkovito pokaže na privlačen vidik take lepote v etiki poslušanja, ki se je med aleviji stoletja prenašala predvsem s poezijo in glasbo. Avtorica uspešno pokaže, da je prav v tem izročilu, v glasbenem udejanjanju in etiki poslušanja obetavna osnova za bolj odprt odnos do drugačnosti in pripravljenost na medreligijski dialog.

Vprašanje islama je izrazito prisotno tudi v prispevku Gorazda Andrejča, ki se ukvarja z odzvi na migrantsko »krizo« (2015–2016) v Sloveniji, pri čemer se posebej osredotoči na odzive v okvirih Rimskokatoliške cerkve (RKC) in Krščanske adventistične cerkve. Na osnovi intervjujev s predstavniki obeh skupnosti in preučitve relevantnih medijskih prispevkov učinkovito pokaže na pomemljive razlike med obema skupnostma. V okviru dominantne RKC je prišlo do opazne napetosti med »krščanskohumanitarnim« stališčem in protiislamskim »identitarnim kristjanizmom«. Na drugi strani so adventisti v svojem javnem odzivu ostali bistveno bolj enotni in dosledno krščanskohumanitarni. Andrejč vzroke išče prevsem v tezi, da je Rimskokatoliška cerkev zaradi dojemanja same sebe kot branika slovenske identitete postala dovzetna za ideje identitarnega kristjanizma, s tem pa tudi za islamofobne ideje. Na drugi strani je Krščanska adventistična cerkev vedno nasprotovala težnjam RKC po povezovanju slovenske identitete s katoliško in bila nenaklonjena tudi širšemu evropskokrščanskemu civilizacionizmu. Ta izhodišča so ji v času migrantske »krize« ustvarila dovolj prostora za dosledno predanost udejanjanju krščanskohumanitarnih vrednot. V kontekstu celotne knjige Andrejčeva analiza predvsem podčrta temeljno tezo iz prispevka Anje Zalta, da je namreč za razumevanje in usmerjanje medreligijskega dialoga ključno razumevanje specifičnih družbeno-zgodovinskih kontekstov.

Na pomen specifičnih družbeno-zgodovinskih okoliščin jasno pokaže tudi analiza Gašperja Mithansa, ki se osredotoča na religijske konverzije na primeru manjšinskih pravoslavnih skupnosti v prevladujočih katoliških družbah. Konkretno se avtor ukvarja s primerom Slovenije v obdobju med svetovnima vojnami in republiko Irsko v zadnjih desetletjih. Analiza nepresenetljivo pokaže na kompleksnost pojava religijskih konverzij,

predvsem pa na močan vpliv specifičnih zgodovinskih okoliščin. Slovenija je bila v preučevanem obdobju sestavni del Jugoslavije, v kateri pa je bila tedaj priviligirana prav Srbska pravoslavna cerkev (SPC). Na tem temelječa moč in privlačnost SPC je predstavljala enega ključnih dejavnikov za sorazmerno visoko stopnjo prehodov iz katolištva v pravoslavje. Na drugi strani je rast števila pravoslavnih vernikov v zadnjih treh desetletjih na Irskem povezana predvsem s priseljevanjem iz vzhodnoevropskih držav.

Gledano v celoti, monografija prinaša aktualno, poglobljeno in multidisciplinarno razumevanje tematike in je brez dvoma dragocen vir za raziskovalce in praktike na tem področju.

Boris Vezjak**Svetlana Slapšak: Grožnja in strah: razraščanje sovražnega govora kot orodja oblasti v Sloveniji.****Spremna beseda: Erik Valenčič.****Ljubljana: Založba /*cf, 2022.****433 str., (ISBN 978-961-257-159-7), 29 EUR**

Grožnja in strah avtorice Svetlane Slapšak nosi podnaslov, ki nas ne bi smel zavesti: *Razraščanje sovražnega govora kot orodja oblasti v Sloveniji*. Začetna slutnja, da bomo prebirali še eno analizo iz bazena slovenske intelektualistične produkcije, ki se neposredno loteva razmaha sovraštva in sovražnega govora v domačem prostoru, četudi na redko viden način, in sicer takšen, da vanj v realnem času tudi intervenira, je na določen način zmotna, celo dvakrat. Obširno monografsko delo ni nekakšna eseistična in pri nas kar modna kolekcija poprejšnjih zapisov, recimo bera avtoričine tedenske kolumnistične produkcije v domačem časopisu, predvsem v dnevniku Večer, ampak izčrpana raziskovalna študija uporabe širjenja sovraštva kot političnega orodja v Sloveniji. Še več, delo primarno ni analiza sovražnega govora kot tehničnega in pravnega pojma, kakršnega poznamo iz javnih strokovnih razprav in političnih diskusij v zadnjih letih, kjer bolj ali manj stopicamo na mestu, temveč v prvi vrsti razčlenjuje dobro utečen propagandistični ustroj politične apropiacije govorice sovraštva. Morda bi celo smeli reči, da se bolj ukvarja s sovraštvom in sovražnim govorom kot elementom propagandne retorike, katerega nosilec je še vedno del aktualne slovenske politike, in ker sovraštni govor ostaja njegova gonična sila, so izsledki v knjigi v neposredno pomoč pri razumevanju in razlagi tekočega političnega dogajanja.

Knjiga se tematsko osredotoča na diskurzivne značilnosti v zelo konkretnih primerih javnega govora, najbolj zgoščeno v letih 2019, 2020 in 2021, torej v času pred mandatom in sredi mandata koalicije z Janezom Janšo in njegovo stranko SDS na čelu. Skoznje sintetizira spoznanja o strukturiranosti posamičnih modelov diskurza ter jih umešča v diahrono in sinhrono perspektivo delovanja politične propagande, pri čemer izpostavlja pragmatizacijo sovraštva in »negativno retoriko« kot njen instrumentarij. V tem žanru velja poudariti, da nam pomaga secirati medijsko in politično diskurzivno strukturo, kakršna oblikuje domači strankarski in medijski prostor, s tem pa je njena koristnost za vsakodnevno politično recepcijo neprecenljiva – le kaj bi bilo bolj takšno od empirične analize politične propagande, pri nas tudi zmagovalne na volitvah, znotraj katere je sovražna govorica z golj eden od funkcionalnih elementov? Eno bolj odmevnih tovrstnih knjig o propagandi v zadnjem desetletju je napisal Jason Stanley (*Kako deluje propaganda*, 2015). Če bi primerjali obe, bi naleteli na klasičen arzenal zgodovinskih referenc: avtorji običajno secirajo predvsem nacistično propagando Adolfa Hitlerja in še zlasti njene učinke na čustva javnosti, uporabo stereotipnih formul, vsiljevanje ideoloških konstruktov, pristranskost in seveda sovraštvu. Slapšak je celotno poglavje namenila strukturi goebbelsovsko propagande v režiji janšizma – tudi tega razčlenjuje

ločeno. Ni dvoma, da propagandizme največkrat povezujemo s totalitarnimi režimi, z nacistično Nemčijo in Sovjetsko zvezo, zato zlahka razumemo, da bodo, kadar so uspešni, usodni za demokracijo, v času lažnih novic, memov, dezinformacij, tabloidne nenasitnosti, obsedenosti z gledanostjo in klici pa v medijih doživljajo samo še novo potrditev in učinkujejo intenzivneje. Končno zato ni naključje, kot v spremni študiji ugotavlja Erik Valenčič, da se janšizem pri nas ideoško zbližuje z desnimi desničarskimi skupinami in neonaciističnimi posamezniki v državi.

Propagandni in sovražni diskurz poganjata predvsem grožnja in strah, zaradi katerih se državljeni odrekajo svojim družbenim prerogativom in s čimer postajajo nedržavljeni, pravi avtorica. Naslednja značilnost propagandnega govora je preventivno maščevanje; njegovi izvajalci največkrat gradijo na metodologiji grožnje in na sovraštvo do drugih kot strategijah za dosego svojih ciljev, s katerima mobilizirajo množice in ustvarjajo zahtevano ločevanje med skupinami. Razumljivo so druge sporočilne taktike lahko manj animozne in bolj usmerjeno sledijo pozitivnemu poudarjanju domoljubnih čustev ali nacionalizmu iskanja skupnih vrednot, dosežkov in zgodovine. Doslej so takšne vloge opisovali Edward Bernays, predvsem v svojem delu *Propaganda* (1928) z vidika oblikovanja psiholoških sredstev pri oblikovanju javnega mnenja, Hannah Arendt v *Izvorih totalitarizma* (1951) z vidika delovanja totalitarnega režima z uporabo manipulacij z resnico in širjenja sovraštva, Jacques Ellul v delu *Propaganda: oblikovanje ljudskih stališč* (1962), kjer opisuje manipuliranje s čustvi, in na primer Noam Chomsky v knjigi *Proizvodnja soglasja* (1988), v kateri analizira predvsem vlogo množičnih medijev v propagandi. Slapšak se v svoji knjigi podrobno ukvarja predvsem s stanjem v strankarskih medijih, povezanih s stranko SDS: še zlasti s portalom in televizijo Nova24TV in tednikom Demokracija.

Kot zapiše sama, izhaja iz semantične in semiotične analize tekstov; manj jo zanima teoretičacija psihologije množic, kot so jo začrtali Gustave Le Bon, Sigmund Freud in Theodor W. Adorno, bolj se posveča jezikovnim, stilističnim in retoričnim prijemom. Svoj raziskovalni interes dovolj intrigantno povezuje s tem, kar je pred več kot tridesetimi leti že počela, ko se je lotila kritike nacionalističnega sovražnega diskurza v Srbiji in v njem odkrivala primesi nacionalističnega govora, ki je nato pripeljal do vojne. Toda če je kaj fascinantnega v njeni monografiji, je to nabor obravnavanih fenomenov, ki v paleti tvorijo najbolj pulzirajoče točke svežih aktualnih družbenih problemov. Analiza sovraštva nas s tem vodi do razlage fenomenov populizma, fašizma in neonacizma, ideologije, nacionalistične in domoljubne retorike, uporabe laži in manipulacij, pojasnini nam popularnost in normalizacijo ksenofobnega, antisemitskega, rasističnega, mizognega in seksističnega govora, razloži nam delovanje medijskega sistema v strankarski režiji, končno pa problemsko zastavlja povezavo med govorom in dejanjem, ki je postala ključna za pravno (ne)razumevanje pregona sovražnega govora, ki ga po naši zakonodaji in predvsem sodni praksi mora spremljati »konkretnizacija« oziroma realna možnost udejanjenja sovražne namere. K temu velja dodati še številna komunikološka vprašanja, povezana z delovanjem množičnih in novih medijev. Povedano v enem stavku in zelo preprosto: malo je monografij, ki bi delovale tako osupljivo ilustrativno v analizi širokega spektra jezikoslovnih, socioloških, filozofskih, psihoanalitičnih in politoloških

pojmov, zato se zazdi, da je razumevanje eskalacije propagandne govorice in z njo povezanega širjenja sovraščva v družbi končno deležno interdisciplinarno zastavljeni celovite obravnave.

Redko se zgodi, da kak avtor premore znanstveno in hkrati intelektualistično aktivno ambicijo, s katero se odziva kot kritičen državljan. Žal na slednje akademska skupnost v Sloveniji običajno ne gleda s simpatijami. Avtorica je v slovenskem prostoru postala sinonim za angažirano intelektualko s skoraj nedosegljivo znanstveno in esejiščno produkcijo, ki na področju antropologije, klasičnih študij, družbene analize in jezikoslovja obsega več kot 50 knjig. Takšno početje tudi ni preprosto. Če opozarja, da je že Adorno izrekel opomin, da so lahko posledice propagande kot fašistične metode usodne, potem absolutno velja omeniti, da je bila kot javna intelektualka tudi sama deležna diskurza, ki ga v knjigi obravnava: številnih diskreditacij in sovražnega govora na svoj račun.

V tem smislu Slapšak navaja, da se je ves časa zgledovala po delu Victorja Klempererja *LTI – Lingua tertii imperii* (1947) – analizi govorice tretjega rajha. Njena monografija ni zgolj izziv akademsko usmerjenim družboslovcem, ampak jo moramo hkrati razumeti kot apel, da morda »suha« znanstvena ambicija v tem področju ni dovolj – sploh takrat, ko spremljamo političen pohod obravnavanih fenomenov, do katerih ne bi smeli gojiti zgolj ozkega strokovnega interesa. Še najmanj, ker vzpon nevarnih ekstremističnih ideologij in metod s pomočjo propagande in sovraščva postaja alarmanten proces marsikje po svetu in kliče po odzivanju. Navzlic nekaterim izrečenim pričakovanim očitkom, da delo predstavlja nekakšen hibrid med znanstveno monografijo in publicističnoobarvano esejiščiko, kar onemogoča njeno bolj raziskovalno usmerjenost, je vedno mogoče vrniti žogico: kaj pa, če ga vzamemo kot izziv, o(b) katerem bi se morali akademiki resno pogovoriti tudi o dometu in samozadostnosti lastnega položaja?

Lucija Dežan

Mojca Medvešek, Romana Bešter in Janez Pirc: Mnenja večinskega prebivalstva Slovenije o priseljevanju, priseljencih in integraciji. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2022. 219 str., (ISBN 978-961-6159-78-4), 20 EUR

Monografija raziskovalk in raziskovalca Inštituta za narodnostna vprašanja je rezultat raziskovalnega dela, ki so ga opravili v okviru projekta *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji* (J5-9351). V devetih poglavjih bralcem in bralkam ponudijo strnjen pregled priseljenskih procesov, razvoja integracijske politike v Sloveniji od leta 1990 dalje (ponekod opozorijo tudi na ključne družbeno-kultурne spremembe, ki so se zgodile v določenem obdobju in določile usmeritev integracijske politike na posamezno dimenzijo integracije; med njimi gotovo izstopata vstop Slovenije v EU leta 2004 in t. i. begunška »kriza« leta 2015) kot tudi vpogled v stališča in odnose večinskega prebivalstva do priseljevanja, priseljencev in priseljenk ter integracijskega procesa. Pri tem je nujno izpostaviti (in pohvaliti), da Medvešek, Bešter in Pirc takoj na začetku vzpostavijo vsebinsko ločnico med proučevanjem odnosa do priseljevanja in politik priseljevanja ter odnosa do priseljenk in priseljencev. Omenjena tipa odnosov ali mnenj namreč nista tako usklajena, kot bi morda sklepali iz nekaterih obstoječih znanstvenih člankov in raziskav. Dodatno se avtorici in avtor ne izmikajo vprašanju, ali javno mnenje oblikuje priseljenske politike ali je povezava nemara obratna, poleg tega pa kritično naslovijo tudi problematičnost koncepta integracije ter osvetljijo integracijsko vlogo t. i. tretje strani, to so države izvora priseljenk in priseljencev. Omenjeno predstavlja pomembno razpravljalno izhodišče in točko v integracijskih politikah šele v zadnjem obdobju.

Theoretsko monografija gradi na dveh teorijah: teoriji skupinske ogroženosti in teoriji medskupinskih stikov, ki vsaka s svojega zornega kota razlagata okoliščine, ki oblikujejo odnos večinskega prebivalstva do priseljevanja, priseljenk in priseljencev ter njihove integracije. Pri prvi gre za odnos med različno velikima skupinama (notranjo skupino, ki jo predstavlja večinsko prebivalstvo, in zunanjо skupino, ki jo predstavlja priseljenska skupnost) in občutki ogroženosti interesov, ki spodbujajo razvoj negativnega odnosa do priseljenk in priseljencev s strani večinske družbe. V drugem primeru pa teorija izhaja iz predpostavke, da večje število priseljenk in priseljencev ponuja tudi več priložnosti za stike med večinsko in priseljensko skupnostjo. Pozitivne izkušnje, pridobljene preko tovrstnih stikov, lahko oslabijo negativna stališča in nasprotovanja procesom priseljevanja. Čeprav Medvešek, Bešter in Pirc izpostavijo nekatere kritike obeh teorij (predvsem teorije medskupinskih stikov), ostajata omenjeni teoriji pomembna razlagalna mehanizma tudi v nadaljevanju monografije.

Predstavitev razvoja politike vključevanja priseljenk in priseljencev v družbo je podana na strnjen in jasen način, pri čemer so navedeni ključni mejniki, dogodki in sprejeti dokumenti, ki so vplivali in še vplivajo na izvajanje priseljenske in integracijske

politike v Sloveniji. Avtorici in avtor kritično opozorijo na težavo, ki jo zaznavajo tudi nevladne organizacije, zagovornik enakih možnosti ter nekateri drugi raziskovalci in raziskovalke, a se navadno v naboru drugih perečih pomanjkljivosti (npr. odsotnost sistematičnega pristopa in ene krovne institucije) izgubi. Gre za izključevanje tujcev in tujk, ki so državljeni EU, iz integracijskih programov; slednje je osnovano na neutemeljeni predpostavki, da so ti ljudje zaradi svojega državljanstva v eni izmed držav članic EU že integrirani v državo sprejema. Upoštevajoč dejstvo, da takšne priseljenke in priseljeni niso upravičeni do enakih pravic kot državljanke in državljeni države, v katero so se priselili, in glede na dokumentirano neenako obravnavo državljanov in državlank nekaterih vzhodno- in južnoevropskih držav s strani drugih držav članic, je slednje z vidika vključevanja v družbo še posebej problematično.

V nadaljevanju monografije sledi predstavitev empiričnih podatkov lastne in drugih raziskav ter umeščanje in opisovanje dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje odnosa večinskega prebivalstva. Na koncu vsakega od poglavij (vezanih na odnos do priseljevanja in politik priseljevanja, na odnos do priseljenk in priseljencev ter na odnos do integracije in integracijske politike) so strnjeno predstavljene še ključne empirične ugotovitve.

Pri opazovanju sprememb v času so se avtorici in avtor naslonili tako na pretekle nacionalne (npr. Slovensko javno mnenje) kot tuje vzdolžne raziskave (npr. Eurobarometer, Evropska družboslovna raziskava). Po eni strani izpostavljajo stabilnost nekaterih ugotovitev (v smislu, da so bolj negativna stališča praviloma značilna za starejše, nižje izobražene moške, ki bivajo v ruralnem okolju, se identificirajo s konservativno ideologijo in katerih stiki s priseljenskimi skupnostmi so redki ali neobstoječi), obenem pa tudi določena protislovja. Eno takšnih je denimo, da večina anketiranih meni, da bi morala biti Slovenija odprta in večkulturna družba, hkrati pa so mnenja, da moramo priseljevanje v Slovenijo in EU omejiti. Pri interpretaciji odgovorov se monografija ne izogiba izpostavljanju morebitnih metodoloških omejitev (npr. oblikovanje vprašanj, struktura vzorca, uporaba določenih izrazov (migrant/priseljenec/begunec), dajanje družbeno zaželenih odgovorov s strani anketiranih), hkrati pa odgovore ves čas analizira skozi prizmo zaznavanja treh dejavnikov ogroženosti – na ravni kulture, gospodarstva in varnosti. Ravno slednje monografiji omogoča poglobljeno razumevanje stališč in odnosov do priseljevanja in priseljenskih skupnosti, hkrati pa ponuja izhodišče za vzpostavljanje strategij, ki vodijo k bolj strpni in sprejemajoči družbi. Slednje so opazili tudi avtorici in avtor, ko na str. 188 zapišejo:

To, da na odnos večinskega prebivalstva do priseljevanja, priseljencev in integracije močno vplivajo percepcije kulturne ogroženosti, ki imajo drugačen, globlji izvor (izvirajo iz globlje zakoreninjenih vrednot in prepričanj posameznika) v primerjavi s percepcijami ekonomske ogroženosti, tudi pomeni, da za njihovo spremenjanje potrebujemo drugačne pristope in ukrepe kot za spremenjanje občutkov ekonomske ogroženosti.

Pomemben prispevek monografije je neposredno empirično preverjanje nekaterih stereotipov in predsodkov, povezanih s priseljenimi in priseljenkami. Po eni strani Medvešek,

Bešter in Pirc pojasnijo, kako večinsko prebivalstvo praviloma močno precenjuje ne le skupno število priseljenk in priseljencev, temveč tudi deleže tistih, ki so nizko izobraženi, imajo nizke dohodke, so brezposeln in prejemajo državno podporo. Po drugi strani pa denimo s pomočjo podatkov različnih državnih institucij ovržejo pogosto prisotno prepričanje, da se z večanjem števila priseljenk in priseljencev v Sloveniji veča tudi število kriminalnih dejanj. A tu sledi obrat; monografija tistem, ki bi naklonjenost večinskega prebivalstva do procesov priseljevanja žeeli krepiti s pomočjo neugodnih demografskih sprememb in naraščajočih potreb gospodarstva po priseljenski delovni sili, prinaša slabo novico: niti v Sloveniji niti v drugih evropskih državah potrebe ali odvisnost gospodarstva od priseljevanja ne spodbujajo naklonjenosti priseljevanju oziroma niso dejavnik, ki bi vplival na oblikovanje pozitivnega odnosa večinskega prebivalstva do priseljevanja. Ravno v tovrstnih empiričnih preverjanjih prepoznavamo dodano vrednost monografije, ki sega onkraj zanimanj raziskovalne skupnosti in nevladnih organizacij, ki delujejo na področju priseljevanja in integracije.

Glede na to, da je bila anketa izvedena leta 2020, je seveda na mestu vprašanje, ali oziroma koliko so se stališča in odnosi večinskega prebivalstva do priseljevanja, priseljenk in priseljencev ter integracijske politike spremenili v postpandemičnem času (tako z vidika kohortnega učinka kot tudi z vidika vse bolj očitne odvisnosti gospodarstva od tuje delovne sile, ki je pripravljena opravljati dela, ki jih večinsko prebivalstvo ne želi). Monografija predstavlja izhodišče za različne smeri raziskovanja (npr. proučevanje oblik kriminala, ki se izvajajo nad priseljenkami in priseljenci, upoštevanje kohortnega učinka, spremenjanje socialne distance do priseljencev in priseljenk skozi čas), hkrati pa je v tem trenutku skupaj s svojo sestrsko knjigo istih avtoric in avtorja *Mnenja priseljencev in potomcev priseljencev o integraciji in integracijski politiki v Sloveniji* (2022) najbolj celostna sociološka interpretacija stališč in odnosov do procesov priseljevanja in integracije v Sloveniji.

Primož Krašovec

Gilbert Simondon: Imagination and Invention

Minneapolis: University of Minnesota Press, 2022.

Translated by Joe Hughes and Christophe Wall Romana.

205 p., ISBN (978-1-5179-1445-5), USD 28

The fate of Simondon's theoretical legacy is unusual. Although he was endorsed by luminaries like Canguilhem and was very influential in his lifetime, his thinking was relatively unknown outside of France. It is probably because his theories were so unique and unrelated to the concurrent development of structuralism and its subsequent critiques that he never joined the »French theory« canon. Yet even in France his intellectual influence waned after the 1960s and it was not until the 1990s that ever more commentaries in French on his work again began to appear. In the Anglophone intellectual sphere, one could find scattered translations, commentaries and books subtly or explicitly influenced by Simondon (such as Adrian Mackenzie's *Transductions* in 2002), although his influence was mostly covert; for example, working through Deleuze, Simondon's theory also indirectly contributed to the new materialisms of the 2000s. Judging by the volume of translations and commentaries in English, the Simondon renaissance truly took off in the 2010s and still continues. His two major works, *On the Mode of Existence of Technical Objects* and *Individuation in Light of Notions of Form and Information* were respectively translated in 2016 and 2020 and Simondon remains a key reference of contemporary philosophers of technology like Yuk Hui.

Lying at the heart of Simondon's theory is the concept of individuation. According to Simondon, a complete individual (whether they are psychic, social/cultural, organismic, technical or natural) cannot constitute the basis for explaining the process of individuation – quite the opposite. Since each individuation process proceeds from a pre-individual reality that is richer in virtualities than any constituted individuals, it is individuation that explains the individual. Simondon's general theory is thus dynamic and relies on the concept of becoming (and its influence on Deleuze should be obvious by now) as distinct from the standard synchronous, atemporal structuralist theories then prevalent in France.

Of his two major works, *Individuation* presents a general theory of individuation-as-becoming using examples ranging from the forming of crystals to psychic individuation in human societies, whereas *Technical Objects* focuses on technics/technology and includes a scathing critique of Aristotelian hylomorphism while form is imposed on supposedly inert matter (the influence on new materialist ontologies should by now be obvious). Like with everything else, Simondon's theory of technical objects is genetic in orientation since he sees technological development as a process of technical objects becoming concrete, in turn connected into ever more complex technical ensembles.

Unlike *Technical Objects* (1958) and *Individuation* (1964), *Imagination and Invention* was never published as a book during Simondon's lifetime. It is a transcription of a lecture course given at the Institute of Psychology at Sorbonne, Paris in 1965–1966. It holds

a similar place among Simondon's published books as Foucault's *College de France* lectures do with respect to *Discipline and Punishment* or *History of Sexuality*: not only additional, minor works aimed at specialist Simondon scholars, but newly discovered intellectual treasures that so not only complement but also expand his better known theories. The English translation starts with an excellent preface by Jean-Yves Chateau that locates the course in the context of Simondon's other works and encapsulates the new publication's main points, thereby preparing the reader for the at times difficult book that follows.

Imagination and Invention is, compared to the difficulties one might encounter with more typical philosophical books, not difficult due to some abstruse style or unfollowable maze of references, quite the opposite. Its style is clear and precise and the references to other works are on point; its difficulty rather stems from its novelty and inventiveness. The feeling one obtains from it is sheer exhilaration because of the presence of a genuinely exciting new theory coupled with a certain anxiety concerning the intensity of its exposition. Simondon's style is very dense, there are no anecdotes or excess words, digressions or recapitulations) that if you blink you might miss something. *Imagination and Invention*, even though it is a short book, thus calls for immense concentration and is best read in small doses.

The content of the theory proposed within is already made clear in the book's opening sentence: »The aspects of the mental image [...] do not correspond to different types of reality, but to different stages of a single activity undergoing a developmental process«. This statement of theoretical intent alerts us that this will be no ordinary philosophical book, noting that the most commonly found philosophical books of today, which are largely third-order philosophy, with philosopher A commenting on philosopher B's comment on the 200-hundred-year-old original theory proposed by philosopher C, where originality (if ever) comes from making innovations in jargon. There are no commentaries or exegeses and also no insipid literature reviews or academic didascalies, just a straight-up theoretical tour de force. As indicated in the book's initial words, it is written from a typically Simondonian genetic or becoming oriented perspective – its theory is about the genesis/becoming of the mental image and the relationship of this process to imagination and invention.

In Simondon's theory, both imagination and invention correspond to a subjective side of the process of a technical object becoming concrete, which was the central focus of *Technical Objects*. However, *Imagination and Invention* also functions as a standalone work focused on the biological, social and psychic aspects of the processes of technological becoming. Invention is what draws the mental image out from the interior of the living being so that it can be realised in a milieu (the living being's surroundings/environment). Imagination is the development of the mental image and, as such, a fundamental living function by which a mind arises in the living, while invention is its (technical) exteriorisation. As opposed to more standard (continental) philosophical approaches, Simondon does not see this development as the unfolding of an essence but as a dynamic process in which each moment/phase of the mentioned becoming makes the next one possible by constituting the original conditions for its genesis.

The book is neatly divided into four parts, each corresponding to a phase in the development of a mental image. The first phase is the motorical, pre-sensory and pre-experiential image; the second is the perceptual, experiential and thus cognitive one; the third is the affective-emotional and hence symbolic one; and the fourth is invention as the technical exteriorisation of the image. While developing his original theory of the imagination–invention relationship, he also effortlessly solves several issues related to criminology, sociology, cultural studies, ethology, semiotics and psychoanalysis and at the same time mixes other relevant theories with his own in an unpolemical yet also not uncritical way whereby, instead of discarding or embracing other theories, Simondon uses them as moments in the genetic development of his own. The result is a stunning new theory of the mental image as an intermediate point between the subjective and the objective, with imagination as the process of developing the said image and technical invention as its exteriorisation.

Jože Vogrinc

Raymond Williams: Televizija: tehnologija in kulturna forma.

Ljubljana: Založba FDV, 2022.

Prevod: Dejan Jontes, Breda Luthar in Maruša Pušnik.

177 str., (ISBN 978-961-295-042-2), 21 EUR

Pol stoletja po prvi izdaji v izvirniku imamo v slovenščini integralni prevod knjige Raymonda Williamsa (r. 1921, u. 1988) *Television: Technology and Cultural Form*. Knjiga je prvič izšla 1974. Druga izdaja iz leta 1990 prinaša nekaj aktualizacijskih opomb in dodatno bibliografijo, delo Williamsovega sina Ederyna. Slovenski prevod je narejen po tretji izdaji (založba Routledge, 2003), ki je vsebinsko enaka drugi, le da je kratki predgovor k drugi izdaji nadomeščen z novim predgovorom Rogerja Silverstona. Williams je bil sociolog, *Televizija: tehnologija in kulturna forma* pa je ključno delo za občo sociologijo in sociologijo kulture. V njej avtor utemelji, kako si družba usvaja tehnologije, in nakaže, kako se prek njih podrejamo neobvladanim družbenim determinacijam. Aktualni slovenski prevod so prevajalci pospremili s kompetentnim uvodom, ki delo vpelje kot klasiko sociološkega in kulturološkega raziskovanja televizije in drugih medijev. Ostaja aktualno, čeprav televizija ni več tako osrednji medij v družbi in zlasti v družini kakor leta 1973.

Ni samoumevno, da je prav ta knjiga začetek teoretskega razumevanja televizije kot specifične sestavine sodobne kulture in vsakdanjega življenja. Napisana je bila za navadne bralce, v pogovornem jeziku, brez specialističnega žargona. Tehnologija in programske vsebine, ki jih je analizirala, so preteklost. Williams ni bil raziskovalec »informacijskih in komunikacijskih tehnologij« (IKT). V angleškem Cambridgeu je poučeval sociologijo literature; na noge je postavil britansko univerzitetno izobraževanje odraslih (Open University). Pisal pa je tudi poljudne članke o lastnem in tujem gledanju televizije in poslušanju radia. V razumevanju televizijske kulture so teme in koncepti, ki so jih razvili Williamsovi nadaljevalci v kulturnih študijih, konec prejšnjega stoletja na-domestili njegove. Raziskovalci televizije so se kulturnih form lotili s koncepti in postopki najprej semiologije tekstov, kasneje pa etnografijske občinstev. Kot njegova dediščina je obveljalo stališče o podvojenosti televizije na tehnologijo in na kulturno formo. Prijela se je teza o mobilni privatizaciji ter prepoznanje večplastnega toka in sekvenc kot specifike televizije kot prepleta kulturnih form. A kljub temu je treba recepcijo Williamsa revidirati in poglobiti, njegove vpoglede v družbena razmerja komuniciranja pa šele teoretsko razviti.

Knjiga ima pet poglavij: 1 *Tehnologija in družba*, 2 *Institucije tehnologije*, 3 *Televizijske forme*, 4 *Oblikovanje programa: distribucija in tok*, 5 *Učinki tehnologije in njene rabe*, 6 *Alternativna tehnologija, alternativne rabe?*

Teoretsko odločilno je prvo poglavje, ki je tudi najbolje poznano. Povezanost družbenih procesov, v katerih se je zgodovinsko uveljavila dominantna družbena raba televizije kot centralnega družinskega medija, pojasni kot mobilno privatizacijo. Tu Williams

zavrne dva še danes povsem prevladujoča načina zgrešenega dojemanja tega, kako se nova tehnologija družbeno uveljavlji. Prvi je tehnološki determinizem. Drugi je dojetje dominantne družbene rabe neke tehnologije kot simptoma, se pravi kot izraza neke močne družbene težnje, ki se je pač nekako uveljavila preko televizije, lahko pa bi se uveljavila tudi kje drugje v družbi.

Williams se k drugi težnji vrne v petem poglavju, ko po obravnavi kulturnih form televizije obe težnji obravnava skupaj, saj obe osamita televizijo od družbenih procesov, katerih proizvod, del in reproducennt je. Tak simptom je zanj npr. stalna bojazen, da gledanje televizije »povečuje nasilnost«, kjer se potlači, da hegemonia kultura obsoja le neavtorizirano nasilje, najhujše oblike družbenega nasilja pa upravičuje. Sklep, da bo pogubnemu vplivu televizije in kasnejših vizualnih IKT sledil kulturni propad, je odmevno izpeljal npr. ameriški pedagog Neil Postman (r. 1931, u. 2003): televizija kot vizualni medij, dostopen vsem brez predpriprave literarne in bralne opismenjenosti, spodkopava družbeno vrednost izobrazbe. Sorodne so novejše bojazni zaradi dostopnosti vednosti v svetovnem spletu na klik, pa spričo nevarnosti nenadzorovanega komuniciranja otrok z mobilnim telefonom, in nazadnje ob umetni inteligenci.

Za tehnološki determinizem je tehnologija samodejen »vzrok« sprememb, ki jih dominantna raba nove komunikacijske naprave sproži v življenju ljudi. Williams tega ne poudari, a gre za običajen odziv navadnega uporabnika, ko mora sredi življenjske poti spremeniti ustaljeni dnevni razpored navad – »nova IKT« ga doleti kot vdor tujka. Kako se Williamsov opis razvoja od prvih spoznanj o prenosu elektromagnetnih valov na daljavo in fotosenzitivnih snovi do uveljavite poslušanja radia in gledanja TV kot družinskega »elektronskega ognjišča« razlikuje od ustaljene kronologije patentov, izumiteljev, investorjev in konkurence med njimi, ki je pripeljal do tistega modela televizorja, kjer je dovršen tehnični pojav televizije? Običajna »zgodovina« katerekoli IKT je teleološka; napisana je vzvratno, od zanjo končnega rezultata premočrtno nazaj proti začetku, idealistično in nezgodovinsko vztem npr. kot davna želja človeka, videti na daljavo. Williams, povsem drugače, opisuje družbene procese, v katerih hegemonie družbene skupine definirajo zmagovalne različice družbene potrebe po novih produktih in družbene namere, ki usmerjajo razvoj. Ta poteka konfliktno in nepredvidljivo. Tehnologija je družbena sila; ne vsota naprav, s katerimi se snema, prenaša, predvaja in gleda televizijo, pač pa sestavina kompleksa, v katerem je stalna povezava tehnologij in naprav standardizirana, pravno regulirana ter vključena v družbene prakse in procese kot sklop institucij, v katerih se televizijo razvija, proizvaja, upravlja, promovira, gleda. Gre za urejene nize družbenih razmerij, ki se vzdržujejo in reproducirajo, pri tem pa se protislovno in nepredvidljivo transformirajo. Fotografija je npr. šla skoz niz zaporednih in sočasnih družbenih sistemov tehnologije, da je med drugim postala sestavina televizije kot tehnologije. Ti sistemi so imeli različne funkcije in družbene vloge; in praviloma prejšnja ni napovedala kasnejših.

Ovira pri razumevanju Williamsa je, da je treba zatipati koncepte iz njegove rabe navadnih besed: družbena tehnologija, družbeni sistem, (družbena) potreba, (družbena) namera. Če v tehnologiji vidite mašine, potrebo zvedete na prirojene nagibe, namero na psihološke motive, pri družbenem sistemu pa zanemarite, da je ime za konkretno

zgodovinsko povezanost tehnologij, institucij in uporabniških navad, se Williams izmazne razumevanju kot pust in zastarel.

Dojetje televizijskih kulturnih form kot toka in sekvenc je lažji oreh, saj ustreza načinu, kako so redni gledalci in gledalke doživljali gledanje. A šele Williams je razločno postavil nasproti tradicionalnemu dojetju filmov, oddaj, šovov, točk v programu, oglasov itn. kot niza diskretnih (v matematičnem pomenu) primerkov izkušnje gledanja, ki video na televiziji občuti kot niz sosledij na več ravneh hkrati; te sekvence so tokovi, zato je bistvena kulturna forma televizije njihova rezultanta, televizija sama. Kulturna forma je veliko več kakor novo ime za (televizijske) zvrsti ali žanre. Biva na isti ravni abstrakcije in živi v istih vsebinskih zvezah kot »tehnologija«, za katero se poenostavljeno reče, da te forme »omogoča«: v regularnem družbenem razmerju komuniciranja med institucijo, ki dela televizijo, in gledalci. Slednje dejavnost gledanja dela za pripadnike kolektiva »občinstvo«, »javnost«, »potrošniki« ali »uporabniki«.

Prevod po kakovosti niha. Moti uredniška površnost, npr. pri imenu univerze v ZDA (Stanford, ne Standford) in pri imenu pisca opomb (Ederyn Williams, ne Edery). Ni jasno, zakaj so prevajalci na novo, ne pa bolje prevedli zgodnejši slovenski prevod prvega poglavja (gl. Williams 1997). Nekatere prevajalske rešitve niso posrečene. Prevajati Williamsa je posebej zahtevno, ker so pomembni odtenki pomena vsakdanjih povedi, ne le nekaj bistvenih besed. A v slovenskih razmerah od prevajanja ni moč živeti. Prevajalci za posebne discipline se zato ne morejo izobraziti. Univerzitetniki si prevajanje nalagajo kot dodatno delo v prid študentov. To več kot odtehta omenjene pridržke.

Literatura

Williams, Raymond (1997): Navadna kultura. Izbrani spisi. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, SH Zavod za založniško dejavnost.

Instructions

1. Submissions for Papers and Short Scientific Articles should be sent to the following e-mail address: editorDR_SSF@sociolosko-drustvo.si; Submissions for Reviews should be sent to: rok.smrdel@mf.uni-lj.si. Papers can be written in either the Slovenian or English language.
2. Papers should be double spaced with Times New Roman letter font size 12 and aligned to the left-hand margin. The pages should be numbered consecutively.
3. Articles can be submitted in short and standard form. Short scientific articles (see guidelines below) should not be longer than 4,000 words, and should be structured like standard articles. Standard articles should range from 5,000 to 8,000 words in length, including notes, a list of references and a list of graphic images; the length of book reviews/presentations should be between 1,000 and 1,200 words. Graphic images should also be included in the word count – see instruction 12 below.
4. The Editorial Board reserves the right not to commence the review procedure of a paper which fails to meet the standards of formal written language. British English is requested (with e.g. -ise, -sation and -yse spellings, no Oxford comma) is requested.
5. An author will be informed about the results of the reviewing procedure within 2 months of submitting a paper. Unpublished papers will not be returned to the authors. Book reviews and revisions will not be double-blind reviewed.
6. Any past or simultaneous publication of a submitted paper in another journal should be explicitly noted.
7. The author's name and surname, academic title and/or professional title, e-mail address and phone number, along with the title of the scientific paper should appear on a separate sheet. Authors should suggest the classification of their paper in one of three categories: original scientific article, review scientific article or short scientific contribution.
8. The first page of the paper should only contain the title or a possible subtitle of the paper without any designation of authorship.
9. Subtitles should not exceed two levels of numbers, use decimal numbering and be aligned to the left-hand side. The introduction should be numbered as the first chapter.
10. Papers should include an abstract written in both Slovenian and English that should include four elements: aim of the article, methods, findings, and conclusions of the paper. The abstract should not include comments and proposals, and should appear on a separate page before the Introduction. The total length of both versions of the abstract should not exceed 250 words (i.e. the length of each abstract should not exceed 125 words). Five key words should be added in Slovenian as well as English. The English title of the article must be added to the English abstract. When an article is written in English, the Slovenian title of the article should be added to the Slovenian abstract. Authors who do not speak Slovenian may ask the journal's editors for assistance to prepare an abstract and a title in Slovenian.
11. Papers written in Slovenian should also have an English summary attached, ranging from 600 to 800 words. The summary should include a description of the aim of the article, the methods and summarise the analysis or interpretation of the results. It should only contain information that is included in the article. An author must take care of the linguistic appropriateness of the summary. British English (with e.g. -ise, -sation and -yse spellings, no Oxford comma) is requested. The Summary should be placed after the "Conclusion" and before "References" and "Sources".
12. An author should mark the most convenient spaces for graphic images (tables, figures, diagrams etc.) following this example: [Table 1 approx. here]. The final form of the manuscript should have graphic images added at the end of the text. The title of a table or a graph should be written above the graphic image. Titles of tables, graphs and other graphic images should end with a full-stop. The space occupied by graphic images in the article should be added to the length of the paper, either equal to 250 words (half a page) or 500 words (a full page). The Editorial Board reserves the right to place graphic images in the text according to the most appropriate page break in the text. An article should not include more than 8 graphic images.
13. The number and length of notes should be kept to a minimum. They should be written in the text as footnotes and listed consecutively. The final version of the paper may include a short acknowledgement, to appear at the end of the paper before the Bibliography.
14. References to sources in the text should follow this example: (Sztmpočka 1993). The page of the cited text should be stated after a colon (Wallace 1988: 577). If there are two authors, both should be stated (Adorno and Horkheimer 1990), if there are more than two authors, give the surname of the first author followed by et al. (Stanković et al. 1999). If two or more references by the same author published in the same year are cited, distinguish them by adding lower-case letters consecutively (a, b, c etc.) and right after the year of publication (Bourdieu 1996a). Cite works from different authors referring to the same content alphabetically and separate them with a semi-colon (D'Andrade 1995; DiMaggio 1997; Zerubavel 1997).
15. Books, articles, scientific materials, research reports or databases used in the paper should be listed alphabetically at the end, under the headings "References" (for books, articles, etc.) and "Sources" (for databases etc.). When providing the webpage, write the date of access in brackets. DOI links should be written in the following format: DOI: <http://doi.org/10.5772/35098>. Each unit in this list should end with a full-stop. The units should be presented as follows:
  - Rus, Veljko (1999): Vrednote zaposlenih do dela in do družbe. Družboslovne razprave, XV (30–31): 113–133.
  - D'Andrade, Roy (1995): A Folk Model of the Mind. In D. Holland and N. Quinn (eds.): Cultural Models in Language and Thought: 112–151. Cambridge: Cambridge University Press.
  - Lamont, Michele, and Fournier, Marcel (eds.) (1992): Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality. Chicago, London: The University of Chicago Press.
  - Le Goff, Jacques (1999): Medieval Civilization. Oxford, Cambridge: Blackwell.
  - Garforn, Luis, et al. (1997): Studying Online Social Networks. Journal of Computer-Mediated Communication, 3 (1). Available from: <http://jcmc.huji.ac.il/vol3/issue1/> [Accessed 20.5.2001].
  - Laurenti, Jeffery (1998): The New U. N. Assessment Scale and Analysis of the Rate Revisions Adopted by the 52nd United Nations General Assembly. Available from: [http://www.unausa.org/programs/scale.asp](http://www.unausa.org/newindex.asp?place=http://www.unausa.org/programs/scale.asp) [Accessed 9. 12. 2004].
  - Aratani, Lauren (2020): "Tsunami of Untruths": Trump Has Made 20,000 False or Misleading Claims. Report. The Guardian, 13. 7. 2020. Available from: <https://www.theguardian.com/us-news/2020/jul/13/donald-trump-20000-false-or-misleading-claims> [Accessed 10. 10. 2020].
  - United Nations peacekeeping. Available from: <http://www.un.org/Depts/dpko/dpko/index.asp> [Accessed 28. 2. 2006].
  - Colbert, Stephen (2005): The Word - Truthiness. The Colbert Report. Comedy Central, 17. 10. 2005. Available from: <http://www.cc.com/video-clips/63ite2/the-colbert-report-the-word---truthtiness> [Accessed 13. 10. 2020].
  - McAuliffe, Cameron (2015): Graffiti Sessions: The Art and Justice of Sociable Cities. Graffiti Dialogues. YouTube, 15. 1. 2015. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=dufgmQrNya&list=PLAUgZwV9WjnZ2Ieo0Ta7JSd3bBFyg1> [Accessed 13. 10. 2020].
  - If a reference has more than two authors, only the first author is mentioned in the text, e.g. (Stanković et al. 1999). In the section "Bibliography and Sources", list all authors if the work has up to and including 5 authors. If the work has more than 5 authors, state only the first one, e.g.: Hlebec, Valentina, et al. (2012): Medgeneracijska solidarnost v Sloveniji. Ljubljana: FDV.
16. Authors should explicitly state whether their paper is based on research or archival data.
17. When writing in English and citing, use "double quotation marks" (not "these", not »these«, not „these“), and 'single quotation marks' when there is a quote within a quote or a 'scare' quote.
18. Longer quotations (more than 40 words) should be written in a separate indented paragraph in a smaller size font and without quotation marks.
19. The author should obtain permission to use any copyright materials in the article. The permission should be properly acknowledged in the article.
20. Short scientific articles are original scientific articles, in which some of the elements of the IMRAD scheme may be omitted. They briefly summarises the findings of a completed original research work or a research work in progress. Also included in this category are mini reviews and preliminary publications, if they have the characteristics of a scientific article. More detailed instructions on how to write short scientific articles for Social Science Forum are available here: <https://www.sociolosko-drustvo.si/for-authors/>.
21. Published papers become the material copyright of the Journal's publisher.
22. The author does not have to pay for the publishing of accepted articles. Upon publishing, each author and each reviewer receive one copy of the Social Science Forum. No fee is paid for papers; a fee for translations and reviews is paid if previously agreed.

Please also read the **Publication ethics and publication malpractice statement**.

SSE
FSS
YSS
SF
SSE

**NEOKONSERVATIVNA OPONICIJA POLITIKAM ENAKOSTI:
ANTIGENDERSKO GIBANJE V SLOVENIJI**

Rok Smrdelj, Roman Kuhar

**OMREŽJA MOČI: SPOLNA REPREZENTACIJA, RAZMERJA MOČI
IN POLITIČNO DELOVANJE V TREH NACIONALNIH PARLAMENTIH**

Jure Skubic

**SOCIO-ECOLOGICAL MODELLING OF SUPPORT FACTORS TO
MITIGATE THE RISKS OF PTSD IN SLOVENIAN MILITARY FAMILIES**

Janja Vuga Beršnak, Maja Škafar, Gašper Ferme

**TIME TRENDS IN YOUTH MENTAL HEALTH BETWEEN
2008 AND 2019 IN SLOVENIA AND THE UNITED STATES**

Minea Rutar

**KULTURNE KARAKTERISTIKE POSAMEZNIH
EVROPSKIH DRŽAV IN ODZIV NA KRIZO COVIDA-19:
KOLEKTIVIZEM, ODNOS DO SVOBODE, POLITIČNO ZAUPANJE
IN PREPRIČANJA O ZAROTAH**

Janez Štebe

**ODPRTA (DRŽAVLJANSKA) ZNANOST:
OBETI IN ODPRTA VPRAŠANJA**

Frane Adam, Maruša Gorišek

**KONCEPT FOKUSNEGA DOGODKA: OPERACIONALIZACIJE
DEFINICIJE ZA KONTEKST SLOVENIJE**

Sara Bauman

**SOCIOLOGIJA GLEDALIŠČA V DOBI
NEGOTOVOSTI TEKOČIH DRUŽB**

Tomaž Toporišič

32,00 €

ISSN 0352 3608

ISSN 0352-3608 UDK 3

**Slovensko sociološko društvo
Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
Slovene Sociological Association
Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana**